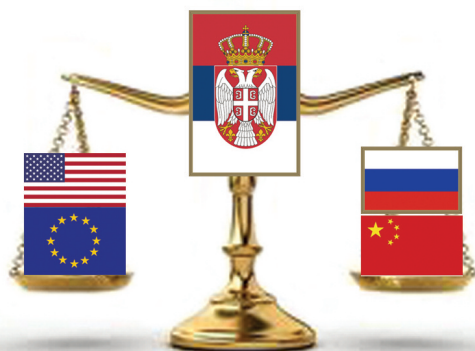

Виолета Рашковић Таловић
Миша Стојадиновић
Драган Станар

**СРБИЈА И СВЕТ -
ДРУШТВЕНЕ И
ПОЛИТИЧКЕ
ПАРАДИГМЕ**

Виолета Рашковић Таловић
Миша Стојадиновић
Драган Станар

**СРБИЈА И СВЕТ –
ДРУШТВЕНЕ И ПОЛИТИЧКЕ
ПАРАДИГМЕ**

Београд, 2022.

Виолета Рашковић Таловић
Миша Стојадиновић
Драган Станар

СРБИЈА И СВЕТ –
ДРУШТВЕНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ПАРАДИГМЕ

Издавач

Институт за међународну политику и привреду, Београд

За издавача

Проф. др Бранислав Ђорђевић

Рецензенти

Проф. др Драган Симеуновић, академик,
Факултет политичких наука, Београд

Професор Андрей Владимирович Баранов, доктор политических
наук, доктор исторических наука, заведующий кафедрой политологии
и политического управления Кубанский государственный
университет, Краснодар, Россия

Проф. др Бранислав Ђорђевић, директор Института за међународну
политику и привреду, Београд

Проф. др Мирослав Младеновић, Факултет безбедности,
Универзитет у Београду

Др Живојин Ђурић, научни саветник,
директор Института за политичке студије, Београд

Штампа

ДОБРОТОЉУБЉЕ, Београд

Тираж

300

ISBN 978-86-7067-295-6

Ова монографија је настала као резултат рада на пројекту „ УТИЦАЈ
ПРОМЕНА ДРУШТВЕНИХ И ПОЛИТИЧКИХ ПАРАДИГМИ НА
МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ” реализованог у оквиру Универзитета
”УНИОН-НИКОЛА ТЕСЛА”

САДРЖАЈ

УВОД: НАУЧНА АНАЛИЗА И СТРАТЕШКА ПРОГНОЗА У ВРЕМЕНУ НЕПРЕКИДНИХ И КОРЕНИТИХ ПРОМЕНА 9

ГЛОБАЛНЕ ГЕОПОЛИТИЧКЕ ПРОМЕНЕ

- РАЗУМЕТИ РАТ 15
- „ИМИНЕНТНА“ ПРЕТЊА И „ЗАСТРАШУЈУЋЕ“ ПОСЛЕДИЦЕ 19
- ГЛОБАЛНИ ЦЕНТАР И ПЕРИФЕРИЈА „ЗЕЛЕНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ“ 23
- „ЛОКАЛНИ“ РАТОВИ У МУЛТИПОЛАРНОМ СВЕТУ 27
- НЕМАЧКО-АМЕРИЧКИ ОДНОСИ: КЉУЧНИ ПАРТНЕР У ЕУ И ЈАЧАЊЕ
ТРАНС-АТЛАНТСКЕ САРАДЊЕ 31
- РЕДЕФИНИСАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ СЈЕДИЊЕНИХ
АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И ТУРСКЕ 35
- РЕДЕФИНИСАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ СЈЕДИЊЕНИХ
АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И КИНЕ..... 53
- БОРБА ЗА НЕБО ИЗНАД БЛИСКОГ ИСТОКА 71
- НЕОКОЛОНИЈАЛНО „ОКТРИВАЊЕ“ АФРИКЕ 77
- СУКОБ НА РЕЛАЦИЈИ БЕРЛИН-ВАШИНГТОН – „СЕВЕРНИ ТОК 2“ 95
- „ДЕПОЛИТИЗАЦИЈА“ И НОВИ ПРИОРИТЕТИ ОБАВЕШТАЈНЕ
ЗАЈЕДНИЦЕ САД 99
- ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ У БУГАРСКОЈ 105
- АКТУЕЛНИ ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ ИЗАЗОВИ У БУГАРСКОЈ 107
- РАСТ ТЕНЗИЈА ИЗМЕЂУ КИНЕ И ИНДИЈЕ – РАЗМЕНА ВАТРЕ
ИЗМЕЂУ ДВЕ НУКЛЕАРНЕ СИЛЕ 111
- ОД РЕГИОНАЛНОГ РАТА ДО ЛОКАЛНОГ „ПРОБЛЕМА“ 115
- ОПЕРАЦИЈА „ГИДЕОН“: НАЈБИЗАРНИЈИ ПОКУШАЈ ПУЧА У ИСТОРИЈИ..... 121
- НАША ГЕНЕРАЦИЈА И РАТ У „ЕВРОПИ“ 125
- БРИСЕЛСКИ САМИТ ЕУ: ЕВРОПСКА УНИЈА ИЗМЕЂУ СЕВЕРА И ЈУГА 129

- БЕЛОРУСИЈА ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА133
- ЈАВНА ДИПЛОМАТИЈА КАО ЈЕДИНО РЕШЕЊЕ КРИЗЕ НА КРИМУ.....139
- ПРОТИВРЕЧНОСТИ ЗАПАДА ПО ПИТАЊУ ДЕШАВАЊУ У УКРАЈИНИ.....155
- МЕДИЈИ И ДЕМОКРАТИЈА159
- МЕДИЈИ, ГЛОБАЛНЕ СИЛЕ И „ЧЕТВРТА ГЕНЕРАЦИЈА РАТОВАЊА“165
- ПОСТОЈЕ ЛИ И ДАЉЕ „НОВИ“ МЕДИЈИ?.....171
- ЖИВОТ У „МЕХУРУ“ И ШИРИ ПОЛИТИЧКИ ДИЈАЛОГ.....175
- „ЦИВИЛИЗАЦИЈА“ И ГРАНИЦЕ „ЦАРСТВА СВРХА“.....181

РУСИЈА И САД – УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА И СПОЉНИ ИЗАЗОВИ

- ЗНАЧАЈ ОДРЖАНИХ ПАРЛАМЕНТАРНИХ ИЗБОРА У РУСИЈИ ЗА
СТАБИЛНОСТ ЦРНОМОРСКОГ РЕГИОНА187
- (ЗЛО)УПОТРЕБА ПРИМАКОВА ЈУНИОРА.....193
- ТРАМПОВА „ВЕЛИКА ЧИСТКА“ ИЛИ КОНАЧАН ОБРАЧУН СА
„ДУБОКОМ ДРЖАВОМ“?201
- ТРАМПОВО (ПРВО) СТОП ИДЕОЛОШКОЈ ИНДОКТРИНАЦИЈИ
ДРЖАВНОГ АПАРАТА.....205
- ЕРА „ВИРТУЕЛНИХ“ ПОЛИТИЧКИХ КАМПАЊА209
- САНКЦИЈЕ ЈЕДАН ОД ГЛАВНИХ АДУТА ТРАМПОВЕ
ПРЕДИЗБОРНЕ КАМПАЊЕ213
- АМЕРИЧКА ОБАВЕШТАЈНА ЗАЈЕДНИЦА –
ПОСТ-ТРАМПОВСКИ ПОВРАТАК НА СТАРИ КУРС.....219
- АФЕРА „ЛАПТОП“: РЕПУБЛИКАНСКО ОРУЖЈЕ КРАЈЊЕ НУЖДЕ225
- КАМАЛА ХАРИС – МАЈК ПЕНС: (ПОТ)ПРЕДСЕДНИЧКА ДЕБАТА229
- ДА ЛИ СУ ИЗБОРИ УОПШТЕ БИЛИ ПОТРЕБНИ?.....233
- БАЈДЕНОВ „ПИК“: ПОТЕНЦИЈАЛНО НАЈВАЖНИЈИ ИЗБОР
ПОТПРЕДСЕДНИКА У НОВИЈОЈ АМЕРИЧКОЈ ИСТОРИЈИ.....237
- ГОДИНУ ДАНА „ДЕМОКРАТИЈЕ“: ПРВИХ 365 ДАНА БАЈДЕНА У БЕЛОЈ КУЋИ..241
- ЛИБЕРАЛНА ТРАНСЦЕДЕНЦИЈА ДЕМОКРАТИЈЕ У САД ИЛИ „НОВА“
ПОСТ-ЛИБЕРАЛНА АМЕРИКА.....247
- ПОЛИТИЧКА КОХАБИТАЦИЈА У ПРЕДСЕДНИЧКОМ СИСТЕМУ САД.....251
- БАЈДЕНОВА ИЗВРШНА УРЕДБА И САНКЦИЈЕ ЗА ПРОТИВНИКЕ
„ДЕМОКРАТИЈЕ“ И „СТАБИЛНОСТИ“ У РЕГИОНУ.....255

- НОВЕ САНКЦИЈЕ ПРОТИВ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ: ПУНИТИВНА И ПРЕВЕНТИВНА ФУНКЦИЈА НОВОГ АМЕРИЧКОГ СЕТА МЕРА 259

ГЕОПОЛИТИКА ПАНДЕМИЈЕ

- ЕВРОПСКА РЕЗОЛУЦИЈА О ВАКЦИНАМА ПРОТИВ КОВИДА – 19. 265
- ПАНДЕМИЈА И АМБИС ГЛОБАЛНОГ СИРОМАШТВА 267
- ЗАПАДНИ ЕКСЕПЦИОНАЛИЗАМ И РУСКА ВАКЦИНА: „ПОДОБНА“ КСЕНОФОБИЈА. 271
- КАКО ЈЕ КОРОНА „УБИЛА“ ТЕРОРИЗАМ 275

ДЕМОКРАТИЈА И РЕЛИГИЈА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

- ЗНАЧАЈ РЕЛИГИЈЕ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ 283
- РЕЛИГИЈА И НАЦИЗАМ 293
- ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ КОНТЕКСТ НАСТАНКА НАЦИЗМА 301
- ПРАВОСЛАВЉЕ КАО ТЕМЕЉ СРПСКОГ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА 309
- КОНТРОВЕРЗНОСТ ПРЕТВАРАЊА АЈА СОФИЈЕ У ЦАМИЈУ. 313
- ТЕРЕТ ЕПИСТЕМОЛОШКЕ ЛИМИТИРАНОСТИ. 317
- СВЕТИОНИЦИ ДЕМОКРАТИЈЕ И (НЕ)ТРАНСПАРЕНТНОСТ 321
- ПОЧЕТАК НОВЕ ИСТОРИЈЕ: ПОНИШТАВАЊЕ ПРОШЛОСТИ ЗАПАДНЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ. 325
- ЗЛОУПОТРЕБА ПОЛИТИЧКИХ МИТОВА У СВРХЕ ДРУШТВЕНОГ И ПОЛИТИЧКОГ ОТУЂЕЊА САВРЕМЕНОГ ДОБА. 329
- ДЕМОКРАТИЈА У ЕРИ „ПОСТ-ИСТИНЕ“ 333

МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ И СРПСКА КУЛТУРНА МАТРИЦА

- „ЕВРОПА“ И „ЕВРОПСКО“ 339
- ТРИУМФ „СЛАМНАТОГ СТРАШИЛА“ У ЕВРОПИ 343
- ИНДИВИДУАЛИЗАМ, АТОМИЗАЦИЈА ДРУШТВА И ТРАДИЦИОНАЛНА СРПСКА КУЛТУРА 347
- РИЗИЦИ И ПРЕТЊЕ КУЛТУРНОГ ИЗОЛАЦИОНИЗМА 351
- НОВЕ НАЦИЈЕ И ПОКУШАЈ СТВАРАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА *EX NIHILO*. 355
- ОДНОС ИДЕНТИТЕТА, КУЛТУРЕ И ПОЛИТИЧКЕ ТЕРИТОРИЈЕ У XXI ВЕКУ. 361

• ПРОЦЕСИ АКУЛТУРАЦИЈЕ И ЕНКУЛТУРАЦИЈЕ У СРБИЈИ И РЕГИОНУ	365
• УЛОГА МЕДИЈА У ОЧУВАЊУ НАЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ И ПОСЕБНОСТИ.	371
• МЕХАНИЗМИ РАВНОПРАВНОСТИ И ИЗАЗОВИ РЕГУЛИСАЊА РОДНЕ УНУТАР ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ	375
• СРПСКА КУЛТУРА И УЛОГА ЖЕНЕ У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПОРОДИЦИ	379
• КУЛТУРНА РАЗЛИЧИТОСТ КАО ПРЕДУСЛОВ ТОЛЕРАНЦИЈЕ	383
• ЈЕЗИК, ПИСМО И ИДЕНТИТЕТ У ВРЕМЕНУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ	387
• ИНТЕГРАТИВНА СНАГА КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА И ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ НА БАЛКАНУ	393
• ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И ОТУЂЕНОСТ ЕЛИТНЕ КУЛТУРЕ У СРБИЈИ	399
• НЕО-ГЕНЕЗА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНОМ ДОБУ	405
• ТОЛЕРАНЦИЈА И <i>CANCEL CULTURE</i> У МОДЕРНОМ СРПСКОМ ДРУШТВУ	409
• ОДНОС ОБИЧАЈНИХ, МОРАЛНИХ И ПРАВНИХ НОРМИ У МОДЕРНИМ ДРУШТВИМА.	415
• КУЛТУРНИ ПЛУРАЛИЗАМ УНУТАР СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	419
• КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ МЛАДИХ У СРБИЈИ И ГЕНЕРАЦИЈСКИ ЈАЗ.	423
• КОЛЕКТИВНА КРИВИЦА И СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ.	427
• ДИЈАЛОГ, ИЗГРАДЊА ПОВЕРЕЊА И ПОМИРЕЊЕ ПОСЛЕ ОРУЖАНИХ СУКОБА.	431
• „ЗАВИЧАЈНОСТ ДРУГЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ“ И СРПСКА ДИЈАСПОРА.	435
• ИЗАЗОВИ ЕКОНОМСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ И ТРАНЗИЦИЈЕ ЗА ТРАДИЦИОНАЛНУ СРПСКУ КУЛТУРУ	439
• НАЦИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧКИ ИДЕНТИТЕТ: НАЦИОНАЛНОСТ И ДРЖАВЉАНСТВО	443
• СРБИЈА И КИНА – ИНИЦИЈАТИВА „ПОЈАС И ПУТ“	447
• ИЗАЗОВИ УСПОСТАВЉАЊА ДИЈАЛОГА И САРАДЊЕ НА БАЛКАНУ	451
• СРПСКО-БУГАРСКИ ОДНОСИ.	455
• СРБИЈА И МУЛТИПОЛАРНИ СВЕТ	459
• НОВА МЕТОДОЛОГИЈА ПРОШИРЕЊА ЕУ И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПО РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ	463
• НОВИ БУЏЕТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: НУЖНИ КОМПРОМИС И ИНТЕГРАЛНО ЕВРОПЕЈСТВО.	467
• СРПСКА НАЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА У ХХИ ВЕКУ: СУПРЕМАЦИЈА ПРИНЦИПА ОЧУВАЊА ЕТНИЧКОГ КОРПУСА	471

- „ЕВРОПСКА КУЛТУРА“, ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ И СРПСКА
КУЛТУРНА МАТРИЦА.....475
- ЛИТЕРАТУРА.....481

УВОД: НАУЧНА АНАЛИЗА И СТРАТЕШКА ПРОГНОЗА У ВРЕМЕНУ НЕПРЕКИДНИХ И КОРЕНИТИХ ПРОМЕНА

Комплексност, слојевитост и недокучива тајновитост стварности у којој човек живи и о којој човек размишља никако се не може пренагласити. Поред онтолошки објективних, сирових, чињеница које творе „сирову“ стварност, човек својим узвишеним умом ствара и онтолошки субјективне, али ништа мање важне и релевантне, институционалне чињенице којима конструише додатни ниво стварности - „невидљиву онтологију“ коју називамо друштвеном стварности. Стога, нимало не изненађује наша перпетуална и вечна зачуђеност и запитаност пред сложеним појавама и процесима који нужно заокупљају пажњу мислећих људи. Ова запитаност инхерентно рађа дубоку и егзистенцијалну анксиозност, напетост и страх човека који се суочава са феноменима и процесима које једноставно не разуме и целокупном артикулацијом стварности у којој не наилази на сигурност нити било какву могућност предвидљивости.

Стање једног таквог перманентног *angst*-а, узрокованог неразумљивом и непредвидивом реалношћу у којој живимо свакако није одрживо стање, како за појединце тако и за друштво, те човек нужно тражи излаз и спас. Нажалост, веома смо често, у нашим настојањима да је разумемо склони плиткој симплификацији, наивном редукционизму и насилном апстраховању несводљиве стварности. Овакво гротескно банализовано поимање „стварности“ ипак делује лековито на човека, будући да га уљуљкава у пријатни привид у којем постоји предвидљивост и у којем има нормативну контролу будућности. Нажалост по човека, историја је пречесто понављала болну лекцију трагичности живљења у привиду симплификоване стварности.

Монографска студија *СРБИЈА И СВЕТ – ДРУШТВЕНЕ И ПОЛИТИЧКЕ ПАРАДИГМЕ*, уприличена у оквиру и за потребе пројекта „Утицај промена друштвених и политичких парадигми на међународне односе“, који реализује Универзитет „Унион – Никола Тесла“, одражава напоре аутора да широј и стручној јавности понуде алтернативни излаз из описаног стања напетости и страха пред комплексним догађајима и феноменима савременог света, чије се сложеност додатно мултипликовала у последњим деценијама под утицајем катализатора као што су, *inter alia*, глобализација, политичке интеграције, нове технологије, итд. Уместо симплификације и усиљеног редукционизма, аутори се упуштају у детаљну и систематичну анализу неких од најзначајнијих актуелних појава и процеса, у настојањима не само да их опишу и објасне, већ да омогуће и научно предвиђање и прогнозу. У методологији научног истраживања друштвених наука то је и једини могући „ток“ методолошких задатака – дескрипција, експланација и предикција.

Описом круцијалних актуелних догађаја и пракси у најзначајнијим политичким друштвима глобализоване планете, као и латентних али истовремено фундаменталних феномена и процеса у српском друштву, омогућава се адекватно објашњење готово парадигматских друштвених и политичких промена. Озбиљност подухвата условљава и његову свеобухватност, те се обим истраживања нужно шири да обухвати не само уско политичке и геополитичке, већ и културне, нормативне, религијске, војне, идентитетске, медијске и све друге промене. Зато поред уобичајених каузалних, аутори у својим анализама нарочиту пажњу посвећују и телеолошким објашњењима есенцијалних догађаја у целокупној сфери друштвено-политичког, стварајући на тај начин оптималну подлогу за предикцију. Искључиво такво научно објашњење, тј. оно које уважава како закономерности дефинисане друштвеним наукама тако и специфичне, јединствене и свеобухватне околности хетерогене контингентне реалности у којој се догађаји артикулишу, може да омогући анализу утицаја наведених промена на међународне односе.

На темељу ових поступака, аутори врше смела и основана научна предвиђања те овом студијом нуде стратешки важне прогнозе будућих

дешавања. Иако је суштински нераздвојиво од објашњења, научно предвиђање ипак представља најузвишенији и најкомплекснији облик научног мишљења, нарочито изазован и потенцијално „скуп“ за истраживаче у пољу друштвено хуманистичких наука. Па, иако је за овакав корак потребна значајна академско-научна храброст, он је насушно неопходан у светлу савремених динамичних и коренитих промена на међународној сцени којима наша генерација сведочи. Сигурни смо да ће непосредна, али и даља, будућност наградити напоре и труд уложене у стварање ове студије емпиријском и историјском верификацијом научних предвиђања која су пред читаоцима. Штавише, нестварна брзина одвијања догађаја већ је заправо потврдила нека од предвиђања изнесена у анализама.

**ГЛОБАЛНЕ
ГЕОПОЛИТИЧКЕ
ПРОМЕНЕ**

РАЗУМЕТИ РАТ: ИЗНАД И ИЗА СУПРОТСТАВЉЕНИХ НАРАТИВА

Пре више од једног века, Берtrand Расел написао је да је „питање да ли је рат икада оправдан, те ако јесте, под којим околностима је то тако, питање које се намеће пажњи свих људи склоних размишљању“¹. Нажалост по све такве људе, нема много ствари (ако их уопште и има) које представљају толико интринзично комплексан и тежак проблем за било какву врсту моралне евалуације као што то представља рат. Можда је кључни разлог зашто је толико изазовно и тешко да *исправно* морално процењујемо рат то што је неопходно да га прво разумемо. У нашој потрази за разумевањем и евалуацијом рата ми се, наравно, ослањамо на разум, очекујући да пронађемо каузални и/или телеолошки детерминизам у свему што се тиче овог трагичног феномена. Али, управо овде наилазимо на један, од многих, проблема. Као што је Берђајев приметио, рат је израз ирационалности живота, „експериментално оповргавање рационалистичког погледа на историју“². Сваки се рат рационално може избећи, али нације и народи ипак настављају, и наставиће, да ратују – ово имплицира да се макар једна страна, ако не и све стране, у неком моменту понела веома ирационално.

Ово је управо разлог зашто рат отелотворава изразиту непредвидивост и несигурност, неконтролисани неред и убрзану ентропију којој као додатни катализатор служи Клаузевицијанска „фрикција“³. Ово је такође разлог зашто се најтврђи наративи генеришу управо

¹ Bertrand Russell, “The Ethics of War”, *The International Journal of Ethics*, Vol. 25, No.2, стр. 127.

² Николај Берђајев, *Филозофија неједнакости*, Медитеран-Октоих, Београд, 1990, стр. 193.

³ Чувени пруски војни мислилац Карл фон Клаузевиц формулише концепт фрикције која означава комбинацију свих ратних фактора који утичу на потпуну

у рату, у нашем настојању да „приведемо хаос реду“⁴, као што је то Патрик Мајлам недавно написао. У настојању да уткамо рационални смисао у хаос. Када се једном формира и усвоји ратни наратив, они који га прихватају и даље репродукују догађаје могу објашњавати само сколастички, тј. *унуџар* прописаног оквира. Тенденција је ратних наратива да симплификују невероватно комплексне историјске околности у лако разумљиве ситуације које се потом могу брзо и лако морално процењивати. Међутим, када год се неки комплексан и дубоко слојевит феномен, као што је рат, чини тако „згодно“ једноставним за моралну евалуацију, сви људи „склони размишљању“ би требало да се забрину.

Нимало изненађујуће, ратни наративи се природно јављају у дијалектичким паровима. Рат који се тренутно води у Украјини свакако није изузетак. За једну страну, наратив је конструисан тако да је Русија реаговала из нужности, готово пре-емптивно, не само да спречи геноцид над руским становништвом у Украјини већ и да спречи иманентни напад на своје тло и рат много већих пропорција. Дедуктивно-експланаторна снага овог наратива је огромна – једино могуће објашњење за чињење геноцида и уништавање Русије јесте да је Украјина постала марионетска неонацистичка држава и да се Хладни рат заправо никада није ни завршио за НАТО, посебно за САД. Самим тим, амерички лидери су склони обманам и цинизму, док је украјинско вођство толико идеолошки покварено да је способно за поновно чињење најстрахотнијих злочина из Другог светског рата. Ни Американцима ни украјинским неонацистима се никада више не сме веровати, нити се са њима може преговарати. Све што у рату учине украјинске снаге усмерено је ка уништавању основних цивилизацијских вредности. Штавише, сваки други не-западни народ треба да се прибојава сличног сценарија на сопственом прагу у неком тренутку. Обичан украјински народ је талац неонациста који су на власти. Очигледно, никакав посебан труд није потребан

непредвидивост сваке ситуације. Carl von Clausewitz, *On War*, Oxford University Press, Oxford, 2007, стр. 66.

⁴ Patrick Mileham, “Battle of Narratives and Urban-War Chaos”, in Dragan Stanar, Kristina Tonn (eds.), *The Ethics of Urban Warfare: City and War*, Brill Nijhoff, Leiden, 2022.

за моралну евалуацију било ког аспекта рата у Украјини – јасно је да је једна страна потпуно крива за све и да она мора бити поражена, *ио сваку цену*.

За другу страну, једногласни наратив јесте да је Русија починила ничим изазвану агресију на Украјину. Дедуктивно-експанаторна снага овог наратива није ништа мања. Како је руски напад апсолутно ничим изазван, нерационалан и готово насумичан, једино објашњење јесте да је Владимир Путин један опасан ментално оболели империјалистички деспот. Као такав, он је склон обманама, цинизму и непредвидивим изливима бруталног насиља, те му се никада не може веровати нити са њим преговарати. Све што руске снаге учине у рату усмерено је ка уништавању основних цивилизацијских вредности. Штавише, све друге европске земље треба да се једнако прибојавају једнако ничим изазване руске агресије. Обичан руски народ је талац Путинове диктатуре. Поново, никакав труд није потребан за моралну евалуацију било ког аспекта рата у Украјини – јасно је да је само једна страна у потпуности крива за све, и да мора бити заустављена *ио сваку цену*.

Оба наратива креирају сопствену „невидљиву онтологију“⁵ у чијој је сржи Манихејска представа рата⁶. Оба наратива нам омогућавају епистемолошки и етички веома комфорну позицију у којој очито и недвосмислено *знамо* која је страна праведна у рату. Како већ *знамо*, свака даља анализа или дискусија о праведности једне или друге стране перципира се као редундантна, сувишна па чак и увредљива! Али, да ли човечанство заправо ишта добија од такве симплификације и редукције дубоко комплексних и слојевитих историјских догађаја, које се чине ради њихове „лакше“ моралне евалуације? Како морална евалуација рата може да претходи његовом истинском разумевању? Одговор је: наравно да не може. Дужност је свих озбиљних људи, свих

⁵ Пишући о социјалним конструктима, Серл назива тако створену реалност „невидљивом онтологијом“. John R. Searle, *The Construction of Social Reality*, The Free Press, New York, 1995, стр. 23.

⁶ Овакав приступ рату означава црно-белу слику ситуације у којој се силе добра боре против сила зла. Шире у: Драган Станар, „Теорија праведног мира: импликације и опасности нормативне теорије праведног мира“, *Политичка ревија*, Vol. 68, 2/2021, стр. 87-103.

„људи склоних размишљању“, да анализирају и истражују ко се, када и зашто понео ирационално и све нас довео до неповратне тачке 24. фебруара 2022. године. Наша је одговорност да трагамо за коренима и узроцима ових ирационалности, без обзира да ли оне свој извор имале у страху, неповерењу, личним манама, погрешно процени слабости непријатеља, хибрису, ароганцији или чак менталној болести! Једино тако ћемо бити способни да *исправно* морално процењујемо све аспекте рата у Украјини и да видимо „изнад“ и „иза“ супротстављених наратива који заправо могу да пролонгирају рат и успоре или онемогуће долазак до мира. На такав ћемо начин, дакле разумевањем рата, такође директно умањити вероватноћу од било каквих сличних ратова у будућности. Има ли ишта вредније и суштински племенитије што „људи склони размишљању“ могу да учине?

„ИМИНЕНТНА“ ПРЕТЊА И „ЗАСТРАШУЈУЋЕ“ ПОСЛЕДИЦЕ

Језик, као развијен систем симболичке комуникације, свакако представља једну од најважнијих одлика човека и људског рода. Ова *differentia specifica* човека као бића, која га раздваја од осталих облика живота, предуслов је сваког развоја и прогреса људских друштава и елемент који је омогућио да човечанство несумњиво доминира планетом. У том комплексном симболичком систему, речи имају јасно дефинисана значења, и сходно томе, дефинисане скупове објеката и феномена на које реферирају. Међутим, речи и појмови које свакодневно користимо не служе само и искључиво за описивање наше стварности, већ и за њено креирање⁷. Стога је питање одабира појмова којима желимо да „описемо“ стварност заправо питање од прворазредног значаја, јер је сасвим могуће да нашим одабиром речи ми не само описујемо, већ и конструишемо нашу друштвену стварност. У зависности од тога какав контекст или какав наратив конструишемо појмовима које одабирамо, способни смо да утичемо на значење, или макар интерпретацију, објективних догађаја који се одвијају у реалности. Ова чињеница је од нарочитог значаја у „граничним“ и екстремно комплексним ситуацијама у којима постоји огромна доза несигурности, нејасноће и непредвидивости, што широм отвара врата релативизму и субјективним конструктима друштвене стварности. Готово да не постоји ситуација које је несигурнија, нејасније и која подразумева већи степен непредвидивости од ситуације рата, што наш избор речи у овом контексту чини још драматичније важним.

Фокус целокупне планете, поред наравно константне планетарне заокупљености Ковид-19 пандемијом, тренутно је усмерен на

⁷ О вези језика, појмова и „конструисане стварности“ у: John R. Searle, *The Construction of Social Reality*, The Free Press, New York, 1995.

ситуацију у Украјини чија би евентуална ескалација могла да има глобалне последице. У складу са тим, на светском „медијском тржишту“ не мања најразличитијих анализа, предвиђања и прогноза којима се ситуација у којој постоји јасан конфликт интереса две највеће глобалне силе настоји разјаснити и објаснити, а тиме и омогућити предвиђање оног што може да се деси у будућности. Међутим, поред политиколошких и безбедносних анализа, неопходно је ситуацију посматрати и из једног филозофско-семантичког угла, који нам може додатно помоћи у напорима да схватимо тренутну реалност, а нарочито у напорима да предвидимо будућу. Речи и појмови који се користе у медијском, политичком, дипломатском, војном и сваком другом дискурсу (свих заинтересованих страна) који окружују тренутну потенцијално опасну ситуацију у Украјини не само да имају за циљ описивање стварности, већ исту могу и да креирају.

Управо недавна промена у одабиру речи и појмова који се користе у контексту ситуације у Украјини може бити веома индикативна, нарочито имајући у виду да се „нови“ појмови уводе не (само) од стране медија, већ и од стране високих званичника најмоћнијих држава на свету. Било би стога трагично не приметити или пак игнорисати промену у реторици западних званичника и медија, који су од скоро појам „потенцијална“ (Енгл. *potential*), у контексту руске инвазије на Украјину, заменили појмом „иминентна“ (Енгл. *imminent*). Ова, наизглед тривијална и козметичка, промена у начину на који се описује стварност на истоку Европе заправо има веома велик значај – док појам „потенцијално“ означава нешто што може али и не мора нужно да се деси, појам „иминентно“ означава нешто што сигурно и непосредно предстоји. Нарочиту важност овој промени у одабиру појмова даје и чињеница да она долази директно из Беле куће, тачније од Секретарке за штампу, Џен Псаки, упркос чињеници да званични Кијев недвосмислено тврди да је претња инвазијом „опасна, али не иминентна“. Оно што додатно са поводом оснажује глобалну забринутост јесу изјаве америчких званичника, укључујући ту и најзначајније генерале америчке војске („генерали са четири звезде“), као што је генерал Марк Милеј, који предвиђају да би, сада већ „иминентна“ инвазија Русије имала катастрофалне,

„страшне и ужасавајуће“ последице, и то не само по оружане снаге и борце Украјине. Зашто је одабир појмова „иминентна претња“ и „ужасавајуће последице“ толико забрињавајући да условљава и захтева анализу?

Основни разлог зашто је описивање стварности овим речима потенцијална „црвена заставица“ и знак за узбуну јесте чињеница да се управо ови појмови користе као дистинкција између два, наизглед слична, повода за рат, тј. облика рата – превентивног и пре-емптивног⁸. И док је у очима филозофско-правне традиције (теорија праведног рата), из које произилазе сви постојећи међународни закони и правно-моралне норме које регулишу међународне односе, превентивни рат увек неоправдан, нелегалан и коначно злочиначки, пре-емптиван рат се потенцијално може морално-правно оправдати. Услед ове драстичне вредносно-нормативне разлике између два, наизглед релативно слична феномена и „сценарија“, поменута традиција дефинише одређене факторе који „разлучују“ између неоправданог превентивног и оправданог пре-емптивног рата. Међу њима, два најважнија фактора односно атрибута пре-емпције јесу „извесност (иминентност, прим. аут.) непосредне претње“ и „драстична (страшна и ужасавајућа, прим. аут.) цена непредузимања“ предухитрујуће акције, тј. напада⁹. Уколико се у стварности конституишу ови елементи, то може дати оправданог повода за напад и започињање рата.

Одабир објашњених појмова којем сведочимо у претходним данима стога се нажалост може тумачити и као креирање стварности у којој би потенцијални оружани сукоб у Украјини, започет нападом од стране Украјине или НАТО снага, био пре-емптиван а не превентиван, а тиме и потенцијално оправдан. Ипак, постоји нада да је у питању тек уобичајена агресивна дипломатска реторика и да је одабир баш ових појмова плод жеље за интимидацијом противника и мобилизацијом потенцијалних савезника, а не свестан напор за оправдавањем потенцијалног оружаног сукоба који, чини се, апсолутно никоме на

⁸ Шире у: Драган Станар, *Праведан рат: између ајолоије и обуздавања рата*, Добротољубље, Београд, 2019, стр. 50-52.

⁹ Majkl Volzer, *Pravedni i nepravedni ratovi*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, стр. 118-122.

планети не би донео добро. Коначно, ситуација у Украјини још једно показује да се теорија праведног рата може перфидно злоупотребити и претворити у апологију сваког оружаног сукоба, уколико се стварност конструише одговарајућим речима и појмовима.

ГЛОБАЛНИ ЦЕНТАР И ПЕРИФЕРИЈА „ЗЕЛЕНЕ ИДЕОЛОГИЈЕ“

Процес глобализације, који неумитно и незадрживо мења пејзаж света већ више од три деценије, све нас више и извесније приближава пословичном „глобалном селу“, Маклуановој визији глобализованог и све-повезаног светског друштва у којем технологија брише све и сваке границе између људи, друштава и култура¹⁰. У таквом једном све-повезаном свету, глобалном селу, одиграва се непрекидна интеракција свих важних субјеката, непрекидно „преливање“ доминантних идеја, трендова и стремљења у свим правцима и према свим меридијанима, отелотворавајући право глобално значење чувеног „лептировог ефекта“¹¹. Само, уместо метафоричног лептира чије „махање крилима у Пекингу изазива торнадо у Њујорку“, у пракси заправо сведочимо како авангардни друштвени покрети и племените хуманистичко-филозофске идеје које се углавном јављају на универзитетима Велике Британије, Аустралије, Канаде, Сједињених Америчких Држава и других моћних глобалних културних центара изазивају економска, друштвено-политичка, војна и безбедносна „торнада“ широм света, далеко од њиховог епицентра, тј. „ока олује“. Глобално све-повезано село у којем човечанство данас живи нужно подразумева и глобално „преливање“ и дисперзију наратива, носећих вредности и, коначно, идеологија, које по правилу настају у културно-политичким центрима а потом се полако али незаустављиво шире према глобалној „периферији“.

Говорећи и глобалним идеологијама, или макар идеолошким претпоставкама које претендују да постану свеопште и омнипре-

¹⁰ Maršal Mekluan, *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čoveka*, Nolit, Beograd, 1973, стр. 31.

¹¹ Ian Goldin, Mike Mariathan, *The Butterfly Defect: How Globalization Creates Systemic Risks, and What to Do about It*, Princeton University Press, Princeton, 2015.

зентне, аутори су углавном фокус стављали на економско-политичке вредности и идеје, попут либералног капитализма, слободног тржишта, тржишне утакмице, итд. Међутим, идеологије које претендују на глобалну дифузију, укључујући и „најзабаченије“ делове глобалне периферије, обухватају и нормирање многих суштинских друштвених и индивидуалних вредности. Тако смо деценијама сведочили такозваној „идеологији људских права“, која је од веома племените и просветљене идеје нажалост постала инструмент и теоријска апологија глобалног насиља¹², интервенционизма, нео-крсташких похода, итд. Данас је на хоризонту једна нова политичка идеологија која претендује да постане глобална, и да нормира понашање и одлучивања у целокупном глобалном селу – идеологија политичке екологије/екополитике, која се популарно назива „зелена идеологија“ или зелена политика¹³. Као и поменута платформа људских права, еколошка платформа заснована је на чврстим научним чињеницама и племенитим идејама - очувања планете, природе и нашег хабитата који су недвосмислено угрожени сулудом и неодрживом „потрошачком“ праксом савременог човека, чија цивилизација неутаживо и похлепно конзумира све што може, не водећи рачуна о обновљивости извора, штетности експлоатације, одрживости таквог модуса егзистенције, итд. И поред тога што су идеје глобалних еколошких покрета несумњиво научно утемељене и племените, човечанство мора бити веома опрезно у разматрању еколошких изазова јер је очито да еколошке идеје данас попримају форму једне заокружене глобалне идеологије, која, по дефиницији, обухвата и манифестује се у свим сегментима живота и постојања – негде отворено и експлицитно, а негде латентно.

Као што је свет нажалост имао прилике да види на примеру поменуте идеологије људских права, један од есенцијалних атрибута сваке идеологије јесте да она инхерентно заслепљује у својој претензији и тежњи да буде свеобухватна, универзална и општа. Обавеза

¹² Маринко М. Вучинић, „Крај идеологије људских права“, *Нова српска политичка мисао*, 27. 3. 2014, доступно на: <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/kraj-ideologije-ljudskih-prava.html>, приступљено 11.1.2022.

¹³ Шире о феномену „зелене политике“ у: Peter Newell, *Global Green Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, стр. 21-48.

је стога разумних људи у сваком кутку глобалног села, нарочито на периферијама у које се по опробаном рецепту „извози“ све што је непожељно и превазиђено у „глобалној метрополи“, укључујући и, за овај контекст кључне, „прљаве“ и еколошки опасне технологије, да критички размотре норме и вредности које васпоставља идеологија, јер она врла често може да буде злоупотребљена. Заштита животне средине, природе и биодиверзитета дефинитивно мора да буде у фокусу савремених цивилизација будући да њихов модел развоја представља директну и непосредну претњу по опстанак одрживог екосистема планете Земље, једине планете на којој је (за сада) могућ било какав живот. Међутим, истовремено је неопходно и веома важно водити рачуна о поменутом инхерентном атрибуту сваке идеологије, да заслепљује у тежњи да буде универзална и општа, јер опасност идеолошке заслепљености несумњиво постоји и код племените и просвећене „зелене идеологије“, које се може користити као инструмент остваривања уских националних и не-тако-глобалних циљева.

У разматрању опасности од злоупотребе свих идеологија, укључујући ту и „зелену идеологију“, мудро је анализирати дешавања и процесе у самом изворишту, које је по правилу у глобалној политичкој метрополи, никад на периферији. У ономе што данас називамо „западним светом“, тј. центром глобалног света, премисе зелене идеологије могу се пронаћи још у 60-им и 70-им годинама прошлога века, када постаје јасно да начин развоја савремене цивилизације узима превелик и неодржив данак од планете Земље. И управо је „западни свет“ стога центар зелене идеологије из којег долазе најоштрији и најрадикалнији захтеви за имплементацију механизма зелене агенде, које је нужно што пре реализовати у целокупном глобалном селу, без обзира на фактично стање на терену на оним меридијанима на којима није достигнут такав ниво технолошког и индустријског развоја и на могуће последице и импликације. Један од најзначајнијих механизма је онај који регулише начине стварања енергије, и прописује прелазак са „класичних фосилних“ извора енергије на алтернативне, при томе предвиђајући нимало наивне „вредносне“ и практичне санкције за кршење ових „препорука“.

Истовремено, престоница западног света, Сједињене Америчке Државе, у години за нама бележи историјски рекорд у порасту емисије штетних гасова који узрокују ефекат стакленика – 6,2% више у односу на 2020. годину. Невероватно, али основни узрок овог рекорда јесте повећање од чак 17% у коришћењу угља за производњу електричне енергије у америчких термоелектранама¹⁴! Оно што је очито јесте да се *национални економски* интереси стављају изнад *глобалних еколошких* интереса у самом изворишту зелене идеологије, у Сједињеним Америчким Државама чији је стратешки циљ, који је био значајан део изборне платформе председника Бајдена, управо смањивање ослањања на фосилна горива и емисије гасова који креирају ефекат стаклене баште. Штавише, на глобалном нивоу забележено је повећање емисије гасова од 5%, друго највеће забележено у историји! Сасвим сигурно да ово повећање нису проузроковале неразвијене економије и индустрије глобалне периферије, од којих се очекује да плате драстичну цену наглог преласка на алтернативне изворе енергије, већ управо најразвијенији глобални центри моћи. Ово је чињеница коју разумни људи на глобалној периферији никако не би смели да губе из вида.

¹⁴ Brady Dennis, Maxine Joselow, “U.S. emissions surged in 2021, putting the nation further off track from its climate targets”, *The Washington Post*, 10.1.2022. доступно на: <https://www.washingtonpost.com/climate-environment/2022/01/10/us-emissions-surged-2021-putting-nation-further-off-track-its-climate-targets/>, приступљено 12.1.2022.

„ЛОКАЛНИ“ РАТОВИ У МУЛТИПОЛАРНОМ СВЕТУ

Пре тридесетак година, рушењем Берлинског зида свет је симболично упловио у „јединствен“ свет политичке униполарности. Овај „врли нови свет“ дефинисан је неоспорним приматом једне суперсиле у међународном односима, суперсиле која је своју глобалну хегемонију настојала осигурати атрибутима омнипрезентности и омнипотентности. Период од двадесетак година који је потом уследио јасно је разоткрио све опасности и мане једног таквог света, у ком постоји само једна политичка (само)воља којој се остатак планета има само покоравати. Униполарност света после самопроглашеног „краја историје“¹⁵ од стране тријумфалне западне мисли није резултирала очекиваним глобалним општим благостањем и прогресом, већ очигледним проблемом недостатка самоконтроле и самоограничавања у практиковању моћи у међународним односима. Сједињене Америчке Државе и њени најближи савезници, који се узгред буди речено и нису нешто претерано питали о курсу своје спољне политике, отелотворавали су глобалног полицајца који ужива апсолутан монопол силе и чије се одлуке никако нису смеле преиспитивати, а камоли им се супротстављати.

Нужно и логично опадање међународне моћи лидера униполарног света, узроковано великим бројем фактора о којима се много писало последњих деценија и коме сведочимо већ више од петнаест година, срушило је још један алегоријски зид у међународним односима. Овога пута, свет је попримио супротну политичку ротацију, а планета је започела своје окретање у правцу мултиполарности и поделе политичке моћи на глобалном нивоу. И док је ера мултиполарности са разлогом дочекана широм отворених

¹⁵ Francis Fukuyama, “The End of History?”, *The National Interest*, No. 16, Summer 1989, стр. 3–18.

руку од стране готово свих народа света, нарочито оних који су на својој кожи осетили болне последице америчке хегемоније са краја претходног и почетка овог века, она је са собом донела и многе нове изазове. Један од најактуелнијих и најопаснијих изазова транзиције из униполарног у мултиполарни међународни поредак свакако јесу претензије многих центара моћи да се што боље позиционирају на новој дипломатској „шаховској табли“¹⁶, како на глобалном, тако и на регионалном нивоу. У моменту у којем се тренутно налази свет, сваки политички процес или политички феномен у међународним односима додатно привлачи пажњу и мобилише интересе свих потенцијално заинтересованих страна. У складу са тим, сваки се политички феномен поларизује до те мере да се наизглед ефемерни локални изазови, ризици и претње веома брзо трансформишу у регионалне, па чак и глобалне проблеме.

Један од најактуелнијих примера последица реструктуирања односа моћи у глобалној арени јесте и оружани сукоб у деценијама проблематичној регији Нагорно-Карабах¹⁷. У тренутну када се још увек врши ново дељење карата међу доминантим центрима моћи, наизглед локални сукоб веома је брзо попримио конотације регионалног, па можда чак и цивилизацијског конфликта. Сукоб између Азербејџана и Јерменије око покрајине која је насељена јерменском популацијом тек што је започео, а већ су видљиви обриси потенцијално опасног конфликта интереса између Турске и Русије, као значајних центара моћи у мултиполарном свету. Турска, која се перципира као регионална сила, очигледно већ годинама није задовољна таквим статусом и релативно отвореном агресивном политиком настоји за-служити место међу силама вишег реда. У складу са доктрином „стратешке дубине“ бившег турског премијера Ахмета Давутоглуа, турски је спољно-политички интерес да се позиционира као бастион исламског света, нарочито на територијама које је обухватало некадашње Османско царство. Стога не чуди директна подршка Азербејџану, која је декларативно представљена од стране турског естаблишмен-

¹⁶ Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica, 2003.

¹⁷ Miša Stojadinović, „Zašto je „odmrznut“ zamrznuti sukob u Nagorno-Karabahu?“, *Novi Standard*, 29.9.2020, доступно на: <https://standard.rs/2020/09/29/zasto-je-odmrznut-zamrznuti-sukob-u-nagorno-karabahu/>, приступљено 30.9.2020.

та и као потенцијална „помоћ у боју“, не само у дипломатским напорима. Очигледна спремност Турске да узме проактивну улогу у свим конфликтима у њеној перципираној зони интереса, са друге стране доводи у питање интересе осталих центара моћи у датим ситуацијама. У сукобу око Нагорно-Карабаха, јасан је супротан интерес Руске Федерације, нарочито имајући у виду и верску димензију сукоба, и очи света уперене не толико у тренутне драматичне односе Јермена и Азера, колико су потенцијалне несугласице Русије и Турака. Свакако, не треба сметнути са ума ни чињеницу да би највећи профитер сваког будућег политичког сукобљавања Турске и Русије биле Сједињене Америчке Државе, које су до недавно биле неприкосновене у свом утицају на Турску, те би било наивно игнорисати и њихов утицај на ситуацију, без обзира на то што је Америка тренутно преокупирана унутрашњом политичком борбом и предстојећим председничким изборима.

Очито је да тренутни сукоб, иако манифестно тек локални, поседује латентни потенцијал да изазове сукобљавања далеко ширих размера, као што је показао и пример Сирије од пре неколико година. Уколико упоредимо ове ситуације са ситуацијом НАТО агресије на СР Југославију 1999. године, која се одиграла у јек и на врхунцу америчке хегемоније у униполарном свету, можемо приметити да је данас гранично немогуће замишљати такву матрицу дешавања на међународној сцени, будући да готово не постоји кутак планете у којем се не сукобљавају интереси нових центара моћи који су спремни да активно раде на реализацији својих интереса. Данас је незамисливо да се било која сила самостално укључи у локални конфликт и практично одлучи ко је „жртва“ а ко „злочинац“, без директног и активног уплитања других сила. И док је глобални полицајац униполарног света отворено и насилно гушио сваки вапај за слободом, културним и политичким плуралитетом мишљења, неспутана слобода мултиполарног света извесно прети да трансформише сваки локални политички сукоб у нешто много веће и опасније. Стога не чуди што су очи света упрте много више у Путина, Трампа и Ердогана него у Алијева и Пашињана, јер се тешко може очекивати да било који појединачни глобални лидер има реалну моћ да оконча било

који сукоб, као што је то било пре двадесетак година. Сваки се потез било које регионалне или глобалне силе тумачи као директан изазов угледу и утицају осталих заинтересованих страна, што у тренутној констелацији снага представља катализатор трансформације сваког локалног сукоба у глобални. То је очито нужна цена политичке слободе у глобалној дипломатској арени, али је питање да ли је човечанство може и жели платити?

НЕМАЧКО-АМЕРИЧКИ ОДНОСИ: КЉУЧНИ ПАРТНЕР У ЕУ И ЈАЧАЊЕ ТРАНС-АТЛАНТСКЕ САРАДЊЕ

Демократске традиције налажу да свака ново-изабрана власт ужива својеврсни грејс-период од 100 дана пре доношења било какве јавне оцене њеног рада и дефинисања општег политичког курса који заузима од стране стручне и шире јавности¹⁸. Тек када прође овај иницијални период преузимања полуга власти и овладавања објективним полугама моћи, можемо са одређеним степеном извесности дефинисати нову политичку реалност коју креира нова власт. Како су бурни амерички избори, вероватно и једни од најбурнијих у скопашњој историји, тек недавно и званично добили своје финале инаугурацијом новог председника Сједињених Америчких Држава, Џозефа Бајдена, готово је немогуће доносити вредносне судове о томе шта заправо хоће нова демократска власт у најснажнијој глобалној сили, нити на који начин настоји да реализује своје планове. Међутим, уколико се критички осврнемо на предизборну кампању, а нарочито на јавно изнесене ставове нових носилаца власти у САД, није немогуће мапирати будућу стратегију и дати поуздану прогнозу онога што чека Америку, али и остатак света под администрацијом председничко/потпредседничког пара Бајден/Харис.

Очито је било и током избора, а нарочито када је власт и званично преузео кандидат Демократске странке, да ће и унутрашња и спољна политика САД доживети значајне, готово парадигматске, промене у следеће четири године. И док се на унутрашњем плану очекују промене у вези са статусом и стањем мањинских идентитетских група и лимитима овлашћења обавештајно-безбедносног апарата

¹⁸ Robert Speel, "Measuring a president's first 100 days goes back to the New Deal", *The Conversation*, 29.4.2021, доступно на: <https://theconversation.com/measuring-a-presidents-first-100-days-goes-back-to-the-new-deal-159852>, приступљено 27.10.2021.

према америчким грађанима, спољна политика водеће глобалне силе биће одређена двома константама – односима са Кином и Русијом. Међутим, тежишни задатак регулисања и редефинисања односа САД са поменуте две суперсиле, који је најављен од стране најзначајнијих носилаца политичке моћи новог естаблишмента, у великој мери утицаће и на америчке односе са свим другим елементима и институцијама међународног поретка, укључујући и нама најинтересантнију Европу.

Иако је дефинисање Европе ноторно изазован задатак, оно што у очима Сједињених Америчких Држава заправо представља Европу као партнера јесте Европска унија, а нарочито њене најмоћније земље – Немачка и Француска. Немачка, као вековна економско-интеграционистичка локомотива Европе нарочито је добила на значају као носећи стуб целокупне Европске уније после историјског Брежита. Контраверзним и релативно изненађујућим изласком Велике Британије из Европске уније, Америка је остала без кључног савезника унутар ЕУ, који је поседовао завидан степен реалне политичке моћи унутар Уније. Без Велике Британије у „игри“, јасно је да је концентрација политичке моћи унутар Европске уније додатно померена и премештена у немачке руке, у којима ће остати у догледној будућности. Стога велику тежину имају речи координатора транс-атлантске сарадње немачке владе, Петера Бејера, који сматра да Немачка и Европа имају историјску шансу да после Трампа удахну нови живот у транс-атлантско партнерство и побољшају односе са САД. Француска, као једина сила унутар Европске уније која може да парира Немачкој, такође представља значајан ослонац сарадње и партнерства за САД, али конзервативни и евро-центрични ставови француског председника Макрона по питању сарадње ЕУ са другим глобалним центрима моћи и „суверености“ Европе могу отежати приснију сарадњу. Стога данас Немачка недвосмислено доминира, не само Унијом већ и Европом у нешто ширем смислу, као преференцијални партнер Сједињених Америчких Држава у континенталној Европи.

Значају Немачке у америчкој спољно-политичкој перспективи додатно доприносе њени традиционални односи са Русијом, који су историјски били много ближи у односу на сарадњу осталих великих

западно-европских сила источним гигантом. Чак и у последњих десетак година, које су у Немачкој и Русији обележиле политичке каријере Ангеле Меркел и Владимира Путина, можемо говорити о помирљивим и веома стабилним односима између две земље, који се не граде само на растућој економској сарадњи већ и на енергетској зависности савремене немачке економије од руског гаса. Са друге стране, односи САД са мало којом значајном земљом су толико пољуљани током мандата претходног председника Доналда Трампа, колико је то било евидентно у случају Немачке. Канцеларка Меркел је више пута изразила јавно неслагање са одлукама и општим курсом америчке политике коју је спроводила Трампова администрација, док је са друге стране бивши републикански председник жестоко критиковао немачку „инертност“ у НАТО пакту и чак претио одређеним видом економских санкција уколико се не повећају давања за војни буџет од стране Немачке! Додатно, у години за нама Трамп је најавио и повлачење више од 12.000 америчких војника из Немачке, што је од стране политичке јавности ненаклоњене Трампу названо „шамаром пријатељу савезнику којег је потребно бранити од руске и кинеске агресије“. Интересантно је, апропо ове најаве, да је једна од првих одлука новог председника Бајдена била да суспендује било какво повлачење америчких трупа из Немачке. Нетактичност Трампове администрације у односима са традиционалним савезницима, која је у тренуцима прелазила границу поштовања, нарочито је дакле била видљива у односима управо са Немачком.

Како је прокламовани циљ Бајденове спољне политике ревитализација и оснаживање партнерских односа са традиционалним савезницима, а нарочито онима који остварују интензивну сарадњу са Русијом и Кином, за очекивати је доста другачији приступ партнерству са Немачком и много тактичније наступање у настојању да се ојача политичко пријатељство. Овакав приступ ће извесно значити и притисак на немачко-кинеску и посебно немачко-руску сарадњу, на свим нивоима. Како је изградња Северног тока 2, гасовода који спаја Русију и Немачку заобилазећи Украјину, у завршној фази, веома је тешко очекивати да ће било какви притисци на Немачку резултирати одустајањем од пројекта који би Немачкој могао осигурати дугороч-

ну економску стабилност, нарочито после ставова званичног Берлина који сматра да се о „европској енергетској политици мора одлучивати у Европи, а не у Вашингтону“. У прилог оваквом предвиђању иде и именовање Ентонија Блинкена на место америчког државног секретара (министра спољних послова), будући да се ради о човеку који више од 30 година заступа либералнији приступ проблему немачко-руског гасовода. Међутим, на пољима јачања заједничког фронта против руских сајбер напада, сарадње на плану глобалног загревања и климатских промена, веће регулативе кинеске технологије, и многим другим важним пољима можемо очекивати снажне напоре у приближавању у кооперацији између Сједињених Америчких Држава и Немачке као перјанице Европске уније.

Без обзира на извесне напоре ка приближавању традиционалном савезнику, посао који је пред Бајденовом администрацијом је изузетно тежак. Како је то средином прошле подвукао министар спољних послова Немачке, Хајко Мас, структуралне промене које су се одиграле у последњих четири године не само да се неће моћи тако лако поништити упркос промени у Белој кући и доласку демократа на власт, већ су оне указале и на бенефите „лабавијег“ односа између два партнера. Транс-атлантска сарадња ће наравно бити значајно одређена и резултатима септембарских избора у Немачкој, када ће ова земља добити наследника Ангеле Меркел, нарочито уколико то буде неко склонији много оштријим ставовима према Русији и Кини, као што је то Норберт Ретген, који је и сам најавио значајно побољшање транс-атлантских односа доласком Бајдена на место председника САД. Немачко-амерички односи у блиској будућности биће доминантно одређени степеном захлађења немачко-руске сарадње, што ће последично одредити и укупан однос Сједињених Америчких Држава према Европској Унији као глобалном центру моћи који тежи већој самосталности.

РЕДЕФИНИСАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И ТУРСКЕ

Савез између Сједињених Америчких Држава и Турске који је успостављен за време Хладног рата се у деценијама које су уследиле после овог великог глобалног сукоба нашао пред многобројним изазовима. Нарочито је интересантно посматрати овај савез са аспекта Сједињених Америчких Држава, као неоимперијалног хегемона чија се снага налази у опадању, и Турске, на чије се јачање и ширење утицаја справом гледа као на рађања неоосманизма. Док је за време трајања Хладног рата овај савез био релативно поуздан таква ситуација се касније у значајној мери променила. Од односа у коме су обе стране знале шта да очекују једне од друге дошло се до односа у коме је почео јачати прикривени анимозитет.

Хладни рат као узрок успостављања савеза између Сједињених Америчких Држава и Турске

Историја односа између Сједињених Америчких Држава и Турске је препуна преокрета и изазова. И док се за почетак успостављања односа веома често узима 1867. и 1901. година, о неким интензивнијим дипломатским активностима може се говорити тек после завршетка Другог светског рата. Између Првог и Другог светског рата ствари у међународним односима су се одвијале у потпуно другачијем смеру. Тензије између Совјетског Савеза и Турске су почеле да опадају чиме су започети озбиљни кораци за успостављање добрих односа између ове две земље који су убрзо потом били изнова пољуљани. Крај Другог светског рата и јачање тензија између Сједињених Америчких Држава и Совјетског савеза су, међутим, довеле до почетка Хладног рата који

је довео у питање многа савезништва. Иако су САД на Турску гледали као на могућег савезника и раније, тек је Хладни рат омогућио да се стекну услови да се ово савезништво формира. Бивши амбасадор Вилсон који је на овај савез указивао још и раније је нарочито појачао ову перцепцију у јеку совјетске претње 23. марта 1946, саопштавајући да је „независност Турске [постала] витални интерес за Сједињене Државе.“¹⁹

Бавећи се анализом развоја дипломатских веза између Турске и Сједињених Америчких Држава 2012. године Центар за стратешке и међународне студије (у даљем тексту ЦСИС) и Центар за стратешка истраживања Министарства спољних послова Републике Турске (у даљем тексту САМ) овај однос сагледавају кроз два периода. Први период се односи на преиспитивање међусобних односа за време трајања Хладног рата, а други део је посвећен периоду од његовог завршетка па све до 2012. године. Том приликом нарочито се истиче веза између погоршања односа између Совјетског Савеза и САД-а који је директно утицао на јачање америчког савеза са Турском: „Са своје стране, Сједињене Америчке Државе полако су дошле до закључка да је њихов бивши савезник против нацистичке Немачке постао њен главни изазивач у новом глобалном поретку. Сходно томе, како је америчко-совјетска конфронтација ескалирала, Вашингтон и Анкара су постепено почели да препознају потребу за стратешком сарадњом. Овај процес је кулминирао успостављањем институција које би биле основа за однос током четири деценије: блиског билатералног савеза у мултилатералном контексту главне западне организације колективне одбране, НАТО-а. Иако се напредак ка обострано корисном савезу могао чинити сасвим логичним, ако не и неизбежним, за обе стране, заправо није био унапред одређен. Ставови САД о националној безбедности Турске и њеној улози у одбрани западног света еволуирали су како је ескалирала конфронтација са Совјетским Савезом.“²⁰

¹⁹ Bulent Aliriza and Bulent Aras, *U.S.-Turkish Relations: A Review at the Beginning of the Third Decade of the Post-Cold War Era*, Center for Strategic and International Studies and The Center for Strategic Research of the Ministry of the Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2012, p. 1.

²⁰ Исто, p. 1.

Треба напоменути да спољна политика Сједињених Америчких Држава никада у потпуности није имала јасну дефинисану улогу коју би Турска требало да има у међународним односима, сем као изузетно важног фактора у такмичењу са Совјетским Савезом. Сложеност међусобног однос кроз историју може се видети и на основу тога што Сједињене Америчке Државе у први мах нису никада ни планирале да Турска постане чланица НАТО-а. Тензије са Совјетским Савезом су у значајној мери довеле до промене америчке званичне парадигме. Ову драматичну промену нарочито показују два тотално различита меморандума америчког генералштаба насталих у релативно кратком периоду, тј. из септембра 1950. и априла 1951: „Први је тврдио да укључивање Турске и Грчке у НАТО може негативно утицати на напредак који се постиже у јачању организација колективне одбране. Супротно томе, други меморандум је објавио да амерички безбедносни интереси захтевају да Турска и Грчка буду примљене као пуноправне чланице НАТО-а. Са војне тачке гледишта, Генералштабови Уједињених нација не би сматрали адекватним решењем ни билатералне безбедносне аранжмане између Сједињених Држава и Турске, ни Грчке. Снажни аргументи у прилог укључивања Турске у НАТО и њеног значаја у одбрани Запада од совјетске доминације Европе, Блиског Истока и Азије навели су тада Сједињене Државе да убеди своје до сада невољне савезнике у НАТО-у да прихвате пријем Турске 1952. године.“²¹ Тиме је Турска у релативно кратком временском периоду прешла пут од нежељеног партнера до значајног савезника унутар НАТО-а. Ово у великој мери показује непринципијелност и недоследност америчке спољне политике која је спремна на све зарад остваривања сопствених интереса, а који се пре свега тичу јачања америчког неоимперијализма.

Без обзира на све, савезништво између САД-а и Турске у оквиру НАТО-а је било све само не обострано. Овоме у прилог говоре и бројне одлуке приликом којих се Сједињене Америчке Државе нису консултовале са Турском, иако је Турска била директно укључена у њих и тицале су се турских националних интереса. Кубанска ракетна криза пружила је сликовит пример ове тенденције: „Сједињене

²¹ Исто, р. 2.

Државе поставиле су ракете са нуклеарним врхом Јупитер у Турску 1959–1960. како би ојачале одбрану НАТО-а против Совјетског Савеза. Ова одлука је такође виђена као снажан показатељ америчке подршке и посвећености Турској. Међутим, откриће током кризе да су Совјети на Кубу поставили нуклеарно оружје драматично је променило безбедносне прорачуне САД. Као део тајног договора којим је окончана криза, председник Џон Кенеди се тихо сложио да повуче Јупитер из Турске након што су Совјети повукли ракете са Кубе. Вашингтон је одлучио да уклони ракете из Турске без консултација са Анкаром. Одсуство потребе за турским доприносом у одлуци која је значајно утицала на Анкару јасно је показало неједнакост у односима.²² Иако је одлука о постављању и каснијем уклањању нуклеарних ракета била од директног утицаја на безбедност Турске Сједињене Америчке Државе су ову одлуку донеле самостално.

Без обзира на све ове изазове ЦСИС и САМ оправдано износе закључак да распад Совјетског Савеза и крај Хладног рата нису означила и крај овог на први поглед вештачког савеза насталог услед тренутних геополитичких односа. Интересантно је поменути да су се односи између САД и Турске након Хладног рата налазили у много бољем стању него што је то случај са другим савезима направљеним у том периоду. Обе стране су нашле корист да се овај савез настави и унапреди. „Вашингтон и Анкара тражили су и пронашли нови низ разлога за савезништво које су обоје желели да задрже. Све у свему, реч је у ствари о *ad hoc* прилагођавању, чије импликације нису у потпуности размотрили ни Вашингтон ни Анкара.“²³

²² Исто, р. 3.

²³ Исто, р. 5.

Од јачања савезништва па све до његовог преиспитивања после Хладног рата

Први озбиљнији тест за односе између САД и Турске дешава се током председништва Џорџа Буша. Глобална парадигма „с нама или против нас“ која је уследила након напада 11. септембра 2001. године у оквиру борбе против тероризма је изнова заострила поделу на пријатеље и непријатеље која ја је била актуелна и за време Хладног рата. „Велика народна скупштина Турске није одобрила Бушов захтев у марту 2003. године да америчке трупе делују из турских база и лука које се припремају за напад на Ирак.“²⁴ Након овог кратког али озбиљног захлађења између ове две државе уследило је побољшавање односа коме су свакако допринеле здружене војне интервенција у Авганистану. Овакво флукутирање односа између ове две земље је показало да је граница између пријатељства и непријатељства веома склиска и да зависи од тренутних националних интереса, а не од искреног пријатељства двају народа. Савезништво између САД и Турске се одувек базирало на обостраној користи зарад остваривања доминантне позиције у овом региону.

Барак Обама је имао идеју да унапреди односе између Турске и САД-а на један виши ниво. „Одлуком да посети Турску у априлу 2009. године, само три месеца након усељења у Белу кућу, Обама је на изузетно симболичан начин сигнализирао приоритет који ће доделити америчко-турским односима у својој спољној политици (...) У поређењу са дугогодишњим „стратешким партнерством“ између две земље, концепт узорног партнерства настојао је да однос Сједињених Држава и Турске унапреди даље, истичући ближу сарадњу између глобалне силе и асертивне регионалне силе.“²⁵

Овакав покушај Обаме је и даље подразумевао неприкосновеност америчке униполарности којој сви савезници морају да се наклоне и због тога је био то и даље неповољан савез за Турску. Разматрајући суштину међусобних односа унутар униполарног светског поретка

²⁴ Исто, р. 7.

²⁵ Исто, р. 7.

Стивен Валт каже да они подразумевају поузданост и кредибилитет савезништва који су у великој мери пољуљани због тога што испуњавање савезничких обавеза подразумева беспоговорно поштовање униполарности.²⁶ Овакав концепт подразумева стално супротстављање односа који за слабије савезнике подразумева константно поштовање обавеза уз истовремени страх да могу бити остављени сами себи уколико то буде одговарало водећој светској сили. Таква ситуација истовремено доводи до ситуације да се слабији савезници нађу увучени у нежељене конфликте доводећи их у незавидну ситуацију. Бурсу Сари Карадемир на америчко-турске односе у контексту сиријског сукоба гледа као на прави пример Валтове теорије. У ту сврху Карадемир подвлачи променљиву природу савеза под окриљем униполарности за регионалне актере. Он тврди да су САД, као сила у опадању, гурнула Обамину администрацију да следи тзв. стратегију смањења ради прерасподеле својих ресурса са периферних на основне америчке безбедносне интересе и обавезе. Истовремено наглашава да је Обамина стратегија смањења дефинисала контуре америчке стратегије према Блиском Истоку и Сирији, док за Трампову администрацију тврди да је наставила да следи стратегију смањења још и даље да би „Америка била на првом месту“. Нарочито је интересантна констатација Карадемира да је регионални вакуум моћи створен одсуством турско-америчког савеза омогућио укључивање других актера попут Русије и Ирана са њиховим конкурентским интересима у сукобу. Карадемир закључује „да обавезе униполарне стратешке алијансе више нису поуздане за регионалне савезнике да преузму ризичне улоге у регионалном реструктурирању јер се суочавају са ризиком од напуштања савеза.“²⁷

Нарочито је значајно поменути променљиве односе између Турске и Русије који су одувек забрињавали Сједињене Америчке Државе. „Сарадња која је обликовала турско-руске односе током 2000-их претрпела је значајан застој 24. новембра 2015. године када је

²⁶ Stephen Walt, *Alliances in a Unipolar World*, World Politics, 61 (1): 86-120, 2009, p. 86.

²⁷ Sarı Burcu Karademir, „Dance of Entanglement: The US-Turkish Relations in the Context of the Syrian Conflict“. *Uluslararası İlişkiler* 62 (16): 27-43. doi: 10.33458/uidergisi.588897, 2019, p. 28.

Турска оборила руски ратни авион на сиријској граници – постајући прва држава чланица НАТО-а која је то учинила од Корејског рата. Осам месеци, од новембра 2015. до јула 2016. године, две државе су искусиле изузетно затегнуте политичке и економске односе – једну од својих најгорих криза у билатералним односима од педесетих година прошлог века. Међутим, само годину дана касније, догодила се брза и неочекивана нормализација, која је добила замах након неуспелог покушаја пуча у Турској 15. јула 2016. године. Русија и Турска су се још једном прогласиле кључним партнерима и у спољнополитичким и у економским односима.²⁸ Од тада, руски председник Владимир Путин и турски председник Тајип Ердоган су у значајној мери након неколико рунди преговора деескалирали свој однос пронашавши заједничко тле по питању дешавања у Сирији укључивши у преговоре велики број актера укључујући и Иран. Турска се као резултат савезништва са Сједињеним Америчким Државама нашла превише запетљана у регионалне конфликте у Сирији, при чему више није добијала пуну подршку као равноправни стратешки партнер САД-а и члан НАТО-а. „Турски спољнополитички циљеви засновани на промени режима и успостављању новог регионалног поретка довели су до његовог самозатајивања у сиријској мочвари. Што се више Турска ангажовала у сиријском сукобу са очекивањем да ће САД интервенисати, то је више била заокупљена проблемима попут протока избеглица и стварања курдског кантона уз подршку САД-а и Русије. Како каже Озџан, сиријски сукоб је постао „оно што Турска чини од њега“ и иронично је да се Турска на крају придружила Русији и Ирану. Узајамно напуштање некадашњих стратешких партнера ојачало је руску регионалну и глобалну улогу.“²⁹

Ово је у великој мери додатно закомпликовало односе САД-а и Турске учинивши их изузетно компликованим због супростављености основних геостратешких интереса ове две земље. „Главни тест ових разлика био је у Кобанију у октобру 2014. године, када је ИСИС напао

²⁸ Evren Balta, „From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War“. *Uluslararası İlişkiler* 63 (16): 69-86. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26771801>, 2019, p. 70.

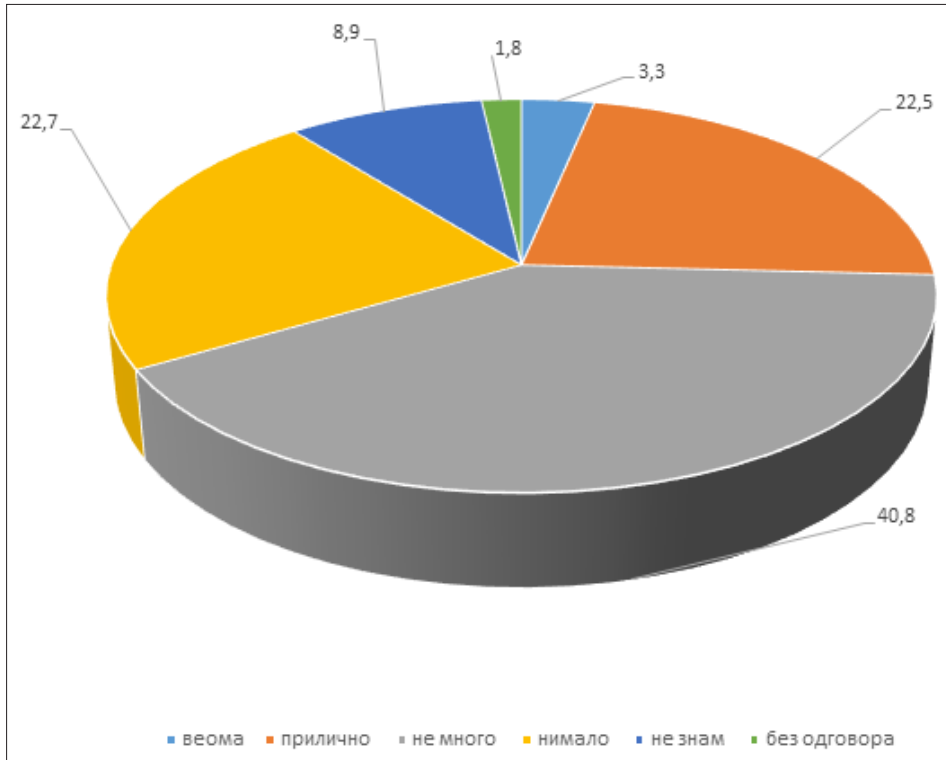
²⁹ Sarı Burcu Karademir, „Dance of Entanglement: The US-Turkish Relations in the Context of the Syrian Conflict“, *op.cit.*, p. 42.

сиријски курдски погранични град и САД су помогле да се град спаси упркос забринутости Турске због америчке сарадње са сиријским Курдима. У Сирији Турска инсистира да је Курдска партија демократске уније (ПИД) директно повезана са Курдистанском радничком странком (ПКК) у Турској. Оштро критикује америчку војну сарадњу са ПИД-ом и његовим војним крилом Народне заштитне јединице (ИПГ).³⁰ Наоружавање ИПГ-а од стране Трампове администрације је учинило побољшање односа са Турском готово немогућим иако су се САД трудиле да пружи гаранције да се то оружје неће користити против Анкаре. Ердоган је на овај потез гледао као на директан ударац на основе заштите турских безбедносних изазова и кршења основних принципа савеза унутар НАТО-а. „Чини се да се антиамериканизам у Турској повећава како се рат у Сирији непрекидно наставља. Ови ставови, ако се наставе, вероватно ће негативно утицати на отпорност традиционалног партнерства између Сједињених Држава, Турске и НАТО-а – посебно односа војске – укључујући права и других одбрамбених обавеза садржаних у НАТО-овој декларацији о принципима. Турска већ креће ка нелагодном стратешком савезу са Русијом и Ираном како би се позабавила будућношћу Сирије и диверзификовала своје логистичке и војне набавке оружја и потражила крајњу зависност изван НАТО-а.“³¹ Турска куповина система ПВО С-400 од Русије како би се надокнадио јаз Турске у капацитетима ПВО је само један од индикатора удаљавања Турске као важног савезника од Сједињених Америчких Држава. О овоме сведочи и најновије истраживање јавног мњења у Турској које је показало огромно неповерење турских грађана у НАТО.

³⁰ Goren Nilsu. „The NATO/US-Turkey-Russia Strategic Triangle:: Challenges Ahead.“ Center for International & Security Studies, U. Maryland (1): 2-11. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep17001>, 2018, p. 5.

³¹ Beyoghlow Kamal. *TURKEY AND THE UNITED STATES ON THE BRINK:: IMPLICATIONS FOR NATO AND THE US-TURKISH STRATEGIC AND MILITARY PARTNERSHIP*, USA: Strategic Studies Institute, US Army War College, 2020, p. 4.

Графикон бр. 1: Поверење грађана Турске у НАТО (у %)

Извор: World Values Survey Wave 7: 2017-2020, March, 30, 2020, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Са друге стране, истовремено се дешава и удаљавање Сједињених Америчких Држава од НАТО-а, у великој мери подстакнуто спољном политиком администрације Доналда Трампа. Подсетимо се да је Трамп у својој предизборној кампањи у великој мери преиспитивао улогу НАТО-а у задовољавању савремених одбрамбених потреба, што је наставио да чини и за време трајања његовог мандата. За Турску је НАТО био значајан фактор у успостављању добрих односа са Западом. Таква ситуација се, међутим, драстично изменила у контексту не само спољнополитичких дешавања, већ и унутрашњих проблема са којим се Ердоган сусрео. „Неуспели пуч већ је институционално удаљио Турску од алијансе (због турских сумњи у претходно знање о пучу на

основу тога што су међу присталицама пуча били и турски официри НАТО-а), а овоме нарочито доприноси и амбивалентност Трампове администрације.³² Оштри обрачун Ердоган са својим противницима након неуспелог пуча је истовремено довео поновног стварању јаза у односу између САД-а и Турске. Тај јаз се нарочито тиче нарушавања основних демократских права и слобода грађана која су уследила након покушаја пуча. У том смислу су овакви потези Ердогана наишли на огромну осуду од стране свих америчких званичника. „САД и ЕУ су Ердогана жестоко цензурисали због тешког одговора на пуч и каснијег покушаја да повећа контролу над Турском чисткама владиних агенција, укључујући оружане снаге, медије и друге групе и институције. Турски савезници су ово сматрали удаљавањем од демократије, при чему су САД то виделе као могући разлог за преиспитивање чланства Турске у НАТО-у, а ЕУ га третира као главну препреку чланству у ЕУ (Wezeman and Kuimova, 2018, 6).“³³ У Сједињеним Америчким Државама се оштро води дебата о томе да ли Турска и даље треба да представља равноправног савезника унутар НАТО-а. У том смислу, Стивен Кук је тврдио да је основна претпоставка која би требало да води Вашингтон у приступу Анкари да, „иако Турска формално остаје савезник НАТО-а, она није партнер Сједињених Америчких Држава. Две државе међусобно повезане Хладним ратом, са мало заједничких интереса три деценије након завршетка тог сукоба, узроковало је билатерални однос обележен амбивалентношћу и неповерењем.“³⁴

³² Aydintaşbaş Asli and Kirişçi Kemal, „The United States and Turkey: Friends, Enemies, or Only Interests?“. Turkey Project Policy Paper (12): 1-27, 2017, p. 21.

³³ Wezeman Siemon and Kuimova Alexandra. *TURKEY AND BLACK SEA SECURITY*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute, 2018, p. 6.

³⁴ Özel Soli, „At the End of the Day, Where Will Turkey Stand?“. Istituto Affari Internazionali (4): 1-17. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep19657>, 2019, p. 6.

Могућност превазилажења спорних питања у односу између Сједињених Америчких Држава и Турске

Турска се одавно више не доживљава као периферија Запада. „Она води економску и безбедносну политику у више праваца: не заборавља ни САД ни Европу, али се окренула и арапском свету. Везе с Русијом су на највишем нивоу, а турски привредници раширили су се широм Африке, штавише, стигли су и до Латинске Америке.“³⁵ С тим у вези питање проналаска заједничког језика са Турском за Сједињене Америчке Државе је постало водећи приоритет њене спољне политике, па чак и по цену да се учине одређени компромиси поводом неких од спорних момената у овом веома проблематичном билатералном односу. „Разапета на раскршћу кемалистичког догматизма, посрћућег милитаризма, исламистичког «модернизма» и АКП «апсолутизма», Република Турска и данас функционише по принципу растрзаности између чекића и наковња.“³⁶ Тренутно игнорисање Турске експанзије од стране Запада има три различите димензије: „Прво, ЕУ не може вршити притисак на Турску, чак и кад би то желела, због неколико фактора. На једној страни је Немачка, стари партнер Турске у ЕУ, која ће ставити вето на сваки покушај држава ЕУ да санкционишу ову земљу (...) Истовремено ЕУ се и даље води избегличким споразумом из 2016. године, којим се Турска сложила да спречи мигранте да уђу у Грчку у замену за финансијску помоћ и уступке на безвизном путовању турских држављана у ЕУ. Друго, Запад никада није темељито вршио притисак на Турску, јер је била превише важан савезник да би била маргинализована. Ни три војна пуча од 1960. до 1980. нису променила статус Турске. Чини се да какав год режим владао Турском, то никада није сметало Западу, све док су геостратешка савезништва била нетакнута. Треће, стратешко партнерство са САД постало је много персоналније уочи председниковања Доналда Трампа. Поврх горе

³⁵ Цевад Галијашевић, „Неоосманизам: Турска између јуче и сутра“. *Политијеина* (2): 123-138, 2011, стр. 135.

³⁶ Живојин Ђурић, Владимир Ајзенхамер. „Политички систем турске на размеђу кемализма и исламизма“. *Српска политичка мисао* 34 (4): 441-466. doi: <https://doi.org/10.22182/spm.3442011.22>, 2011, стр. 463.

поменутих геополитичких зависности, Трампово председништво је у Анкару унело фактор његових сопствених приватних пословних односа.³⁷ Америчку спремност за занемаривање основних демократских принципа тамо где је то потребно зарад остваривања њихових интереса показале су и бројне изјаве Доналда Трампа. Тако је на пример на питање о репресији након пуча у Турској у интервјуу за Њујорк Тајмс, Трамп рекао, „што се тиче грађанских слобода, наша земља има пуно проблема и мислим да нам је веома тешко да се мешамо у друге земље када не знамо шта радимо у својој земљи. ... не знам да ли имамо право на предавање по том питању.“³⁸ Овакав став је у великој мери дочекан са одобравањем у Анкари као знак за могућност јачања даљих односа без америчког мешања у турска унутрашња питања.

Имајући у виду изузетно осетљива питања у односима САД и Турске Центар за Сједињене Америчке Државе и Европу у оквиру Института Брукинг је 2004. године покренуо Турски пројекат како би подстакао информисано јавно разматрање, приватну дебату на високом нивоу и политичке препоруке усредсређене на дешавања у Турској. У том контексту, Брукинг је сарађивао са Турском индустријском и пословном асоцијацијом (ТУСИАД) на успостављању америчко-турског форума у Брукингу. С обзиром на геополитички, историјски и културни значај Турске и високе улоге које представљају спољна политика и унутрашња питања и не чуди што се институт попут Брукинга у САД-у оријентисао да са великом пажњом прати дешавања у овом региону. У једном од извештаја наводе се детаљни изазови из перспективе САД-а када се ради о сарадњи са Турском, који су нарочито захладнели за време Обамина администрације око већ поменутог односа са сиријским Курдима. „Подручја неслагања су до сада добро позната: нелагодност Турске због Обаминог неуспеха да спроведе своју „црвену линију“ са Асадовим режимом; новије растуће савезништво САД-а са сиријским Курдима; Америчка фрустрација оним што је Бела кућа једном описала као растући ауторитаризам у

³⁷ Jasim Dastan, „Biden’s Challenge: Kurdish Autonomy and Turkish Expansionism“. German Institute for Global and Area Studies (1): 1-12. doi: <https://www.jstor.org/stable/resrep28521>, 2021, p. 3.

³⁸ Aydintaşbaş Asli and Kirişci Kemal, „The United States and Turkey: Friends, Enemies, or Only Interests?“. Turkey Project Policy Paper (12): 1-27, 2017, p. 7.

Турској; Захтев Анкаре за изручењем свештеника са седиштем у САД-у Фетхулаха Гулена, кога је Анкара означила као организатора неуспелог покушаја пуча у јулу 2016; и сумње у претходно знање САД-а о пучу.³⁹ Оштрина сукоба је расла на обе стране при чему је кључни наратив турске као значајног савезника и чланице НАТО-а доведен у питање.

Студија коју је објавио Армијски ратни колеџ Сједињених Америчких Држава из 2020. године упозорава да је америчко-турско стратешко партнерство успостављено на крају Другог светског рата достигло свој врхунац крајем осамдесетих и да се тренутно налази на опасном раскршћу. Поред истицања већ горепоменутог проблематичног савезништва између сиријских Курда и САД-а, набавке ПВО система С-400 и питања изручења Гулена, ова студија наглашава да за Турску и поред свих ових изазова НАТО и Сједињене Америчке Државе немају алтернативу. „Турска верује да, иако је тренутно партнерство са Сједињеним Државама и НАТО-ом у невољи, не постоји одржива алтернатива њеном чланству и посвећености НАТО-у, упркос целој реторичкој супротности. Турска верује да је америчко преусмеравање тактике, од промене Асадовог режима до борбе и посебног пораза ИСИС-а и тероризма уопште, симптом контрадикција својствених америчком креирању спољне политике. За разлику од Сједињених Држава, Турска претњу ИСИС-а сматра секундарном у односу на веће регионалне проблеме с којима се суочава. ИСИС није утицао и не утиче директно на регион, тврде турски званичници. Америчко-курдско-сиријски савез одбрамбених снага и његов изданак, укључујући стране борце, директнији су регионални проблем Турске.“⁴⁰ Са друге стране америчка позиција по питању Турске је много јаснија. Главне замерке се тичу урушавања демократских вредности у Турској и јачању сарадње са другим актерима који су директно супротстављени Сједињеним Америчким Државама. Ту се свакако мисли на економску, енергетску, али и пре свега на војну сарадњу.

³⁹ Исто, р. 2.

⁴⁰ Kamal Beyoghlou. *TURKEY AND THE UNITED STATES ON THE BRINK:: IMPLICATIONS FOR NATO AND THE US-TURKISH STRATEGIC AND MILITARY PARTNERSHIP*, op.cit., pp. 60-62.

Истовремено је на неки начин олакшавајућа околност за САД то што и поред остваривања неочекиване изузетне Руско-Турске сарадње ни за овај однос се не може рећи да је одржив на дуже стазе. Набавка система С-400 је додатно закомпликовала ситуацију јер је изложила Турску претњи двоструких санкција. „Иронично, да би избегао америчке санкције, Ердоган мора држати систем С-400 неотвореним – што би Турску изложило могућим руским санкцијама. Руске економске санкције коштале су Турску милијарде долара у року од само неколико месеци почетком 2016. године, након турског обарања руског борбеног авиона СУ-24 у сиријском ваздушном простору у новембру 2015. Да би минимализовао дипломатску штету, Ердоган је покренуо кампању јавне дипломатије како би се учинио што бољим читавом свету. Турска је послала медицинске сетове у 57 земаља да би показале солидарност у борби против корона вируса, укључујући две пошиљке залиха за САД.“⁴¹ Извештај припремљен за амерички Конгрес у новембру 2020. године закључује следеће; „Традиционално, Турска се уско ослањала на Сједињене Државе и НАТО за одбрамбену сарадњу, европске земље за трговину и инвестиције и Русију и Иран за увоз енергије. Низ компликованих ситуација у турском окружењу – нарочито оне које укључују Сирију, Либију, Нагорно-Карабах (регион који оспоравају Јерменија и Азербејџан) и истраживање енергије Источног Медитерана – утичу на њене односе са Сједињеним Америчким Државама и другим кључним актерима, као и то што Турска тражи самосталнију улогу. Забринутост председника Ердогана због одржавања парламентарне коалиције са турским националистима може делимично објаснити његово деловање у неким горе поменутих ситуацијама. Турско-руска сарадња је порасла у неким областима. Међутим, напори Турске да се супротстави Русији у неколико сукоба по релативно ниским трошковима – користећи беспилотне летелице домаће производње (наводно са неким америчким компонентама) и сиријске плаћенике – сугеришу да је сарадња Турске и Русије више

⁴¹ Bekdil Burak, „Turkey: Post-Coronavirus Challenges Are Likely to Hurt“. *The COVID-19 Crisis*, ed. Efraim Karsh, 250-253, Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 2020, p. 252.

ситуациона него што је свеобухватна (Zanotti and Thomas, 2020, 2).⁴² Јаки односи Турске и Азербејџана, уз замрзнути конфликт у Нагорно-Карабаху који се често „одмрзава“ и огромна нетрпељивост Турака и Јермена знатно компликују ситуацију у региону. Тренутно је Турска активна у рекордном броју војних сукоба у Европи, на Блиском истоку и шире. „Турска је војно ангажована у Источном Медитерану, Нагорно-Карабаху, Кипру, Либији, Сирији, а посебно у областима Ирака и Сирије под владавином Курда. Турска делује све више једнострано и без координације са својим НАТО партнерима (...) Даље, криза на Источном Медитерану продубила се 2020. године, стварајући већи притисак међу земљама Европске уније као што су Грчка, Кипар и Француска да се оштрије супротставе спољној политици Турске. У рату између Јерменије и Азербејџана око Нагорно-Карабаху, који је започео у јесен 2020. године, Турска се приклонила потоњој. Колико год се јасно показао овај растући турски експанзионизам, толико су и ЕУ и САД невољне да се супротставе тим амбицијама.“⁴³

Будућност односа између Сједињених Америчких Држава и Турске за време Џозефа Бајдена

Како би смо разумели однос између Сједињених Америчких Држава и Турске изузетно је значајно овај однос посматрати као однос између неоимперијалног хегемона чија се снага налази у опадању (САД) и једног од легата империјализма на чије се јачање и ширење утицаја справом гледа са бојазношћу рађања неоосманизма (Турска). У том контексту Турска постаје значајан фактор унутар трансатлантске безбедности у будућности. „Погрешно је кривити Турску за то што није била верни савезник, као што то често чине многи амерички стручњаци и аутори у време када амерички председник (Трамп) са својим помоћницима разговара о напуштању Северноатлантског са-

⁴² Jim Zanotti and Clayton Thomas, *Turkey: Background and U.S. Relations In Brief*, USA: Congressional Research Service, 2020, p. 2.

⁴³ Jasim Dastan, „Biden’s Challenge: Kurdish Autonomy and Turkish Expansionism“, *op.cit.*, pp. 2-3.

веза (НАТО). Такође је погрешно приписивати кривицу само Анкари за погоршање односа између Турске и њених савезника с обе стране Атлантика. Америчка спољна политика и снажна унилатерална пруга у доношењу и спровођењу одлука заоштрили су односе Вашингтона са свим савезницима и раније – нарочито током непромишљеног и злосретног ирачког рата.⁴⁴

Имајући у виду промену на месту председника Сједињених Америчких Држава поставља се питање тога шта је то што нова администрација Џозефа Бајдена на почетку 2021. године може и жели да уради по питању турбулентних односа са Турском у односу на претходне администрације. Од тренутка када је Анкара одбила да допусти америчким трупама да пређу турско-ирачку границу 2003. године, па све до оштрих билатералних неслагања по питању политике ка Сирији за време Обаме, уз најновију набавку руског ваздушног одбрамбеног система, само су неки од сегмената комплексне историје америчко-турских билатералних односа који су у силазној путањи, а која се наставила за време Доналда Трампа.

На основу предизборне кампање Џозефа Бајдена било је немогуће унапред закључити каква ће бити спољна политика његове администрације према одређеним специфичним регионима. То је уједно и разлог због кога је било тешко предвидети његове потезе када се ради о односима између САД-а и Турске. Међутим, и поред ових недоумица два кључна фактора ће у великој мери одредити овај савез. На првом месту ту је отворена нетрпељивост Бајдена и Ердогана, а на другом месту ту су свакако све јаче везе између Русије и Турске. У интервјуу за Њујорк тајмс децембра 2019. године Бајден је отворено назвао турског председника Реџепа Ердогана аутократом „и што је необично, претио је да ће радити на његовој смени, брзо додајући да није мислио на војни пуч, већ на подршку политичкој опозицији (...) додајући да Ердоган мора да плати цену.“⁴⁵ У Турској је јавност са овим интервјуом упозната тек средином августа уочи конвенције номиновања Демократске странке и изазвао је огромна комешања

⁴⁴ Özel Soli, „At the End of the Day, Where Will Turkey Stand?“, op.cit., p. 3.

⁴⁵ Makovsky Alan, „Problematic Prospects for US-Turkish Ties in the Biden Era“. Stiftung Wissenschaft und Politik (60): 1-8., 2020, p. 1

која су директно изазивала положај Рецепа Ердогана. „Председнички портпарол Ибрахим Калин оптужио је Бајдена зачисто незнање, ароганцију и лицемерје, додајући: Дани наређивања Турској су прошли. Али ако и даље мислите да можете да покушате, слободно то учините, али платићете цену.“⁴⁶

Једаноднајвећих изазова са којим ће се Бајденова администрација сусрести јесте то што су Сједињене Америчке Државе и Европска унија дозволили Турској да се прошири на курдска подручја у ван њених граница без икаквих последица. Будућност америчко-турских односа могли би одредити следећи фактори: „да ли ће Турска учинити свој руски систем С-400 потпуно оперативним и разматра ли додатну куповину руског оружја; како се одвијају разне регионалне кризе (Сирија, Либија, Нагорно-Карабах, спорови са Грчком и Кипром на Источном Медитерану) и како оне утичу на односе Турске са кључним актерима (укључујући Сједињене Америчке Државе, Русију, Кину, Европску унију, Израел, Иран и сунитске арапске државе); да ли Турска може да пројектује моћ и створи властиту сферу утицаја користећи војну и економску сарадњу (укључујући одбрамбени извоз); и да ли је председник Ердоган у стању да одржи широку контролу над државом с обзиром на њене економске проблеме и забринутост за људска права.“⁴⁷ Међутим и поред свега овога може се очекивати да ће Бајден учинити све што је у његовој моћи да зарад америчких интереса побољша односе са Турском и врати их на ниво који су имали за време Хладног рата.

⁴⁶ Исто, р. 1

⁴⁷ Zanoliti Jim and Thomas Clayton, *Turkey: Background and U.S. Relations In Brief*, op.cit., р. 15.

РЕДЕФИНИСАЊЕ ОДНОСА ИЗМЕЂУ СЈЕДИЊЕНИХ АМЕРИЧКИХ ДРЖАВА И КИНЕ

Савремено друштво се свакодневно налази на удару многобројних процеса који свакодневно мењају његову структуру и динамику. Убрзане промене су довеле до суштинске прерасподеле глобалне економске, политичке и војне моћи што је у великој мери изазвало урушавање униполарне доминације Сједињених Америчких Држава и рађање мултиполарног светског поретка. Уз велико уважавање значаја многих других значајних регионалних и глобалних актера однос између САД-а, Русије и Кине свакако представља одлучујући троугао за обликовање савременог светског поретка. У том смислу, узнемиравајуће је то што се Сједињене Америчке Државе на раст моћи других држава гледају као на претњу, уместо да на тај процес гледају као на могућност за сарадњу из које ће све стране имати користи.

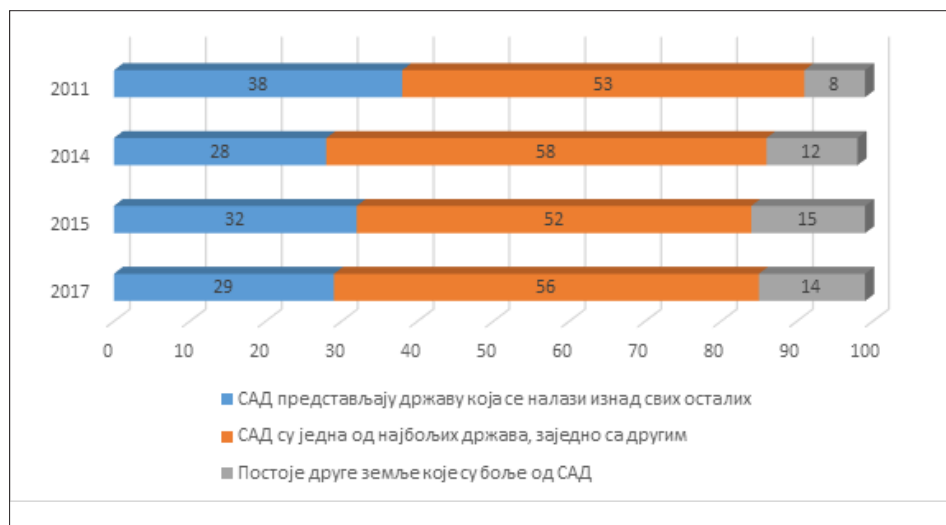
САД и Кина – од покушаја успостављања међусобне сарадње до отвореног трговинског рата за време Доналда Трампа

Убрзане промене на глобалном нивоу довеле су до суштинске прерасподеле економске, политичке и војне моћи великог броја држава која је довела до реструктурирања међународног система у правцу мултиполарности. САД као једина суперсила на крају XX века нису успеле да учврсте униполарност светског поретка у тој мери да не буде изазвана у XXI веку. Велики број држава је у другом миленијуму показао раст у политичком, економском, технолошком и војном погледу чиме је свет бесповратно закорачио у мултиполарном правцу. Нарочито је важно поменути однос између САД-а, Кине и Русије који

у великој мери обележава обресе новог светског поретка. Наравно да је потребно истаћи и значај других земаља БРИКС-а, као и Европске уније, али и многих других регионалних сила. У том смислу разумљив је и став грађана Сједињених Америчких Држава који све мање виде своју земљу као јединог светског лидера.

Истраживање агенције *Pew Research Center* у периоду од 2011. године до 2017. године показује благи пад поверења грађана у водећу позицију Сједињених Америчких Држава. Овај тренд је нарочито присутан у млађој популацији старости између 18 и 29 година. Истраживање је показало директну везу између старости популације и јачине става о водећој позицији Сједињених Америчких Држава (видети графикон бр. 1 и графикон бр. 2). Тако је у популацији изнад 65 година чак 44% испитаника дало одговор којим је дефинисала САД као државу која се налази изнад свих осталих.

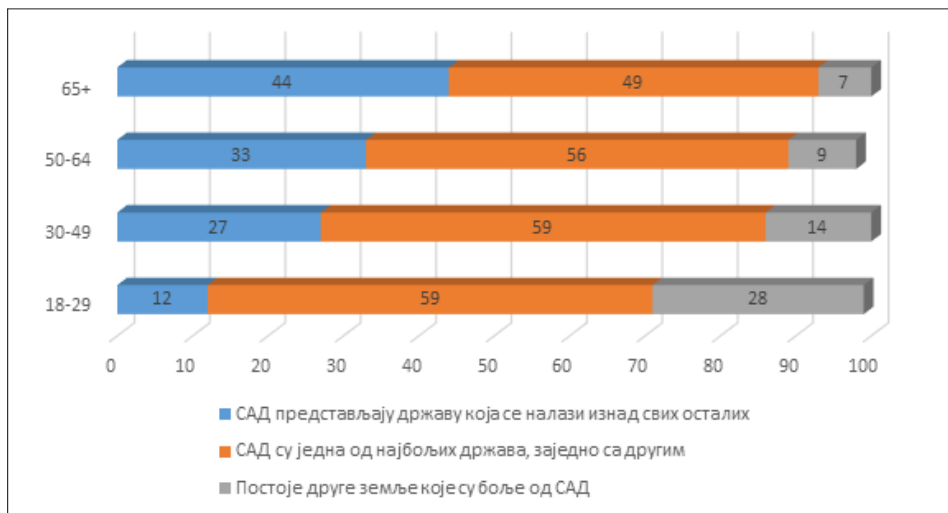
Графикон бр. 1: Став који најбоље описује мишљење америчких грађана о позицији Сједињених Америчких Држава у међународним односима (три таласа истраживања)*

* Постоје одређена одступања у проценту анализираних узорка тако да на појединим местима немамо тачних 100%

Извор: Laura Thorsett, Jocelyn Kiley, *Most Americans say the U.S. is among the greatest countries in the world*, JUNE 30, 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/06/30/most-americans-say-the-u-s-is-among-the-greatest-countries-in-the-world/>

Графикон бр. 2: Став који најбоље описује мишљење америчких грађана о позицији Сједињених Америчких Држава у међународним односима (резултати разврстани у четири старосне категорије становништва)*

* Постоје одређена одступања у проценту анализираних узорка тако да на појединим местима немамо тачних 100%

Извор: Laura Thorsett, Jocelyn Kiley, „Most Americans say the U.S. is among the greatest countries in the world“, JUNE 30, 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/06/30/most-americans-say-the-u-s-is-among-the-greatest-countries-in-the-world/>

Имајући у виду унутрашњу подељеност по питању снаге и утицаја Сједињених Америчких Држава у међународним односима потребној позабавити се начином на који се губитак водеће позиције манифестује на обликовање њене спољне политике. Доналд Трамп је покушавао да поврати водећи положај САД-а по сваку цену, не

либећи се уласка у отворене сукобе са великим светским силама. Ово свакако не представља никакву новину у америчкој спољној политици која је у значајној мери током читаве своје историје обојена такмичењем са другим великим силама. Доласком Трампа се у значајној мери променио амерички дискурс у спољној политици у односу на Обамину администрацију. „Можда највећа либерална замерка прагматизму Трампове ере јесте идеолошка, будући да он на неки начин вређа идеју америчке изузетности. Његов слоган *Make America Great Again* имплицира да Америка у неком тренутку није више велика, док став да је стављање сопствене земље на прво место нормалан део људске природе подразумева да су племе, клан и нација и даље битне категорије. Његов хладни реализам значи да САД заправо нису омнипотентне, односно да су потчињене истим правилима и цикличним кретањима која су одређивала судбину свих ранијих сила. Трампов грех је тај што је на неки начин, дерогирао САД на положај обичне сирове силе.“⁴⁸

Имајући у виду горе наведено у овом раду централну позицију анализе има однос између Сједињених Америчких Држава и Кине. Кина представља земљу која поседује хиљадугодишњи континуитет и која поседује реал-политичку снагу једног од најзначајнијих играча на светској сцени. Постепене реформе које су и Кини започеле крајем 70-тих година су у великој мери одредиле даљи ток њеног развоја. Прелазак на тржишну привреду, децентрализација, нестанак колективне пољопривреде јачање приватног сектора и банкарског система, драстичан напредак спољне трговине и инвестиција, као и многе друге мере, довели су до тога да је за релативно кратак период од неколико деценија Кина постала водећа светска економија. Идеја о Новом путу свиле коју је поменуо Си Ђипинг 2013. године има за циљ повезивања Азије, Европе и Африке. Ова иницијатива најавила је обнављање старе руте копненог појаса, као и стварање новог морског пута. Сама иницијатива је изазвала бурне реакције Сједињених Америчких Држава. Иако су у почетку САД биле против, покушавајући да убеди своје савезнике да не улазе у овај пројекат, на крају су мо-

⁴⁸ Цветићанин Невен, Благојевић Милан, „Унутрашњи конфликти и спољна политика САД између интервенционизма и изолационизма“. *Српска политичка мисао* 65 (3): 43-62, doi: <https://doi.org/10.22182/spm.6532019.2>, 2019, стр. 57.

рале да одустану уз званичну причу да ипак подржавају овај пројекат. О томе са коликом се пажњом прати успон Кине говори и докуменат који се не случајно нашао 2018. године на сајту америчке Централне обавештајне агенције а у коме је наведено следеће: „Кина је 2016. године стајала као највећа економија на свету, надмашивши САД 2014. године први пут у модерној историји. Кина је постала највећи светски извозник 2010. године, а највећа трговинска држава 2013. године. Ипак, кинески доходак по становнику је испод светског просека (...) Од 2013. до 2017. Кина је имала једну од најбрже растућих економија на свету, у просеку благо више од 7% реалног раста годишње. Народна банка Кине је 2015. године најавила да ће наставити да пажљиво заговара пуну конвертибилност ренминбија, након што је валута добила статус специјалних права као део ММФ-а. Међутим, од краја 2015. године кинеска влада је појачала контролу капитала и надзор иностраних инвестиција како би боље управљала девизним курсом и одржавала финансијску стабилност.“⁴⁹ Оваква анализа настала је у жељу растућих тензија и почетка трговинског рата. САД на економски раст Кине гледају као на отворену претњу при чему се читав спор са Кином своди на последњу цитирану реченицу овог документа, а то је – контрола капитала и надзор иностраних инвестиција како би боље управљала девизним курсом и одржавала финансијску стабилност.

И поред огромног ривалства између САД-а и Кине ове две земље су кроз богату историју полако почеле да граде темеље ка побољшању међусобних односа, од чега свакако обе стране имају огромне користи. Након кинеско-совјетског граничног сукоба крајем 1960-их, и Кина и Сједињене Државе почеле су да схватају потенцијалне користи од нормализације билатералних односа. У јуну 1971. године, амерички председник Никсон окончао је законске трговинске баријере са Кином, а његова прва посета Кини 1972. даље је пружила пут ка одмрзавању трговинских односа између ове две земље. „Након кинеских тржишно оријентисаних економских реформи из 1978. године, Сједињене Државе су почеле да одобравају Кини царине као „најповлашћеније државе“ (МФН) у јануару 1980.

⁴⁹ *The World Factbook*, 23 August 2018, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html

године, подложне годишњој обнови. Статус МФН подразумева да држава пружа другом партнеру исти тарифни третман као што то чини под обавезом према другим земљама које су формално чланице Светске трговинске организације (СТО), или њеног претходног споразума, Општег споразума о трговини и царинама (ГАТТ). Статус МФН значајно је либерализовао приступ Кине америчком тржишту, јер је истиснуо иначе високе царине које су се наметале земљама које нису чланице СТО. Сједињене Државе су убрзо постале други највећи увозник за Кину и трећи највећи кинески партнер 1986. Исте године Кина се пријавила за чланство у ГАТТ-у, док су Сједињене Државе такође биле заинтересоване за даљу трговину Кине и либерализацију страних директних инвестиција.⁵⁰ На размеђу миленијума САД су одобриле Кини статус „сталних нормалних трговинских односа“ што је даље олакшало пријем Кине у СТО. Период који је уследио касније је период добрих трговинских односа при чему су обе земље постале међусобно најзначајнији партнери и то се није променило чак и са јачањем трговинског рата. Економски значај сарадње је огроман за обе земље које су се, међутим, константно налазиле у стању међусобног ривалства.

И иако ово ривалство не представља неку новину у историју међусобних односа на релацији САД-Кина, начин на који је Трамп приступио овом проблему то свакако јесте. Победом Доналда Трампа на изборима 2016. године дошло је до радикалног заокрета у ривалству са Кином. И док је за Обаму ово ривалство значило решавање путем мултилатералних трговинских споразума, као што је нпр. споразум Транспацифичког партнерства, из кога је Кина била првобитно искључена са могућности да касније приступи, Трамп је увео унилатерални приступ. „Трампова стратегија очигледно одступа од стратегије његовог претходника. Почело је крајем 2017. године, када је америчка трговинска комисија јавно изразила забринутост да увоз машина за прање веша и соларних панела из Кине штети америчкој индустрији. Кинеско-амерички трговински спор тада је брзо ескалирао 2018. године при чему су се Кина и Сједињене Државе нашле у спирали бескрајних царинских претњи (Felbermaуr,

⁵⁰ Miaojie Yu, *China-US Trade War and Trade Talk*, Singapore: Springer, 2020, p. 57-58.

Steininger, 2019, 27).⁵¹ Трговинска политика ка Кини између Трампове и Обаине администрације разликовала се и у томе што је Обаина администрација, такође, покушавала да смањи кинеско-америчку трговинску неравнотежу, али је то чинила разумнијим мерама и политике. Обама је био свестан значаја који трговина између Кине и САД-а има за обе земље и покушавао је да на суптилнији начин врши притисак како би као крајњи резултат имао сарадњу а не конфликт. „За разлику од Трампове администрације, Обаина администрација није наметала високе царине или трговинске баријере кинеском извозу. У међувремену, циљ јој је био и да олакша увоз у Кину из Сједињених Америчких Држава. Стога је из перспективе Сједињених Америчких Држава Обама предложио план удвостручења увоза у року од пет година.“⁵² Предност овакве политике је лежала у томе што су обе земље имале велике користи у економском погледу. Истовремено кинеска влада се одувек залагала за уравнотежену кинеско-америчку трговину, при чему се, међутим, није устручавала да реагује на агресивну Трампову спољну политику реципрочним мерама. „У оквиру политике Прво Америка Трампова администрација је одмах 2017. године почела са потезима који су касније окарактерисани као трговински рат.“⁵³ Оштри заокрет Трампова администрација је учинила 2018. године када је сукоб између Кине и САД кулминирао агресивним мерама које је Доналд Трамп унилатерално предузео.

Унилатерални приступ уз тотално игнорисање других значајних међународних субјеката су довели до тога се оправдано јављала забринутост везана за правац у коме ће се даље одвијати овај сукоб. Трговински рат између САД и Кине је за време Трампове администрације тек повремено прекидан. „У овом билатералном такмичењу савезници се заправо нису много рачунали. САД су тек недавно почеле озбиљно да лобирају код својих савезника да следе

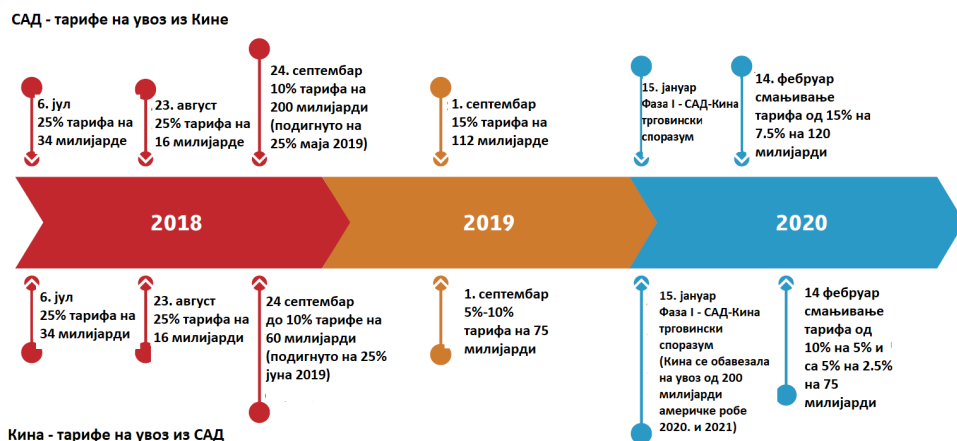
⁵¹ Felbermayr Gabriel, Steininger Marina. „Trump’s trade attack on China – who will have the last laugh?“, CESifo Forum. 20 (1): 27-32. doi: <http://hdl.handle.net/10419/199025>, 2019, p. 27.

⁵² Miaojie Yu, *China-US Trade War and Trade Talk*, op.cit., p. 75.

⁵³ Сања Јелисавец Трошић, „Трговински рат између Сједињених Америчких Држава и Кине и урушавање Светске трговинске организације“. *Национални инџерес* 38 (2): 145-171. doi: <https://doi.org/10.22182/ni.3822020.8>, 2020, стр. 148.

њихов пример раздвајања економија и удруживања против Кине у мултилатералним организацијама, укључујући НАТО. С друге стране, Кина се вешто додворавала европским партнерима економским споразумима и успела је да укључи неке државе чланице ЕУ у свој лабави формат „17+1“, повезан са спровођењем своје амбициозне иницијативе Појас и пут. Ово делимично објашњава зашто су европске земље покушале да се уздрже од заузимања стране у еволутивном америчко-кинеском ривалству и наставе своје профитабилне трговинске односе са Пекингом.⁵⁴

Графикон бр. 3: Временска линија тензије између Кине и САД

Извор: *East Asia and Pacific in the Time of COVID-19*, International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2020, p. 137.

И поред потписивања споразума о трговини између ове две земље почетак 2020. године није донео ништа ново и односи су поново почели да иду у супротном смеру од жељеног. Агресивна политика

⁵⁴ Van der Togt Tony, „How the US and Europe could realign their Russia and China policies after the Presidential Elections“, *Atlantisch Perspectief* 44 (5): 53-58. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48600600>, 2020, pp. 55-56.

Доналда Трампа и пандемија корона вируса су само допринели даљем усложњавању ситуације на глобалном нивоу. „Још увек није јасно колико ће криза од коронавируса утицати на релативну конкурентност Сједињених Држава наспрам Кине и Русије. Све три земље претрпеле су велики шок. САД су достигле ниво незапослености једнак нивоу Велике депресије и већ су потрошиле више од три билиона долара у настојању да ублаже економско оптерећење свог народа и помогну у припреми за опоравак. Свакако ће се суочити са проблемима у одржавању планираних нивоа потрошње за националну безбедност, истовремено задовољавајући нове економске потребе (Cordesman and Grace, 2021, 11).“⁵⁵ Како су се председнички избори у САД приближавали тако је и реторика Доналда Трампа везана за америчку спољну политику постајала све агресивнија. Као кључне тачке око којих се формира спољна политика Трампове администрације ка Кини могу се издвојити следеће: „Прво, у билатералној трговини САД и Кине, Кина има трговински суфицит, док Сједињене Државе имају трговински дефицит. Друга тачка се своди на то како треба тумачити билатералну трговинску неравнотежу? Трампова администрација верује да је то зато што Кина има извозне субвенције за своју робу коју извози, при чему Кина намеће високе царине на увоз из Сједињених Држава. Трећа тачка тиче се решења за смањење трговинске неравнотеже између две земље. Трампова администрација сугерише да је једино решење да Сједињене Државе ограниче увоз Кине наметањем високих царина на кинеску робу која извози.“

⁵⁵ Anthony Cordesman and Grace Hwang, *The Biden Transition and U.S. Competition with China and Russia*, Washington: Center for Strategic and International Studies, 2021, p. 75.

Да ли победа Џозефа Бајдена на америчким изборима за председника може донети промену унутар односа Сједињених Америчких Држава са Кином?

Пораз Трампа и победа Бајдена на америчким председничким изборима у новембру 2020. године отворила је питање тога да ли ова промена уједно значи и мењање курса америчке спољне политике ка Кини. И иако је одговор на ово питање генерално не, треба ипак очекивати одређени вид промена у обликовању америчке спољне политике ка Кини, али не и смањење интензитета међусобног сукоба. „Технолошки напредак који је Кина успела да постигне у последње две деценије, чини је далеко најозбиљнијим изазивачем за глобалну хегемонију са којим су се две англосаксонске земље (прво Британија, а затим САД) сусреле у последња скоро три века. Упоредо са тренутним трговинским ратом, САД и Кина су заплетене у растућу конкуренцију ради доминације у различитим пољима технологије следеће генерације, пре свега 5G мрежама и вештачкој интелигенцији.“⁵⁶ То се видело и на основу коришћене реторике у кампањама за председничке изборе оба кандидата. Да је Трамп којим случајем победио могли бисмо оправдано да претпоставимо да би он наставио своју оштру и бескомпромисну спољну политику залажући се за нови трговински споразум са Кином који би био представљен као врхунац победе његове „бескомпромисне“ преговарачке тактике. Станли Слоан је бавећи се анализом дискурса коришћеног у предизборним кампањама за председничке изборе дао једну веома значајну прогнозу која почиње да се обистинјује. „Нова (Бајденова) администрација трагаће за стратегијама за борбу против агресивног кинеског војног понашања у Јужном кинеском мору и другде, као и за борбу против покушаја Пекинга да преобликује међународни систем у своју корист. У складу са општим тенденцијама, Бајден ће то вероватно радити уз подршку савезника, док би Трамп углавном

⁵⁶ Горан Николић, Петровић Гордана, „Економски и технолошки успон Кине као весник нове глобалне геополитичке констелације“. *Национални инџерес* 38 (2): 121-144. doi: <https://doi.org/10.22182/ni.3822020.7>, 2020, стр. 121.

наставио да заузима унилатералнији приступ.⁵⁷ Иако се Бајденов приступ разликује од Трамповог, међутим, такмичарски интензитет сукоба се није променио. Однос између Кине и САД-а ће се и даље заснивати на такмичарском уместо на кооперативном односу. Иако је Бајден имао доста велики утицај на смиривање односа између Кине и САД док је био сенатор у Клинтновој администрацији то се данас значајно променило. „Током своје (предизборне) кампање, разговарао је о могућим новим економским санкцијама против Кине и рекао да је време да се са Кином поступа оштрије.“⁵⁸

У потрази за савезницима Бајдену је можда најкључнији став Европске уније ка Кини. Европа представља значајно место у креирању односа између САД и Кине. САД настоје да обезбеде повољну климу и придобију европске земље у свом ривалству са САД. У том контексту намећу се два изазова. „Прво, да би утицао и одржао повољан однос снага у Европи, Вашингтон се традиционално ослањао на стратегију војног присуства заједно са економским и дипломатским ангажманом. Али, амерички ресурси су ограничени, а све већа потражња за њима у Азији поставља нова питања о томе може ли Вашингтон да сачува повољан европски регионални биланс по нижој цени него у прошлости. У том контексту, Вашингтон мора размотрити колики је утицај спреман да уступи европским актерима, укључујући Немачку, Русију, Британију, Француску и Европску унију (ЕУ). Друго, како Европа постаје секундарно позориште у великој америчкој стратегији, Вашингтон је присиљен да осигура да кључне европске силе и институције подржавају америчке интересе када је у питању надметање са Пекином, или бар да не поткопавају америчке напоре у том погледу. Преуређујући свој однос са Европом, САД све више обраћају пажњу на европске ставове према Кини и Азији...“⁵⁹

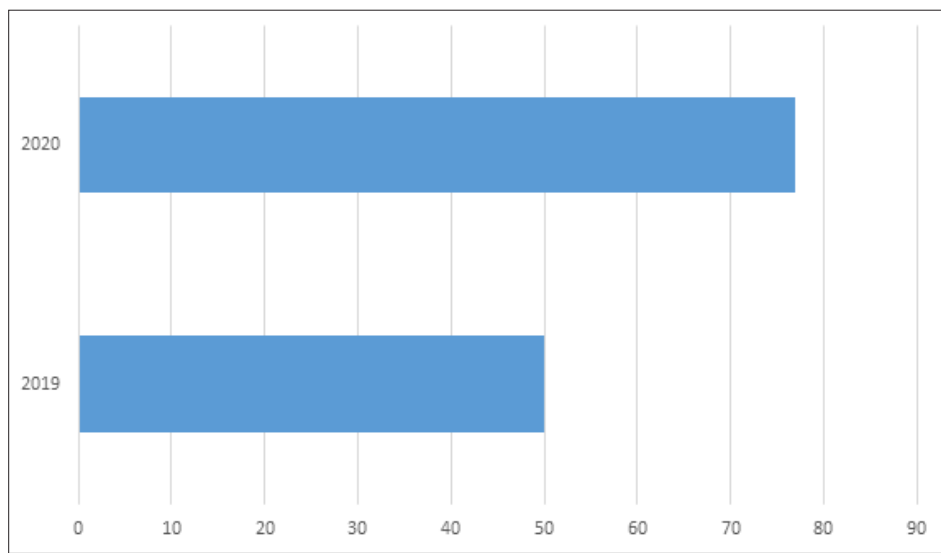
⁵⁷ Stanley Sloan, „US Foreign Policy in 2021“, *Atlantisch Perspectief* 44 (5): 38-43. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48600597>, 2020, pp. 42-43.

⁵⁸ Elmar Sulk. „What’s next for the United States?“, *Foreign and Security Policy* (1): 1-6. doi: <https://www.jstor.org/stable/resrep28956>, 2021, p. 3.

⁵⁹ Simón Luis, Desmaele Linde and Becker Jordan, „Europe as a Secondary Theater? Competition with China and the Future of America’s European Strategy“, *Strategic Studies Quarterly* 15 (1): 90-115. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26984769>, 2021, p. 91.

Истовремено важно је напоменути да су председнички избори у Сједињеним Америчким Државама одржани у врло специфичним околностима, у тренутку када се читава светска економија под притиском пандемије корона вируса нашла пред колапсом. У жеку оштре америчке реторике упућене Кини везане за издијање пандемије дошло је и до ширења негативног става о Кини међу грађанима Сједињених Америчких Држава. У односу на 2019. годину број грађана који има негативно мишљење о кинеском председнику Си Ђинпингу се драстично повећао.

Графикон бр. 4: Процент америчких грађана који немају поверења у кинеског председника Си Ђинпинга да чини праву ствар у вези са светским пословима

Графикон урађен према подацима из студије: Anthony Cordesman, *Making America Great? Global Perceptions of China, Russia, and the United States: The International Scorecard*, Washington: CSIS, 2021, p. 4

Уколико упоредимо америчку Стратегију националне безбедности из 2018. године са Бајденовим упутствима за њену измену може се видети да се генерални став америчке спољне политике ка Кини није променио. Америчка Стратегија националне безбедности из 2018. године је оријентисана пре свега на два главна циља, а то су блокирање Русије и Кине на путу да могу да изазивају моћ САД-а и њених савезника, уз истовремено спречавање ових земаља да тренутни међународни поредак избаце из равнотеже: „Данас излазимо из периода стратешке атрофије, свесни да наша конкурентна војна предност еродира. Суочени смо са повећањем глобалног нереда, који карактерише пад међународног поретка заснован на дуготрајним правилима – ствара се безбедносно окружење које је сложеније и променљивије од било чега што смо искусили у скорије време. Међудржавно стратешко такмичење, а не тероризам, сада је примарна брига за америчку националну безбедност. Кина је стратешки конкурент који користи предаторску економију за застрашивање својих суседа, истовремено милитаризујући карактер Јужног кинеског мора. Русија крши границе оближњих држава и спроводи вето над економским, дипломатским и безбедносним одлукама својих суседа.“⁶⁰

Са друге стране, Привремена упутства за стратегију националне безбедности која потписује новоизабрани амерички председник Џозеф Бајден у марту 2021. године показују незнатну промену у америчкој спољној политици ка Кини, која, међутим, не значи и корак ка побољшању односа између ове две земље. На самом почетку Бајден истиче да је данас америчка судбина више него икад нераскидиво повезана са догађајима изван њених обала. „Суочавамо се са глобалном пандемијом, огромним економским падом, кризом расизма и све јачом климатском кризом. Суочени смо са светом нарастајућег национализма, демократијом у повлачењу, растућег ривалства са Кином, Русијом и другим ауторитарним државама и технолошком револуцијом која преобликује сваки аспект нашег живота. Наше је време изазова без преседана, али и неупоредивих прилика.“⁶¹

⁶⁰ *Summary of the National Defense Strategy Sharpening the American Military's Competitive Edge*, United States of America: Department of Defense, 2018, p. 1.

⁶¹ Biden Joseph, *RENEWING AMERICA'S ADVANTAGES – Interim National Security Strategic Guidance*, Washington: WHITEHOUSE, March 2021, p. 6.

Бајден је итекако свестан промена снага у међународним односима и утицаја који Кина остварује паметном употребом меке моћи. „Морамо се борити са реалношћу да се расподела моћи широм света мења, стварајући нове претње. Нарочито је Кина убрзано постала асертивнија. Једини је конкурент који је потенцијално способан да комбинује своју економску, дипломатску, војну и технолошку моћ и који може да креира трајни изазов стабилном и отвореном међународном систему (...) И Пекинг и Москва уложили су велика средства у напоре који имају за циљ да провере снаге САД и спрече нас да бранимо своје интересе и савезнике широм света.“⁶² Колико год званичан став Кине био да је основа иницијативе „Појас и пут“ пре свега економска корист, геополитички значај ове иницијативе се не може пренебрегнути. Премрежавање света доводи у питање водећу позицију САД, због чега је тешко очекивати да ће је оне подржати.

Као главни приоритет задржавања водеће позиције у међународним односима Бајден истиче неопходност унутрашњих реформи и јачање америчке економије које би као крајњи резултат имало истовремено и придобијање савезника у сукобу са Кином. „Најучинковитији начин да Америка дугорочно надмаши напорну и ауторитарну Кину је улагање у људе, економију и демократију. Враћањем америчког кредибилитета и поновним успостављањем глобалног вођства које гледа у будућност, обезбедићемо да Америка, а не Кина, постави међународну агенду, радећи заједно са другима на обликовању нових глобалних норми и споразума који унапређују наше интересе и одражавају наше вредности. Јачањем и одбраном наше неуспоредиве мреже савезника и партнера и паметним одбрамбеним улагањима одвратићемо кинеску агресију и супротставити се претњама нашој колективној безбедности, просперитету и демократском начину живота.“⁶³ Међутим и поред веома оштре реторике која прожима наведене измене Стратегије националне безбедности и сам Бајден је свестан значаја који побољшање односа између САД-а и Кине може имати за обе стране. „Ми препознајемо да стратешка конкуренција не искључује и не би требало да спречава рад са Кином када је то у

⁶² Исто, р. 7-8.

⁶³ Исто, р. 20.

нашем националном интересу.⁶⁴ Америчко-кинески су на историјски најнижој тачки у протеклих пола века, и мало је вероватно да ће се из темеља побољшати под администрацијом председника Бајдена.⁶⁵

*

*

*

Америчка спољна политика ка Кини би се тешко могла назвати успешном. „Осим привременог прекида ватре у непрекидним трговинским ратовима, основни сукоби су допринели само одређеном раздвајању америчке и кинеске економије и одређеном повећању броја савезника (...) Европски савезници би се сложили са Сједињеним Америчким Државама о питањима попут кинеских државних субвенција, недостатка отворености на кинеским тржиштима и правима интелектуалне својине. Али њихово одбијање бинарног избора између САД-а и Кине у трговинским и технолошким питањима ослабило је преговарачке позиције САД-а и ЕУ у односу са Пекингом.“⁶⁶

Још 2017. године када се очекивало заоштравање између Кине и САД у потрази за разлозима оваквог стања Грахам Алисон у наслову своје студије упозорава на деликатност овог односа постављајући питање да ли Кина и САД могу да избегну Тукидидову замку или су предодређене за рат: *Destined for war – Can America and China Escape Thucydides's Trap?* У потрази за одговором на ово питање Алисон наводи многобројне примере из историје међу којима је свакако најупечатљивији рат између Атине и Спарте. И колико год разлози за овај сукоб били вишеслојни они се ипак могу свести на један кључни аспект о коме је још Тукидид писао: „Коначна тачка је достигнута када су атинске снаге достигле врхунац разине који су сви могли да

⁶⁴ Исто, р. 21.

⁶⁵ Blackwill Robert and Zelikow Philip, *U.S.-CHINA RELATIONS DETERIORATE*, Council on Foreign Relations, 2021, р. 8.

⁶⁶ Van der Togt Tony, „How the US and Europe could realign their Russia and China policies after the Presidential Elections“, *op.cit.*, pp. 55-56.

виде и Атињани су почели да насрћу на Спартине савезнике. У том тренутку је Спарта осетила да њен положај више није подношљив и одлучивши да започне рат и да искористи сву енергију у нападу и, ако је могуће, уништи сву моћ Атине (...) Успон Атине и страх који је он усадио у Спарту учинили су рат неизбежним.⁶⁷ За Грахама управо ово представља прекретницу због чега су САД свој однос са Кином почеле да граде пре свега на конкуритивности уместо на сарадњи. Посматрајући шире овакав приступ може објаснити истовремено и однос САД ка другим великим силама а који је можда најбоље осликан у предизборном слогану Доналда Трампа – учинити Америку великом поново (*Make America Great Again*).

Управо због тога Бајден мора бити свестан чињенице да Сједињеним Америчким Државама није потребна никаква нова стратегија националне безбедности већ целокупно реформисање америчке спољне политике. „Ако Сједињене Државе наставе да раде оно што су радиле, будући историчари ће упоређивати америчку „стратегију“ са илузијама које су имали британски, немачки и руски лидер док су ходали у сну 1914. године.“⁶⁸ САД су подбациле у томе да се пронађу начини којим би се превазишла политика одвраћања у корист проналажења опција за сарадњу. Целокупни однос САД ка другим великим силама се може свести на показивање силе уз неспремност на сарадњу и компромис. „САД можда нису спремне да прихвате такве опције, али избор би требао бити јасно доступан и требао би постојати јасан сигнал да се такмичење може одвијати на миран и продуктиван начин за све стране. САД би морале да понуде народу Кине и Русије, али и свету генерално јасне доказе да траже мир и да нуде стварну дипломатску алтернативу конфронтацији и сукобу.“⁶⁹

Највише забрињава политичка летаргија на дипломатском нивоу у односима између САД и Кине. „У последњих неколико

⁶⁷ Graham Allison, *Destined for war – Can America and China Escape Thucydides's Trap?*, Boston – New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2017, p. 40.

⁶⁸ Исто, p. 208.

⁶⁹ Anthony Cordesman and Grace Hwang, *The Biden Transition and U.S. Competition with China and Russia*, op.cit., p. 11

година Пекинг и Вашингтон изгледали су незаинтересовано за коришћење дипломатије да спрече потенцијално катастрофални пад међусобних односа. Одржано је мало састанака највиших дипломата двеју страна, а механизми за управљање кризама су у прекиду. Стога ни Сједињене Државе ни Кина нису предузеле озбиљне напоре да смање несугласице око главних питања међу њима. Уместо тога, свакодневно су избацивали јавне оптужбе против другог (Blackwill and Zelikow, 2021, 12).⁷⁰ Свакако да је победа Бајдена довела до тога да ће амерички унилатерални приступ сукобу са Кином бити замењен мултилатералним у коме ће водећи значај имати потрага за савезницима. Ово, међутим, додатно забрињава по питању могућих последица оваквог сукоба на државе које се нађу на линији ватре између ове две стране. Управо због тога је неопходан заокрет у односу између Кине и Сједињених Америчких Држава у правцу јачања међусобне сарадње од које ће имати економске користи цео свет. У супротном подсетимо се старе афричке пословице: где се слонове боре трава је та која страда.

⁷⁰ Blackwill Robert and Zelikow Philip, *U.S.-CHINA RELATIONS DETERIORATE*, op.cit., p. 12.

БОРБА ЗА НЕБО ИЗНАД БЛИСКОГ ИСТОКА

Блиски исток, смештен између Нила, Еуфрата и Тигра, између Средоземног мора и Персијског залива, Освалд Шпенглер је због богате традиције, хиљадугодишње историје и чврсте испреплетаности три вере – хришћанства, јудаизма и ислама – називао „простором магијске културе“ у којем ће се одиграти завршни чин светске историјске драме“. Изузетан географски положај и нафта одредили су политичку судбину овог дела света у којем су спољни утицаји константа већ дуго времена и, иако парадоксално, проблем настао због њих је толико сложен, да се само уз спољне утицаје може разрешити. Како и када?, питања су на која међутим нема одговора нарочито у светлу чињенице да се регион изукрштаних интереса свих светских сила у последње време све више наоружава.⁷¹

Увоз оружја у блискоисточне земље се драстично повећава, нарочито последњих пет година. Према подацима Међународног института за истраживање мира СИПРИ (Stocholm International Peace Research Institute) у периоду од 2015. до 2020. године, увоз оружја у овај регион је повећан за 61 проценат. Само САД су извоз оружја у ову регију повећале за 48 процената. Петер Веземан, аналитичар СИПРИ, сматра ово више него забрињавајућим, јер се оружје купује да би се ратовало.

Од најстаријих цивилизација насталих на Блиском истоку до данас, непромењен је значај и важност овог геополитичког подручја. Зато су у све ове процесе са много „играча“ и различитих интереса, укључене велике светске силе, пре свега САД, Русија и Кина, али и ЕУ. Не треба, међутим, занемарити ни интересе регионалних сила пре свега, Саудијске Арабије, Ирана, Турске и Израела. Свима њима,

⁷¹ В. Таловић, М. Стојадиновић, „Србија и актуелни геополитички процеси“, *Војно дело*, 7/2019.

у прилог је ишла карактерологија већине блискоисточних земаља са: ауторитарном влашћу, јаким системом државне контроле, диверсификованом етничком структуром, мањком права и слобода, ниским степеном образовања и великом разликом у богатству. Извесно је да је фитиљ за промене потпаљен са америчке обале Атлантика, а промене које су уследиле имале су више циљева – наставак уништавања принципа суверенитета и укључивање преосталих територија Блиског истока у сложен систем партнерстава и програма. Настављена је политика овладавања енергентима од стране моћних западних влада и транснационалних корпорација. У плану је било слабљење и додатна контрола ЕУ као потенцијалне силе, као и утицање на привредни развој Русије, Кине, Индије.

Тежње САД и Запада биле су усмерене на афирмацију чврстих и стабилних влада на челу са неком аутентичном лидерском личношћу која ће показивати вољу за сарадњом. Од тренутка када се нашао „на мети“ Ирак, једна од бивших регионалних сила, дестабилизован је до положаја делимично окупиране територије са великим бројем терористичких група. Терористи су заробили део наоружања од регуларне ирачке војске а део су добијали волшебним путевима, углавном преко земаља саудијског полуострва.

У Либији је избио племенски сукоб, у Сирији секташки, у Египту је на сцени био сукоб исламиста и секулариста. Египат је као и друге северноафричке земље закачио талас „Арапског пролећа“. На власти су неколико година била „Муслиманска браћа“ који су повели Египат у правцу враћања на строге исламистичке законе. Међутим, највећа арапска земља, се доласком генерала Сисија на власт вратила се стабилној полувековној позицији на Блиском истоку.

А Блиски исток још увек је оптерећен нерешеним палестинским питањем, нерешеним статусом Курда, као и мигрантском кризом, током које су многи простори Блиског истока потпуно напуштени.

Ривалитет Ирана и Саудијске Арабије, праћен је свим дубоко укорењеним особеностима шиитско-сунитског сукоба. Зато брине и чињеница да је Саудијска Арабија избила на друго место највећих увозника оружја на свету, одмах иза Индије.

Поред САД на Блиски исток највише извозе Француска, Немачка, Велика Британија, Шпанија, Шведска... Интересантно је да све поменуте земље углавном у јавним наступима позивају на ...“мирно решавање сукоба међу супротстављеним странама...” Сада се као озбиљан чинилац јавља Кина која је отварањем велике војне базе на рогу источне Африке преко пута југозапада саудијске чизме у Џибуту озбиљно најавила и објавила своје присуство на Блиском истоку.

Традиционални извозник оружја у овај регион, Русија, у благом је паду али међународни експерти сматрају да је то привремени тренд. Познато је наиме да се руска армија драстично брзо преоружава потпуно новим оружјем и борбеним системима у свим видовима (КОВ, РВ и ПВО, РМ) тако да су домаћи капацитети војне индустрије презаузети.

Од избијања познатих сукоба у Сирији, када је Русија узела активно учешће, небо изнад Сирије а и генерално Блиског истока постало је поприште многих (не)познатих сукоба и јавних и тајних операција.

Због огромног простора, углавном равног и пустињског пејзажа, контрола неба је постала фактор одлуке и стални предмет надметања САД и Русије за примат у продаји ПВО система.

Дуго година САД су у овом региону имале примат у продаји ПВО система, пре свега система „Патриот“ али последњих седам-осам година ситуација се драстично мења. Иран је пре пет година са Русима потписао уговор о испоруци система „С-300“. Од уговорених четири дивизиона један део је стигао 2016, а други нешто касније. Разговара се и о испоруци борбених авиона “СУ-30”, али због новонасталих проблема око иранског атомског програма ова испорука је одложена. Не и поништена.

Шок на међународној војно-политичкој сцени изазвала је куповина унапређеног ПВО система „С-400“ од стране НАТО чланице – Турске. Ова трансакција изазвала је огроман одјек и коментаре у свету јер Турска важи за ослонац Јужног крила НАТО пакта. Уследиле су многобројне интервенције САД и НАТО, али Турска је остала

непомирљива у свом ставу. У неколико наврата турски министар одбране Хулуси Акар је изнео став... „да ће Турска активирати ракети одбрамбени систем „С-400“, набављен од Русије, након што војно особље заврши одговарајућу обуку. Блиски исток је област у којој је Турска најочигледније показала измену спољнополитичког приступа у односу на ранији, ослањајући се на историјску улогу у средишњем евроазијском геополитичком простору у којем је вековима била епицентар догађаја. У том погледу, она има значајне компаративне предности у односу на друге државе у региону, а и шире, само што је такав спољнополитички приступ и наступ Турске на Блиском истоку изазвао реакције, посебно од стране САД која је до јуче Турску сматрала највернијим савезником. Последице у спољној политици највидљивије су у односу према Ирану, Ираку, Сирији и Израелу. Унапређени су и односи са шиитским Ираном, у односу на раније оптужбе Турске да Иран сарађује са курдским сепаратистима и покушава да извезе исламску револуцију у Турску.

Споразум Турске и Русије изазвао је салву критика из САД уз коментаре да то може озбиљно угрозити савезништво две земље и онемогућити набавку америчких авиона „Ф-35“ за турску армију.

Став САД је јасан: Турска не може инкорпорирати „С-400“ у ПВО систем НАТО и не може истовремено имати и амерички „Патриот“ и руски „С-400“.

Председник Ердоган је у више наврата отворено изнео став да Турска неће одустати од „С-400“ а да Турска хоће и може да купи и систем „Патриот“.

На притиске САД, Ердоган често помене да организатор пуча у Турској, Фетулах Гулен, слободно живи и ради у САД, иако је Турска неколико пута тражила његово изручење.

Први дивизион „С-400“ је већ испоручен Турској и у априлу је стављен на борбено дежурство. Оно што је, међутим, поново одјекнуло као бомба јесте сазнање да се воде озбиљни преговори о заједничкој производњи „С-400“ између Русије и Турске.

Русија је потврдила да је спремна за ту врсту војне сарадње, са озбиљним партнерима. Пример је Индија која заједно са Русима производи тенкове “Т-90С”, као и крстареће ракете „Брамос“, морнарничког базирања и ловце “Су-30МК”.

Руски војни експерт Дмитриј Литовкин сматра то завршеним договором напомињући и да у Турској може да буде основано заједничко предузеће које ће чак промовисати елементе конструкције „С-400“ на иностраном тржишту.

Почетак ове приче везује се за 2017. годину, када је потписан уговор о куповини 4 дивизиона „С-400“ вредан 2,5 милијарди долара.

Било је, дакле, потребно само три године да се крене у озбиљне разговоре о заједничкој производњи .

САД и НАТО прете санкцијама а Турци „подсећају“ да би могли да затворе ваздушну базу Инџирлик у југоисточној Турској која је за САД најбитнија авио-база на Блиском истоку.

Дмитриј Шугајев, директор руске Федералне службе за војно-техничку сарадњу је рекао да је Русија спремна за нови уговор за додатну партију „С-400 Тријумф“, као и за продају авиона ловаца „Су-35“ уколико САД забране испоруку авиона „Ф-35“ Турској.

У свим блискоисточним земљама, ислам је и даље упориште идентитета и ослонац погледа на свет већине становника овог региона. Политичку мапу Блиског истока и северне Африке пресудно не обликује религија, већ утицаји и интервенције са стране, али је сигурно да ће најдалекосежнија политичка последица спољњег мешања бити јачање исламистичких снага у региону. Какав год био резултат тренутне побуне у појединим земљама, улога ислама неће бити доведена у питање, а самим тим исламска природа политичког система који из тога може да настане.

Земље на Блиском истоку и у северној Африци у којима је дошло до политичких промена неће имати истоветну судбину, као што, уосталом, ни пут до тих промена није био истоветан. Све су добиле крајње неизвесну шансу за нови почетак, а изгубиле извесност државне стабилности и личне сигурности грађана. Жртве на свим странама

немогуће је побројати... Стотине хиљада људи остало је без домова, разрушени су градови, села, путеви, нафтна постројења. Очигледно је да демократија на исламистички начин нових власти није донела очекивану слободу. Нове власти заробљене су противуречностима и непознаницама. Проблем је и властити легитимитет, па се њихова позиција не може оценити стабилном. Тешко ће се борити с искушењима која их очекују. Исход је, дакле, и даље неизvestан. А оно што је сигурно, то је да оваква неизвесност мање забрињава светске политичке центре јер оружје у све већим количинама стиже на Блиски исток. Велике силе за овај регион биће заинтересоване све до последњег барела њихове нафте.

НЕОКОЛОНИЈАЛНО „ОКТРИВАЊЕ“ АФРИКЕ

Африка је дуго била неоправдано занемаривана у теоријским разматрањима која се баве међународним односима. Једна од најдоминантнијих перцепција које су се шириле јесте да се на афрички континент гледа као на целину, заборављајући да њега чини више од педесет држава са сви својим специфичностима. То је у великој мери доприносило заговорницима империјализма и маргинализацији значаја афричких земаља. Са друге стране, афричке земље су се укључивале у глобалне токове пре свега билатерално, а на основу процена сопствених националних интереса, занемарујући притом чињеницу да би много више постигле јединственим наступом према остатку света попут земаља Латинске Америке на пример.

Маргинализовање Африке као „мрачног континента“ кроз неолибералну призму успостављања неоколонијализма

Освајање Африке на размеђу XVIII и XIX је зауставило дотадашњи развој афричких држава доносећи прави хаос у институционалном и економском смислу. Неуспех европских колонијалних сила у институционалном уређењу афричких држава се у великој одразио на њихов постколонијални положај. Афричке државе су пут ка својој независности започеле на slabим темељима изграђеним пре свега зарад олакшавања њихове експлоатације и поробљавања. „То значи да је већину афричких држава мучио слаб политички и економски систем, при чему су криза, сиромаштво и неразвијеност постали готово стални наративи на континенту. Можда је једна од највећих грешака афричких постколонијалних лидера био њихов неуспех да ефикасно демонтирају колонијалне институције које су заснивале на експлоа-

тацији и третираше Африканце као поданике уместо као грађане.⁷² Иако Африка представља други по величини континент са више од милијарду становника и више од педесет држава, на њу се неретко гледа као на једну целину која дели заједничку судбину своје колонијалне историје. Поновно откривање Африке од стране Запада је значило проналажење нових разлога којим би се оправдала њена експлоатација.

Африка је у глобалне токове укључена путем трансатлантске трговине робљем што је у великој мери одредило и пут којим су се глобализацијски токови одвијали на овим просторима у деценијама које су уследиле. Начин интеракције Африке са остатком света имао је јединствену карактеристику: „Од ере атлантске трговине робљем, када су Африканци насилно одвођени као робови да служе робовласницима у Европи и Америци, до ере када је Европа насилно поделила континент на начине који су служили интересима колонијалних господара, интеракција Африке и њена каснија „инкорпорација“ у глобалну заједницу дефинисана је најсуровијим облицима експлоатације.“⁷³

И можда се на први поглед може рећи да би афричке државе добиле много више уколико би се изоловале из процеса глобализације то у пракси није случај. О овоме нарочито говоре Калу и Фалола дајући преглед најзначајније литературе на ову тему, међу којима истичу студије Мартина Волфа и Питера Левиса. Мартин Волф је у својој студији *Why Globalization Works* показао да, иако неке земље имају веће користи од глобализације од других, свака нација која одлучи да се искључи из глобалне економије може само доживети велику штету.⁷⁴ Управо због тога се оправдано поставља питање због чега су неке неразвијене земље, попут азијских на пример, успеле да на таласима глобализације испливају и искористе већину њених

⁷² Kenneth Kalu and Toyin Falola, „Introduction: Africa in a Globalized World“, *Africa and Globalization – Challenges of Governance and Creativity*, eds. Kenneth Kalu and Toyin Falola, 1-18, Palgrave Macmillan: Switzerland, 2018, p. 1.

⁷³ Melike Yilmaz and Fatima Momodu, „The Rediscovery of Africa“, *Africa and Globalization – Challenges of Governance and Creativity*, eds. Kenneth Kalu and Toyin Falola, 21-38, Palgrave Macmillan: Switzerland, 2018, p. 21

⁷⁴ Martin Wolf, *Why Globalization Works*, New Haven, CT: Yale University Press, 2004.

бенефити како би се економски уздигле. Питер Левис, бавећи се управо феноменом различитих последица процеса глобализације на земље које делују иначе у сличном почетном положају, указује на све могуће изазове које онемогућавају афричке земље да се на равноправни начин укључе у глобалне токове. Он то показује на примеру Индонезије и Нигерије. „Иако Индонезија и Нигерија имају готово подједнако искривљене политичке системе, са свеобухватним војним диктатурама од 1960-их до 1990-их, и иако су корупција и профит по цену свега биле главне карактеристике обе политичке културе, избори које су донеле „спорне, подељене елите Нигерије“, слабе институције и предаторска политичка култура дале значајно другачије резултате од „добро организоване корупције и стабилних макроекономске услова“ у Индонезији.“⁷⁵

Термин мрачно се користи да би се пренело схватање о Африци као изолованог континента од остатка света, међутим уколико се прихвати овакво становиште онда се истовремено може тврдити са значајним доказима да је у средњем веку Европа била још изолованија од Африке. „Да би олакшао експлоатацију афричких ресурса, западни свет је морао да створи разлоге који би је оправдали и покушали да легитимишу. Европски истраживачи морали су да „открију“ мрачни континент насељен домороцима чији се животни услови нису толико разликовали од дивљака. Ове етикете су често доводиле до третмана Африке и њених људи на најпонижавајући могући начин.“⁷⁶ Тиме се заборавља на чињеницу да су Африканци, Арапи и Индијци успоставили су богату трговину преко Индијског океана.⁷⁷ Чак су и одређени производи из Африке налазили свој пут у Европу попут мароканске коже на пример. Неки од најчешћих митова везани за Африку су представљени у табели у којој се такође може видети њихово поређење са реалним стањем.

⁷⁵ Peter Lewis, *Growing Apart: Oil, Politics, and Economic Change in Indonesia and Nigeria*, Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press, 2007.

⁷⁶ Yilmaz Melike and Momodu Fatima, „The Rediscovery of Africa“, op.cit., p, 21

⁷⁷ Rajen Harshé. *AFRICA IN WORLD AFFAIRS – Politics of Imperialism, the Cold War and Globalisation*, New York: Routledge, 2019, p. 11.

Табела бр. 1: Митови и реалност афричке „неразвијености“

Мит	Стварност
<p><i>Афричко сиромаштво је неизбежна карактеристика самих афричких држава. По овом мишљењу, сиромаштво и криза су ирајна афричка обележја.</i></p>	<p>Ово мишљење је заступано углавном од Африканаца са седишта на северноамеричким универзитетима и одмах прихваћено од стране Светске банке док је развијала своју политичко-економску анализу креирања афричке политике. Ово гледиште узима за полазиште тврдњу да су постколонијалне афричке државе по својој природи и дефиницији у средишту економске кризе и кризе управљања која прожима континент. Ове државе, лишене најосновнијих мера и равнотеже (касног) колонијалног периода, нису успеле у својој развојној мисији.</p>
<p><i>Сваки дуї ка Зайагу у иоїиуносии је илаћен и мора се осїавиїи иза нас.</i></p>	<p>Заправо, афричко сиромаштво је укореењено у глобалним односима постколонијалних држава оптерећених наслеђем колонијализма и неолибералне политике, политике коју данас прихватају светске владајуће класе, укључујући и афричке.</p>
<p><i>Африку је „иоклеїа“ иїриродним ресурсима</i></p>	<p>Богатство ресурсима (као извор компаративне предности) испоставља се као „проклетство“ било да се наглашава лош економски учинак, неуспех државе (нафта рађа корупцију) или [идеја да] изнајмљивање ресурса чине демократију неисправном. Ова историјска објашњења превиђају структурне корене искривљујући утицај</p>

Афричким народима се не може ујављати, доминирају неусијеле државе заробљене у неумољивој склоношћу ка рату и насиљу.

Обични Африканци само су пасивне жртве ауторитарних афричких владара или су подстицани сукобима „вековних“ етничких подела

Масовна незајосленост и криза чине отпор у Африци узалудним.

екстрактивних индустрија и капиталистичких глобалних односа у ширем смислу.

Исти медији који умањују специфичности сваког афричког рата често су заинтересовани да покрију само рат, непрестано погрешно представљајући афрички континент. Без обзира на контекст, рат је представљен онако како га камера види, као надметање међу зверима. Није ни чудо што они који се ослањају на медије за своју спознају о Африци сматрају да су Африканци посебно посвећени борбама око било којег значајнијег питања.

Такви митови о афричким владарима и грађанима који су укорениjeni у исконском насиљу стварају опасно оправдање у империјалном контексту. Као резултат тога, наводно само „међународна“ (тј. Западна) интервенција – „чувара“, „хуманитарне“ или директне војне врсте – може „спасити“ континент од неизбежног крвопролића.

Било због широко распрострањеног сиромаштва и експлозије градских сиротињских четврти, тежине диктатуре, неолибералног напада на раднике или присуства стране радне снаге и капитално интензивне индустрије, ови фактори учинили су политичку организацију и одрживи отпор готово немогућим.

Извор: Табела је урађена према студији Wengraf Lee, *Extracting Profit Imperialism, Neoliberalism, and the New Scramble for Africa*, Chicago: Haymarket Books, 2018.

Постоји још један мит који се обично одржава на Западу и који приказује Африканце као варварске дивљаке који нити су знали говорити, нити су били свесни употребе ватре. Овај мит је додатно ојачан у процесу консолидације и јачања европских империја на континенту.⁷⁸ Он се увелико користио како би хранио психолошку супериорност других народа над афричким у циљу њиховог поробљавања. При том се заборавља да је Африка колевка многих цивилизација које су заувек оставиле свој траг у људској историји попут египатске на пример. Хегел у својој књизи *Geographical Basis of World History* (1820) каже: „Одлика Африке је у карактеристици целог континента као таквог.. Она нема сопствени историјски интерес, јер налазимо њене становнике који живе у варварству и дивљаштву у земљи која им није дала ни један саставни део културе. Од најранијих историјских времена, Африка је остала одсечена од свих контаката са остатком света.“⁷⁹

Врло брзо након ослобађања од колонијалних окова афричке државе су постале лака мета неоимперијализма у лику њиховог неолибералног реструктуирања. Ера неолиберализма у афричким земљама започиње у доба глобалне рецесије 1970-тих. У време када је већина земаља била принуђена на бескомпромисне позајмице од стране Светске банке и Међународног монетарног фонда које су их довеле у позицију дужничког ропства. „Након разарања европске економије током Другог светског рата, као и интензивне агитације афричких националиста, колонијализам је постао веома скуп инструмент обуздавања. Сходно томе, афричке државе су стекле политичку независност од европских колонијалних господара. Међутим, међународни капитал је методички променио свој инструмент контроле и усвојио суптилније стратегије. То је укључивало употребу неолибералних економских идеја, које су обезбедиле институционалне механизме за контролу политичких и економских машина Африке, као и њених ресурса. Отворено, ове идеје су у великој мери вођене догмом о слободном тржишту и промовисане су као инструменти који ће убрзати транзицију Африке из мање развијених земаља у

⁷⁸ Исто, р. 11.

⁷⁹ Yilmaz Melike and Momodu Fatima, „The Rediscovery of Africa“, op.cit., р. 24

индустријско друштво (Yilmaz and Enwere, 2018, 50).⁸⁰ Имајући ово у виду оправдана је и подељеност поверења афричког становништва када се ради о овим међународним организацијама. Наиме мање од 40% Африканаца верује у добронамерност ових организација.

Табела бр. 2: Поверење у ММФ и Светску банку

Поверење у ММФ

	Укупно	Етиопија	Кенија	Нигерија	Тунис	Египат
<i>Веома</i>	11,1	7,3	27,7	17,7	1,6	0,2
<i>Прилично</i>	18,5	22,9	30,2	28,8	6,4	3,1
<i>Не мноо</i>	20,4	15,3	23,1	24,6	27	11,8
<i>Ни мало</i>	20,8	10,9	7,2	11,3	46,7	29,2
<i>Не знам</i>	27,8	42,9	10,5	17,2	13,8	55,4
<i>Без одговора</i>	0,4	0,3	0,7	0,2	0,6	0,2
<i>Негосијаје</i>	1	0,3	0,6	0,2	4	0
<i>Укупан број</i>	100% (6141)	100% (1230)	100% (1266)	100% (1237)	100% (1208)	100% (1200)

Поверење у Светску банку

	Укупно	Етиопија	Кенија	Нигерија	Тунис	Египат
<i>Веома</i>	19,3	18,9	39,2	34,4	2,5	0,3
<i>Прилично</i>	20,8	30,3	30,3	29,8	7,9	4,7
<i>Не мноо</i>	17,4	10,2	17,8	19,3	29,6	10,2
<i>Ни мало</i>	17,2	7,8	5,7	7,8	42,2	23,5
<i>Не знам</i>	24	32,2	6,4	8,5	13,2	61,1
<i>Без одговора</i>	0,4	0,2	0,6	0,1	0,7	0,2
<i>Негосијаје</i>	0,8	0,3	0,1	0	3,7	0

⁸⁰ Yilmaz Mesut and Enwere Chigozie, „Postcolonial Africa’s Development Trajectories“, *Africa and Globalization – Challenges of Governance and Creativity*, eds. Kenneth Kalu and Toyin Falola, 49-70, Palgrave Macmillan: Switzerland, 2018, p. 50.

Укупан број	100% (6141)	100% (1230)	100% (1266)	100% (1237)	100% (1208)	100% (1200)
----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

Извор: World Values Survey Wave 7: 2017-2020, March, 30, 2020, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Истовремено ове позајмице ових организација су са собом доносиле огроман број услова које су земље које су се задуживале морале да испуне. Међу најзначајнијим су свакако приватизација, дерегулација, и можда и најбитнији уклањање било каквих ограничења за стране инвестиције. Ове „добронамерне“ позајмице су довеле до огромног сиромаштва и пада животног стандарда широм Африке. И иако су ове „инвестиције“ биле највидљивије 80-тих њихово присуство се могло видети и много раније још у колонијално доба. Тако је на пример мисија ММФ-а стигла у Нигерију још далеке 1959. године у циљу промоције развојних програма. „Милитаризација, неолиберално структурно прилагођавање и процват улагања и екстракције – праћени повећањем продуктивности и експлоатације – наишли су на отпор широм континента. Од експлозивних штрајкова и протеста против дужничке кризе које су створили ММФ и Светска банка осамдесетих година прошлог века до продемократских борби и мобилизације против смањења социјалних услуга у урбаним подручјима и отимања земљишта у руралним подручјима, организовања радника и обичних људи широм континента је назначило да се нови афрички бум неће одвијати без изазова одоздо.“⁸¹ Колонијално ослобођење Африке је само водило ка другом виду ропства у раљама неоколонијализма.

⁸¹ Wengraf Lee, *Extracting Profit Imperialism, Neoliberalism, and the New Scramble for Africa*, Chicago: Haymarket Books, 2018, p. 16.

Африка између унутрашњих сукоба и спољашњих притисака

У већини афричких држава изградња политичких институција одвијала се под утицајем европског колонијализма. То је управо и разлог због чега су режими веома често наилазили на проблем легитимитета који је резултирао бројним конфликтима на овим просторима. Како је једном приметио Патрик Чабал „када су националисти стекли независност и заузели државу, суочили су се са тешком перспективом изградње на темељима који су ретко били тако чврсти колико би желели да буду. Неколико афричких земаља биле су „природне“ националне државе, односно географски, еколошки, етнички, културно, економски, социјално или политички хомогене, кохезивне или чак кохерентне. Већина су амалгами настали на темељима крпљења са предвидљивим последицама за градитеље нација. Неке земље су биле једва уверљиви кандидати за стицање државности. У скоро свим случајевима, дакле, задатак изградње афричке националне државе био је тежак, много тежи (мада на различите начине) него што је то био случај у Европи, Азији или Латинској Америци.“⁸² Судбина изградње суверенитета на овим просторима је у великој мери одредила и њихов завистан положај у геополитичком смислу, јер се афричке државе никада нису заиста у потпуности ослободиле утицаја бивших колонијалних сила. Имајући ово у виду афричка „политичка елита“ никада није задобила поверење свог народа.

Табела бр. 3: Поверење у владу

	Укујно	Еџиоџија	Кенија	Ниџерија	Тунис	Еџипај
<i>Веома</i>	16,4	28,6	18,2	14,3	4,2	16,4
<i>Прилично</i>	24,3	36,8	26,5	25,9	7,6	24,3
<i>Не мноџо</i>	29,4	18,9	32,8	35,3	30,5	29,4
<i>Ни мало</i>	28,6	14,4	20,7	24,2	55,7	28,6

⁸² Peter Pham, „Differing African Geopolitical Realities - A Measured US Strategy for the New Africa“, Atlantic Council (1): 7-14. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep03688.6>, 2016, p. 7.

<i>Не знам</i>	0,8	1,1	1,3	0,2	0,9	0,8
<i>Без одговора</i>	0,3	0,1	0,5	0,2	0,2	0,3
<i>Негосијаје</i>	0,2	0,1	0	0	0,8	0,2
<i>Укупан број</i>	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	(6141)	(1230)	(1266)	(1237)	(1208)	(1200)

Извор: World Values Survey Wave 7: 2017-2020, March, 30, 2020, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Табела бр. 4: Поверење у политичке партије

	<i>Укупно</i>	<i>Етиопија</i>	<i>Кенија</i>	<i>Нигерија</i>	<i>Тунис</i>	<i>Египат</i>
<i>Веома</i>	5,6	7,4	7,3	9,8	1,7	1,4
<i>Прилично</i>	13,2	20,8	15,5	22,8	5,3	0,9
<i>Не много</i>	28,5	27,1	37,4	34,6	27,2	15,8
<i>Ни мало</i>	44,4	34,6	36,9	32,3	63,9	55
<i>Не знам</i>	7,9	9,8	2,1	0,5	0,9	26,5
<i>Без одговора</i>	0,3	0,1	0,6	0	0,2	0,4
<i>Негосијаје</i>	0,2	0,2	0,2	0	0,7	0
<i>Укупан број</i>	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	(6141)	(1230)	(1266)	(1237)	(1208)	(1200)

Извор: World Values Survey Wave 7: 2017-2020, March, 30, 2020, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Једна од највећих слабости афричких држава је та што се у њима задржала зависност од примарне производње. Очекивано доба индустријализације никада на овим просторима није изведено до краја и то је довело до тога да оне никада заиста економски нису изашле из колонијализма. То је у пракси произвело огромну зависност од отку-

па природних ресурса чиме су њихова тржишта остала подложна шоковима и утицајима са стране. Уместо да афричке државе производе које извозе обрађују и тиме добију додатан профит оне то препуштају другим државама. Овакво стање ствари је довело до тога да је већина афричког становништва погођена сиромаштвом.

Табела бр. 5: Главни производи који чине основу увоза и извоза афричких земаља

Извоз	Увоз
Палмино уље	Машине и опрема
Злато и дијаманти	Хемикалије
Нафта	Нафтни деривати
Какао	Научни инструменти
Дрво	Намирнице

Племенити метали

Извоз нафте је био главни циљ многих економија. Нигерија је једна од највећих светских резерви нафте и највећи произвођач нафте у Африци. Са својим ресурсима, Нигерија може произвести 3,2 милиона барела дневно. Међутим, производи у просеку само 2,21 милиона барела дневно. У последње две деценије, земље као што су Судан, Ангола и Екваторијална Гвинеја такође су имале користи од свог извоза нафте.

Увоз машина и опреме постао је редован јер регион покушава да подигне своју продуктивност и искористи огромне ресурсе. Међутим, увоз је ограничен на нације које имају пристојан ниво потрошње. Иначе, Африка има регионе као што су Подсахарски регион где људи и даље живе испод 70 центи дневно.

Извор: Africa Trade, Exports and Imports, 18, May 2021, <https://www.economywatch.com/2010/03/30/africa-trade-exports-and-imports>

Повлачење колонијализма за време Хладног рата је омогућило да афричке државе дођу у позицију да извуку значајну политичку и економску корист од СССР-а и САД-а. То се међутим није одразило значајно по њихов развој јер су и даље на власти остали корумпирани и репресивни режими, неретко подржани од стране бивших колонијалних владара. Међутим, глобални сукоби у XXI веку произвели су нову неоимперијалну фазу економске и политичке нестабилности. Појачана конкуренција која подразумева укључивање све већег броја актера у дешавања у Африци, као што су на пример Русија и Кина, су приморале Сједињене Америчке Државе на драстичне кораке и коришћење војне моћи, агресивне економске и трговинске политике, а у циљу очувања своје доминанте позиције на овим просторима.

Програми структурног прилагођавања (*Structural Adjustment Programs* – САП) зачети су у првим годинама Реаганове администрације и са собом су довели огроман број контроверзи. Када се ради о Африци ови програми нису изузетак и они су у највећој мери омогућиле доминацију Светске банке и Међународног монетарног фонда на овим просторима који су многе афричке земље довеле у дужничко ропство:

- Прво, чинило би се да су САП-ови осмишљени за спровођење америчке спољне политике према налогу Вол Стрита и Корпоративне Америке, преко Одбора за политичку кацију и Министарства финансија Сједињених Америчких Држава.
- Друго, циљ је био пренос стабилних токова капитала на западне компаније САД-а путем отплате дуга и сервисирања дуга, по сваку цену, чак и у светлу 70% пада економског раста Африке између 1980. и 2000. године. Ово је у ствари значило пренос имовине посебно кроз приватизационе шеме.
- Треће, САП-ови су имали за циљ социјализацију дуга кроз уклањање субвенција, тако да је терет отплате пао на читаво афричко становништво, посебно на жене, децу и најугроженије.
- Четврто, чини се да су неки од претерано ревносних неоконзервативаца сада трагали за „националним државама

без граница“ и настојали да створе пан-глобалну елиту финансијера и инвеститора која никоме није одговорна.

- Пето, чини се да је један од циљева неоконзервативног активизма била интеграција афричких економија у глобалну економију, како би се омогућиле високе стопе профита, у замену за јефтине плате и јефтине ресурсе, уз минималне стопе примања и надокнада.
- Шесто, може се видети да су САП-ови директно повезани са финансирањем дефицита САД.⁸³

По завршетку Другог светског рата САД су се у почетку представљале као антиколонијална сила, подстичући деколонизацију у Африци, међутим, са почетком Хладног рата Вашингтон је променио своју званичну реторику антикомунизмом и обуздавањем моћи СССР-а. Важно је напоменути да Африка ужива најнижи приоритет у спровођењу спољне политике САД широм света. „Амерички председник ретко је директно укључен у креирање афричке политике, која је често делегирана на ниво помоћника државног секретара... Америчка политика према афричком континенту у великој мери је наставила историју „злонамерног занемаривања“ из доба Хладног рата. Развој и демократија су често били поткопани секуритизацијом политике и подршком аутократским режимима, док су празна реторика и симболизам често тријумфовали над смисленим ангажманом и суштином.“⁸⁴

Афрички рог представља изузетан пример геостратешког значаја који овај континент поседује. Овај простор је изузетно важан због своје економске важности у повезивању Европе и Азије је одувек био нестабилан и подложен конфликтима. Довољно је поменути

⁸³ Emeagwali Gloria. „The Neo-Liberal Agenda and the Imf/World Bank Structural Adjustment Programs With Reference to Africa“, *Critical Perspectives on Neoliberal Globalization, Development and Education in Africa and Asia*, ed. Dip Kapoor, 3-14, ROTTERDAM / BOSTON: SENSE PUBLISHERS, 2011, p. 5-6.

⁸⁴ Adebajo Adekeye, „Africa and the United States: A History of Malign Neglect“, *Africa and the World Bilateral and Multilateral International Diplomacy*, eds. Dawn Nagar and Charles Mutasa, 27-50, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018, p. 28.

Етиопију и Сомалију па увидети да су то земље које карактерише огромна унутрашња нестабилност. И док су за време колонијализма Француска и Велика Британија имале главну улогу у овом региону, у периоду који је уследио након тога ствари су се почеле мењати, јер су и други актери почели да се активније укључују у овом региону. Кина свакако представља веома значајног међународног играча који се веома активно укључио у дешавања на овом полуострву. Кина данас има успостављене дипломатске везе са скоро свим афричким земљама, што довољно говори о међусобном интересу за сарадњу између афричких и азијских земаља. Разлози за овакав ангажман Кине су вишеструки. Свакако да је положај у повезивању Европе и Азије један од њих, али не и једини. Раст Кине подразумева сталну потрагу за ресурсима и новим тржиштима а Африка представља управо једно такво подручје које је изузетно значајно са овог аспекта. Један од примера сарадње је извоз индустрије зарад јефтине радне снаге и развоја текстилне индустрије у Етиопији. Треба напоменути да је оваква пракса редак пример успешне сарадње од којих имају користи све укључене стране. Углавном се сарадња са Африком своди на узимање њених ресурса без покушаја да се они обрађују на месту њихове експлоатације и тиме помогне индустријализација сиромашних афричких земаља. Истовремено Кина се у великој мери меша и у политичка дешавања у Африци. На пример, извоз Африке у Азију порастао је са 20,6% у 2000. на 35,8% у 2016. док је европски извоз опао са 48% у 2000. на 37% у 2016.⁸⁵

Седиште Афричке уније у Адис Абеби је изграђено помоћу кинеских фондова као поклон Кине Африци. Истовремено Кина почиње све активније и војно да буде присутна на овим просторима како би заштитила своје интересе. „Иако је Кина дуго прозивала стране војне базе као неоколонијалистичке и нема традицију пројектовања своје војне снаге далеко од своје домовине, њена позиција се значајно променила у последњој деценији. Кина је 2008. први пут учествовала у мисијама против пирата у Аденском заливу, а до 2013. је разговарала о могућности успостављања сталне кинеске војне базе у Цибутију

⁸⁵ Alden Chris, „Emerging Powers and Africa:: From Development to Geopolitics“, *Istituto Affari Internazionali (IAI)* (1): 2-15. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep19667>, 2019, p. 3.

(...) Логистички објекат је прва кинеска прекоморска војна база и очекује се да ће се користити за неколико различитих операција, укључујући сузбијање пирата, прикупљања обавештајних података, извођења операција евакуације (Кина је већ два пута евакуисала грађане – из Либије 2011. и Јемена 2015) и учествовања у мировним мисијама (већина кинеских мировњака је у оближњем Судану и Јужном Судану).⁸⁶ Објекат који је и званично отворен у Џибутију истовремено има за циљ заштиту регионалних морских трговачких рута којима се креће кинески извоз.

Концепт спољне политике Руске Федерације из 2013. дефинише званичан спољнополитички став Русије према афричким земљама у областима безбедности и економије, при чему се Африка помиње у пет чланова међу којима треба издвојити члан 94. у коме се наводи следеће: „Русија ће унапредити вишеструку интеракцију са афричким државама на билатералној и мултилатералној основи са фокусом на унапређење политичког дијалога и промовисање обострано корисне трговинске и економске сарадње и допринети решавању и спречавању регионалних сукоба и криза у Африци. Развијање партнерства са Афричком унијом и другим регионалним организацијама важан је елемент ове политике (*Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*, 2013).“ Прави повратак утицаја Русије у Африци обележила је прва посета Владимира Путина 2006. године, а која је резултира тиме што је Руска Федерација отписала 20 милијарди дуга афричким државама који је настао за време Хладног рата. Иако се политика Русије ка афричким земљама може сагледавати кроз различите димензије њене основе у три стуба је дефинисао Лавров приликом својих посете Анголи, Намибији, Мозамбику, Зимбабвеу и Етиопији, Та три стуба су: оживљавање или повећање војне и безбедносне сарадње; отварање афричких земаља за руске инвестиције; и поновно покретање културних и универзитетских размена.⁸⁷

⁸⁶ Ursu Anca-Elena and van den Berg Willem, „China and the EU in the Horn of Africa: competition and cooperation?“, *Clingendael Institute* (1): 1-13. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep17342>, 2018, p. 2.

⁸⁷ Sidiropoulos Elizabeth and Alden Chris. „Russia in Africa — post-Soviet re-engagement“, *Summitry, Geopolitics and Resources* (1): 7-27. doi: <https://www.jstor.org/stable/resrep25995.5>, 2019, p. 8.

Бандушка конференција која је одржана 1955. године је у великој мери поставила темеље за боље позиционирање афричких земаља у међународним односима. И док велики број теоретичара види као почетак оснивања Покрета несврстаних, оно што је сигурно јесте да је она обезбедила да се глас афричких и азијских земаља боље чује, нарочито у Уједињеним нацијама. „У то време је постојала забринутост, посебно западних сила да ће конференција у Бандунгу инаугурисати нову еру афро-азијског јединства која ће бити конкурентна Уједињеним нацијама. То је зато што оснивачи УН нису били посвећени светском поретку заснованом на универзалном ширењу идеја националног самоопредељења, већ свету у којем би европска царства идеално и даље играла кључну улогу у обезбеђивању међународног поретка.“⁸⁸ Ново азијско-афричко стратешко партнерство које је успостављено на педесет година од Бандушке конференције је потврдило главне идеје ове конференције и отворило врата даљем ширењу сарадње афричких и азијских земаља. Ново одржавање конференције у Индонезији 2015. године је наставило ову традицију, међутим, и том приликом се показао недостатак институционалног оквира за остваривање ове сарадње. Током читавог низа деценија сарадња између азијских и афричких земаља се свела на билатералном нивоу са врло мало наде изградње мултилатералне сарадње која би овом савезу дала још већу снагу.

*

* *

Африка као други по величини континент обилује бројним ресурсима од којих изгледа сви имају своје користи сем самих њених становника. Економска моћ афричких земаља се у великој мери може представити кроз двеју крајности које чине Јужноафричка Републи-

⁸⁸ Dlamini Kenny, „Building Asia-Africa Cooperation:: Analysing the relevance of the New Asia-Africa“, *Institute for Global Dialogue* (1): 1-7. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep23048>, 2019, p. 1-2.

ка, као најбогатија и најутицајнија земља са богатом спољном трговинском разменом, и Бурунди, као једна од најсиромашнијих земаља. Међутим, већина афричких земаља се налази ближе овој другој крајности, налазећи се међу земљама које су неразвијене и које у великој мери зависе од туђе помоћи да преживе. Боцвана и Јужноафричка Република се налазе међу највећим произвођачима дијаманата и злата. То је у великој мери довело до институционалног и инфраструктурног развоја Јужноафричке Републике који не поседују многе друге афричке земље.

Да би афричке земље добиле своју независност оне морају поново да открију себе и да се ослободе од унутрашњих и спољних изазова на путу свог равноправног укључивања у глобалне токове. Светски капиталистички систем у великој мери зависи од афричких сировина за и то је чињеница на којој оне морају инсистирати. „У недостатку афричких ресурса, индустрије развијеног Запада и нове индустријализоване нације Истока би се више такмичиле и заузврат плаћале више за оскудне сировине. На неки начин, Африка је постала невеста међународног капитализма и окосница његове индустријске експанзије и хегемоније, међутим сам континент нема много користи у погледу развоја од свог обиља природних ресурса (Yilmaz and Enwere, 2018, 49).“⁸⁹

Нажалост многобројни покушаји да се оствари легитимна власт у афричким државама су се завршавали безуспешно, јер су читави системи засновани на корупцији. Најекстремнији примери је свакако Сомалија у којој је постојало више од петнаест покушаја да се реконструише влада, док последњи покушај једва успева да споји крај са крајем и одржи контролу над главним градом и остатком територије. Овде треба поменути и Јужни Судан, који је као афричка „најновија“ држава доживео пропаст на самом свом почетку при чему је петина од укупно дванаест милиона становника насилно расељено, а остатак популације увучен у још један у низу конфликта са огромним људским жртвама.

⁸⁹ Yilmaz Mesut and Enwere Chigozie, „Postcolonial Africa’s Development Trajectories“, *op.cit.*, p. 49.

На сваки позитиван пример просперитета долази много других који према Пјеру Енглеберу потиру било какав напредак: „Већина њих није допринела или олакшала економски или људски развој за своје становништво од стицања независности. Често су својим људима изазвали много пустошења, беде, неизвесности и страха. Уз неке изузетке, афричке државе су биле, благо или акутно, непријатељи Африканаца. Паразитски или грабежљиви, они исисавају ресурсе из својих друштава. Истовремено, слабе и нефункционалне државе нису у стању, или не желе да на одржив начин обезбеде владавину права, безбедност и основна имовинска права која су, још од Хобса, оправдавала само постојање држава у савременом свету (Pham, 2016, 10).“⁹⁰

И док извоз племенитих метала, нафте, дрва, палминог уља чини основне извозне производе, са једне стране, основни производи који се увозе служе да надокнаде недостатак намирница и лекова са којима се бори велики број афричких земаља. Природни ресурси чине главницу извоза из Африке па је стога тежња ка диверсификацији извоза и даље критична за развој Африке. Уколико афричке земље не предузму нешто по питању развоја индустријализације, наставиће се њихов потчињен положај који је у великој мери завистан од кретања на глобалном тржишту. Тиме су њихове економије у многоме рањивије на кризе од других, што се у великој мери злоупотребљава у неоколонијалне сврхе.

⁹⁰ Peter Pham, „Differing African Geopolitical Realities - A Measured US Strategy for the New Africa“, op.cit., p. 7.

СУКОБ НА РЕЛАЦИЈИ БЕРЛИН-ВАШИНГТОН – „СЕВЕРНИ ТОК 2“

Могућност јачања сарадње између ЕУ и Русије је од стране званичника САД виђена као претња. Сукобљеност интереса је нарочито избила у први план приликом приморавања ЕУ да се придруже САД увођењем санкција Русији. Ово је, међутим, покренуло ланчану реакцију коју Сједињене Америчке Државе нису очекивале.⁹¹

Однос по питању креирања међународне политике земаља ЕУ и САД се нашао у директном сукобу због различитости националних интереса ових двеју страна. Поред званичних разлога и њихове симболичке улоге, санкције против Русије треба посматрати и шире. Као један од разлога увођења санкција може се навести и покушај да се ЕУ у задовољавању својих енергетских потреба окрене пре свега Сједињеним Америчким Државама. Тако би се истовремено смањила зависност од руских ресурса. Наравно, такав предлог отвара питање економске исплативости допремања гаса из уљних шкриљаца из САД, јер је то веома скуп начин добављања енергената којим би се повећала њихова цена на тржишту.

Питање будућности Северног тока 2, забрана Јужног тока, уз истовремену изградњу Турског тока је на глобалном нивоу изазвало велику забринутост Вашингтона. Од изградње нових гасовода огромне користи имао би велики број европских земаља, међу којима би свакако највећи добитник била Немачка. То говори и о амбивалентности спољне политике ЕУ која је са једне стране усаглашена са политиком САД када се ради о санкцијама. Чињеница је, међутим, да би са друге стране имала много тога да изгуби уколико се са санкцијама настави или уколико се чак крене ка њиховом поштравању.

⁹¹ Опширније: Миша Стојадиновић, Живојин Ђурић, *Анаџомија новој светској иоретики*, Институт за политичке студије, 2021.

Уколико погледамо начин на који је Русија одговорила на санкције Запада може се видети да је то (економски) рат у коме нема победника, јер су сви на неки начин губитници. Одговор на санкције подразумева систем мера заснован на реципроцитету. Санкције су подједнако штетиле и земљама ЕУ због чега Брисел у све већој мери изражава забринутост због њиховог заштравања. Као одговор на наметнуте санкције Русија је одговорила контрамерама земљама ЕУ, Аустралије, Северне Америке и то пре свега на увоз воћа, поврћа, меса и млечних производа. Треба поменути и захтев Русије да САД повуку велики број својих дипломата са њихове територије. Такође уследио је низ протекционистичких мера како би се омогућио развој пољопривредне производње у Русији који је дао позитивне резултате. Наравно да је то довело и до одређеног повећања цена робе, као и до смањења њеног избора на тржишту, као и до извесног пада вредности рубље и инфлације што се свакако негативно одразило на руску привреду. Такође, Русија се морала преоријентисати како би надокнадила увоз робе на тржишта као што су нпр. Египат, Турска, као и бројне блискоисточне земље. Гашење пројекта Јужни ток је директно било узроковано притисцима који су долазили из Вашингтона, због чега је изградња Турског тока од званичника САД-а била прихваћена са великим негодовањем.

Питање будућности Северног тока 2 је можда највећи ударац на односе између ЕУ и САД. Иако су САД успеле да привремено зауставе изградњу овог пројекта, оваква иницијатива није успела у потпуности, нарочито имајући у виду интересе Немачке да се овај пројекат што пре оконча. Државни секретар САД Мајк Помпео је дотичући се овог питања за Ројтерс у тексту који је објављен у Њујорк Тајмсу крајем јула јасно истакао да ће САД урадити све што могу да спрече да Северни ток 2 постане безбедносна претња за европске земље: „Русија има за циљ да гасоводом удвостручи количину испорученог гаса у Немачку, користећи руту испод Балтичког мора која ће заобићи Украјину и одузети јој потенцијално милијарде долара транзитних такси. Вашингтон је забринут да би продужење нафтовода могло повећати политички и економски утицај Москве на Европу. Потребна су нам додатна средства. Спремни смо да користимо та средства уко-

лико нам их доставите.”⁹² Тиме се пројекти Северни ток 2 и Турски ток према званичницима Вашингтона оправдано налазе под претњом увођења санкција. Истовремено се чине кораци и на другим пољима како би се појачао притисак на Берлин. Крајем јуна Трамп је издао званично саопштење према којем ће амерички војни контингент у Немачкој бити драстично смањен. Један од разлога јесте и то што Немачка није пристала на захтеве Вашингтона да за потребе НАТО-а издваја два одсто БДП-а, али истовремено није изостало и помињање „непослушности“ Немачке да одустане од Северног тока 2. Са друге стране, Берлин на овакву иницијативу гледа из потпуно другачије перспективе. За Немачку као коначну дестинацију овог гасовода његова изградња представља огроман интерес за јачање њене енергетске безбедности. У том смислу, санкције против овог пројекта су са становишта националног интереса Немачке у потпуности неприхватљиве. Званичне изјаве Ангеле Меркел у великој мери потврђују одлучност Немачке да истраје на овом пољу. У званичном обраћању представницима Бундестага почетком јула, које је пренео Спутњик, Меркелова је отворено изјавила да америчке санкције нису у складу са правном регулативом Берлина. „Сматрамо да је тај пројекат неопходно завршити и у том кључу ћемо радити (...) Северни ток 2 је економски пројекат, који има и политички чинилац. Због тога се Немачка толико залажила да закључи споразум према којим се Украјина не може искључити из транзита руског гаса и транзитних царина.”⁹³ Међутим, и поред жеље да се овај пројекат заврши компаније које су укључене у његову реализацију се налазе под великим притиском санкција САД.

Америка преко константних финансијских притисака остварују своје интересе заобилазним путем доводећи све компаније које желе да се укључе у овај пројекат под претњом уништења. Свакако да ће се притисак САД на пројекте изградње гасовода који повезују Русију и ЕУ наставити и у будућности. Међутим, треба нагласити да црно-бела

⁹² *U.S. Keen to Ensure Russian Pipeline Does Not Threaten Europe, Pompeo Says*, 30. 07. 2020, <https://www.nytimes.com/reuters/2020/07/30/world/europe/30reuters-usa-senate-pompeo-pipeline.html?searchResultPosition=1>, датум приступа 01. 08. 2020.

⁹³ Ангела Меркел, Северни ток 2 мора бити завршен, 01. 07. 2020, <https://rs-at.sputniknews.com/evropa/202007011122908366-angelamerkel-severni-tok-2-mora-bitizavršen/>, датум приступа 01. 08. 2020.

слика коју пласирају званичници САД има дубљу димензију. Наиме, европске земље јесу у великој мери зависне од руског природног гаса, али овај однос има дубљу природу. Енергетска безбедност не зависи само од тога одакле долази гас већ од читаве инфраструктуре потребне за његов транспорт. У том смислу, Русија иако енергетски значајна не може имати толики геополитички утицај на земље ЕУ као што то САД желе да представе. Истовремено, злоупотреба оваквог положаја је уједно и економски неисплатива за Русију јер ЕУ представља значајно тржиште које из године у годину све више увози гас из Русије. Сарадња између Русије и земаља ЕУ је двосмерна, и од ње могу да имају користи или штете обе стране. Тачно је да изградња Северног тока 2 има и политичке аспекте, али је значајан и са аспекта енергетске безбедности Немачке. Изградња Северног тока 2 је од кључног економског значаја за Немачку јер сваки алтернативни вид снабдевања гасом који САД могу да понуде је неупоредиво скупљи и несигурнији. Самим тим могућност било каквог ослањања на САД као главног извора гаса је у директној супростављености са енергетском безбедношћу Немачке. Овога је и амерички државни секретар Мајк Помпео итекако био свестан приликом поменутог саопштења када је назначио да су САД потребна било каква средства која би могла бити искоришћена против завршавања Северног тока 2. Сем очигледних, да би односи између Русије и Немачке били много јачи, САД не могу да понуде било какав други аргуменат на овом пољу.

„ДЕПОЛИТИЗАЦИЈА“ И НОВИ ПРИОРИТЕТИ ОБАВЕШТАЈНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ САД

Један од основних стубова на којима почива сваки савремени демократски систем јесте принцип смењивости власти, који гарантује слободан избор грађанима и успоставља механизам контроле, одговорности и гласачког „кажњавања“ односно „награђивања“ одређених политичких програма или личности. Уобичајена динамика у данашњим демократијама јесте одржавање избора сваке четири године, где се вољом гласача потврђује континуитет постојеће власти, или се пак народ одлучује за нови, другачији приступ вођења земље одлучујући се за неку опозициону опцију. Принцип смењивости власти, који наравно имплицира и мирну транзицију власти, опште је прихваћен као интринзична вредност демократије и развијених политичких система, али је постојање сталног и функционалног државног апарата и институционалне структуре сачињене од аполитичких (макар у минималном смислу) професионалаца нужан предуслов овог принципа. И док се власт може мењати сваке четири године, или чак и чешће од тога, постојање стабилности и континуитета у систему који није везан за политичку орјентацију гарантује функционалност и континуитет државе. Свакако су кључни елементи таквог професионалног државног система, на који се ослања свако друштво, и његова безбедносна структура и обавештајна заједница, које су по својој природи нужно одвојене од унутрашње демократске политичке борбе.

Сада већ бивши амерички председник Доналд Трамп оставио је иза себе изузетно незадовољну и фрустрирану обавештајну заједницу, која је не само деградирана у хијерархији политичке моћи у САД, већ и у очима шире политичке јавности. Током целокупног мандата председника Трампа могле су се чути гласне поруке из обавештајне заједнице којим се указивало на политизацију система од

стране Беле куће, на игнорисање препорука, јавно критиковање, одстрањивање политички неподобних, итд. Из перспективе заједнице, резултат ових процеса било је ефективно „утишавање“ обавештајне заједнице и креирање атмосфере која је онемогућила највишим доносиоцима политичких одлука да пред собом имају истините и обухватне извештаје који су плод мукотрпног обавештајног рада разгранатог система обавештајне заједнице у САД. У очима професионалаца, председник Трамп игнорисао је све оне информације које нису ишле у прилог његовој унутрашњој и нарочито спољној политици и његовом виђењу света, а својим политичким одлукама и постављањима ишао је ка томе да у потпуности онемогући такве гласове. Посебно увредљиви за припаднике обавештајне заједнице били су неретки јавни наступи председника САД у којима их је не само критиковао, већ се радије ослањао на информације које су му стизале од представника других држава, са нагласком на Русију и Путина, него на информације сопствених служби. Стога и не чуди што су номинације и именовања нових људи на кључна места за обавештајну заједницу од стране новоизабраног председника Џозефа Бајдена протекла у атмосфери јавног позивања и апострофирања нужне деполитизације целокупног обавештајно-безбедносног сектора.

Ова је тенденција нарочито наглашавана у номинацији и постављењу Аврил Хејнс за место директорке обавештајних служби и Вилијама Бурнса за место директора ЦИА (поред њих, значајна су и постављења новог секретара одбране Лојда Остина, државног секретара Ентонија Блинкена и националног саветника за безбедност Џејка Саливана). Нова директорка обавештајних служби САД (*DNI*) Аврил Хејнс више десетина пута подвукла је сервирање аполитичне истине доносиоцима одлука (*speaking truth to the power*)⁹⁴ као њен основи и кључни задатак у будућем мандату на месту са кога ће имати директну комуникацију са председником Бајденом, у име целокупне обавештајне заједнице. Ова синтагма, која је постала својеврсна мантра, нове обавештајне реалности у САД, осликава оно што је препознато као кључни проблем у комуникацији са претходним

⁹⁴ Martin Matishak, “Haines pledges to ‘speak truth to power’ if confirmed as Biden’s intel chief”, *Politico*, 19.1.2021. доступно на: <https://www.politico.com/news/2021/01/19/avril-haines-confirmation-hearing-domestic-terrorism-460373>, приступљено 27.1.2021.

естаблишментом – недостатак искрености и спремности да се Белој кући саопштавају истине у страху од политичких последица. Хејнсова, која је постала прва жена на челу обавештајне заједнице, долази на то место као особа од потпуног поверења председника Бајдена, са којим има дуго историју сарадње – од заједничког рада у Комитету за спољну политичку америчког Сената преко сарадње у Националном савету за безбедност до њеног постављења за заменицу директора ЦИА-е 2013. године (занимљиво да је Хејнс била и прва жена на тој позицији), за време Обаине администрације у којој је Бајден вршио дужности потпредседника. Овакав однос би очигледно требало да представља гаранцију искрености у односу између председника и обавештајне заједнице, и својеврсну „слободу“ у обраћању Белој кући који је очигледно недостајала у претходном периоду. Сама Хејнсова слови за изузетно аутентичну жену, јединствене биографије – по образовању теоријски физичар са дипломом правника престижног Џорџтаун универзитета, аутомеханичар и пилот, џудо мајстор која је била власница библиотеке и кафеа, виши научни сарадник Универзитета Колумбија и Универзитета Џон Хопкинс, члан Националног комитета за војску и још неколико управних одбора и саветничких група на националном нивоу.

У свом обраћању пред Комитетом за обавештајне делатности Сената САД⁹⁵, у својству номинованог кандидата за место директора обавештајних служби, Хејнсова је такође неколико пута нагласила примарну фокусираност на деполитизацију обавештајне заједнице у сервирање истине Белој кући. Кроз своје уводно излагање, али и кроз дискусију са сенаторима Рубином, Ворнером, Хајнрихом, Котоном, Колинсовом и осталима, нова директорка дала је скицу њене визије будућег рада обавештајне заједнице и будућих приоритета целокупног сектора. Упечатљив је свакако био њен веома агресиван став према Кини, који су поделили и сенатори чланови Комитета, коју је идентификовала као главног глобалног конкурента на економском, политичком и али и технолошком пољу. Много снажнији и „садржајнији“ обавештајни рад према Кини и њеном глобалном деловању

⁹⁵ Излагање Аврил Хејнс пред Комитетом Сената за обавештајне делатности, 19. јануара 2021. доступно на: <https://www.c-span.org/video/?508041-1/dni-nominee-avril-haines-testifies-confirmation-hearing>, приступљено 25.1.2021.

на, чини се апсолутно свим пољима, очигледно ће бити приоритет новопостављене директорке Хејнс, која је најавила „еволуцију“ обавештајно-безбедносног односа према Кини у много „агресивнијем и асертивнијем“ смеру него што је то био случај под администрацијама претходних председника. Иако је Хејнсова поменули и ојачавање обавештајног рада и према Русији и Ирану, Кина ће евидентно бити у примарном фокусу у будућности. Секундарни фокус, али такође веома снажно најављен, јесте потреба уже и тешње сарадње обавештајне заједнице са унутрашњим безбедносним службама која је очигледно деривирана из догађаја који су обележили изборе и пост-изборни процес у САД у последњих шест месеци. Посматрајући са неутралног становишта, намеће се закључак да је нова администрација Беле куће решена да осигура да се никада више ни по коју цену у америчким градовима не одигравају сцене из 2020. године, што би могло да уведе САД у доба много ригорозније и детаљније обавештајне делатности ка сопственом становништву, слично парадигматској промени коју је 2001. године означио Патриотски закон (*Patriot Act*).

Са друге стране, нови директор ЦИА-е, Вилијам Бурнс долази на ово важно место са педигреом дипломате од каријере, који је више од 30 година провео у дипломатској служби. Посебно важан сегмент његове каријере јесте рад на блискоисточним пословима од 2001. до 2005. године, као и време проведено на месту амбасадора САД у Русији, у периоду од 2005. до 2008. године. Бурнс, који је председник Карнегијеве задужбине за међународни мир, течно говори руски и арапски јези и представља једног од најбољих познаваоца тзв. „источних околности“ у спољној политици САД. Као и у случају Хејнсове, и код новог директора ЦИА-е може се препознати тежња ка агресивнијем и асертивнијем ставу обавештајне заједнице према „традиционалним супарницима“ америчке глобалне хегемоније. У текстовима објављеним у *Ајтланџику* токо 2020. године, пре избора и пре говора о номинацији за место директора ЦИА-е, Бурнс је оштро критиковао тадашњег председника Трампа и његову спољну политику, коју је перципирао као исувише попустљиву и политику која је „више наштетила америчким вредностима, имиџу и утицају

него било која друга⁹⁶. У тексту у којем је разматрао перспективе будуће америчке спољне политике, Бурнс се оштро противи трамповском „изолационизму“ и сматра да је једини исправан пут онај који се гради на три стуба – унутрашњом демократском обновом, стварањем чвршћих коалиција са међународним партнерима и супротстављање нарастајућем утицају Кине. Као и Хејнсова, Бурнс препознаје управо Кину као највећи и најважнији спољно-политички изазов сваке будуће америчке администрације. Интересантно је приметити и Бурнсов веома негативан став према Владимиру Путину, који има чак конотације и личног анимозитета, који веома јасно осликао у интервјуу Иану Бремеру у фебруару прошле године.

Именоване Аврил Хејнс и Вилијама Бурнса на чело две најзначајније институције у обавештајној заједници јасно осликава будућу оријентацију Бајденове администрације – апсолутни спољно-политички фокус на ограничавање глобалног раста Кине и веће ангажовање обавештајне заједнице на сузбијању унутрашњих политичких изазова и претњи америчкој демократији. Иако је још рано за анализе и прогнозе значаја овакве платформе за Србију и уопште Југоисточну Европу, јасно је да ће се сваки облик сарадње са Кином наћи под лупом америчког обавештајног система. Сваки вид „агресивног економског и технолошког“ ширења кинеског утицаја, како то виде нови шефови обавештајне заједнице, у региону могао би представљати „црвену заставицу“ за Сједињене Америчке Државе и озбиљан изазов за односе са најмоћнијом силом света. Често дефинисан као „малигни и токсични“ утицај Русије и Кине у региону евидентно ће бити сагледаван и кроз економску и, што је још важније, технолошку сарадњу са овим земљама, што може представљати озбиљну и тешку препреку у будућој сарадњи и напорима да се оснажи привреда и други сектори не-тако-богатих земаља Југоисточне Европе и свакако позива на много опрезније спољно-политичке односе са ове две земље, а нарочито Кином. Коначно, за потенцијално тумачење Бурнсових вредносних ставова и политичких перспектива Балкана, свакако није занемарљиво ни поменути да је садашњи директор

⁹⁶ William Burns, “The United States Needs a New Foreign Policy”, *The Atlantic*, 14.7.2020, доступно на: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/07/united-states-needs-new-foreign-policy/614110/>, приступљено 27.1.2021.

ЦИА-е био први сарадник и помоћник државним секретарима Ворену Кристоферу и Медлин Олбрајт у периодима када је Стејт департамент под њиховим вођством водио изразито неповољну политику за Србе и Србију.

ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЗБОРИ У БУГАРСКОЈ

У светлу одржаних парламентарних избора у Бугарској 4. априла 2021. године треба напоменути да је на нашем сајту децембра 2020. године објављена анализа под називом *Актуелни друштвено-политички изазови у Бугарској* у којој смо у значајној мери предвидели резултат ових избора. Подсетимо се да смо још тада указивали на то да ће раскол на релацији председник-премијер, неповерење у политичке институције, масовни протести, као и дубока поларизација друштва допринети слабљењу политичке снаге Бојка Борисова. Том приликом смо предвидели да ће политичка партија Бојка Борисова освојити највећи број гласова на изборима, али и да ће истовремено остварени резултат услед актуелне политичке и економске кризе бити изузетно лош.

На одржаним парламентарним изборима у Бугарској само шест опција је прешло изборни цензус и то: ГЕРБ-СДС (26,18% гласова), „ПОСТОЈИ ТАКАВ НАРОД“ (17,66% гласова), „БСП ЗА БУГАРСКУ“ (15,01% гласова), „ПОКРЕТ ЗА ПРАВА И СЛОБОДЕ“/ДПС (10,49% гласова), „ДЕМОКРАТСКА БУГАРСКА“ (9,45% гласова), као и „УСПРАВИ СЕ! НАПОЉЕ БАНДИТИ!“ (4,72% гласова). Остварени изборни резултати су у значајној мери допринели јачању политичке организације у друштву и довели у питање чак и могућност формирања владе.

Иако је Бојко Борисов формално остварио победу над свим својим директним конкурентима, за њега се може рећи да представља једног од највећих изборних губитника. Наиме, остварена победа није му уједно донела и жељену позицију која би му омогућила повољан положај у процесу формирања владе. Имајући у виду да његови бивши коалициони партнери нису прешли цензус, као и да остале политичке партије не желе сарадњу са њим, додатно су ослабиле позицију Бојка

Борисова. То је уједно и разлог због чега се Бојко Борисов још док су пристизали незванични резултати на дан избора одлучио на очајнички потез. Он се тог дана обратио на Фејзбуку са позивом да се закопају ратне секире између свих странака и формира експертска влада.

Највећи добитник парламентарних избора је свакако нова опозициона партија популарног ТВ водитеља и певача Славија Трифунова која је заузела високо друго место. На основу свега овога поставља се питање како би влада Републике Бугарске изгледала и ко би је формирао. Уколико Бојко Борисов жели да формира владу то би значило да би морао да пронађе начин како да премости јаз са другим политичким опцијама чиме би била формирана неприродна и врло нестабилна коалиција. Истовремено, понуда за формирање експертске владе такође изгледа тешко остварива јер би то значило кршење предизборних обећања и истовремено продубљивање политичке нестабилности. Иако је Трифунов велики морални победник парламентарних избора у Бугарској, питање је да ли он поседује довољно капацитета да око себе окупи друге политичке опције и формира коалицију.

Уколико ни Бојко Борисов ни Славија Трифунов не успеју да формирају владу нејасно је које би било треће решење. Сам председник Румен Радев је у свом првом обраћању поводом избора рекао да иако неће одуговлачити ову процедуру остаје да се види да ли ће мандат морати да буде уручен једном или два пута. Уколико ГЕРБ-СДС и „ПОСТОЈИ ТАКАВ НАРОД“ не успеју да формирају владу, тек онда ће Радев разматрати треће решење.

Уз све ове неизвесности једно је сигурно. Треба очекивати дуг период изузетно тешких преговара, при чему не треба искључити и могућност нових избора. Ово би у великој мери додатно допринело погоршању политичке и економске ситуације у Бугарској. Прва озбиљна последица отезања са формирањем владе или поновно одржавање избора би била то што би Бугарска, као једна од најсиромашнијих чланица ЕУ, била у великом проблему да добије огромна средства за опоравак од корона вируса из ЕУ фондова у износу од чак 750 милијарди евра.

АКТУЕЛНИ ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ ИЗАЗОВИ У БУГАРСКОЈ

Република Бугарска, једна од најсиромашнијих чланица Европске уније, данас се суочава са највећом политичком кризом још од 2013. године. Растрзана између Истока и Запада, са огромним унутрашњим проблемима и недовољним демократским и националним капацитетима, Бугарска се средином 2020. године суочила са масовним демонстрацијама и протестима. Иако су локални избори у Бугарској 2019. године указивали на доминантност политичке партије десног центра ГЕРБ актуелног премијера Бојка Борисова ситуација се пред одржавање парламентарних избора планираних за март 2021. године у великој мери изменила.

Имајући у виду актуелне проблеме аналитичари прогнозирају да ће се у предизборној кампањи актуелизовати велики број тема. И да неће биити лаке! Пред свим политичким партијама и њиховим лидерима наћи ће се горућа питања на која ће морати да пруже адекватне одговоре. Подсетимо да се Бојко Борисов, усред кризе са пандемијом, суочен са политичким и економским проблемима, једва одржао на власт.

Један од највећих изазова пред Бугарском јесте континуиран губитак становништва, истовремено праћен и старењем популације. Према попису становништва из 2011. године у Бугарској живи 7.364.570 грађана. Више од 70 одсто становништва је заступљено у урбаним просторима, чиме се аутоматски отвара други проблем – лагано одумирање села праћено сиромаштвом. Уколико се упореде резултати пописа становништва из 2001. и 2011. године јасно се да закључити да је Република Бугарска изгубила више од 500.000. становника. Главни разлог овоме је негативан природни прираштај

становништва праћен истовремено великом тенденцијом исељавања незадовољних грађана у потрази за послом.⁹⁷

Према Националном статистичком институту у Бугарској је 31.12.2017. године живело 7.050.034 грађана. У односу на 2016. годину ова земља је за само годину дана изгубила више од педесет хиљаде људи. Укратко демографска ситуација у Бугарској се може описати на следећи начин: популација се константно смањује, старо становништво се повећава, пада стопа наталитета, расте стопа морталитета.

Економска нестабилност и сиромаштво, такође, представљају један од главних изазова са којима се Бугарска данас суочава. Имајући у виду да се Бугарска као и остале земље суочава са пандемијом, у октобру је број незапослених увелико премашио цифру од 300 хиљада људи. Међу најугроженијим групама (када се ради о погођености сиромаштвом) су припадници ромске националности и незапослена лица.

Што се тиче геополитичке ситуације она можда само на први поглед делује једноставно. Бугарска је постала чланица НАТО-а 2004, а Европске уније 2007. године. Међутим, *Иницијатива Појас и љути* и изградња *Турској џока* у великој мери показују да се Бугарска налази у константном балансирању између Истока и Запада.

Раскол на релацији председник-премијер у значајној мери допринео је јачању поларизације друштва у Бугарској. Велико неповерење у политичке институције је резултирало масовним протестима. Како је влада Републике Бугарске одбила да поднесе оставку овај сукоб се средином 2020. године прелио на улице. Покушај Борисова да незадовољство умири доношењем новог устава није успело. Његов предлог за промену устава грађани су видели пре свега као начин да купи време до следећих избора, а не у ограничавању моћи (све више корумпиране) олигархије. Истовремено треба напоменути да конзервативна странка Бојка Борисова не поседује довољно капацитета како би сама без значајне подршке опозиције спровела у

⁹⁷ *POPULATION CENSUS IN THE REPUBLIC OF BULGARIA 2011 (FINAL DATA)*, Национален статистически институт, РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЈА, 2011.

дело овај предлог. Повлачећи правовремене потезе Бојко Борисов је некако успео да купи време и отупи жестину протеста и на тај начин дочека на месту премијера планиране парламентарне изборе.

Велико незадовољство грађана утицајем крупног капитала на политичку елиту Бугарске траје дуги низ година. Оправдано се поставља питање да ли ће и у којој мери овај проблем бити решен у скорој будућности. Најновији револт грађана је истакао у први план њену институционалну нестабилност. Ово политичко незадовољство у великој мери може бити злоупотребљено и искоришћено у предстојећим парламентарним изборима. Тиме би предстојећи редовни парламентарни избори у Бугарској довели до повећања раскола у друштву. Што се тиче предвиђања резултата предстојећих парламентарних избора у Бугарској не треба очекивати неке значајније промене. Као што су локални избори 2019. године већ показали, политичка партија Бојка Борисова је свакако једна од најјачих опција на бугарској политичкој сцени. Међутим, треба очекивати да услед политичке и економске кризе њен утицај, а самим тим и резултат на изборима, буде ослабљен.

РАСТ ТЕНЗИЈА ИЗМЕЂУ КИНЕ И ИНДИЈЕ – РАЗМЕНА ВАТРЕ ИЗМЕЂУ ДВЕ НУКЛЕАРНЕ СИЛЕ

Односи између Индије и Кине на константној су силазној путањи. После вишедеценијског примирја пале су и прве жртве настале као резултат директног војног оружаног сукоба између две земље. Стална кошкања у пограничним подручјима никако не погодују релаксацији односа између Индије и Кине. Сукоб двеју држава које поседују нуклеарно оружје око међусобних граница у великој мери подиже забринутост и на глобалном нивоу. И док се званичним дипломатским путевима покушавају да смире тензије између Индије и Кине, гомилање оружаних снага у стратешки изузетно важној и неприступачној долини реке Галван високо на Хималајима позива на опрез.

Подсетимо да спор око две хиљаде миља дугачке границе између Индије и Кине постоји већ више деценија и да је 1962. године проузроковао рат између ове две земље. Кинеско-индијски рат, како је тада званично назван, завршен је кинеском победом, и представљао је прави пример планинског ратовања на екстремним висинама. Целокупни рат се одвијао на преко 4.200 метара надморске висине. Све до 1970. године, граница између Индије и Кине била је оптерећена сталним пушкарањем, да би касније обе стране дошле до међусобног споразума према коме се обавезују за прекид ватре.

Средином јуна Индија и Кина су ушле у најозбиљнији окршај још од Кинеско-индијског рата. На стотине војника се сукобило у окршају са моткама лицем у лице без испалееног метка. Жртава је било на обе стране, а међу њима и двадесет индијских војника. Овом догађају су претходила кошкања међу којима је најозбиљније било 10. маја 2020. године када се на стотине војника нашло у међусобном пушкарању које је резултирало са укупно једанаест повређених војника. Стално

померање линије због природних услова (снега, река, језера...) резултирало је чињеницом да су се две највеће војске нашле лицем у лице. Индијски министар спољних послова је одлучан у својој изјави да су Кинези покушали на силу да измене постојеће стање на граници.

Ово је можда и најбољи пример чињеници да је у пракси немогуће постојање замрзнутих конфликта у пракси. Иако генерално постоји сагласност између Индије и Кине по питању мирног решавања спора, у пракси имамо конфликт између војски две најмногољудније земље које поседују нуклеарно оружје у свом арсеналу. Било какви догађаји који подразумевају директне окршаје ове две војске су свакако узнемиравајући. Историја прожета међусобним неповерењем и сукобима је довела и до првих смртних случајева после више од четири деценија.

Заседа Тулунг Ла 1975. године је био последњи пријављени случај размене ватре између Индије и Кине. После овог догађаја 2017. године одиграо се још један од кључних догађаја. Индија је директно војском интервенирала како би обуставила изградњу пута дуж спорне границе у регији Доклам. Најновији сукоб је у великој мери део ширег спора изазваног изградњом пута Индије у Ладаку.

Међусобни сукоб се на први поглед дешава око територије која је апсолутно небитна за обе земље. Ову земљу је британски историчар Максвел називао „ничјом земљом на којој ништа не расте и нико не живи“, али је она итекако битна по питању државног суверенитета Индије и Кине. Економски и војни успон Кине у великој мери је изазивао подозрење код Индије и резултирао јачањем добрих односа са САД-ом.

Разлог за интересовање Сједињених Америчких Држава за дешавања на овом простору је итекако велики. Пре свега јер се ради о борби двеју азијских суперсила за утицај у Азији. Односи између Индије и Кине су у једном тренутку били веома добри, до те мере да се поновни избор Модиија десио уз велику подршку Пекинга. Али то је било кратког даха. Оштре изјаве Амита Шаха, министра за унутрашње послове Индије, су изазвале Кину на одлучније реакције по питању спорне територије. Уколико се настави агресивна политика

Амита Шаха, који је у више наврата изјављивао да ће све спорне територије бити враћене без обзира на индијске жртве, Кина неће имати другог избора него да прихвати овакав правац дешавања. Тачно је да обе државе желе да реше овај конфликт мирним путем. Кључ његовог решења се, међутим, крије у проналажењу начина који неће подразумевати да се ни Индија ни Кина повуку као поражена страна из овог сукоба. Си Ђипинг и Нарендра Моди не желе сукоб, међутим, ни један ни други истовремено не желе да се одрекну дела територије коју сматрају својом. Најновија размена ватре у септембру, овога пута без жртава, само је доказ чињенице да рат за *земљу снега и леда* неће тек тако лако престати. Без обзира на све, због своје војне и економске надмоћи ипак је Кина та која има последњу реч у овом делу света.

ОД РЕГИОНАЛНОГ РАТА ДО ЛОКАЛНОГ „ПРОБЛЕМА“

Како је давно формулисана черчиловска политичка мудрост по којој су само интереси вечни у међународној политици⁹⁸, јасно је да је веома тежак и изазован задатак пронаћи било какве константе међународних односа у свету који је у перманентном процесу промене и преобликовања политичке реалности. Па, ипак, чини се да су оружани сукоб и насиље, који се јављају у готово правилној фреквенцији, између Израелаца и Палестинаца сада већ евидентна константа политичког пејзажа на Блиском истоку. Без обзира на констелацију снага глобалних сила, уни, би или мултиполарност глобалне геополитичке арене или чак релевантне регионалне и локалне околности, на оружане сукобе Израелаца и Палестинаца мора се увек рачунати као на веома вероватне, а можда чак и извесне. Од самог настанка државе Израел као продукта чувене Балфорове декларације и масовних миграције Јевреја са свих страна света у Палестину од 1917. године до данас, тензије између локалног арапског становништва и досељеника не престају⁹⁹. У одређеним моментима те латентне тензије прерасту у оружане сукобе који се по правилу завршавају тек примирјима која у свом корену имају атрибут привремености.

Историјски контекст израелско-палестинског сукоба вероватно је веома познат свима који су макар минимално заинтересовани и упознати са проблематиком јеврејско-арапских односа у XX веку и нарочито импликацијама стварања државе Израел 1948. године

⁹⁸ Драган Станар, *Етика међународне политике*, Добротољубље, Београд, 2021, стр. 157-167.

⁹⁹ Avi Shlaim, “The Balfour Declaration And its Consequences”, in Roger Louis (ed.), *Yet More Adventures with Britannia: Personalities, Politics and Culture in Britain*, I.B. Tauris, London, 2005, стр. 251-270.

после Другог светског рата и холокауста. Међутим, иако су насиље и сукоби заиста константа израелско-палестинских односа већ више од целог једног века, интензитет, облик и форма тог насиља подложни су променама. Штавише, пратећи промене у форми сукоба током времена веома је тешко избећи закључак да држава Израел полако али сигурно иде ка свом недвосмисленом циљу, претварања једног потенцијално регионалног, у неким моментима чинило се и глобалног, рата у нешто што би требало да личе на локални проблем. Заправо, у коначници план је да то не буде ни локални, већ *интерни* проблем суверене државе Израел. Изузимајући насиље које се редовно дешавало између арапског становништва и јеврејских досељеника пре формирања државе Израел, односно између Балфорове декларације и 1948. године, у периоду у којем је удео Јевреја у Палестини прешао једну трећину становништва, први оружани сукоб започео је малтене у првих 24 часа постојања државе Израел. Сукоб који је трајао нешто више од пола године имао је јасан карактер рата, и то рата који је укључивао чак седам земаља Блиског истока и који је по својој природи очито био велик регионални сукоб. Победа Израела донела је контролу над готово 80% територије Палестине, док остатак територије бива подељен углавном између Јордана и Египта. Без обзира на победу у рату, Израел се суочавао са претњом високог интензитета будући да је рат ујединио велик део арапског света против новоформиране јеврејске државе.

Већ 1967. године Израел је извршио спектакуларан преемптивни удар, и по проценама свих релевантних стручњака, тиме спречио свој потпуни крах и нестајање државе. Иначе, Шестодневни рат заузима веома значајно место у војним наукама, нарочито у етици рата, будући да се Израелски „улазак“ у рат преемптивним ударом сматра једним од ретких историјских примера оправданости напада у форми преемпције, и не тумачи се као агресија. Већ у овом рату евидентна је било нешто слабија синергија арапских такмаца израелској регионалној моћи. Ова тенденција постаје још видљивија и јаснија у такозваном Јом Кипурском рату шест година касније, када је само Египат ушао у оружани сукоб са Израелом, и то са лимитираном ратном намером да поврати контролу над Синајом коју је изгубио

у претходном сукобу. Иако је израелска војска до ногу поразила египатске снаге, Синај је враћен Египту мировним споразумом у Кемп Дејвиду 1977. године. Овај споразум означава огроман политички и стратешки тријумф Израела, иако је цена била одрицање од велике територије Синаја. Наиме, Египат је овим споразумом признао Израел као суверену државу и ушао у процес нормализације односа са суседном земљом. Дакле, у релативно кратком временском периоду од тек нешто мање од тридесет година, Израел је своје оружане сукобе успео да „трансформише“ из великог регионалног рата са пан-арапском коалицијом у којем је циљ био уништење државе Израел у релативно ограничен рат само са Египтом који је за циљ имао повратак територије за коју Израел свакако није био егзистенцијално заинтересован. Уколико се загребе нешто дубље испод површине арапско-јеврејске нетрпељивости, видећемо огроман и историјски успех Израела у само три деценије.

Крајем 70' и почетком 80' година прошлога века, оружани сукоби Израела и Арапа више нису у ужем смислу рат, будући да је Израел својом војном моћи и ратним успесима успео да тај сукоб трансформише и редукује у сукоб са Палестинском ослободилачком организацијом (ПЛО), која је у моментима губила подршку арапског света и чак улазила у оружане сукобе са арапским земљама као што је Јордан. Велики успех Израела огледа се нарочито у томе што сви даљи оружани сукоби са ПЛО губе „статус“ рата као облика сложеног политичког насиља, и разумевају се као побуне, устанци, терористички напади, итд. нарочито по формалном признању на постојање државе Израел од стране ПЛО-а 1993. године. Врхунац тих „побуна“ Палестинаца представљају Интифаде 1987. и 2000. године (ова Интифада формални и даље траје) и неколико веома успешних терористичких напада у којима су екстремистичке палестинске групе успеле чак и да убију израелског премијера Јицака Рабина. Данас је борба Палестинаца отелотворена у деловању и акцијама Хамаса и Исламског Цихада, организација које се третирају као терористичке од стране већег дела света.

Без обзира на то колико би успешна, деструктивна и застрашујућа борбена дејства Палестинаца у најновијем оружаном сукобу

са Израелом могла бити, војно-политички аспект израелско арапског сукоба морамо посматрати као континуирани успех Израела и ИДФ-а (*Israel Defense Forces*) у потпуној трансформацији форме и карактера оружаног сукоба са Палестинцима и уопште арапским светом. Израел је својим војним победама и виспреном политичком активношћу успео своје оружане сукобе да трансформише из потенцијално регионалних ратова са целокупним арапским светом до једног интерног обрачуна са терористичким организацијама. Иако на први поглед и није важно каква је форма оружаног сукоба, она има круцијалне и далекосежне импликације. Рат, за разлику од устанка, побуне и нарочито тероризма подразумева драстично другачије импликације по обе стране – по њихов статус у борби, по њихове методе борбе, одговорност бораца, потенцијалну међународну подршку и много тога другог, али и најважније од свега, могућност победе¹⁰⁰. Како Израел већ скоро педесет година не води *раџ* већ се бори против *усџанака* и *џероризма*, више ни не постоји питање ко ће на крају *џобедити* и ко може да рачуна на подршку шире међународне заједнице. Победа терориста у теорији апсолутно није могућа¹⁰¹, те је Израел данас, а и у свим својим будућим сукобима са Палестинцима, једино обавезан да води рачуна о *форми* и *инџензиџети* силе коју користи јер је својим војним и политичким успесима у XX веку створио такав наратив у којем је само његова сила заправо *леџиџимна*.

Техничка питања која се данас постављају у јавности потпуно су споредна. Много је мање важно колико ракета поседује Хамас, како и одакле их дотура у појас Газе, колико људи има спремно за борбу, у којој мери ужива подршку Ирана али и колико је учинковит чувени израелски систем „Гвоздена купола“ (*Iron Dome*), да ли израелска тактика „куцања на кров“ (*Roof Knocking*) има смисла, итд. од чињенице да се у коначном збиру ради о борби *џобуњеника* (у неким интерпретацијама и *џерориста*) и оружаних снага једне суверене државе. Та борба није рат, и та борба може да изроди само једног победника. „Најгоре“ што може да се деси Израелу јесте да

¹⁰⁰ Jovan Babić, “The Structure of Peace”, *Filozofski godišnjak*, No. 21, Filozofski fakultet, Beograd, 2008, стр. 196.

¹⁰¹ Boris Kashnikov, “The Lost Victory”, *Српска џолиџичка мисао*, Vol. 51, No. 23, 1/2016, стр. 31-47.

својим неселективним и непропорционалним борбеним дејстви-ма изађе из оквира онога што може оправдати доктрином двоструког ефекта, познатијом као колатерална штета¹⁰² и да почини ратне злочине. Додуше, у перспективи израелско-палестинског сукоба постоји једна, и то капитална, непознаница – правац и курс који ће у будућности заузети Турска. Турска је данас једина муслиманска земља која својом геополитичком „стратешком дубином“ објективно и реално настоји позиционирати се као перјаница пан-муслиманског света, и као таква логично и заштитница Палестинаца (не губимо из вида да је територија данашње државе Израел и цела Палестина у моменту писања поменуто Балфорове декларације заправо била део Отоманског царства, које има монументалан значај за савремени турски нео-османизам у спољној политици). Истовремено, Турска је званично четврта војна сила унутар НАТО пакта и формално земља кандидат за чланство у Европској унији. Иако је тренутно немогуће дати било какву смислену прогнозу, чини се да Израел, у контексту перманентног сукоба са Палестинцима, више пажње треба да посвети будућности Турске спољне политике него самом Хамасу и Фатаху. У том је сукобу Израел тријумфовао у моменту када је регионални рат трансформисао у локални (интерни) проблем.

¹⁰² Шире о доктрини двоструког ефекта, тј. колатералној штети у: David Lefkowitz, “Collateral Damage”, in Larry May (ed.), *War: Essay in Political Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, стр. 145-164.

ОПЕРАЦИЈА „ГИДЕОН“: НАЈБИЗАРНИЈИ ПОКУШАЈ ПУЧА У ИСТОРИЈИ

И поред демократских механизма и, сада већ развијених, изборних традиција, нелегални начини преузимања власти и политичке моћи нису реткост на савременој глобалној сцени, нарочито у неким деловима света. Јужна Америка свакако представља једно од подручја са бурном историјом преврата, пучева и револуција, поготово у последњих 150 година, када се развила својеврсна *Golpe de Estado* политичка култура у којој се готово подразумева перманентна опасност од војног пуча¹⁰³. У овим су крвавим дешавањима у претходном веку са власти падали диктатори различитог идеолошког порекла, марионетске владе и послушници великих сила. Међутим, често јужноамерички пучеви нису били ништа друго до насилне смене једног диктатора другим, смену једне политичке марионете другом, без суштинског мењања квалитета живота за милионе људи на зеленом континенту.

У богатој историји јужноамеричких пучева, недавни покушај војног свргавања председника Венецуеле Николаса Мадуре сигурно ће остати упамћен као најнеозбиљнији и најнеуспешнији, чак до те мере да се аналитичари широм света и даље питају шта се то заправо десило у овој земљи почетком маја ове године? После неколико недеља истрага и анализа, можемо говорити о томе да имамо грубу скицу догађаја, која се и даље чини невероватна. Наиме, трећег и четвртог маја започета је операција „Гидеон“¹⁰⁴, која је за циљ имала свргавање председника Мадуре, и постављање про-америчког лидера Хуана Гваида на чело Венецуеле. Операција је подразумева-

¹⁰³ Драган Симеуновић, *Теорија политичке – ригер*, I део, Наука и друштво, Београд, 2002, стр. 172.

¹⁰⁴ Linda Pressly, “‘Bay of Piglets’: A ‘bizarre’ plot to capture a president”, *BBC News*, доступно на: <https://www.bbc.com/news/stories-53557235>

ла инфилтрацију са мора, преко Макуто залива, јединица које су се састојала од венецуеланских дисидената и америчких плаћеника укрцаних на рибарске бродове који су испловили са Колумбијске обале. Међутим, оно што целокупној операцији да је интензивну ноту „надреалног аматеризма“¹⁰⁵ како су то дефинисали поједини западни аналитичари, јесте не само чињеница да је операцију извело тек 60-ак људи, распоређених и два мала чамца, већ и податак да је операција директно најављена и пропраћена преко ЈуТјубе платформе!? Редундантно је чак и напомињати да је операција била потпуни фијаско, и да су готово сви борци или убијени или ухапшени у акцији венецуеланских снага, пре него што су се и искрцали на обалу.

Власник приватне компаније¹⁰⁶ са седиштем на Флориди која је организовала операцију Гидеон, Џордан Гудро, појавио се трећег маја на снимку са једним венецуеланским војним официром, објашњавајући детаље „тајне“ војне акције која је у том моменту још била у току! Гудро је навео тачно место и луку у Венецуели у коју су се упутили бродови са борцима, начин даљег планираног напредовања, итд. Чак и да се овај шокантан снимак није појавио у том моменту, венецуеланске власти су по сламању операције Гидеон објавиле да су већ месецима биле упознате са свим детаљима плана – што и не чуди узимајући у обзир бизарно аматерски приступ Гудроове компаније Силверкорп (*Silvercorp USA*) која је организовала целу операцију. Пре операције Гидеон, компанија Силверкорп, основана пре две године, углавном се бавила пословима физичко-техничке заштите у САД, а била је ангажована и током санације катастрофе на Хаитију. Компанија није поседовала апсолутно никакву инфраструктуру која је била неопходна на организацију једне војне акције, нити људски капитал неопходан за сличне задатке. Дисиденти који су напустили венецуеланску војску обучавани су у катастрофалним условима,

¹⁰⁵ Alex Ward, “The ‘ridiculous’ failed coup attempt in Venezuela, explained”, Vox, 11.5.2020. доступно на: <https://www.vox.com/2020/5/11/21249203/venezuela-coup-jordan-goudreau-maduro-guaido-explain>, приступљено 20.5.2020.

¹⁰⁶ Шире о обиму употребе, утицају и импликацијама приватних војних компанија у: Dragan Stanar, “Paramilitary Organizations and Private Military Companies in War: How to Restrain What You Do Not Control?”, Patrick Mileham (ed), *Jus Post Bellum*, Brill Nijhoff, Leiden, 2020, стр. 362-388.

у напуштеним постројењима у Колумбији, од стране бивших припадника Зелених беретки САД, запослених у Гудроовој компанији. Више бивших припадника америчких зелених беретки узело је учешће у операцији по чијем су слому и ухапшени, у поседу целокупне личне документације. Коначно, запрепашћујуће бизарно изгледа идеја да се 60 бораца искрца у земљу са снажном војном структуром, и да потом преузме власт!

Чини се да је једна од основних препрека у реализацији плана заправо био новац. По сведочењу још једног бившег припадника специјалних снага САД, Ефраима Матоса, почетни план подразумевао је више од 800 бораца и драстично бољу опремљеност, међутим Гудро није успео да убеди своје финансијере да му исплате преко 200 милиона долара за операцију, те се морао „сналазити“ са буџетом од око 1,5 милиона долара. Овим новцем Гудро је организовао кампове за обуку у Колумбији, уз помоћ Кливера Алкале, одбеглог генерална венецуеланске војске, финансирао наоружавање војника као и целокупну логистику операције за коју је он сам предвидео 200 пута више средстава. По сведочењима неких од учесника процеса преговора, Гудро је инсистирао на томе да има директну подршку највиших кругова власти у САД-у, и да функционише као „продужена рука“ Вашингтона, у шта је убедио многе на страни венецуеланских побуњеника. Постоје подаци да је уговор са Силверкорпом потписао лично Хуан Гваидо, али се он очекивано оградао од свих поступака и акције Силверкорпа после катастрофалног завршетка операције Гидеон. Овај уговор предвиђа ангажовање Силверкорпа од стране Гваида за извршење непознатих услуга у вредности од чак 212,9 милиона долара, и доступан је јавности већ неко време на интернету. Остаје непозато ко је и на који начин тачно ангажовао Силверкорп, и ко је благословио операцију „Гидеон“.

И поред тога што је до јавности дошла већина података везаних за овај невероватан покушај пуча, позадина остаје нејасна, а званично објашњење управо – невероватно. Нико ко претендује да озбиљно схвати политичка дешавања на међународној сцени не може да прихвати објашњење по којем је бивши припадник специјалних снага САД, са његовом микро-компанијом Силверкорп, успео да се игра

„Рамба“, да превари и изигра целокупну про-америчку опозицију у Венецуели, и да организује операцију која би се сматрала детињасто наивном чак и од стране холивудске продукције. Додатним упознавањем са појединим детаљима, као рецимо чињеницом да су „ослободиоци“ масовно повраћали са бродова током операција услед морске болести, да су заробљени плаћеници код себе имали своје пасоше и истекле пропуснице Пентагона, да је Гудро на ЈуТјуб каналу уживо најављивао и објашњавао акцију која је у току, итд. чини се да се потпуно губи сваки кредибилитет званичне верзије догађаја. Највећу корист из целокупне ситуације извукао је Мадуро, који је демонстрирао снагу своје војске и власти, осрамотио Гваиду и извргао руглу напоре про-америчке опозиције, готово без икаквих губитака или великих улагања. Неће бити изненађење уколико се у будућности испостави да је Гудро наивно одиграо улогу Мадурове марионете у обрачуну са унутрашњим политичким непријатељима предвођеним Хуаном Гваидом и у мобилизацији становника Венецуеле против потенцијалне „инвазије“ САД.

НАША ГЕНЕРАЦИЈА И РАТ У „ЕВРОПИ“

Почетком последње деценије прошлога века, на глобалној политичкој позорници одиграо се завршни чин драме под називом Хладни рат, која је трајала готово пола столећа, тачније пуних 45 година. Ова глобална драма, у којој су протагонисти били оличени у два војно-политичка блока, прожимала је готово све сфере људске цивилизације - не само војну и спољно-политичку у ужем смислу, већ и економску, културну, па чак и спортску, итд. Падом Берлинског зида, дезинтеграцијом Варшавског пакта и коначно распадом Совјетског Савеза завршио се и Хладни рат, што је навело неке теоретичаре, као што је чувени Френсис Фукујама, да тријумфално и прогрес-оптимистички прогласе „крај историје“¹⁰⁷. Овај „крај историје“ означио је почетак глобалне хегемоније једине преостале суперсиле, Сједињених Америчких Држава као перјанице НАТО-а.

Иако се у последњој деценији већ могло наслутити на одређеним глобалним безбедносним жариштима, као што је био случај у Сирији, да се на хоризонту појављују изазивачи неомеђеног глобалног утицаја САД, чини се да је тренутна криза у и око Украјине ипак најексплицитнији политички конфликт Сједињених Америчких Држава и НАТО пакта са Русијом још од краја Хладног рата, тј. од прокламованог „краја историје“. Сада већ вишемесечна напетост око распоређивања руских трупа уз границу са Украјином резултирала је жучним политичко-дипломатским дискурсом, не само на релацији Москва-Вашингтон, већ и између руских и политичких лидера највећих европских сила чланица НАТО пакта, као што су Велика Британија, Француска и Немачка. Комплексност целокупне ситуације на истоку Европе, као и испреплетаност интереса свих актера, условила је и бременитост политичког дискурса најразличитијим темама које

¹⁰⁷ Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 2002.

се тичу међународне политике и уопште међународних односа, војне безбедности и војног сврставања, цивилизацијских тековина, енергетике и економије, културе и идентитета, итд. Они склони критичком посматрању стварности и анализи политичког дискурса могли су у протеклим месецима да уживају у бројним дипломатским разменама из којих се дало закључити много тога важног, интересантног и суштинског, што није експлицитно речено, али је било евидентно и имплицитно на једном латентном нивоу политичке комуникације.

Један од таквих момената који нам може много тога рећи о ономе што остаје „неизговорено“ али увек подразумевано, јесте и недавна дискусија немачког канцелара Олафа Шолца и председника Руске Федерације Владимира Путина. На састанку одржаном у Москви, канцелар Немачке истакао је да његова, тј. наша, генерација једноставно не може ни да замисли рат у Европи¹⁰⁸, при томе очигледно имајући на уму да је Европа остала поштеђена рата још од завршетка II Светског рата 1945. године. Уколико бисмо критички размотрили ову изјаву, могли бисмо да из ње извучемо веома важне поуке, које се примарно тичу питања перцепције „Европе“. И сам руски председник осврнуо се на ову изјаву свог немачког колеге и подсетио га да је НАТО агресија на Савезну Републику Југославију 1999. године такође представљала рат у Европи, којој је његова, и наша, генерација итекако посведочила. Међутим, такође се поставља питање на који начин су крвави ратови приликом распада СФРЈ у првој половини деведесетих година прошлога века остали ван обима онога што је немачки канцелар назвао „ратом у Европи“ ове генерације Европљана? Оружани сукоби у Хрватској, Босни и Херцеговини и, у мањој мери, Словенији у периоду од 1991. до 1995. године ни на који се други начин не могу разумевати него као ратови, и то грађански ратови, у пуном смислу те речи. Зар то нису били ратови „његове“, тј. „наше“ генерације, на европском тлу? Ратови који су медијски толико експлоатисани да је тешко замислити одраслог грађанина Европе данас, а камоли пре 30 година, који није био детаљно упознат са оним што се дешавало на Балканском полуострву.

¹⁰⁸ Radio-televizija Srbije, “Putin podseća: Već smo imali rat u Evropi, kada je NATO napao Jugoslaviju”, RTS, 15.2.2022, доступно на: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/4704180/putin-jugoslavja-nato-bombardovanje.html>, приступљено 18.2.2022.

Из ове се изјаве немачког канцелара Шолца заиста може закључити много тога што се не изговара, али се подразумева. Наиме, сасвим сигурно оружани сукоби приликом распада СРЈ нису перципирани као било шта мање од грађанског рата од стране Немачке и осталих западни-европских сила - директно и индиректно учешће НАТО снага у тим сукобима то неоспорно и потврђује. Међутим, простор на којем се одигравао тај рат очито се не перципира као у потпуности „европски“. То јесте једна чињеница која се експлицитно не изговара, али која се прећутно подразумева – иако Балканско полуострво географски неоспорно спада у Европу (као што спада и Украјина, а делом и Русија), оно није у потпуности „европско“. У прошлогодишњем тексту „Европа и европско“, објављеном на овом порталу, до детаља смо се бавили питањем вишезначја појмова Европа и европско, као и различитим обимима ових појмова у зависности од контекста. Овај фрагмент из политичког дискурса који окружује кризу у Украјини, а који ће несумњиво ускоро бити заборављен, додатно оснажује закључке изнесене у том аналитичком тексту, тј. да политичко и идеолошко разумевање онога шта је Европа и шта је европско не коинцидира нужно са географским одређењем Европе као континента.

Самим тим, изјава Шолца није у том смислу, из перспективе Немачке, „погрешна“ – ти ратови су се десили пред будним очима његове генерације, али то није био „рат у Европи“ у пуном смислу те речи. Штавише, на коментар и „подсећање“ руског председника Путина, да је интервенција 1999. године, у којој је НАТО месецима ракетирао једну европску престоницу, представљала управо рат пред очима његове генерације у Европи, Шолц је одговорио да је бомбардовање уследило да би се спречио геноцид. Не улазећи у истинитост ове премисе, са којом се многи не би сложили, не можемо а да не приметимо да је немачки канцелар у свом одговору заправо само дефинисао наводни повод за рат 1999. године, што ни на који начин не негира и не оспорава нити чињеницу да је то био рат, нити да се дешавао на тлу Европе. Стога он није експлицитно негирао чињеницу тог европског рата. То није ни било потребно, јер је на имплицитном, латентном и подразумеваном нивоу тај рат, као и ратови приликом распада СФРЈ, све

само не „европски“. Питање које се намеће само по себи јесте да ли би евентуални рат који би остао „локализован“ на истоку Украјине, која такође није нужно „европска“, такође био сматран ратом у Европи од стране немачког канцелара, или његова изјава ипак одаје истинску и потиснуту забринутост за пролиферацију евентуалног оружаног сукоба и на територију „праве“ Европе?

БРИСЕЛСКИ САМИТ ЕУ: ЕВРОПСКА УНИЈА ИЗМЕЂУ СЕВЕРА И ЈУГА

Ера мултиполарности, славодобитно најављена и дочекана од стране свих оних којима период глобалне хегемоније Сједињених Америчких Држава није донео ништа добро, данас је несумњиво у свом незауостављивом развоју. Драстично брзим економским развојем онога што је до пре коју деценију било називано земљама другог и трећег света, као и стабилизацијом Руске Федерације после трагичних деведесетих година, поремећена је постојећа констелација снага у којој је само једна земља објективно представљала центар моћи. Међу новим центрима моћи, тј. кључним половима мултиполарног света садашњости и будућности, нарочито је интересантна Европска Унија, једини претедент на статус глобалног центра моћи који није унитаран и централизован. И поред значајне економско-војне снаге концентрисане у овом савезу, политичка децентрализованост и одсуство хобсијанског Левијатана¹⁰⁹ представљају кључни изазов будућег глобалног статуса Европске Уније, нарочито у актуелним околностима Ковид и пост-Ковид Европе и света.

Значај јулског састанка у Бриселу, првог непосредног и личног сусрета 27 европских лидера после почетка пандемије Ковид-19, потребно је посматрати управо кроз призму потенцијалних одлука које ће имати далекосежне геополитичке последице. Самит на коме лидери Европске Уније расправљају о начинима ублажавања и превазилажења економске кризе узроковане пандемијом може бити један од кључних за статус ове организације у будућности. Уколико се постигне макар минимално сагласје о пакету мера, ЕУ може очекивати ојачавање насушно потребне кохезије унутар

¹⁰⁹ Према славном енглеском политичком филозофу, предуслов било каквог „реда“ јесте постојање заједничког суверена, тј. Левијатана. Шире у: Thomas Hobbes, *Leviathan*, Naklada Jesenjski i Turk, Zagreb, 2004.

уније, која може допринети етаблирању ЕУ као стабилног глобалног фактора, нарочито у периоду када су САД преокупиране драстичним погоршањем пандемије на својој територији и једним од кључних председничких избора. Прилика која се ретко указује. Нека врста заједничног договора сигурно би макар делимично повратила поверење у стабилност и просперитет ЕУ, нарочито после Брегзита и веома лоше реакције на први талас пандемије у марту и априлу, када су земље као што је Италија чини се готово потпуно изгубиле поверење не само у заједничке инситтуције, већ и у вредности и идеје европских интеграција. Сваки други сценарио додатно би пољуљао како деликатно унутрашње стање Уније, тако и њен амбивалентан положај на мапи глобалних центара моћи.

Очекивано, јулски преговори у седишту ЕУ пролазе у знаку несугласица око предложеног пакета мера од око 750 милијарди евра за период од 2021-2024. године, као и дугорочног буџета од преко билион и сто милијарди евра за период до 2027. године, којим се између осталог планирају санирати и последице економске кризе изазване новим корона вирусом¹¹⁰. Предлог две најзначајније земље ЕУ, Француске и Немачке, јесте да се 500 милијарди евра из пакета мера подели земљама чланицама које су најутроженије кризом у виду бесповратних грантова. Док неке богатије земље Уније сматрају не само да је ово превелик износ буџета, већ и превелик проценат за давање у виду гранта, и предлажу реструктурирање пакета тако да он укључи више зајмова, оне сиромашније и највише погођене европске економије сматрају да је потребно што пре упумпати што више новца како би се спречило даље погоршавање економске ситуације. Интересантно је приметити да се „линија“ разграничења између оних „штедљивих“ земаља, као што су Холандија, Шведска, Данска и Финска и оних које инсистирају на што већој помоћи, као што су Грчка, Италија и Шпанија може повући и географски, ефективно делећи ЕУ на богатији север и сиромашнији југ Уније. Имајући у виду оштру реторику италијанског премијера Ђузепеа Контеа, које сматра да је „Евро-

¹¹⁰ Jamie Dettmer, “Brussels Summit Struggles as EU Leaders Haggle Over Pandemic Recovery Plan”, *Voice of America*, 18.7.2020, доступно на: https://www.voanews.com/a/covid-19-pandemic_brussels-summit-struggles-eu-leaders-haggle-over-pandemic-recovery-plan/6193034.html, приступљено 19.7.2020.

па уцењена од стране ‘штедљивих’“, мислећи ту на поменуте земље са севера Европе и Аустрију, које слове за тзв. „штедљиво језгро“ ЕУ, чини се да је разлика у економским перспективама веома потцењена унутар Уније.

Додатни проблем представљају и индиректни позиви на условљавање финансијске помоћи земљама са истока Уније променом њихове унутрашње политике, што је један од ставова изнетих од стране холандског премијера Рутеа. Реагујући на овакве правце размишљања, мађарски председник Орбан изјавио је да би „свако повезивање економских мера са унутрашњим питањима (владавина права, правосудне реформе, итд. прим. аут) земаља чланица водило у политички проблем“ који би онемогућио доношење било какве економске одлуке, а његов став подржао је и премијер Пољске Моравјецки¹¹¹. И док се економски проблеми можда и могу на неки начин превазићи упркос великим разликама у развијености и економским визијама између земаља чланица, размимоилажење око основних идеолошко-политичких вредности унутар једног политичког савеза који претендује да буде релативно централизован по многим питањима, укључујући и заједничку спољну политику, тешко је решиво. У овоме се можда може препознати један од горућих проблема целокупне ЕУ.

И док најзначајнија фигура ЕУ Ангела Меркел очекује заједничко решење упркос „мноштву различитих становишта“, чини се да ће бити потребно више од једног самита како бисмо видели макар минималну конвергенцију интереса и ставова унутар Европске Уније. За овакав исход очигледно ће бити неопходно да чланице са најискључивијим перспективама на величину и структуру пакета мера, без обзира да ли долазиле са севера, југа или истока Европе, значајно ублаже своје ставове у напорима да се постигне нека врста компромиса. Уколико се такав договор постигне, он ће бити један од најзначајнијих замајаца раста важности европских институција, као што су Европска комисија

¹¹¹ Joanna Gill, Shona Murray, “EU leaders ‘far apart’ on trillion-euro COVID-19 recovery package deal”, Euronews, 18.7.2020. доступно на: <https://www.euronews.com/my-europe/2020/07/17/crunch-time-eu-leaders-gather-in-brussels-for-summit-on-covid-19-recovery-package>, приступљено 19.7.2020.

и Савет Европе унутар Европске Уније, али и снажна потпора утемељењу ЕУ као релевантног глобалног центра моћи. Уколико се пак економске, политичке, па и идеолошке разлике између богатијих земаља севера и сиромашнијих земаља југа и истока Европе покажу непремостивим у овом тренутку, веома је велико питање колико ће заправо будућност ЕУ бити стабилна и предвидива. На спољном плану, чини се извесним да ће свака демонстрација неслоге и слабости унутар ЕУ у овом моменту бити дубоко експлоатисана од других, стабилнијих, центара моћи у глобалној арени, који ће искористити сваку шансу да околности настале трагичном Ковид пандемијом преокрену у своју корист. Значај јулског самита у Бриселу драстично је из неког разлога потцењен од стране и европске и светске јавности, као и од стране мас-медија. У перспективи, преговори у Бриселу, и њихов очекиван наставак на неком скором будућем самиту, могу у великој мери одредити како унутрашњу стабилност Европске Уније тако и њену позицију на глобалној мапи моћи.

БЕЛОРУСИЈА ИЗМЕЂУ ИСТОКА И ЗАПАДА

„У Белорусији неће бити Мајдана, ма колико то неко желео“, рекао је белоруски председник Александар Лукашенко о протестима у својој земљи, до којих је дошло након што је, према прелиминарним резултатима избора са више од 80 одсто подршке грађана, поново изабран за шефа државе. Шести пут заредом! Док немири на улицама Минска и свих већих белоруских градова постају попришта крвавих обрачуна демонстраната и полиције, а светски медији објављују да је од повреда преминуо још један 25-годишњи младић, актуелни председник се у обраћању нацији позива на Устав, оптужујући страни фактор за највеће немире који су потресли Белорусију у савременој историји. Сумња и на Русију.

Шефица УН за људска права Мишел Бешеле осудила је насилно разбијање протеста у Белорусији, наводећи да постоје извештаји да полиција користи претерану силу. Немири на улицама Минска и других већих градова широм Белорусије не јењавају од затварања бирачких места, 9. августа и првог саопштења Централне изборне комисије да је Лукашенко освојио 80,08 одсто гласова. Званичних изборних резултата, међутим, још нема.

Далеко иза њега остала је противкандидаткиња Светлана Тихановскаја, супруга ухапшеног председничког кандидата (блогера) која се, како је уочи кампање рекла, у улози за највишу државничку функцију нашла случајно. Њен штаб је саопштио да не признаје резултате ЦИК-а, истакавши да подаци са бирачких места у свим регионима земље показују да је Тихановскаја освојила између 70 и 80 одсто гласова. Овакви подаци звуче неозбиљно чак и онима који би хтели да поверују да Тихановскаја, иначе домаћица без политичке каријере, може да постане симбол демократскије Белорусије од оне у којој живе протеклих 26 година. Да у њој нема адекватне политичке снаге схватили су

када је, наводно под притиском, морала да побегне у Литванију јер се, како је рекла, осећа само као уплашена жена!

„Штаб је донео одлуку да би појављивање Тихановскаје на демонстрацијама могло да изазове додатне провокације, које бисмо желели да избегнемо. Зато је тим донео одлуку да она неће учествовати (на протестима). И она, као тимски играч, послушала је ову одлуку“, изјавила је њена портпаролка и додала и да Тихановскаја није желела да се због провокација нађе „поред свог супруга“, који је тренутно у истражном затвору. „Светлана Тихановскаја је безбедна, она је у Литванији“, написао је литвански министар спољних послова Линас Линкевичијус на свом Твитер налогу.

Најављујући за предстојећи викенд највеће немире икад, демонстранти у центру Минска постављају барикаде и позивају младе из целе земље да им се придруже у престоници. Полиција непрестано испалује сузавац, водене топове и шок-бомбе потискујући демонстранте из центра града. Исти сценарио је из ноћи у ноћ и у другим белоруским градовима а бес демонстраната је кулминирао после информације да су убијена два демонстранта а да су стотине рањени. У граду Бресту на југозападу земље полиција је пуцала, а један демонстрант је бацио Молотовљев коктел на полицијско возило. Министарство унутрашњих послова Белорусије саопштило је да су полицајци користили бојеву муницију. Од почетка протеста ухапшено је преко 6.000 људи, међу којима велики број новинара и фоторепортера. Међу њима и америчких и руских.

Стотине чланова породица испред Притворног центра очекују вести о ухапшенима. Европска унија осудила је насиље а Европска комисија поручује да има основане сумње у нерегуларност избора, поручивши власти (председнику) да мора да чује глас свог народа поштујући основна људска права, пре свега слободу изражавања и окупљања. Русија, Немачка и Швајцарска осудиле су нападе полиције и захтевале да демонстранти буду пуштени на слободу.

Запад оштро осуђује Лукашенка називајући га последњим диктатором у Европи, најављујући строге санкције. Шефица Европске комисије Урсула фон дер Лајен је на Твитер налогу написала да избо-

ри у Белорусији нису били поштени, да је насиље које се спроводи у тој земљи недопустиво, те да ће ЕУ преиспитати односе са Минском и предузети адекватне мере против људи који су за то одговорни. Прети и Америка.

Светски медији коментаришу да су поштени избори у Белорусији одржани 1994, када је Лукашенко први пут дошао на власт. Све после тога, тврде поједине западне владе и невладине организације, подложно је критици власти у Белорусији због наводних репресалија према представницима опозиције и лажирања избора које су, како су тврдили, пратиле бројне контроверзе. Током претходних 26 година владавине познато је да се Лукашенко оштро супротстављао противницима и да су многи или протерани, или побегли, а неки завршили у затвору. Председник Александар Лукашенко је остварио убедљиве победе, али су припадници опозиције изборе прогласили нелегитимним. Посматрачи из Русије и ЗНД су, напротив, изборе сматрали фер и легитимним, док су посматрачи углавном западних организација доводили резултате избора у питање. Међутим, осим спорадичних иступа најгласнијих опонената, протеста који попут ових прерастају у немире са неизвесним исходом, никада раније није било.

Шта се то десило земљи са најнижом стопом незапослености, са уређеном инфраструктуром, модерним системом здравства и образовања у којој је плата професора око 4.000 долара а усавршавање у иностранству плаћа држава, у земљи са јаком пољопривредом која је после чернобиљске катастрофе била готово уништена, моћним фабрикама и снажном армијом? Шта је натерало младе Белорусе да изађу на улице у земљи у којој је БДП по глави становника виши од 14.000 долара, у којој држава за отварање посла даје једнократну помоћ од 20.000 долара а за свако новорођенче 7.000 долара? Јер, ако је у периоду транзиција и светских економских криза нека европска земља стајала чврсто на ногама, онда је то Белорусија. Становништво се утростручило, већина фабрика и државних компанија није продата, а приватни и страни капитал је ограничен или је у сегментима сведен на минимум. Белорусија је једина успела да напусти светски банкарски систем. Шта се догодило земљи у којој је бензин јефтинији од воде, а струја се не плаћа?

Чињеница је и да је симбол оснажене Белорусије био њен председник који се посећујући пољопривредна газдинства и фабрике није устручавао да говори о друштвено-политичком систему Белорусије као својеврсној копији социјализма из времена СССР. Једина разлика између времена Совјетског Савеза и садашњег је та, што формално постоји вишестраначки систем, верске заједнице су добиле све слободе и ставља се акценат на белоруски национализам који је тежио ка што јачем политичком и економском савезу са Руском Федерацијом. Лукашенко је свој начин владавине описивао као ауторитативан демократски систем. Очито да је граница тог ауторитета сада доведена у питање.

Према Уставу, Белорусија је председничка република са председником као шефом државе и Народном скупштином као носиоцем законодавне власти. Председник се бира на петогодишњи мандат. Председник Лукашенко је два пута предлагао прилично контроверзне измене Устава, које су у оба случаја биле прихваћене. Прво је 1996, било продужено трајање мандата председника са 5 на 7 година, а 2006. био је усвојен амандман о неограниченом броју мандата председника државе. Увек када су западне владе белоруског председника називале диктатором у Белорусији је то протумачено као мешање у унутрашње ствари.

Најближе билатералне односе Белорусија има са суседном Русијом, са којом је још 2000. године потписала уговор о специјалним везама са индицијама ка стварању Савеза Русије и Белорусије. Члан је Заједнице независних држава, Организације уговора о заједничкој безбедности, Евроазијске економске уније и партнер у дијалогу у Шангајској организацији за сарадњу.

Непосредно после објављивања изборне победе Александра Лукашенка, руски председник Владимир Путин послао је свом колеги честитку у којој, како преносе руске агенције, очекује наставак сарадње која „испуњава виталне интересе братских народа“. Ни једном речју председник Путин није прокоментарисао протесте који се шире Белорусијом. Такође, није прокоментарисао ни наводе опозиције да су избори намештени. Руски аналитичари се слажу у оцени да Кремљ

с пажњом прати догађаје у Минску, очекујући расплет у којем неће више бити настрадалих и повређених.

Током 26 година колико је Лукашенко на власти економска стабилност Белорусије подржана је милијардама долара руских субвенција. Белорусија по најнижим ценама купује руску нафту и прерађује је за извоз нафтних производа у Европу. Сваке године у Белорусију се слива 8 милијарди долара субвенција. Када се тај број помножи са 26, јасно је да је Белорусија апсолутно зависна од Русије. Недавно је у Москви потписан нови споразум о условима испоруке руске нафте у Белорусију, као и протокол у вези са изградњом белоруске нуклеарне електране. Акцент је стављен на техничке детаље о управљању уплатама за енергетске ресурсе.

У последње време, нарочито после конференције у Сочију када су се двојица председника оштро сукобила око цене нафте, видљив је проблем на релацији Москва-Минск. Нафта је, логично, у средишту пажње с обзиром на нимало оптимистична очекивања да ће Европа до краја ове деценије имати проблема са снабдевањем нафтом и нафтним дериватима. Предвиђања су, наиме, да би производња нафте могла опасти брже него што ће највеће европске економије прећи на чисту енергију. Земље ЕУ зато трагају ка алтернативним енергентима и оријентишу се на свет без нафте. Да је афричке нафте све мање познато је, али стручњаци упозоравају да је црпљење нафте у Русији и земљама бившег Совјетског Савеза у опадању. Москва је, подсетимо, још пре две године почела да подиже цене енергената да би евентуално сустигла тржишну цену за извоз. Захтеви светског тржишта одразили су се несумњиво и на белоруску привреду.

Непосредно уочи избора Лукашенко је своје бираче подсећао на „сенку“ из Москве. Од тренутка када су оптужбе изнете, дуг Белорусије за гас Русији порастао је за више од 100 милиона долара.

„Тензије између Белорусије и Русије мање су него међу земљама ЕУ, а мислим да Русија чува наш суверенитет и безбедност“, изјавио је Олег Гајдукевич, лидер Либерално-демократске партије. „Нема алтернативе уједињењу Русије и Белорусије, тај савез треба да буде равноправан и убеђен сам да ћемо решити спорна питања“.

Москва је за сада уздржана али са пажњом прати догађаје у Белорусији. Руски аналитичари се слажу да за Кремљ Лукашенко може бити боља опција него реформистички председник склон интеграцији са Западом. А какви ће бити даљи потези Лукашенка? Јер, осим нафте која је у фокусу, географски положај Белорусије која је између Русије на истоку и Европске уније и НАТО на западу, може да буде карта на коју ће, можда, заиграти? Имајући у виду чињеницу да већ седам година припрема свог 15-годишњег сина за наследника, Лукашенко очито нема намеру да лако одустане од свог циља.

ЈАВНА ДИПЛОМАТИЈА КАО ЈЕДИНО РЕШЕЊЕ КРИЗЕ НА КРИМУ

Хронологија догађаја

Анализирајући украјинску кризу која се одвија по крвавом сценарију великих сила потребно је истаћи да је она довела до отвореног супротстављања не само власти и опозиције, већ и до дестабилизације региона.¹¹² Цивилизацијски парадокс је евидентан: понудом за укључивање у „породицу европских народа“, Запад и САД девастирале су једну велику државу, само да би реализовале свој план потчињавања, глобалне деструкције и хегемоније, дајући лажни привид борбе за европске вредности. Пажљиво пратећи хронологију догађаја може се видети одлучност Русије да, користећи сва легитимна средства, одговори на претњу и уцењивачку политику коју воде светски моћници, штитећи тако достојанство свог народа, његов језик, традицију и обичаје и уливајући наду другим правдољубивим народима и државама да слобода и достојанство пред историјом и будућношћу немају цену.

Дешавања у Украјини¹¹³ према многим представљају поновни почетак или наставак хладног рата. Кримска криза започиње крајем фебруара 2014. године као наставак на Украјинску револуцију током које је дошло до насилних сукоба полиције и демонстраната у Кијеву. „Крајњи резултат је био смена председника Виктора Јануковича. Сам чин његове смене је наишао на двоструке реакције. Са једне

¹¹² В. Талович, Публичная дипломатия в качестве единственного разрешения кризиса в Крыму // “25 лет внешней политике России”: сб. материалов X Конвента РАМИ (Москва, 8-9 декабря 2016 г.) В 5 т. Т. 2 : Россия и современный мир: политика и безопасность. В 2 ч. Ч. 2 / под общ. ред. А.В.Мальгина. - Москва :МГИМО - Университет, 2017. - С. 345-361.

¹¹³ V. Talović, S. Milosavljević, „Moguća rešenja ukrajinske krize“, Srpska politička misao, No. 2, Institut za političke studije, Beograd, 2017.

стране западне земље, на челу са САД, су ово поздравиле као смену корумпираног и ауторитарног режима, док је Руска Федерација на ово гледала као на државни удар и смену легално изабраног председника. Референдум о статусу Аутономне Републике Крим одржан је 16. марта 2014. године, када се више од 90% гласалих грађана изјаснило за припајање Русији.¹¹⁴ Овакав развој догађаја је довео до даљег захлађења између Запада и Русије што је имало шире последице и што је довело до тога да су САД и Европска унија увели економске санкције Русији.

Резултат референдума у Доњецку и Луганску и званично је потврдио да марионетску пучистичку власт у Кијеву не признају ни етнички Украјинци, ни етнички Руси. Становници ових двеју источних украјинских регија гласали су за прекид политичких односа с Кијевом, а велика излазност и резултат јасно одражавају вољу народа и неспорно потврђују како све етничке групе одбацују нелегално изабрану власт у Кијеву.

Свако истраживање захтева као претпоставку прецизно дефинисање теме рада али има ли бољег повода да се анализира украјинска криза и одреди њен ехо у светским размерама од референдумских бројева? За одвајање од Кијева гласало је 96,2% становништва у Луганску или 89,7% житеља Доњецка! Већина гласачког тела су етнички Украјинци (у Луганску они чине 58%, у Доњецку 56,9%). То је кључна важност овог референдума јер је неспорно потврдио да све етничке групе – цео народ одбацују власт пучиста у Кијеву.

Јелена Пномарева истиче да је „Кримско пролеће”, не само да израз природне реакције на деструкцију Украјине као метода прерасподеле ресурса и сфера утицаја, већ је дало и нови замах евроазијским интеграцијама и претендује да постане симбол промене досадашњег света. „Како Метафорички истиче руски историчар А. И. Фурсов, Догађаје око Украјине карактерише примопредаја дужности креатора историјске карте; од сада, она неће бити цртана само у Вашингтону и Бриселу, већ и у бројним другим светским центрима, укључујући Мо-

¹¹⁴ Миша Стојадиновић, Виолета Рашковић Таловић, „Изазови развоја демократије у савременом друштву: политичко насиље и теорија (не)праведног рата“, *Српска ђолићичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2016, стр. 59.

скву и Симферопољ. „Кримско пролеће“, означило је почетак краја једнополарног света.“¹¹⁵

Снага јавне дипломатије: како до решења проблема?

Поље јавне дипломатије представља значајан предмет проучавања нарочито уколико се узму у обзир савремени друштвени процеса глобализујућег света. „Развој информационих технологија још више је појачао ову борбу са идејом да се „буде свуда све време“, што је постала и својеврсна парадигма глобалног светског друштва умрежених јавности.“¹¹⁶

Јавна дипломатија представља један од инструмената „меке моћи“ који има велики значај за политичко позиционирање држава. Сам концепт „меке моћи“ се показао као веома значајно средство спољне политике који стоји раме уз раме са економском и војном моћи држава. Џозеф Нај је у значајној мери допринео увођења појма меке моћи као једног од најзначајнијих елемената савремене теорије моћи. „Професор Нај је термин *мека моћ* први пут употребио у својој књизи из 1990, *Bound to Lead*, следећи идеју Бакрака и Бареца о другом лицу моћи. Још тада, у доба пуне еуфорије због победе САД и Запада у хладном рату, он је желео да укаже на значај немилитарних облика моћи, који ће посебно место морати да имају и у периоду који је наилазио. Овај термин се појављивао и у другим његовим текстовима у протеклом периоду, али је своју пуну употребну вредност, као и вредност филозофије моћи коју је оличавао, пронашао у споровима насталим након избијања Ирачког рата. Штавише, и сам поглед на литературу сугерише да је читава књига настала као реакција на тада доминантну неоконзервативну филозофију међународних односа.“¹¹⁷

¹¹⁵ Мирослав Младеновић, Јелена Пономарева, „Кримско пролеће“, *Српска ђолијичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2014, стр. 187.

¹¹⁶ Мијатовић Рогач Љиљана, „Порука у боци: изазови стратешког конципирања јавне и културне дипломатије Србије“, *Култура*, бр. 139/2013, стр. 143.

¹¹⁷ Миша Ђурковић, „Русија и откривање меке моћи“, *Национални инџерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-3./2008, стр. 27.

И док је економску или војну моћ могуће много лакше одредити, када се ради о мекој моћи њени механизми су знатно суптилнији. „Мека моћ је утемељена на привлачности идеја или способности да се политички приоритети поставе на начин који обликује жеље других, повезивање са неопипљивим изворима моћи као што су култура, идеологија и институције. За разлику од тврде моћи која је од веће важности у индустријализирајућим и преиндустријским деловима света, мека моћ је све израженија у односима између постиндустријских друштава информатичког доба у којем преовладава демократски мир. Мека моћ овладава илузијом времена. Владари меке моћи поседују способност поигравања са људском привидном неспособношћу да живе у садашњем тренутку, односно могу постићи да људи живе са жалости за прошлошћу или бригом о будућности.“¹¹⁸

Дакле, концепт меке моћи нема само својих позитивних страна, напротив, мека моћ некада може бити много деструктивнија од коришћења војски. Имајући ово у виду потребно је истаћи да је приликом коришћења меке моћи у постизању циљева у оквиру спољних политика држава потребно посегнути пре свега за средствима која подразумевају дијалог и толеранцију између две стране. Тако нешто јавна дипломатија подразумева „Једна од првих дефиниција јавне дипломатије, у оквиру америчке теоријске и стратешке парадигме, указује на то да се ради о процесу комуникације који иницирају и/или спроводе владе са страним јавностима у покушају да успоставе разумевање за своје националне идеје и идеале, своје институције и културу, као и националне циљеве. Јавна дипломатија је усмерена на унапређивање односа међу народима и изградњу споразума заснованих на заједничким вредностима. Дакле, јавна дипломатија је двосмерни процес комуникације са циљем узајамне репрезентације представа и вредности држава и народа, уз развијање узајамног поверења и разумевања.“¹¹⁹ Дијалог је кључан елеменат целокупног процеса, али дијалог у оном смислу како га Ђуро Шушњић одређује: „Дијалог је *разговор двоје или више слободних људи, који хоће да*

¹¹⁸ Весна Станковић Пејновић, „Мека моћ впадара новог дова“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2014, стр. 124.

¹¹⁹ Мијатовић Рогач Љиљана, „Порука у боци: изазови стратешког конципирања јавне и културне дипломатије Србије“, *op.cit.*, стр. 144.

*размене ставове о за њих важном питању, на које дају различите одговоре, како би, у равноправним условима, дошли до одговора којим би обоје, или сви били задовољни.*¹²⁰

Јавна дипломатија као концепт успостављања мира у XXI веку доноси са собом велики број новина који је разликују у односу на традиционалну дипломатију. „Дипломатија је деценијама уназад, у склопу реалистичке парадигме међународних односа, била схватана као поље у коме су улоге и одговорности актера јасно разграничене и усмерене на међународни дијалог иностраних званичника. Темељни изазови дипломатији постављени су, пре свега, у контексту комуникације, која је сада усмерена на јавности, а не само на политичке актере. Заправо, то указује на основну разлику између традиционалне дипломатије и јавне дипломатије. Док традиционална дипломатија гради односе између суверених држава путем преговарања акредитованих представника, као и других међународних актера, јавна дипломатија је усмерена на шире јавности у страним земљама, као и на одређене незваничне групе, организације и појединце.“¹²¹ Наравно треба истаћи да мир није само одсуство рата. „Стање мира не треба бити једноставна негација рата, већ стање у коме ће доћи до развоја поштовања универзалних људских права и слобода, међуетничке и религијске толеранције, поштовања културне различитости, решавања спорова мирољубивим путем, дијалогом уз поштовање права на различитост, тежња ка мултикултурализму...“¹²²

¹²⁰ Ђуро Шушњић, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења”, 21 Прича о демократији, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 10.

¹²¹ Исто, стр. 146-147.

¹²² М. Стыядинович, „НЕОЛИБЕРАЛИЗМ И НЕОИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ ГЛОБАЛИЗАЦИИ”, ВЕСТНИК ЧЕРЕПОВЕЦКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА, № 2 (47). Т. 1 · 2013, Череповец. 2013.

Табела бр. 6: Традиционална дипломатија насупрот јавној дипломатији

параметар	традиционална јавна дипломатија	јавна дипломатија за XXI век
<i>стања</i>	конфликт, тензије међу државама	мир
<i>циљеви</i>	постићи политичку промену у циљаним земљама променом понашања	промоција политичких и економских интереса да се створи рецептивно окружење и позитивна репутација земље у иностранству
<i>стратегије</i>	убеђивање, управљање јавностима	изградња и одржавање односа, ангажовање са јавностима
<i>смер комуникације</i>	једносмерна комуникација	двосмерна комуникација (дијалог)
<i>истраживање</i>	мало, готово никакво	научно истраживање са повратном информацијом
<i>контекст поруке</i>	идеологије, интереси, информације	идеје, вредности, сарадња
<i>циљне публике (јавности)</i>	генерална, општа јавност циљане земље; пошиљалац и примаоци поруке	сегментирана, добро дефинисана страна јавност + домаћа јавност; учесници
<i>канални</i>	традиционални масовни медији (презентација)	мање масовни, више друштвени медији (интеракција)
<i>буџет</i>	финансира влада	влада, јавно и приватно партнерство

Извор: Мијатовић Рогач Љиљана, „Порука у боци: изазови стратешког конципирања јавне и културне дипломатије Србије“, Култура, бр. 139/2013, стр. 146-147. (Szondi, G. (2008) *Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences*, Hague: Netherlands Institute of International Relations ‘Clingendael’, pp. 5-10.)

Дати одговор на питање да ли јавна дипломатија миже довести до решавања ситуације у вези са Кримом није нимало једноставно. Пре свега треба истаћи да јавна дипломатија не само да то може, већ мора имати примат у супротстављеним интересима спољне политике. Као што се може видети из приложене табеле када се ради о смери комуникације, комуникација између супротстављених страна мора бити двосмерна уз јасно утврђена правила и међусобно уважавање. То је веома тешко постићи. „Први пут за 60 година постојања јавне дипломатије, САД су измениле циљну структуру програма обучавања усмерених на ширење принципа либералне демократије. Сада, уместо постојеће елите, војске и дисидентске интелигенције, власт САД почела је да обучава *омладину до 25 година и жене*. Поред тога, Стејт департамент је модификовао и тактику пласирања свог утицаја. Уместо подршке политичких режима и армија, Вашингтон је почео да ствара алтернативне партије и непрофитне организације и да реформише систем образовања. Ово је нарочито дошло до изражаја у организацији и подршци извођења шарених револуција али и у другим акцијама демократизације света. У ту сврху, ангажоване су најснажнији и најутицајнији научни и политички капацитети.“¹²³

На основу анализе спољне политике Русије и изјава председника Путина, може се закључити да се он залаже за вишестрану дипломатију. „Русија настоји да не само буде присутна у решавању глобалних проблема, него и да оствари реални допринос у њиховом решавању(...) Путин сугерише “колективно лидерство водећих држава” и нову етику комуникације између држава-народа.“¹²⁴

С тим у вези спољну политику Русије је моћне сумирајћи на следећи начин: „Концепција спољне политике Русије, која је разрађивана за време председника Путина, а озваничена потписом Медведева (12. јуна 2008), систематски и детаљно је изложила погледе државног руководства на савремени свет, дугорочне циљеве и непосредне задатке спољне политике Русије. У њој се образлаже прелазни карак-

¹²³ Мирослав Младеновић, Јелена Пономарева, „Кримско пролеће“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2014, стр. 191.

¹²⁴ Сава Живанов, „Спољна политика савремене Русије“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-2/2009, стр. 46.

тер савремених међународних односа и указује на магистрални смер њиховог даљег развоја од блоковске конфронтације ка “глобалној конкуренцији између различитих вредносних оријентација и модела развоја, у оквирима универзалних принципа демократије и тржишне економије”. Криза у којој се нашао свет упућује на потребу заједничког тражења решења од стране свих земаља и свих државника.¹²⁵ И ово је смер који је Русије и задржала поновним доласком председника Путина на чело државе.

Успех јавне дипломатије у великој мери зависи од кредибилитета који је у међународним односима веома захтевно успоставити. Увек треба водити рачуна да ће политичке акције сваке државе бити у великој мери посматрати на истоветни начин на који се посматра та иста држава. У том смислу је јасан и основни задатак јавне дипломатије. „Задатак јавне дипломатије јесте да ствара аналитичке ресурсе, да промовише дијалог и да гради коалиције, путем стратегија комуникације, информисања и културних и образовних програма. Систематско ангажовање са домаћим и иностраним јавностима потребно је како би се идентификовала и применила одређена решења која воде сарадњи. У таквом окружењу владе треба да се крећу ка отворенијем стилу доношења одлука и њихове имплементације. Главни изазов јесте препознавање међузависности успеха спољно-политичких циљева и комуникације са иностраним јавностима, као и признавање чињенице да тај успех зависи од нивоа сарадње.“¹²⁶

Наравно не треба очекивати да Русија треба бити пасивна у међународним односима. „Путинов говор руским амбасадорима (27. јуна 2006) означио је својеврсну прекретницу у активизацији Русије у међународним односима. Путин је истакао да ће Русија убудуће, “сразмерно положају и могућностима, преузимати одговорност за глобални развој”. При томе је указао на нараслу економску моћ Русије и истакао потребу да се политички утицај Русије усклади са њеним нараслим привредним могућностима. Преамбула званичног *‘Прегледа (обзора) спољне политике РФ’* (28. марта 2007) афирмисала је

¹²⁵ Исто, стр. 47.

¹²⁶ Мијатовић Рогач Љиљана, „Порука у боци: изазови стратешког конципирања јавне и културне дипломатије Србије“, *op.cit.* стр. 150.

опредељење за ‘снажну Русију, сигурну у себе и означила најважније националне приоритете:

1. Русија не жели конфронтације ни са ким, али “ми нећемо чувствовати ни у каквим ‘светим савезима’;”
2. диверзификацију спољне политике – присуство и активност у свим регионима света, уз примереније коришћење нафтно-гасне димензије;
3. коректни дијалог са САД, али и опрезно се и деликатно дистанцирати од њих, пре свега у кризама око Ирака, Ирана и НДР Кореје.¹²⁷

Изазови који отежавају коришћење јавне дипломатије као средства решења проблема

Да би се дошло до решења проблема потребно је пре свега пронаћи њихов узрок. То, међутим, није нимало лако имајући у виду да се он веома вешто прикрива под окриљем демократизације и заштите људских права. „Свет се отиснуо на пучину „контролисаног хаоса”, што је у великој мери било узроковано монополским правом да се располаже судбинама целих држава и народа. Без обзира на деструктивне последице такве политике, многи западни теоретичари научно су заснивали неизбежност хегемоније. Модел *Унијоларне доминације*, заснива се на концепцији равнотеже снага коју је разрадила школа политичког реализма као и на теорији „хегемонистичке стабилности”). Основна Поставка тог модела јесте теза о потпуној превласти Сједињених Држава и њихових савезника над својим потенцијалним противницима у свим компонентама силе – економској, војној, технолошкој; и то, како у квантитативном, тако и у квалитативно смислу.¹²⁸

Због свега овога неопходно је указати на чињенице које су учиниле да Украјина постане горућа тачка на планети. Као што су

¹²⁷ Сава Живанов, „Спољна политика савремене Русије“, *op.cit.*, стр. 45.

¹²⁸ Мирослав Младеновић, Јелена Пономарева, „Кримско пролеће“, *op.cit.*, стр. 187.

распаду Југославије директно допринели светски центри моћи који су на Балкану реализовали геополитичке циљеве тако и сада исти ти центри моћи (САД, ЕУ), покушавају да правом медијском агресијом скрену пажњу и маргинализују своје учешће у прљавом рату и тежиште пребаце на Русију. На Русију која је у предкризном периоду значајним економским уступцима (откуп државних акција, опрост дела дуга за гас, нижа цена гаса...) покушала да значајно релаксира веома тешку економску ситуацију у Украјини. „Догађаји који се данас одвијају у Украјини под директним утицајима САД, НАТО и ЕУ слични су бруталном сценарију кроз који је прошао српски народ. Удар (управо тако се назива партија једног од главних покретача протеста – В. Кличко), по властитим институцијама Украјине, што је довело до дестабилизације велике државе, по својој суштини представља удар на Русију. То, каквим методама и средствима се остварује „укључивање у породицу европских народа“ ко зна по који пут показује да је Запад спреман на било какво рушење, укључујући и зверства, само да би реализовао свој план потчињавања држава, план глобалне деструкције и хегемоније.“¹²⁹

Све су гласније и осуде зрелих и угледних западних политичара. Они се отворено супротстављају настојању Запада да интернационализују украјинску кризу. Бивши амерички државни секретар Хенри Кисинџер отишао је и корак даље и отворено саветовао Вашингтон и ЕУ да прво помогну супротстављеним странама да разреше кризу, а да тек потом расправљају о односима Украјине и Русије. Кисинџер је упозорио Запад да покушаји демонизовања Владимира Путина нису политика. Они су доказ – њеног непостојања) («Зар би Путин који је потрошио 50 милијарди долара на Олимпијаду у Сочију, са намером да Русију представи као прогресивну државу, после само три дана напао Украјину? Не, то је мало вероватно! Путин је био присиљен да реагује, јер су догађаји изашли испод његове контроле»).

„Кризу су изазвале САД и Запад“, изјавио је бивши председник Чешке Вацлав Клаус упозоравајући светску јавност да Украјина без уплитања са стране мора да доноси одлуке о сопственој

¹²⁹ Јелена Пономарева, „Србија између Запада и Русије: геополитичка питања“, март 2014. *Академија за дипломатију и безбедност*, Београд.

будућности. И бивши немачки канцелар Герхард Шредер изјавио је да је ЕУ главни кривац за украјинску кризу, зато што је приморала Кијев да бира између будућности са Унијом или Русијом. ЕУ је занемарила чињеницу да је Украјина дубоко подељена земља. Становништво на југу и истоку земље окренуто је Русији, док је оно са запада окренуто ЕУ. „Реализација такве праксе у Украјини, управо потврђује да се нацистичке идеје заиста остварују варварским средствима. Руски филозоф А. С. Панарин, анализирајући интересе који стоје иза рушилачке стратегије формирања униполарног света, упозоравао је да је „буђењем чудовишта национализма” (А. Михник): „неолиберализам не само починио издају Просветитељства форсирањем инстинкта у односу на здрав разум, већ га је издао и форсирањем етносепаратизма.“¹³⁰

„Припајање Крима сада је реалност. Крим је одлучио на референдуму да жели да буде руски регион. И то је примењено“, поручио је Шредер.

Украјинско друштво је подељено. Ту подељеност САД појачавају и покушавају да капитализују у своју корист. Вашингтон управља украјинском кризом указао је шеф руске дипломатије Сергеј Лавров и као аргумент изнео став да је Кијев покренуо офанзиву на истоку земље управо у време када се у посети налазио амерички потпредседник Бајден. «Индикативно је да су изабрали баш тренутак док се амерички потпредседник налазио у гостима за најаву наставка операције која је први пут кренула након што је шеф ЦИА, Бренан, стигао у Кијев», истакао је том приликом Лавров.

Путин није имао никакав план за изазивање кризе. Био је присиљен да реагује на развој догађаја. Свет је, међутим, са озбиљношћу примио упозорење да је Русија спремна да «узврати» уколико буде нападнута или буду угрожени њени интереси и интереси њеног народа. «Ја не видим ни један други начин него да делујемо у складу са међународним законом. Напад на руске становнике је напад на Руску Федерацију. Русија неће допустити офанзиву украјинских снага на проруске побуњенике на истоку Украјине и њена војска спремна је да

¹³⁰ Мирослав Младеновић, Јелена Пономарева, „Кримско пролеће“, *op.cit.*, стр. 192.

уђе у Украјину сваког тренутка.», поручио је руски министра спољних послова.

Русија је, као што се из дана у дан уверавамо, на све притиске спремила вишеслојне одговоре:

- власт у Кијеву није призната;
- дат је азил Јануковичу;
- истакнут је захтев за враћање статуса руског језика као другог државног језика;
- истакнут је захтев за војну неутралност Украјине гарантовану међународном заједницом;
- истакнут је захтев за федерализацију земље;
- дата је подршка економском просперитету југо-истока као позитивном примеру за целу Украјину.

Постављени су захтеви који траже одговоре. Криза у Украјини добила је планетарни ехо. Захтева се изјашњавање у складу са међународним правом. Односи и ставови других према догађајима у Украјини могу се поделити углавном на две групације. Једни поштују правила међународне заједнице док други, по својим старим обичајима, развијају већ постојећи систем двоструких стандарда. САД и ЕУ не схватају да је то време прошло. Овакво политичко деловање дало је резултат када су притисци вршени према војно слабим државама. Сада када имају достојног или јачег противника они се задовољавају вербалним претњама. Тај страх појачан је чињеницом да се Руси више не суздржавају од примене силе у циљу очувања интереса свог народа, и стратегијских интереса своје домовине. „Све је очитије нестајање традиционалног облика представничке демократије и позивање на приврженост позитивним глобалним моралним циљевима, кроз фразу нужности изградње Новог светског поретка како би се изградило сигурније, напредније и солидарније друштво. Либерална Идеологија је тако установљена да је у могућности присилити људе на повезивање са непријатељски расположеним странама у име слободе окупља-

ња, на исти начин као што се у име слободе говора присилило људе на слушање.¹³¹

Према Ноаму Чомском, рукопис који морамо видети ако желимо да разумемо улогу Сједињених Америчких Држава у новом светском поретку јесте *Извештај о политичким смерницама број 23* (ППС 23) „који је Џорџ Кенан (иначе шеф стратешког тима Стејт Департамента До 1950. године) написао за Стејт Департамент 1948. године у коме каже: Ми имамо око 50% светског богатства, а само 6.3% становништва. (...) У оваквој ситуацији, не можемо избећи завист и презир других. Наш највећи задатак у наредном периоду је да осмислимо облик односа који ће нам омогућити да задржимо ову несразмерну позицију. (...) Да би смо то остварили, морамо се ослободити свих сентименталности и сањарења и сву пажњу усредсредити на непосредне циљеве Америке. (...) Требало би престати расправљати о нејасним и неоствареним циљевима попут људских права, побољшања животног стандарда и демократизације. Ускоро ћемо морати наступити непосредно с позиције силе. Стога, што нам такве идеалистичке пароле мање сметају, то боље.“¹³²

Ниједна земља не може да остане равнодушна ако се рат одвија у близини њене границе а Русија као и свака озбиљна земља има више стратегијски разрађених планова за догађаје у њеном најближем окружењу. Јасно је да ће поводом догађаја у Украјини бити предузете неопходне мере а како је то недавно упозорио Песков да даље ширење НАТО и још један корак ближе границама Русије представљати озбиљну претњу која ће повући за собом прекрајање целокупне европске структуре безбедности. Он је, истовремено, истакао да Русија не предузима никакве кораке који би указали да има планове да изврши агресију, а присуство трупа код граница није нека ванредна мера. Русија је слободна да држи своје трупе у било којој тачки земље.

¹³¹ Весна Станковић Пејновић, „Мека моћ впадаар новог дова“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2014, стр. 111.

¹³² Миша Стојадиновић, *Ноам Чомски и савремено друштво*, Институт за политичке студије, Београд, 244 страна, 2014, стр. 74-75.

Свет мора да разуме да је Русија више од других заинтересована за стабилну, просперитетну Украјину у којој ће бити поштовани интереси свих националности.

Важно је још једном нагласити да се у Украјини преплићу интереси великих сила а да је главни покретач САД и НАТО. Шта су мотиви америчке спољне политике да активира и подстакне овако екстремне облике кризе и какве су даље перспективе америчких интереса? У игри великих играча једни су бацили рукавицу (Запад) али је други велики играч (Русија) узео ту исту рукавицу и поручио: Да, ја сам спреман!»

Због своје геополитичке важности, посебно величине и географског положаја, место Украјине је од изузетног значаја не само за Русију. Америчка иницијатива за настанак и продубљивање украјинске кризе, без обзира на то што се ствари не идвијају ни на југо-истоку ни у Кијеву како би то Вашингтон желео, ипак даје сатисфакцију америчким интересима.

Амерички интереси САД у Украјини осим политичких имају снажну економску ноту, првенствено преусмеравањем интеграције Украјине ка ЕУ, како би се искористили огромни украјински сировински ресурси, чиме би се зауставиле тенденције приближавања и постепеног укључивања у Царинску унију. Као члан ЗНД Украјина је присутна у интеграцијама на постсовјетском пространству што се директно коси са стратегијом САД и ЕУ, јер њима ове државе не требају као јаке и самосталне. Прижељковано смањење руско-украјинских трговинских односа могуће је тек када прозападне снаге преузму власт.

Главна препрека јавној дипломатији представља и то што у међународним односима дијалог често бива замењен показивањем силе. „Према неким теоретичарима поредак ће бити осигуран и реалистичким концептом равнотеже снага међу државама, али и либералним концептом међународних институција, али неће бити увек заснован на правди. Темелј међународне политике се није променио од времена Тукидида који је тврдио да јаки раде што хоће, а слаби оно што морају. Трећи облик либерализма ставља нагласак на улогу

институција и то је она грана либерализма која се често назива „нео-либерализам“.¹³³

На крају желимо да истакнемо да је Бжежински био итекако у праву када је рекао да је „хегемонија је стара, исто колико и свет“.¹³⁴ „Речима Бжежинског светска влада ће бити корпоратистичка док је демократија само сценариј у коме „маса“, односно „народ“ мисли да има контролу. Ствара се другачији светски поредак са корпоратистичком светском владом и стварањем орвеловског начина живота са преласком људи у ново стање свести.“¹³⁵ Хегемонија и двоструки стандарди у међународним односима онемогућавају изградњу дијалога и срадње међу народима, нарочито имајући у виду да моћне државе имају право (тј. дају себи право) да користе силу тамо где наиђу на препреку у остваривању политичких и економских интереса. Јули Зех у том смислу справом упозорава да је један од највећих проблема које савремено друштво са собом доноси јесте ко контролише међународне контролоре: „Они контролишу сами себе и то чине на начин који би расплакао и самог Монтеѕкјеа, једног од првих теоретичара поделе власти.“¹³⁶

¹³³ Исто, стр. 115.

¹³⁴ Збигњев Бжежински, *Велика шаховска ѓабла*, Романов, 2001.

¹³⁵ Весна Станковић Пејновић, „Мека моћ напада новог дова“, *op.cit.*, стр. 115.

¹³⁶ Juli Zeh, *Die Diktatur der Demokraten: Warum ohne Recht kein Staat zu machen ist*, Körber-Stiftung, 2012.

ПРОТИВРЕЧНОСТИ ЗАПАДА ПО ПИТАЊУ ДЕШАВАЊУ У УКРАЈИНИ

Када су крајем фебруара 2022. започели напади руских снага на украјинске положаје уместо јединствене позиције западних земаља, још једном су се показале бројне супростављености по питању усклађивања националних интереса у циљу обликовања заједничке спољне политике. Слабости усаглашавања западних земаља по питању дешавања у Украјини су се показале још у време анексије Крима 2014. године. Увођење санкција ка Русији је било селективно и европске земље нису следиле пут који се од њих очекивао као чланице НАТО-а, одређен од стране САД-а, и понашале су се у највећој мери онако како је то одговарало њиховим националним интересима. Иако су начелно подржавале санкције, уводећи и саме неке од њих, зависност од енергената је у великој мери одредио правац дипломатских односа између земаља чланица ЕУ и Русије. Истовремено поново су испливали на површину двоструки аршини у међународном праву. Чине се огромни напори НАТО представника како би агресију на Србију 1999. и ово што се дешава у Украјини представили у два различита контекста, при чему је једно „праведни рат“ а друго ратни злочин.

Образац понашања неуједињености западних земаља се поновио и након најновијег напада, као и 2014. године. Генерални секретар УН је у великој мери указао на опасност које сукоб у Украјини може значити на глобалном нивоу, пре свега када се ради о изазовима снабдевања основним намирницама и енергентима. Земље Европске уније су још једном показале јасно да неће следити искључиву политику санкција коју спроводе Сједињене Америчке Државе. Немачка и Холандија су међу првима одбациле политику спровођења санкција на увоз енергената из Русије. Оваква ситуација показује на огроман

утицај који Русија има на ЕУ и колико су земље пре свега приморане чланством у НАТО да спроводе агресивну спољну политику ка Русији, док у ствари њихови национални интереси диктирају сасвим другачији смер спољне политике. Увођење санкција од стране Брисела се односи пре свега на економску сферу. Од 2014. до данас ЕУ је увела санкције за 680 појединаца и 53 ентитета, што је подразумевало замрзавање финансијских средстава, као и стварање листе добара и технологија које могу бити размењиване, и огромне рестрикције у банкарском сектору. Ове санкције имају двосмерне последице и по земље ЕУ и по Русију. Питање је колико је далеко ЕУ спремна да иде поводом овога, јер је Русија већ показала да се може носити са свим наметнутим санкцијама, иако су оне изазвале огромне унутрашње последице, а пре свега окренувши се другим тржиштима и унутрашњем развоју, док европске земље у огромној мери енергетски зависе од Москве. Повећање цена енергената у великој мери проузроковаће кризу која ће увући читаву Европску унију.

Неусклађеност по питању тога шта у ствари Запад треба да уради поводом дешавања у Украјини могла се видети и на основу брзе реакције Пољске која је одмах понудила слање својих мигова 29 у америчку базу Рамштајн. Амерички званичници су оштро одбацили ову понуду у страху да би ово могло да изазове директан сукоб између НАТО-а и Русије. Викторија Нуланд је испред Стејт департмента изјавила да је овако нешто неизводљиво, што је потврдио и портпарол Пентагона Џон Кирби. Сама идеја да би НАТО авиони могли одједном да се нађу унутар ваздушног простора Украјине изазвала је огромну бојазан широм света. Истовремено идеја за слање ових авиона је потекла од Жозепа Борелеа, шефа спољне политике ЕУ, при чему се очекивала реакција Бугарске, Словачке, Румуније и Пољске као прве које би то могле урадити. И док је Пољска изненадила све, Словачка и Бугарска су се одмах изјасниле против. Истовремени образац понашања се могао видети и по питању успостављања зоне забране лета коју бројни украјински званичници упорно захтевају од стране НАТО-а. Бројни званичници су се нашли резервисани по питању тога јер је то изузетно опасна одлука за све. То би било равно објави рата Русији, јер успостављање ове зоне обавезивало би и спровођење свих мера

везаних за то. То би у пракси значило да чим неки руски авион уђе у ваздушни простор Украјине одмах буде оборен. Колико је то опасна одлука могло се видети и након оштре реакције Јенса Столтенберга, генералног секретара НАТО-а. Истовремено је и Велика Британија јасно изразила свој став поводом овог питања и оградилa се од било каквог мешања у ово одлуку која би значила рат у читавој Европи.

Сукоб између Русије и Запада је истовремено постао и сукоб наратива. И док је Путин истрајан у томе да покаже како је међународно право показало своје право лице НАТО агресијом на Србију 1999. године користећи исто право за своју земљу, западни званичници су одлучни у тврдњи за „Косово“ представља преседан, који се не може и не сме поновити. Овај преседан бомбардовања у циљу заштите људских права је показао сву могућу немоћ и бесмисленост међународног права. Како год се завршио сукоб у Украјини он ће изазвати огромне глобалне последице које ће изазвати нову економску кризу, која ће у великој мери бити другачија од оне 2007-2008. године. Тога су све све западне земље и у великој мери се припремају како би биле спремне да амортизују њене огромне последице. Свакако да ће за излажење из ове нове кризе бити потребни нови механизми у односу на оне раније примењиване, а то ће у великој мери одредити и смер односа између Запада и Москве. Емануел Макрон је изјавио да рат у Украјини представља најозбиљнију историјску прекретницу још од Другог светског рата. Оно што је за сада сигурно јесте да амерички председник стоји на чврстом ставу да НАТО неће војно интервенирати у Украјини, док се истовремено води медијски и економски рат између Русије и Вашингтона.

МЕДИЈИ И ДЕМОКРАТИЈА

Медији су веома значајан део демократског друштва, јер представљају један од главних извора информисања грађана. Они су, може се оправдано рећи, битан посредник између демократске власти и народа. Међутим, исто као што медији могу бити значајан ослонац демократског друштва, они истовремено могу бити и главни камен спотицања демократије уколико се нађу под утицајем „богатих и моћних“ зарад остваривања њихових циљева, чиме медији од средства демократије постају средство манипулације. Дати одговор на питање шта су заправо масовни медији није нимало лако. Медији могу имати великог утицаја у усмеравању друштвених процеса, тако да они могу служити развоју демократске свести, али уједно и распиривати расну, верску и националну мржњу својим једностраним извештавањем о битним догађајима у друштву, а под утицајем одређених интересних група. Моћ медија се нарочито огледа у томе што могу утицати на обликовање свести појединаца а да они тога нису ни свесни. Наравно масовни медији нису свемоћни али њихова снага је у присутности у свим сегментима живота, они информишу, они забављају... Телевизија, радио, новине, интернет... су кључне за начин на који интерпретирамо догађаје који су изван нашег директног окружења. Тиме медији добијају значајну улогу у обликовању друштвене свести форсирањем одређених информација. Значај контроле над јавним мњењем међу првима је увидео Дејвид Хјум. Њен значај је нарочито велики у друштвима у којима се не може користити сила у те сврхе, те је разумљиво због чега Ноам Чомски указује на то да су „институције задужене за контролу мишљења“ потекле из неких од најслободнијих друштава. Министарство информисања (*Ministry of Information*) Велике Британије је направило прве кораке на овом пољу, поставивши себи циљ „усмеравања мишљења већег дела света“. Убрзо потом Вилсон је основао Одбор за јавно информисање (*Committee on Pu*

blic Information) чије је успехе Едвард Бернајс називао „стварањем пристанка... самом суштином демократског процеса“.¹³⁷

Едвард Херман и Роберт Мекчесни анализирајући улогу медија у савременом друштву кажу да су „средства комуникације монополизавали неколико оних који могу допрети до свакога. Никад мањи број људи није држао у изолацији толико мноштво других. Све је више и више оних који имају право да чују, али и све мање и мање оних који имају привилегију да информишу, изражавају мишљење и да га стварају. Диктатура једне једине речи и једне једине слике разара много више од диктатуре једне партије: намеће живот у коме је узорни грађанин послушни потрошач и пасивни посматрач, изграђен на производној траци северно-америчког модела комерцијалне телевизије.“¹³⁸

Стив Бико, јужноафрички борац за слободу, једном приликом је рекао да је „најмоћније оружје у рукама тлачитеља ум потлачених“.¹³⁹ Колико год нека друштвена група била моћна сама сила није довољна за контролу читавог друштва. Моћна војска, добро наоружање добро дођу у таквим намерама, али докле год припадници тог друштва нису покорни датом поретку било каква сила је ту немоћна. Припадници власти се, дакле, поред силе користе и другим средствима да би држали своје поданике под контролом. Та средства укључују многобројне механизме контроле мисли. Тиме критичка струја интелектуалаца добија на значају у борби против овакве стварности.

Бавећи се анализом медија Ноам Чомски истиче да су сви медији пре свега корпорације које су ту да би продавали производ и да је већина медија посредно или непосредно у власништву великих корпорација. Масовни медији представљају велике компаније које су у власништву или у кооперацији са још већим конгломератима. На тај начин медији постају предузећа, попут других предузећа, која се

¹³⁷ Опширније: Миша Стојадиновић, *Ноам Чомски и савремено друштво*, Институт за политичке студије, Београд, 2014.

¹³⁸ Едвард Херман, Роберт Мекчесни, *Глобални медији – нови мисионари глобалног књижевности*, Клио, Београд, 2004, стр. 4.

¹³⁹ Jean Bricmont, „The responsibility of the intellectual“, *The Cambridge Companion to Chomsky* (edited by James McGilvray), Cambridge University Press, 2007, стр. 280.

боре да пласирају своји робу, информације, на тржишту. Међутим, права роба коју медији „поседују“, према Чомском, јесте публика, коју они нуде другим предузећима, тј. онима који их финансирају. Улога медија је велика, јер су они ти који имају великог удела у формирање

Када се ради о улози коју медији имају у изборном процесу треба истаћи да они представљају главни извор информисања грађана. Муган и Гунтер указују на то да медији представљају основно ткиво демократских система, јер они представљају средство помоћу кога грађани и њихови изабрани представници комуницирају у реципрочном напору да информишу и утичу.¹⁴⁰

Живојин Ђурић и Драган Суботић,¹⁴¹ такође, указују на то да смо све оно што ми сазнајемо, али и већ знамо, а везано је за политичка, социјална, економска и друга питања, сазнали путем медија. Медији свакако представљају основ на коме темељимо своје ставове везане за различита питања, због чега је од изузетне важности да медији буду независни од било каквог утицаја. Ово се једино може извести придржавањем основних демократских принципа, међу којима су и слобода говора, информисања и штампе. Данско Министарство образовања је 2008. године објавило „Дански демократски канон“ (*The Danish Democracy Canon*) у коме се истиче да медији могу и требају да буду значајан ослонац демократског развоја. Према њему, медији нам омогућавају да се „свако може у сваком тренутку информисати о догађајима без обзира да ли се они дешавају у непосредној близини или негде другде далеко од нас; и то не само о ономе што се дешава локално, већ и о ономе што се дешава у целој нашој државе или у другим државама уопште. Када се политичари појаве у вестима и када дају интервјуе грађани стичу утисак да их познају много боље него што би то био случај да их виђају уживо само пар пута годишње. Масовни медији могу постављати питања у име бирача и могу износити ефективне аргументе у одбрани фундаменталних слобода. Путем ма-

¹⁴⁰ Anthony Mughan, Richard Gunther, „The Media in Democratic and Nondemocratic Regimes: A Multilevel Perspective”, *Democracy and the Media*, Cambridge University Press, 2000, стр. 1.

¹⁴¹ Живојин Ђурић, Драган Суботић, *Медији, јавно мњење и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 64.

совних медија друштво учи о себи свакога дана. Масовни медији нису непријатељи демократије, већ су њен најбољи пријатељ и гарант.“ То би барем када се ради о идеалном поимању медија требало да буде случај.

Међутим, оно што се може истаћи је да се партије које су на власти веома често налазе у много повољнијем положају од опозиционих партија, јер оне имају на располагању бројне повољности и ресурсе, а самим тим и већи утицај на медије. То им даје повољнији положај приликом вођења изборне кампање. Медији могу имати веома важну „надзорну“ улогу, у смислу да могу извештавати о успесима или неуспесима актуелне владе, тј. могу информисати грађане о томе колико је влада била ефикасна у обављању својих дужности, као и о активностима опозиционих партија. Када се ради о самим изборима медији имају великог удела у извештавању о изборној кампањи и омогућавају бољи увид грађанима који може имати великог утицаја на то за кога ће они на крају и гласати.

Медији су у последњих неколико година доживели праву експанзију, развој технологије је омогућио повећање аудиторијума. Џуверовић каже да је посредством нових медија најекспанзивнији масовни медиј, телевизија, постала посредник међу народима и културама, преко чијих слика, звука и таласа гледалац постаје учесник, стваралац и сведок савремене историје.¹⁴²

Маклуан је отуда у праву када за телевизију каже да је „спиритуални инструменат“. Нови медији су јавни живот унели у породицу. Најспектакуларнији политички догађаји су постали део свакодневице. Овде би свакако требало поменути у духовити коментар Мола да данас медији, а посебно телевизија, постају нека врста славине за културу, коју појединац отвара и чији садржај конзумира по својој вољи, будући да у свако време, на сваком месту, за све, и уз умерену цену, сваки догађај може бити ускладиштен, а касније извађен и пуштен у експлоатацију. Маклуан и Инис су међу првим модерним научницима који су проучавали везу између средстава

¹⁴² Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 660.

комуникације којима један народ располаже и начина на који ова комуникацијска средства доприносе обликовању карактера и домета самог друштва, економије, политике и културе. Они су проучавајући утицај нових средстава комуникација на друштво дошли до закључка да је новина код електронских медија њихов глобални утицај, јер су први пут у историји створили могућност комуникације између било које две тачке на земљиној кугли у оквиру *глобалној села*.¹⁴³ Слободни и независни медији представљају један од услова демократског друштва, међутим, оно што на жалост треба истаћи да слободни и независни медији представљају идеал који је веома тешко остварити у пракси, јер се они налазе под сталним економским, друштвеним, културним и политичким притисцима. Обезбедити слободу и независност медија не подразумева и то да они могу ширити лажне информације зарад остваривања различитих интереса без икаквих последица, потребно је развити слободне и независне медије који ће објективно извештавати о догађајима и чија ће одговорност бити јасно регулисана законима. Један од чинилаца који би требало да обезбеде демократизацију медија јесте и отвореност извора без које се суочавамо са могућношћу да останемо без неке информације, али и да се информација базира на различитим шпекулацијама, што представља одличну подлогу за манипулације, лажи и дезинформације.

Поред овога треба напоменути и да се медији суочавају са многобројним тешкоћама које им на овај или онај начин свакодневно отежавају да се објективно баве преносом информација. Ту се може навести проблем тржишног пласмана информација, немогућност да се упознају са свим чињеницама, принуђености на одабир најважнијих чињеница приликом извештавања о неком догађају, а да не помињемо притисак са којим су медији суочени свакодневно са најразличитијих страна (власници медија, политички интереси...) и списак се само представља. Све ово само намеће потребу да медији постану фактор чије се дејство не сме ни по коју цену занемарити. Они представљају једно моћно оружје које у погрешним рукама може бити веома опасно и

¹⁴³ Опширније: Миша Стојадиновић, *Ноам Чомски и савремено друштво*, op.cit., стр. 152-155.

које треба на што је могуће бољи начин искористити у смеру демократског развоја савременог друштва.

МЕДИЈИ, ГЛОБАЛНЕ СИЛЕ И „ЧЕТВРТА ГЕНЕРАЦИЈА РАТОВАЊА“

Ако се за било коју појаву може тврдити да је интринзично повезана са постојањем људских друштава и да је суштински неодвојива од људске цивилизације онда је то, нажалост, рат. Све претпоставке да су икада у историји постојала „пацифистичка“ друштва без друштвених конфликта показале су се неистинитим и неутемељеним у стварности¹⁴⁴. Рат, као „најкатастрофалнији, најкрвавији и најбруталнији“ облик друштвених сукоба нужно остаје и остаће „верна сенка“ сваког људског друштва, стални чинилац стварности људске цивилизације, те се сама историја човечанства може у једном смислу схватити као „историја ратова“¹⁴⁵. Али, феномен рата не постоји у вакууму – он се развија, мења, трансформише и еволуира заједно са развојем и трансформацијама људске цивилизације¹⁴⁶. Суштина и природа рата остаје непромењена, али се његове форме, модуси, средства и механизми мењају у складу са променама људских друштава и саме стварности. Стога не чуди што многи аутори, са правом, тврде да је сваки нови рат револуционаран и „први своје врсте“, јер услед специфичности сваке појединачне ситуације он нужно доноси неке елементе који никада раније нису виђени у ратовању, чак и уколико се споља чини „класичним“ и „обичним“ ратом.

Стога и рат у Украјини, који заокупља пажњу планете у претходним недељама, такође морамо разумевати и као „први рат своје врсте“ у различитим аспектима. Инвазија оружаних снага Руске Федерације сасвим је сигурно донела новине на нивоима војне

¹⁴⁴ Радомир Милашиновић, Срђан Милашиновић, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007, стр. 16.

¹⁴⁵ Драган Станар, *Етика међународне политике*, Добротољубље, Београд, 2021, стр. 270

¹⁴⁶ Шире у: Martin van Kreveld, *Transformacija rata*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.

стратегије, оператике и тактике, али је такође са собом донела и иновације у областима економске димензије рата у међузависној глобалној економији, националне и глобалне безбедности енергетске, хибридног рата, итд. Дефинитивно једна од најзначајнијих иновација коју можемо приметити налази се у области такозваног „медијског рата“, односно употребе медија као виталне полуге у остваривању циљева. Употреба медија као средстава остваривања геостратешких циљева свакако није новост, будући да се, према Перићу, инструмент медија одавно употребљава заједно са политичко-дипломатским, привредно-финансијским и војним инструментом¹⁴⁷. Међутим, оно што садашњи „медијски рат“ чини специфичним јесте чињеница да је он први такав рат који се води између глобалних сила у ери феномена „пост-истине“, „лажних вести“ и заокружене својеврсне транзиције медијске комуникације на „нове медије“¹⁴⁸. Иако највеће западне силе, попут Сједињених Америчких Држава, Велике Британије, Француске и Немачке, нису директно укључене у оружани сукоб у Украјини, оне апсолутно и експлицитно воде економски, а нарочито медијски рат против Руске Федерације. Овај је медијски рат веома специфичан, будући да одудара од онога што иначе називамо „класичним“ медијским ратом, тј. „четвртом генерацијом ратовања“.

Када је Шулте (Schulte) почетком XXI века препознао парадигматску промену у начину ратовања, он је дефинисао „четврту генерацију ратовања“ која подразумева ослањање на медије зарад стварања „глобалне моралне контроверзе која постаје кључно бојно поље у рату“¹⁴⁹. То заиста и јесте доминантна „форма“ ратовања којој сведочимо од краја Хладног рата, у којој је апсолутно примарни циљ зараћених страна да придобију наклоност и подршку међународне заједнице која има снагу да интервенише и ефективно одлучи победника – у неким је случајевима, тврде стручњаци, чувени „ЦНН ефекат“ медија заправо директно и практично усмеравао политич-

¹⁴⁷ Ненад Перић, „Медијска политика, информисање јавности, масовно комуницирање и пропаганда као средстава међународне политике и идеологије“, *Национални инџерес*, Vol. 4, No. 1-3/2008, стр. 170.

¹⁴⁸ Lee McIntyre, *Post-Truth*, MIT Press, Cambridge, 2018.

¹⁴⁹ Paul Schulte, „Morality and War“, in Yves Boyer, Julian Lindley-French (eds.), *The Oxford Handbook of War*, Oxford University Press, Oxford, стр. 99.

ке одлуке великих сила, директно утичући на исход рата¹⁵⁰. Уколико бисмо посматрали медијску политику Украјине у овом сукобу, лако бисмо приметили један еклатантан пример „четврте генерације ратовања“, будући да је основни циљ медијског рата и ратне пропаганде украјинске стране управо да „натера“, односно убеди глобалне силе са запада да се и директно укључе у сукоб, стварајући „глобалну моралну контроверзу“. Међутим, медијска политика великих сила које су укључене у тренутни медијски рат одудара од парадигме „четврте генерације ратовања“ будући да очито циљ ни Руске Федерације ни највећих западних сила не може бити „придобивање наклоности“ међународне заједнице чија је моћ безначајна у поређењу са њиховом. Како онда разумевати медијски рат који се, веома агресивно, води између „истока“ и „запада“?

Примарни циљ медијског рата обе стране је двострук – на интерном плану то је мобилизација сопствене јавности и оснаживање подршке за даље активности које би могле бити веома економски скупе за грађане, како на „западу“ тако и на „истоку“; на екстерном плану то је класична пропагандна делатност усмерена ка подривању поверења и подршке шире популације својим политичким лидерима. Ово је, природно, веома јасно и као такво препознато на самом почетку сукоба, што је довело до драматичних облика цензуре и забране рада „непријатељских“ медија са обе стране. Додатну дубину механизмима цензуре, који су уобичајени у сваком медијском рату, даје и директно „преливање“ цензуре и медијских рестрикција на поље слободних и нерегулисаних „нових медија“, који су до сада, макар званично, словили за потпуно независне од било какве врсте контроле.

За разлику од медијских ратова који се воде у Шултеовој парадигми „четврте генерације ратовања“, специфичност медијског рата између највећих глобалних сила јесте њихова могућност контроле интернета и интернет медија. Стога, апсолутно не чуди ригорозна цензура руских медија од стране западно „контролисаног“ интернета која укључује и рестрикције приступа сајтовима руских медијских

¹⁵⁰ Шире о ЦНН ефекту у: Steven Livingstone, “Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention” Research Paper R-18, *Press, Politics, Public Policy*, Harvard, 1997.

кућа, онемогућавање и брисање налога на друштвеним мрежама, канала на најпопуларнијим стриминг платформама, итд. Према писању чувеног америчког портала *Politico*, од првог дана конфликта вршен је огроман притисак на кључне платформе социјалних медија као што су *Facebook*, *Google*, *Twitter*, *You Tube*, *TikTok* и др. да у потпуности забране све канале комуникације медијским организацијама као што су Спутњик и *Russia Today*, што је на крају и уродило плодом¹⁵¹. Ништа мање очекивана није ни најављена одлука руске стране о миграцији свих руских сајтова на сопствене сервере до 11. марта, као и транзиција на алтернативне опције медијске комуникације као што су апликације попут Телеграма. Количина политичке моћи и способности контроле свих облика медија, концентрисана у рукама глобалних сила истока и запада чини овај медијски рат драстично другачијим у односу на све оне којима смо сведочили претходних деценија. Основни модус обе стране у овом медијском рату није и неће бити међусобно такмичење у пропаганди и пласирању информација већ управо супротно – потпуна рестрикција било какве могућности медијског комуницирања.

Иако стара, и даље веома актуелна и релевантна, мисао да је прва жртва рата увек истина можда захтева реинтерпретацију и преиспитивање у светлу природе медијског рата којем сведочимо. И док се у претходној деценији интензивно дискутовало о феномену „лажних вести“, „алтернативним чињеницама“ које креирају „пост-истину“, урођеним когнитивним манама и предрасудама које нас чине подложним манипулацији и сличним појавама и праксама у настојањима да сачувамо и заштитимо истину, мало се ко озбиљно бавио могућношћу потпуног пресецања канала комуникације и импликацијама таквог догађаја у савременим медијским ратовима. Тренд комуникационе изолације супротстављених страна у медијском рату између великих сила са једне стране доприноси спречавању пропагандног деловања супарника, али неумитно води у неку врсту медијског аутизма у којем ће озбиљно у питање бити доведене неке од најзначајнијих тековина модерне цивилизације као што су слобода

¹⁵¹ Mark Scott, Rebecca Kern, “Social media goes to war”, *Politico*, 2.3.2022, доступно на: <https://www.politico.eu/article/social-media-goes-to-war/>, приступљено 9.3.2022.

говора, интеркултурална толеранција и дијалог, итд. Глобализација и развој „нових медија“, те наизглед неомеђене и неконтролисане комуникације путем интернета, на кратко су створили глобалну илузију да ће трагични комуникационо-медијски хладноратовски изолационизам бити немогућ у будућности. Обриси медијског рата између истока и запада којем сведочимо, „првог своје врсте“ у ери глобалне информационе умрежености, све нас више приближавају моменту реализације и разбијања једне глобалне илузије. Прва жртва овом медијског рата можда неће бити истина, већ комуникација.

ПОСТОЈЕ ЛИ И ДАЉЕ „НОВИ“ МЕДИЈИ?

Позиција медија у савременим друштвима, већ више од века, без дилеме је једна од централних и битних, без обзира на ком меридијану се налазили. Улога медија у обликовању најразличитијих аспеката живота – од политичког преко културног до интимног – била је деценијама предмет изучавања, анализирања и елаборирања, да бисмо данас дошли до опште прихваћености тезе да медији суштински и директно креирају не само свет, већ и наш поглед на свет. Не постоји озбиљна особа данас која оспорава огроман и снажан утицај медија на апсолутно све сфере људског живота, а сва релевантна истраживања и предвиђања прогнозирају још драматичнији однос између медијског садржаја и начина живота будућих генерација. Медији дакле одавно више нису само пословични „канал“ вертикалног информисања¹⁵² и преноса важних новости и вести широј популацији – они су данас легитимни канали хоризонталне комуникације, субституенти личног и директног контакта, креатори културе, језика и свести, васпитачи, духовници и примарни прозор у свет огромне већине индивидуа, нарочито у најразвијенијим државама и друштвима на планети.

У нашем цивилизацијском настојању да боље разумемо, а самим тим и да боље контролишемо и искористимо медије, савремено друштво конструисало је основну поделу медија на оне „старе“, класичне, и на „нове“, савремене медије. Ова се подела показала невероватно привлачном и популарном за све заговорнике технологије и незадрживог комуникацијског прогреса, нарочито у последњих тридесетак година, када је комплетна цивилизација преобликована процесима глобализације и технотроничке револуције. У овом се периоду глобификације супремације технолошких иновација над „застарелим“

¹⁵² Мирољуб Радојковић, Мирко Милетић, *Комуницирање, медији и друштво*, Стилос, Нови Сад, 2005.

формама живота нарочито истицала улога „нових“ медија и њиховог погонског горива – глобалне мреже. Интернет се као такав сам по себи понекад убраја у „нове“ медије, али истина је да је интернет тек средство и инструмент реализације онога што данас убрајамо у „нове“ медије који заузимају доминантан део у медијском спектру савременог човека. Миграција свих медија на интернет у великој мери оспорава тезу да је интернет сам по себи медији – телевизија и радио емитују свој програм преко интернета, новине су доступне преко интернета у својој он-лајн форми, књиге се масовно дистрибуирају и преузимају у електронској форми преко интернета, као и филмови, музика итд. Ако интернет дакле није „нови“ медиј, и ако су сви класични, тј. „стари“, медији сада на интернету, како онда заправо данас изгледа подела медија?

Оно што данас подразумевамо под „новим“ медијима јесу друштвене мреже и тзв. „социјални медији“ (*social media*). Оно што је нове медије начинило толико посебним, другачијим и толико револуционарним није дакле сам интернет, будући да је он тек платформа на којој су присутни апсолутно сви медији, већ њихова супстанцијална и битна разлика у односу на све друге медије. Свакако, о разлици између нових и старих медија, кроз призму наше дефиниције, може да се напише много, будући да је природа нових медија заиста специфична. Међутим, оно што је *differentia specifica* нових, социјалних медија јесте пуна и необуздана слобода изражавања за све учеснике у комуникацији и продукт таквих комуникацијских околности – неконтролисан и нецензурисан садржај, доступан свима. То је оно што је „ново“ у новим медијима, и што не може да омогући ниједан облик „старих“ медија, чак ни на интернету. Управо је овај атрибут нових медија условио њихову популарности и глобални утицај који је без историјског пандана, и резултирао масовним окретањем целих генерација људи искључиво ка друштвеним мрежама као изворима информисања и забаве. Догађаји који су обележили крај 2020. и почетак 2021. године, нарочито у Сједињеним Америчким Државама, у великој мери доводе у питање кључни атрибут друштвених мрежа и нужно нас стављају пред важну дилему – постоје ли и даље нови медији?

Председнички избори у САД, и целокупан њихов *aftermath*, су ништа друго до само врха леденог брега процеса који се одвија већ неко време. Тај процес, који је несумњиво комплексан и који обухвата културолошке, идеолошке, политичке, економске и многе друге векторе, подразумева драстично ограничавање „дивље“ слободе на друштвеним мрежама, њихову строжију регулативу и на концу контролу садржаја. Означавање твитова Доналда Трампа као неистинитих, које је потом прерасло у брисање твитова а кулминирало потпуним уклањањем профила одлазећег америчког председника са Твитера (популарним *bann*-овањем), оголило је на великој сцени нешто што се редовно дешава већ дужи период. Стварањем „филтера“ (вредносних, идеолошких, политичких, итд.) дисеменизације информација на друштвеним мрежама, и то не само од стране националних или интернационалних регулаторних тела већ од стране приватних компанија у чијем су власништву социјални медији, нови медији изгубили су онај атрибут који их је одвајао од класичних медији, и који је био потка њиховог метеорског успона. Уклањање, у том тренутку и даље актуелног америчког председника (вероватно најснажније политичке фигуре на планети), означило је транзицију „нових“ медија у класичне, и почетак деконструисања платформе која је из корена променила друштво и друштвене односе за само 15-ак година свог постојања.

Постоји ли онда данас нека разлика између социјалних и класичних медија? Постоје ли данас уопште „нови“ медији? Уколико је будућност комуницирања путем друштвених мрежа у филтрацији садржаја, цензурисању идеолошко-политичких неистомишљеника, отвореном манихејском пропагирању једне једине „подобне“ перспективе и једног ексклузивног наратива, онда нема никакве суштинске разлике између нових и старих медија. Уколико ће само одабрани говорити само о одабраним темама само на одабрани начин, док ће они неподобни просто остати без канала комуникације, онда ћемо просто „преликати“ логику телевизије, новина, радија и осталих класичних медија на друштвене. Штавише, регулаторна тела интернета, као што смо видели у претходним данима на примерима Парлера (*Parler*) и неких „источних“ алтернатива, имају способност да

укину постојање нових друштвених мрежа које претендују да задрже принцип пуне слободе и нецензурисања говора, и да само постојање социјалног медија услове нужном „филтрацијом“.

Крајња инстанца оличена је у феномену популарне „деплатформизације“ (*deplatforming*), у којој се појединац или тема напросто уклањају, не само само са одређене мреже већ и комплетно са глобалне мреже. Деплатформизација подразумева трајну забрану било каквог облика јавне комуникације путем интернета, па чак и у пасивном облику, односно потпуно „брисање“ постојања проблематичне особе из виртуелног простора (укључујући ту и омнипотентне претраживаче). И иако лаичкој јавности деплатформизација можда на први поглед изгледа исувише дистопијски, она се у пракси употребљава већ годинама. „Нови“ медији, тачније њихови власници и регулатори, ризикују да ускоро превазиђу опресивни карактер „стари“ медији. То је, чини се, неизбежно и историјско циклично кретање свих појава у природи, у којем сваки феномен у својој пуној зрелости бива антитезиран самим собом и нужно транзитира у своју супротност. Стога смо све склонили закључку да данас суштински и не постоје „нови“ и „стари“ медији, већ да су друштвене мреже постале тек једна од форми класичних медија

ЖИВОТ У „МЕХУРУ“ И ШИРИ ПОЛИТИЧКИ ДИЈАЛОГ

Комплексна природа човека чини од њега изузетно непредвидљиво и гранично несхватљиво биће. Међутим, и поред тог аксиома нашег постојања, историја нам показује да људи као врста непогрешиво прате одређене матрице понашања, које се циклично понављају у свакој следећој генерацији. Једна од таквих матрица понашања свакако јесте и отпор ка иновацији, ка промени и ка непознатом. Свака је новина у начину живота, па чак и она најбаналнија, по правилу дочекана са скепсом, сумњом, отпором и отвореним одбацивањем, уз зелотско противљење промени¹⁵³. Али историја нас учи још једној важној лекцији – да је сваки отпор цивилизацијској промени узалудан, и да после сваког периода одбацивања „новог“ начина живота долази до масовне цивилизацијске адопције и адаптације, које веома често заправо значи побољшање. Стога мудри људи данас не губе време у бесмисленој негацији нужности онога што доноси „ново доба“ већ у истраживању импликација нашег новог начина живота који неминовно следи. Ако говоримо о иновацијама које данас из корена мењају наш свакодневни живот, онда је парадигматска „миграција“ живота из реалног света у виртуални, у свет друштвених мрежа, кључна иновација. Она је неминовна, и уместо замајавања формулисањем вредносних судова о новом добу, много је сврсисходније размишљати о импликацијама тог доба и о ширим импликацијама нашег новог начина живота.

Једна од важних и недовољно објашњених импликација друштвених мрежа јесте њихов утицај на шири друштвени дијалог, нарочито у сфери политичког. Иако би можда интуитивно било за оче-

¹⁵³ Steven Pinker, *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*, Viking, New York, 2018, стр. 39-52.

кивати да ће пресељење социјалне интеракције на друштвене мреже, на којима готово да нема физичко-географских ограничења комуникације, резултирати експлозијом толеранције, разумевања, политичке конвергенције ставова, итд. десило се супротно. Заоштравање унутардруштвених односа, радикализација политичких ставова, политичко-друштвена поларизација, пораст нетолеранције и безмало идеолошког изолационизма различитих друштвених група један је од резултата померања фокуса друштвене интеракције у виртуелни простор. Како је уопште овакав развој догађаја могућ, и још важније, шта се може очекивати у догледној будућности у којој ће несумњиво додатно расти утицај друштвених медија на формирање политичких, вредносних и других судова? Пре него што дамо одговор на то питање, важно је приближити размере и дубину промене коју друштвене мреже донесе у свакодневних живот, нарочито млађих генерација.

Према последњим истраживањима, од укупно 7,7 милијарди људи на свету, скоро 4,2 милијарде људи активно користи друштвене мреже, од којих 2,4 милијарде Фејсбук, тренутно најраспрострањенији социјални медиј. У периоду од историјски безначајно кратких 15 година, коришћење друштвених мрежа порасло је за чак 79%, те данас две од три одрасле особе на планети користе друштвене мреже. Предвиђања су да ће у веома блиској будућности готово сваки одрасли становник планете бити активан корисник неке друштвене мреже. Ако бисмо у виду имали само популацију од 16 до 24 године, подаци би били још драстичнији – чак 96% светске популације активно користи друштвене мреже. Ковид-19 пандемија послужила је као катализатор целокупног процеса, што су осликала и недавна истраживања која су показала да смо у 2020. години уз дигиталне медије проводили више од 7 сати дневно, док се на самим друштвеним мрежама просечно дневно проводи између два и три сата. Дакле, иако се на први поглед чини да је међуљудска комуникација у драстичном смањењу, истина је управо супротна – данас квантитативно комуницирамо више него икада, али смо квалитативно променили начин комуникације. Који је онда то атрибут комуникације на друштвеним мрежама који и поред пораста количине међусобне комуникације доводи до јасног опадања

међусобног разумевања, а последично и толеранције и уопште могућности друштвеног дијалога по било којој теми?

Разлика између „реалне“ комуникације и комуникације путем друштвених мрежа је прегршт, али је једна од нарочите важности за питање радикализације политичких ставова и поларизације друштвених група. Без обзира на то колико се трудили да будете нетолерантни и искључиви у „класичној“ комуникацији, веома је тешко (заправо, гранично немогуће) онемогућити комуникацију са сваким ко има другачије ставове. У тој размени мишљења, макар она била невољна у схваћена као „нужно зло“ поштовања минимума цивилизацијских норми комуникације, веома је тешко „конзервирати“ баш све ригидне и искључиве политичко-вредносне ставове. У процесу комуникације са „стварним светом“ којег чине најразличитији типови личности, ментални склопови и друштвени актери, немогуће је искључити све који мисле другачије пре него што уопште и добију шансу да своје виђење поделе са нама. Чак и ако то виђење не произведе промену наших ставова, оно ће нам макар приближити угао посматрања друге стране. Моћни алат који у рукама имају сви који учествују у комуникацији на друштвеним мрежама, и који омогућава стварање такозваних друштвених „мехура“ (*social bubble*), јесте управо могућност потпуног искључења свакога ко мисли другачије из процеса комуникације¹⁵⁴.

Комуникацију на друштвеним мрежама одликује „неприродна“ могућност ограничавања интеракције искључиво на оне пожељне саговорнике и садржај који они нуде, садржај који по правилу додатно оснажује већ постојеће сетове ставова и вредности. Све доступне друштвене мреже одавно имају опцију блокирања, игнорисања или простог брисања из простора комуникације сваке особе која се не допада кориснику, или чији садржај је „неподобан“. Током времена (овде подразумевамо године коришћења друштвених медија и стварања разгранате мреже контаката на њима), несвесним процесом „чешљања“ и виртуалних идеолошких чистки, корисници остају окружени искључиво људима са којима деле идентичне светоназоре и

¹⁵⁴ Dimitar Nikolov et al, “Measuring online social bubbles”, *PeerJ Computer Science*, 1:38, 2015.

политичко-вредносне судове. Ово није производ одређене идеологије, већ нагонске и урођене склоности људских бића, когнитивних пристрасности (*confirmation bias, availability heuristic*, итд.) који у великој мери детерминишу наше понашање¹⁵⁵. Виртуални свет нам дакле дозвољава оно што нам реалност и природа стварног света не дозвољавају – да околину потпуно очистимо од свакога ко се не слаже са нама. На овај начин, ствара се веома опасан „мехур“ који супституише стваран свет, и ствара нереално уверење код корисника да постоји само једна једина тачка гледишта, само једна политичка опција, коју заступају „сви“, и да је свака девијација од тог и таквог сета вредности опасан и антицивизацијски преседан који мора бити спречен свим средствима. Резултат вишегодишњег живота и комуницирања у таквим друштвеним „мехурима“ видљив је данас, нарочито код млађе популације у развијеним демократским друштвима – дубока политичка поларизација, потпуна и апсолутна искључивост и нетолеранција ка било каквом другачијем ставу, што је на пластичан начин показано и на улицама САД-а у претходним месецима. Свест конструисана у друштвеним мехурима (где се заправо готово искључиво одвија комуникација – сваки дан по више сати) јесте свест која онемогућава било какву политичку комуникацију између неистомишљеника, било какав политички дијалог и било какав компромис¹⁵⁶.

Немогуће је пренагласити екстремну друштвену опасност у коју нас уводи оваква трансформација комуникације која нам по први пут у историји омогућава да просто „искључимо“ све оно што није у складу са нашим *Weltanschauung*-ом. Елементарни политички дијалог, базично разумевања и минимална заједничка вредносна основа припадника различитих политичких опција у једном друштву нужан је елемент било каквог одрживог друштва које претендује на одрживост и мир. Зато је неопходно мобилисати све доступне друштвене ресурсе за дубље истраживање импликација промене парадигме комуницирања (а тиме и формирања свести), јер у супротном ризикујемо непријатну

¹⁵⁵ Lee McIntyre, *Post-Truth*, MIT Press, Cambridge, 2018, стр. 35-62.

¹⁵⁶ Amir Hussain, “Pandemics can foster intolerance, threaten social fabric: Expert”, *Yahoo News*, 25.2.2000, доступно на: https://lkyspp.nus.edu.sg/docs/default-source/ips/yahoonews_pandemics-can-foster-intolerance-threaten-social-fabric-expert_250220.pdf, приступљено 23.12.2020.

и опасну транзицију у веома крхко друштво нетолеранције и неразумевања у којем је апсолутно елиминисан дијалог и у којем нема места било каквом политичком компромису. Чини се да је први корак ка ублажавању таквих последица формирање минималне свести код грађана да „политичко-вредносни“ свет у којем дневно проводе сате у комуникацији није реалан одраз стварности, и да представља (не) свестан конструкт псеудо-реалности у којој нема места за било какво неслагање или критичко преиспитивање доминантног политичко-вредносног наратива.

„ЦИВИЛИЗАЦИЈА“ И ГРАНИЦЕ „ЦАРСТВА СВРХА“

Професори филозофије широм света засигурно осећају велику анксиозност, нелагоду, узнемиреност, готово егзистенцијални *angst* када приступају вероватно најтежем задатку који се пред једног професора и филозофа и може поставити – задатку разврставања мислилаца, мудраца и филозофа на оне „важне“, о којима ће учити и едуковати своје ученике и студенте, и оне „неважне“ који се препуштају заборава. Ограниченост времена за суштинско интелектуално образовање савремених људи, нарочито у сфери друштвених наука које се већ деценијама брутално и систематски потискују и занемарују, углавном изискује један површан и плитак приступ, у којем се између осталог врши и поменута селекција на оне великане мисли који су завредели да се о њима и даље учи и оне који остају непознати будућој образованој и академској елити. У овом се трагичном усуду професорско-филозофског позива ипак јављају одређене закономерности, малтене нормативне претпоставке по којима се ипак издваја једна *Über*-класа филозофа, један есенцијални скуп великана чија је генијалност досегла такве висине, да нико никада не сме поставити питање њиховог сврставања у групу „важних“ мислилаца. Свака група која би претендовала на „важност“ нужно би дакле морала укључивати десетак имена без којих, објективно, филозофија као таква и не постоји. Име Имануела Канта нужно се и несумњиво налази у тој групи, без обзира којим критеријумима бисмо приступили „евалуацији“ великана људске мисли.

Иако изузетно утицајан и плодан у готово свим областима филозофије, легат овог великог немачког филозофа најчешће се идентификује у области етике. Узгред буди речено, једна од кључних повезница која одликује сваког припадника групе „важних“ мислилаца јесте управо њихово бављење и питањима морала,

правде, исправности и добра – укратко њихово бављење етиком. Оно што Кант издваја као вероватно највећег филозофа морала свих времена јесте његов брилијантан поклон човечанству у форми коначног критеријума вредновања свих поступака, којим можемо доносити моралне оцене – категоричког императива. Чувени Кантов категорички императив најчешће се наводи у формули општег закона, тј. да треба „поступати само према оној максими за коју можеш хтети да постане општи закон“¹⁵⁷. Међутим, категорички императив који Кант поклања човечанству у свом делу *Заснивање метафизике морала* има још неколико формулација¹⁵⁸. Тако категорички императив такође захтева да личност других људи увек разумевамо и као сврху а не само као средство за остваривање наших циљева, тј. да стремимо ка томе да живимо у „царству сврха“. Монументална величина Кантове мисли огледа се у универзалној природи његовог критеријума моралног вредновања који нас води разумевању исправности и дужности – он је увек и универзално актуелан, важан и виталан за човечанство, те нема тог сегмента постојања и комплексне стварности у којем се не можемо на њега ослонити у потрази за одговором шта је то добро и исправно. То, наравно, подразумева и његову драгоценост у разумевању најкомплекснијих савремених дешавања која имају дубоке импликације за сва друштва, нарочито она које се традиционално историјски налазе на глобалној „ветрометини“ интереса.

Како из перспективе категоричког императива тумачити тренутна дешавања у и око Украјине, као и целокупан медијско-политички дискурс и наратив којем човечанство данас уз оправдану стрепњу сведочи? Без икаквих претензија доношења било каквих дугорочних војно-стратешких и гео-политичких оцена и закључака, који би у овом тренутку били немогући и неозбиљни, простом анализом медијско-политичког дискурса ми ипак можемо разумети једну латентну, али суштински дубоку, подлогу бурних догађаја, и то не само тренутно у Украјини, већ и у остатку света у протеклих неколико деценија. Без обзира из чије перспективе сагледавамо целокупну ситуацију, чини се

¹⁵⁷ Јован Бабић, „Категорички императив и универзализација“, *Филозофске студије*, 23/2019, стр. 8.

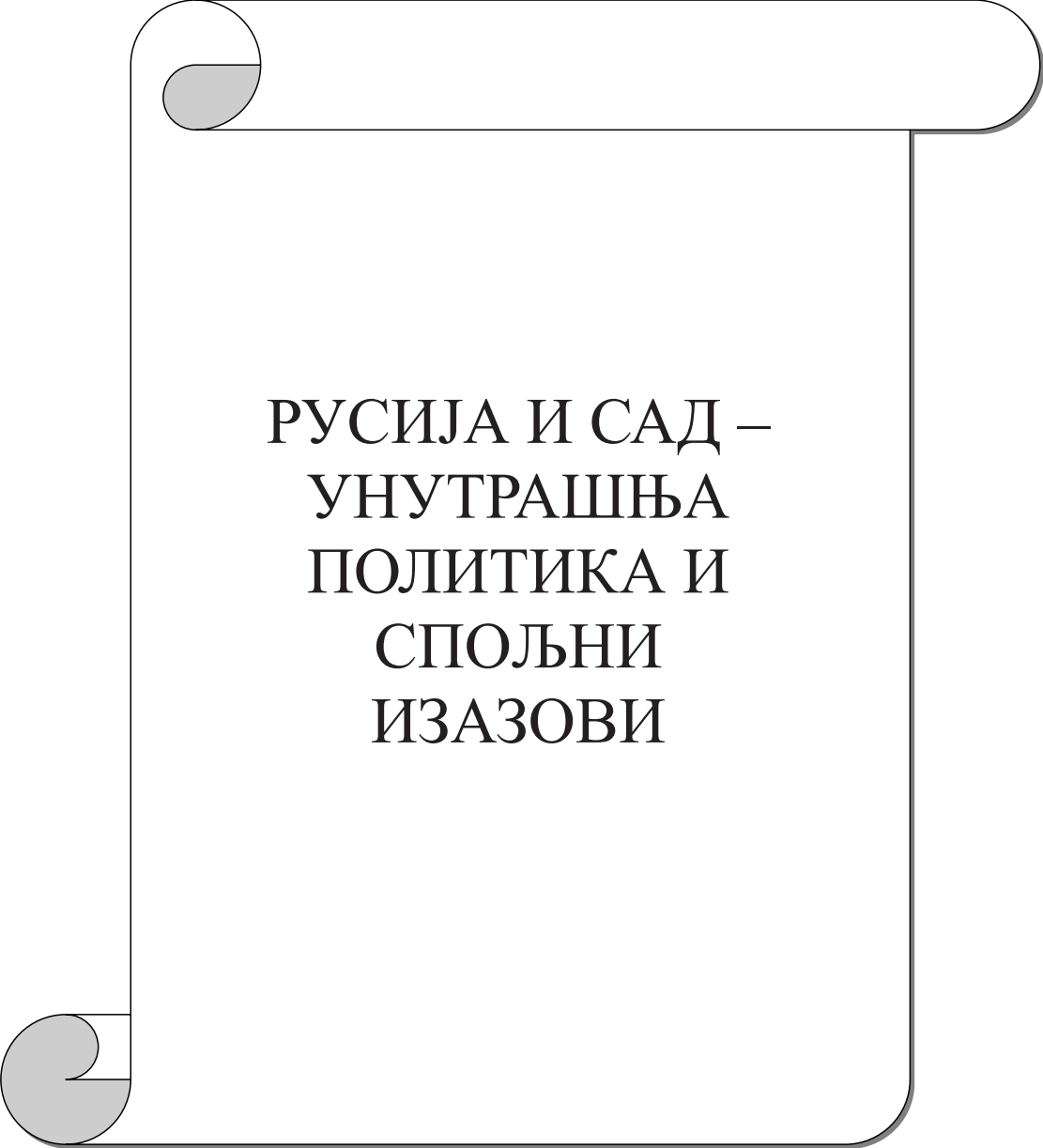
¹⁵⁸ Imanuel Kant, *Zasnivanje metafizike morala*, Dereta, Beograd, 2020.

да можемо наслутити постојање једне Хантингтонске демаркационе линије¹⁵⁹ између онога што је „наш“ свет, „нормалан“ свет, „цивилизација“, па чак и „човечанство“ као такво, и онога што остаје ван тих граница. Читав спектар скорашњих телевизијских извештаја са Украјинског ратишта у којима новинари истичу да се ту ипак ради о „релативно цивилизованим“ људима, за разлику од „нецивилизованих“ људи на Блиском Истоку и на другим континентима, уз перманентно јавно-политичко игнорисање једнако катастрофалних страдања и трагедија које се симултано дешавају људима у другим деловима света, стављају нас пред неизбежан закључак да постоји више „светова“ на планети. Са једне стране, постоји „цивилизација“ и „нормалан“ свет у којем обитава „човечанство“, док се иза граница тог света налази нешто друго. Поред значајних гео-политичких и културно-стратешких импликација оваквог приступа, о којима већ деценијама пишу угледни аутори са свих меридијана, важно је истаћи да се чини да се исцртавањем граница „цивилизације“ истовремено дефинишу и границе Кантовог „царства сврха“.

Кантов универзализам, који је вероватно најзначајнији атрибут његове моралне филозофије, наспојив је са било каквим обликом сегрегације и издвајања било ког људског бића из „царства сврха“. Уколико би се то десило, то би значило да се они који се налазе ван нашег поимања „човечанства“, ван граница „царства сврха“, заправо могу третирати само као *средствa* за остваривање наших сопствених циљева. То би даље значило да њихове личности нису сврхе саме по себи, тј. да се могу *инструментализовати* за остваривање било којих циљева за које сматрамо да су важни, као што то и иначе радимо са свим не-људских ентитетима у нашим животима (физичким стварима, материјалним поседима, флором и фауном, вештачком интелигенцијом, итд.). Како се у свакодневници овакво „инструментализовање“ људи, тј. коришћење људи као средстава остваривања наших циљева уз занемаривање њиховог само-сврховитог човештва из којег се деривира неутуђиво људско достојанство, недвосмислено разумева као кршење Кантовог категоричког императива, тј. као нешто не-

¹⁵⁹ Хантингтон пре готово три деценије предвиђа „сукоб цивилизација“ у коме једна „демаркациона линија“ пролази кроз „поцепану државу“ Украјину. Samjuel Hantington, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000.

оправдано, неморално и коначно зло, не постоји разлог зашто бисмо другачије вредновали истоветне поступке и праксе када се дешавају на глобалном нивоу, без обзира из ког центра глобалне моћи долазе. Која год глобална сила исцртава границе „цивилизације“ и „човечанства“ истовремено генерише и границе „царства сврха“, претварајући тако сва она људска бића која се нађу ван тих граница у пука средства за остваривање циљева. Бића која нису важнија од материјалних поседа, флоре и фауне, итд. Штавише, разматрајући са позиције глобално доминантне „зелене идеологије“, можда и мање важна. Чини се да не само Кант, него ни један великан из поменуте групе „важних“, не би могао наћи морално оправдање за такво поступање, јер се људско достојанство које произилази из нашег човештва може и мора поштовати чак и у кажњавању, ратном убијању, итд. Стога је од круцијалне важности да се човечанство посматра као морална целина, без обзира на прошле, актуелне и потенцијалне кржаве сукобе, јер би свако искључивање појединаца, а нарочито целих народа, нација, култура или религија из „човечанства“, људске цивилизације и „царства сврха“ имало морално катаклизмичке последице.

РУСИЈА И САД –
УНУТРАШЊА
ПОЛИТИКА И
СПОЉНИ
ИЗАЗОВИ

ЗНАЧАЈ ОДРЖАНИХ ПАРЛАМЕНТАРНИХ ИЗБОРА У РУСИЈИ ЗА СТАБИЛНОСТ ЦРНОМОРСКОГ РЕГИОНА

Одржавање парламентарних избора за Републику Русију поред огромног унутрашњег значаја има и огроман значај за стабилност читавог света. Од великог је значаја за јачање мултиполарног светског поретка ад Русија, иако погођена великим бројем политичких, економских и безбедносних изазова, одоли огромним спољним притисцима запада, пре свега САД. Уласком у XXI век ушло у период када се дешавају најбурније промене на глобалном нивоу. Експанзија НАТО-а ка истоку свакако представља један од највећих изазова за црноморски регион. Перцепције овог феномена су у великој мери обојене историјом и искуствима које поједини народи имају. Од ових фактора у великој мери зависи начин на који политичари приступају овим феноменима. „На пример, на захтеве НАТО-а за примање нових чланови Руси гледају као на процес НАТО експанзије, док Американци и Европљани теже да се на овај процес гледа као на приступање НАТО-у или ширење НАТО-а.“¹⁶⁰ Крај Хладног рата није уједно значио и нормализацију односа између САД и Русије. Напротив, антагонизми између ове две земље су се наставили и у XXI веку, да би после Сиријске и Украјинске кризе све већи број теоретичара почео говорити о појави новог или наставку старог хладног рата.¹⁶¹

У септембру 2021. године, 110 милиона гласача требало би да изађе на парламентарне изборе на око 100.000 гласачких места широм Руске Федерације. На прошлим изборима су гласали великом већи-

¹⁶⁰ Vladimir Rukavishnikov, „Choices for Russia: Preserving Inherited Geopolitics Through Emergent Global and European Realities”, *Russia – Re-Emerging Great Power*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, p. 25.

¹⁶¹ Стојадиновић Миша, *Санкције као инструментални спољне политике САД*, Национални интерес, ИПС, Београд. 2/2017.

ном за Јединствену Русију (од око 450 места у Парламенту 338 је припало Јединственој Русији, што је нешто више од 75 процената).

Опоненти и политички противници тврде да су та времена прошла и да ће нови избори донети изненађујуће резултате. Озбиљни познаваоци прилика у РФ и у иностранству не деле то мишљење пре свега због чињенице да су и остале парламентарне партије: Комунистичка партија РФ (Зјуганов), ЛДП (Жириновски), Праведна Русија (Миронов) наклоњеније Путину него било каквој или било чијој опозицији у РФ.

У складу са уставним променама од прошле године председник РФ је потписао Закон који му практично омогућава да још два пута буде изабран за председника РФ, што значи да би на тој функцији Путин могао да буде све до 2036. године.

У 2021. годину Русија је ушла са новим али и са неким нерешеним старим проблемима што је реалност од које се не може побећи. Крајем 2020, председник Путин је у свом годишњем обраћању рекао да су реални приходи у тој години пали за три одсто. Фактички у већ отпочелој предизборној кампањи Путин је у неколико својих излагања изјавио да

Русија мора да обезбеди одбрану парламентарних избора од било каквог страног мешања ...“ не смемо дозволити било какав ударац суверенитету Русије, право нашег народа да буде господар на сопственој земљи...“ То је несумњиви акценат предизборне кампање јер РФ је реално изложена притисцима са запада, ЕУ и САД (Сирија, Украјина, Крим). Свему томе придодат је неочекивано велики притисак из иностранства у вези случаја Навалњи.

Као део предизборне кампање могу се сматрати јавни иступи Путина у којима он, пре свега пред Федеративном скупштином, веома одлучно говори о националним интересима РФ. Увек истичући да ће РФ своје интересе бранити у оквиру међународног права, председник говори да Русија никада неће дозволити да буду грожени њени национални интереси, интереси спољне и унутрашње безбедности као и мешање споља у унутрашње послове Русије, било да су то

избори или неки други унутарполитички процеси. У то свакако спада и спречавање увредљивог разговора са РФ од било кога и са било ког нивоа као и спречавање нарушавања економског интереса РФ. Овакве поруке свог председника у којима препознају одлучност и став, руски човек, руски бирач, свакако воли да чује током читаве своје историје. Макс Вебер [Max Weber] истиче три кључне особине које би требало да имају политичари: страст, одговорност и мера. Без тога не може постојати права политичка култура која ће водити ка једном демократском режиму а Русија на свом примеру у правој мери демонстрира управо то.¹⁶²

Пред Русијом су последњих година, а посебно 2020, били велики изазови, безбедносни, економски, политички. „И економска политика и међународна политика су важни критеријуми приликом оцене председника од стране јавног мњења, међутим, треба напоменути да јавно мњење учи и да мења начин на који користи међународну политику као критеријум оцењивања [4, стр. 81].“ Суочавање са тим изазовима несумњиво ће утицати и на став руских гласача. Велики изазов током прошле године а који траје још увек, као и свуда у свету јесте борба с Ковидом 19. Русија, као највећа земља света са 145 милиона становника решавање проблема са светском пандемијом поставила је као императив. Суочавање са светском здравственом кризом која се одразила на све аспекте живота, захтевало је хитно реаговање, велику стручност и одговорност у реализацији свих постављених задатака. Опште је мишљење у РФ а и у свету да је власт одговорила овом сложенем задатку. Вакцина Спутњик В је направљена у рекордном времену а ради се паралело и на неколико других вакцина чија је реализација при крају. Руска вакцина је постала веома популарна па се продаје у великом броју земаља укључујући и ЕУ и Блиски исток. Видљив успех у борби с пандемијом је свакако озиљан адут у рукама власти пред предстојеће изборе. Други велики изазов, као и свугде у свету и не само због короне је економија. Реално неколико последњих година руска економија је у негативном тренду. 2020. приходи у РФ су, као што је председник отворено признао, пали су три одсто.

¹⁶² Шушњић Ђуро, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења”, 21 Прича о демократији, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005. стр. 10.

Честе флукуације у цени нафте и гаса су довеле до неуравнотежених прихода у буџет. Самим тим редуцирани су многи економски пројекти унутар земље и успорен је привредни раст. На унутрашњем плану донете су неке нове непопуларне одлуке као што је смањење пензија и продужење радног века. Повећани су и трошкови живота а посебно хране, не драстично, али ипак повећани. Такође, повећани су издаци за руску армију која у производњи нових борбених средстава постиже заиста спектакуларне резултате. Руски гласач свакако је поносан на чињеницу да је његова земља суперсила, али има и оних који сматрају да се огромна улагања у Војску рефлектују на обичног човека и његов стандард. Претходних десет година животни стандард је имао постојани тренд раста што је сигурно опредељивало многе гласаче у избору. За власт у РФ ово је можда и најсложенији задатак у овом периоду и део кампање ће сигурно бити посвећен питањима помоћи привреди, контроли цена у реалним оквирима, другим помоћима, донацијама, итд.

Трећи озбиљан изазов пред Русијом је спољна политика. Свет, понајвише ЕУ и САД, запрепастиле су спектакуларне одлуке и потези руског председника и његових сарадника. Сирија, Крим, Либија, Нагорно-Карабах, неки су од бројних изазова у којима је РФ имала активну улогу. Посебно важно за свет (САД и ЕУ) је стално побољшавање већ добрих односа РФ са Кином, Индијом, Египтом и са нешто слабијом динамиком и са Турском. За свет је индикативно и стално побољшавање односа са земљама Залива (Саудиска Арабија, Иран, Ирак и Емирати). За запад, руска спољна политика има карактер агресивне а посебна тема је Украјина где је присутна стална тензија односа РФ и Украјине, чак и на ивици ратне ескалације. Црно море и Крим су одавно тема, посебно у тумачењу проблема везаних за питање Крима и односа РФ и Украјине агресија НАТО у готово вакодневним наступима високих војних и цивилних званичника. Ниво и бројност НАТО вежби близу западних граница РФ и у акваторији Црног мора је незапамћен, од почетка 21. века. „Што се Европе и уопште Запада тиче, Русија би у будућности човечанства требало да игра врло ограничену и строго контролисану улогу. Ова улога се званично назива стратешким партнерством, али у својим најоптимистичкијим ва-

ријантама представља нешто сасвим другачије. Будућа историја Русије, по идеалном западном сценарију, изгледала би отприлике овако. Јачањем демократских и либералних фракција у самој земљи, довело би се пре свега до свргавања традиционалног руског самодржавља једним демократским системом, који би затим омогућио остварење правог партнерства, виђеног углавном као приступ руским ресурсима, руском тржишту и руским интелектуалним капацитетима по повољној цени. Да би се осигурала стабилност таквог једног уплива, пожељно би било, сходно старом добром *divide et impera*, Русију расцепкати на што је већи број могуће самосталних република, државица и аутономија, чија би моћ била ограничена и са којима би се свакако могло лакше манипулисати.¹⁶³

У РФ су свесни да је та година могла бити преломна како за земљу у целини тако за Путања који је до сада уживао велику популарност не само у својој земљи већ и у земљама руског света. Опозиција у Русији, као и она концентрисана у САД и ЕУ нуди Путину мирно и достојанствено повлачење. Притисци иду чак дотле да се провлаче тезе о његовом наводном погоршању здравља и наводној молби његових ћерки да се повуче.

Политички врх Русије је миран и стабилан а посебно апарат задужен за безбедност земље. Прошле године је донет нови Устав по коме Владимир Владимирович Путин може бити председник до 2036.

Председник Путин је у претходном периоду до доношења Устава излазио са мноштвом предлога од којих су неки сасвим нови и изненађујући: предлог да се оформи Државни савет, предлог да се део овлашћења председника пренесе на Парламент што је на Западу спектакуларно тумачено јер је РФ председничка држава, као и САД. Затим, Амандман о „историјској истини“, забрани прекрајања историје како би се заштитила велика достигнућа у одбрани отаџбине. Поцртан је и амандман о забрани одрицања било ког дела територије, предлог ...“брак је заједница мушкарца и жене...“, слобода вероисповести, као и став да је РФ секуларна држава. Све ово је пријатна музика за

¹⁶³ Gregory McAvoy, „Political Research Quarterly Stability and Change: The Time Varying Impact of Economic and Foreign Policy Evaluations on Presidential Approval“, *Political Research Quarterly*, Sage Publications, No. 1 Mar., 2006, pp. 291-292.

уши просечног руског гласача. Као и обећање нових економских и социјалних реформи, затим диверзификација спољне економије на ниво тржишта Азије, Африке, Блиског истока, па и Јужне Америке.¹⁶⁴

Власт је поносна на успех руске привреде у време санкција ЕУ и САД. Резултати су видљиви поготово у области пољопривреде јер је РФ већ годинама велики извозник хране посебно жита где је светски рекордер. Највећи успех свакако је у области војне индустрије у којој је и традиционално извозно оријентисана.

¹⁶⁴ Танасић Никола, „Русија и Запад – политика, историја, култура“, *Међународни проблеми*, Филозофски факултет, Београд, бр. 3/ 2005.

(ЗЛО)УПОТРЕБА ПРИМАКОВА ЈУНИОРА

Бард руске политике Јевгениј Примаков, човек који је своју земљу спасао катастрофичне кризе 1998. године, одлично је разумео значај „меке моћи“. То је знао и његов амерички колега Хенри Кисинџер који је препознајући димензије нове руске улоге у превазилажењу једнополарног светског пројекта, искрено рекао да са политичарима какав је Примаков, Русију треба посматрати као суштински елеменат сваког новог глобалног еквилибријума. Двојици политичких ветерана, али и пријатеља, било је јасно да светске силе планетарну моћ демонстрирају не само модерним ракетама већ и дипломатијом. Јавном и тајном. И, да ли је онда могуће поверовати да од оваквих учитеља лекцију нису научили њихови политички наследници? Или, још интригантније, да ли је могуће поверовати да један од њих, велики Примаков, свом унуку Јевгенију Александровичу, осим звучног презимена, богате библиотеке и архиве, у аманет није оставио прецизну инструкцију да је дипломатија вештина могућег? У дијапазону између ове две дилеме може се трагати ка разлозима и мотивима због којег Јевгенија Примакова млађег, унука славног руског политичара и доброг познаваоца Балкана, поједини српски медији оптужују за промотера нових иницијатива и (зло)употребљавају његове медијске наступе, док га други сврставају у високу класу модерних руских дипломата којег осим породичног педигреа, красе људске врлине, патриотизам, образовање и таленат.¹⁶⁵

У кампањи чврстих политичких притисака на Србију да се (коначно) определи и интегрише, који не јењавају ни у јеку глобалне светске кризе, логично се „подгрева“ питање о (зло)употреби интервјуа који је Јевгениј Александрович Примаков водио са председником Србије Александром Вучићем када му је, мимо протокола, више пре-

¹⁶⁵ В. Таловић, *Медаљони Русије*, Центар за стратешке прогнозе, 2018.

дложио него што га је упитао да оформи „техничку владу“ са лидерима СЗС Драганом Ђиласом и Бошком Обрадовићем. Јавности је познато да је председник Вучић прекинуо интервју а питање, односно предлог, назвао непристојним.

„Други грех“ који му се ставља на душу јесте што је у своју емисију непосредно пред долазак српског председника Александра Вучића у Сочи, 2019. године, позвао и једног од најбољих познавалаца прилика на Балкану Никиту Бондарева, са којим је разговарао о афери „Крушик“ и извозу српских минобацачких мина у Украјину, Уједињене Арапске Емирате и Саудијску Арабију.

Водитељ и његов саговорник тада су коментарисали и умешаност министра српске полиције и његовог оца у ове послове, као и аферу потпуковника Клебана (ГРУ) који је наводно врбовао и плаћао пензионисаног Н.Н., потпуковника Војске Србије.

У тренутку када Србија афирмише своје традиционално пријатељство са Русијом и када се оснажује војна сарадња са највећом армијом света, гротескно звуче коментари појединих медија да председник Путин на чело „Руске сарадње“ (Россотрудничество) доводи познатог руског политичара и новинара Јевгенија Александровича Примакова. Човека који, како наводе, није наклоњен председнику Вучићу! Брине их и да ће осим улоге шефа ове моћне организације која се бави пре свега хуманитарном и другом непрофитном подршком државама партнерима Русије али и свим Русима у расејању, Примаков млађи бити и кључни руски човек за Србију. Уместо Александра Бабакова за којег се спекулисало да је управо он кључни човек за везу. Наводно, осим културне и научне промоције Русије у свету, ове медије брине и да „Руска сарадња“ финансира демонстрације у државама у којима су, наводно, угрожени руски интереси.

Чињеница је да у круговима блиским Администрацији руског председника већ неко време Примаков млађи важи за једног од потенцијалних кандидата за највишу функцију у „Россотрудничеству“. Од великог је интереса да на челу агенције руске владе која је важан сегмент руске извршне власти и која је, пре свега, окренута

хуманитарној и културно-научној промоцији Русије у свету, а не субверзивним активностима, буде не само врхунски професионалац, него и хуманитарац и човек високих моралних назора. А његова биографија више је него импозантна. Краси га и детаљ да се током своје дугогодишње новинарске каријере потписивао псеудонимом Јевгениј Сандро. Није желео да га јавност повезује са славним дедом. Сандро, иначе често име у Грузији, одабрао је због љубави према Тбилисију у којем је проводио најлепше дане детињства.

Ко је Јевгениј Александрович Примаков? Рођен је 1976. године, у Москви. По образовању је историчар, по професији новинар. О себи најчешће говори као о хуманитарном раднику. Отац му је умро веома млад. Од деде којег је доживљавао као очинску фигуру никада није тражио помоћ, чак ни на почетку каријере коју је започео као монтажер на телевизији НТВ. У то време његов деда био је министар иностраних послова РФ, а затим и премијер највеће земље света.

Као млад новинар је радио и на радију „Ехо Москве“, који се сматра отвореним критичарем председника Путина. У једном интервјуу Јевгениј је рекао да данас не може да их слуша „не зато што критикују председника већ зато што су се претворили у фабрику мржње и што по њима човек мора непрестано да се каје што живи у Русији“.

Након радија прелази на телевизију ТВС одакле први пут одлази као извештач на Блиски исток. Боравио је дуго у Ираку, последњи пут 2003, непосредно пред рат када су му ирачке власти ускратиле визу јер је постао „превише критичан“. По повратку у Москву, деда му је тада дао савет да „емоције прикрива јер у послу нису добар савезник“. Стари Примаков је иначе имао дугогодишње личне односе са Садамом Хусеином и његовим шефом дипломатије Тариком Азисом.

Даљи пут га води на велику телевизију НТВ, где је после 2005. године, био шеф блискоисточног бироа са седиштем у Јерусалиму. 2007. године прелази на Први канал централне државне телевизије. Наредне године постављен је на место шефа дописништва у Израелу, одакле покрива цео регион. Током новинарске каријере извештавао је и из Авганистана, Палестине... 2011. године почео је да ради у Комер-

саријату за избеглице УН. Током ове дужности боравио је у Турској и Јордану.

Стари Примаков, креатор мултиполарног света и „патријарх руске политике“, како га је својевремено назвао новинар Би-Би-Си, поносан на унуково искуство и успех у хуманитарним мисијама у неуралгичним деловима света, саветује га да покрене пројекат Руске хуманитарне мисије (РХМ). Организацију је основао 2010. После Палестине и Таџикистана, млађи Примаков отворио је представништво РХМ у Србији 2015. године. Деда га је саветовао и да је „веома важно радити на Балкану а посебно у Србији“. Занимљивост је што је од деде наследио неколико кутија посебне архиве. У једној од њих је пронашао фасциклу на којој је деда Примаков без нарочитог реда, више као забелешку, руком написао...“Косово, југокриза, Босна...“. Били су у кутији и стенограми разговора са Алом Гором, бившим потпредседником САД и Милошевићем, као и документација о Хашком трибуналу.

Примаков млађи постао је посланик у Руској думи 2018. године, на предлог највеће и владајуће партије Јединствена Русија.

У јуну 2018., ухапшен је у Кијеву уз образложење да представља претњу по националну безбедност Украјине.

Одотварања РХМ у Србији средином 2015, Јевгениј Александрович Примаков је више пута наступао са просрпских позиција. По његовом мишљењу, Србија је за Русију од изузетне важности и, како је рекао гостујући на Факултету политичких наука у Београду, најважније место у Европи. Србију третира као јединог правог пријатеља Русије на Балкану. Сматра да је Србија на раскрсници али да је Русија неће притискати.

„Русија и Србија имају традиционално добре односе. Ми схватамо да се Србија окренула Европи и да своју будућност везује за Европску унију, то нам не представља проблем, јер сматрамо да теба раздвојити оријентацију од конфликтности, самим тим оријентација Србије не мора да значи конфликт са Русијом“, рекао је Примаков уз

коментар да „Србија може да постане мост који повезује исток и запад“.

Рекао је и да „у све конфликтнијем свету...старе елите губе позиције и налазе се у незгодном положају. Одлуке које се тичу тржишта, расподеле ресурса и финансијске одлуке не доносе се више само из једног центра.“ У таквом окружењу оптерећеном противуречношћима и борбом за доминацијом, каже и „да су српски и руски народи братски и да то ништа неће променити“. Посебно истиче да је у фокусу РХМ Косово, одакле Србе истискују деценијама а пре свега из енклава у којима живе у изолацији, као и са севера Косова. РХМ је добила и благослов српског патријарха. Током сусрета са патријархом Иринејом, Примаков Јуниор је истакао да ће њихова организација неопходна финансијска средства обезбедити преко механизма корпоративне одговорности, што подразумева да све руске фирме које послују у Србији део својих средстава усмере за помоћ људима у невољи, најпре на Косову и Метохији.

И зашто онда пред изборе, знајући да је веома велики проценат српских бирача наклоњен Русији, поједини медији угледног новинара и хуманитарца, посланика Државне думе, Јевгенија Примакова млађег сврставају уз једну од политичких опција у Србији? И одакле питање да ли ће, ако буде изабран за директора „Руске сарадње“, искористити будућу функцију да подржава и оснажује политичке опоненте актуелног српског председника? Да ли је његова мисија не само хуманитарне природе већ и политичка с намером да руши или слаби Вучића? Својевремено је и руски амбасадор у Србији Александар Бозан Харченко реаговао на пласирање таквих неистина упозоравајући да не постоји ниједан доказ за такве измишљотине!

Шта се заправо крије иза оваквих „наводних навода“ у тренутку решавања статуса КиМ, све снажнијих притисака са Запада и отворене критике снажног пријатељства, политичке сарадње, духовних и културних спона два народа, руског и српског? Да ли је жеља медијских креатора „стварности“ да некеме у Србији помогну тако што ће му „отворити од руске љубави уснуле очи“ или још више копати јаз на релацији власт – опозиција? Јер, онима који наклоњено гледају на

исток где се сунце рађа убачен је, баш пред изборе, црв сумње у искреност братске земље и њеног политичког естаблишмента који можда стратешки домишљато „ровари и поткопава“. За оне друге, којима Вучић смета, ово је радосна вест.

У сваком случају, овако пласиран садржај, ма у чијој је „кухињи“ закуван вишеструко је опасан. Неколико дана уочи избора овакви натписи могу да штете председнику Вучићу јер је његово бирачко тело углавном проруско. Такође, они који најављују дојкот избора (зло)употребљавају наводна иступања Примакова раздрагано поручујући својим гласачима да је овим потврђено руско мешање у српску политику и то – деловањем против власти.

И зато интрига да ли човек таквог образовања и положаја, са богатим искуством у међународним пословима и са таквим политичким и породичним педигреом, сме и може да промени тему разговора и најважнијој политичкој фигури једне земље предложи немогући савез? Јер, ако је питао – за кога је питао? Да ли је и од кога добио инструкције? Зашто два месеца пре избора? Зашто су заобиђене процедуре јавне дипломатије и да ли је из улоге новинара ушао у зону представника тајне дипломатије? Непристојно отуда делује предлог Примакова јуниора, без обзира какве су му биле намере. Интервју страног новинара са председником једне земље привилегија је за најискусније представнике седме силе. Зато је зачуђујуће да је новинар Примаков прешао црвену линију професионализма и ушао у зону политике за коју, током тог сусрета, није био делегиран. Индикативно је и да је оваква иницијатива стигла истовремено и са запада, што је јавно потврдио и председник Вучић.

Много већа енигма је ко наручује и пласира овакве текстове у Србији? Одговор логично води до медија који могу бити истински провладини, или мање провладини, или опозициони, или изнајмљени да по потреби афирмишу поједине садржаје, или плаћенички из појединих светских центара моћи а да притом, ни власт ни опозиција немају увид у то.

Русија тежи да што ефикасније промовише своје интересе у свету али никада, о чему сведочи савремена политичка историја, није

агресивно нарушавала интегритет ниједне земље, нити је икада учествовала у разбијању суверених демократија намећући свој политички утицај. Међутим, сасвим је приметан (и то не само у оку стручњака већ и шире јавности) њен напредак у употреби и демонстрацији меке моћи о којој је Примаков старији надахнуто говорио. Слушајући ехо његових мудрих „инструкција“ и Србија треба са много знања и са много моралне врлине, са много имагинације и креативности да води рачуна о свим видљивим и невидљивим аспектима и овог као и свих догађаја и актера који покушавају да српско друштво још више поларизују и обезвреде суштинске демократске вредности до којих се тешко дошло.

Српско друштво је дубоко проруски оријентисано. И то знају западни стратежи. Знају и да, без обзира на оваква лажна „упозорења“ већина Срба не би поклекла и окренула се против Русије. Њихов циљ није само Србија него и Москва која српску политичку елиту треба да оквалификује као нелојалну и непринципијелну. И да од Србије у перспективи одустане.

У свету медијске манипулације стварност постаје привид, а привид настоји да се материјализује. Кроз обману и лаж. Зато је неким тешко да поверују да интелектуалац и хуманиста, таквог породичног педигреа и значаја који има у руском новинарству и политици може и сме да самостално изнесе став који није унапред креиран у кабинету руског председника. Пријатељство, када је искрено и обострано, на много је чвршћим ногама него што мисле они који пласирају интриге.

ТРАМПОВА „ВЕЛИКА ЧИСТКА“ ИЛИ КОНАЧАН ОБРАЧУН СА „ДУБОКОМ ДРЖАВОМ“?

Упркос томе што је пандемија Ковид-19 и даље веома актуелна тема у Сједињеним Америчким Државама, и што је већи део медијског простора посвећен управо овом феномену, у последњих неколико дана пажња америчке јавности усмерена је на последњи потез председника Доналда Трампа, који је разрешио дужности генералног инспектора Стејт департмента (*Department of State*), Стива Линика. Овај Трампов потез изазвао је очекивану буру негодовања код, иначе анти-трамповски расположених медија, међутим додатно „гориво“ ове приче јесте препознавање неке врсте матрице односа кабинета садашњег председника САД и институције генералног инспектора од стране многих аналитичара.

Институција генералних инспектора (*General Inspector*) уведена је у политички систем Сједињених Америчких Држава као реакција на дешавања око, сада већ историјске, афере Вотергејт¹⁶⁶. По оставци тадашњег председника Ричарда Никсона, поверење у власт било је значајно пољуљано у америчкој популацији, те је стварањем и имплементацијом идеје генералних инспектора у готово свим секторима јавног живота покушано стварање неке врсте поуздане и јавне унутрашње контроле свих федералних агенција и политичких институција извршне власти. На самом почетку именовано је 12 инспектора у кључним агенцијама, али је током година тај број вишеструко повећан. Задатак генералних инспектора јесте ревизија пословања, контрола трошкова и кадровске политике, као и вршење истрага по пријавама запослених. Уколико би генерални инспектор пронашао проблем, његов би задатак био да извести директора или председника агенције, који би потом

¹⁶⁶ Шипе у: *The Washington Post*, *The Original Watergate Stories*, Bob Woodward and Carl Bernstein (foreword), Diversion Books, New York, 2012.

имао рок од седам дана да проследи инспекторов извештај Конгресу, односно другој, законодавној, грани федералне власти. У протеклих неколико деценија, генерални инспектори неких од најзначајнијих институција извршне гране власти у САД достављали су Конгресу извештаје о злоупотребама у Пентагону, Одељењу домовинске безбедности, Имиграционој служби, Централној обавештајној служби, НАСА-и, итд¹⁶⁷.

Иако је моћ постављања и смењивања генералних инспектора, која је у рукама председника САД, релативно ретко употребљавана, постојали су изузеци. Вероватно најдрастичнији пример употребе ове моћи је пример Роналда Регана који је по ступању на дужност сменио све генералне инспекторе и поставио нове, како би осигурао лојалност. Зашто је онда недавни поступак Доналда Трампа подигао толику прашину, нарочито имајући у виду да је и његов претходник, последњи председник из редова Демократске странке, Барак Обама, такође сменио неколико генералних инспектора 2009. године, већ на самом почетку свог мандата? Једно од виђења је свакако и то да је разлог толикој критици чињеница да је Трамп на веома неуобичајен начин започео отворену конфронтацију са чак четири генерална инспектора у последњих неколико месеци, која се завршила њиховом сменом.

Мајкл Аткинсон, који је био задужен за контролу обавештајне заједнице САД (*Intelligence Community*), разрешен је дужности почетком априла због прошлогодишњег извештаја Конгресу који се тичао Трамповог притиска на украјинског председника да објави почетак истраге активности Џоа Бајдена и његовог сина. Овај Трампов потез протумачен је као освета Аткинсону за извештај који је био окидач за процес опозива, тј. импичмента. Посебно је проблематичан био тајминг – у сред Ковид-19 пандемије, чак и за неке припаднике Републиканске странке. Трамп је потом сменио и Глена Фајна, генералног инспектора Министарства одбране (*Department of Defence*), одмах пошто је овај постављен за контролора комитета за који контролише трошење 2,2 трилиона долара намењених санацији

¹⁶⁷ Office of Inspector General, *Semiannual Reports to Congress*, доступно на: <https://www.oig.dhs.gov/reports/semiannual>, приступљено 20.5.2020.

последица Ковид-19 вируса. Јавност је посебно узменирила чињеница да га је Трамп заменио Брајаном Милером, који је на функцију дошао из Правне службе Беле куће, тј. директно из Трамповог окружења. Недуго затим, Трамп је објавио да планира да смени в.д. генералног инспектора министарства здравља (*Department of Health*), Кристи Грим због њеног извештаја о лошем стању болница и здравственог система. Стив Линик је дакле четврти по реду генерални инспектор који је разрешен дужности од априла. Нарочито се подвлачи податак да се истрага којом је руководио Линик, која се тиче злоупотреба од стране државног секретара Мајка Помпеа, ближила крају, мада у последњих неколико дана стижу нове информације од конгресмана Енгела да је права тема Линикове истраге заправо била хитна Декларација о извозу оружја у Саудијску Арабију, на којој су инсистирали државни секретар и председник САД.

Без обзира о каквој се позадини ових Трампових одлука ради, евидентан је отворени сукоб америчког председника са најосетљивијим деловима политичког система његове земље. Чини се да пред очима америчке и светске јавности ескалира, потпуно очекиван, сукоб Трампа и делова администрације који му нису лојални. Од самог преузимања функције, Трамп се суочава са великим отпорима у оквиру државног апарата који је он у више наврата назвао „дубока држава“ (*deep state*)¹⁶⁸. Тренутна криза у политичким структурама САД практично осликава изразит проблем који савремене демократије имају са односом лојалности „наслеђене“ администрације новој, демократски изабраној, власти. Дилема која је пред нама је следећа: да ли сведочимо Трамповој самовољи и аутократском склањању свакога ко му стане на пут, па макар то били и стручни и друштвено-одговорни чиновници, чиме *de facto* нарушава плурализам и систем контроле власти или пак нелојални чиновници директно урушавају

¹⁶⁸ Ретко је који појам у савременом политичком дискурсу употребљаван опскурније од појма „дубока држава“ који се често користи готово арбитарно, нарочито код аутора склоних разним незаснованим теоријама завере, да означи све оне латентне механизме и путање моћи у држави, најчешће у Сједињеним Америчким Државама. У свом озбиљнијем, академском смислу, појам „дубока држава“ подразумева „кључне елементе безбедносно-обавештајних структура, војноиндустријски комплекс и дуопол у Вашингтону“. Срђа Трифковић, „Трампова спољна политика – победа ‘дубоке државе’“, *Politeia*, Vol. 7, No. 13, стр. 28.

основне вредности демократије када одбијају да следе политику легитимно изабраног представника народа? Време пред нама ће показати. Било како било, садашња ситуација у политичком животу најразвијеније глобалне демократије до кости је оголила један од основних проблема овог политичког система – дефинисање граница прерогатива легитимно изабране власти и механизма унутрашње контроле.

ТРАМПОВО (ПРВО) СТОП ИДЕОЛОШКОЈ ИНДОКТРИНАЦИЈИ ДРЖАВНОГ АПАРАТА

Развијене демократије почивају на неколико основних и носећих стубова који су суштински непромењени од самог конституисања појма демократије и идеје владавине народа. Један од таквих кључних идејних потпорних стубова на којем је изграђена целокупна савремена демократска конструкција јесте идеја начелне једнакости грађана унутар демократије¹⁶⁹, из које је деривирано основно демократско право грађанина да бира и да буде изабран. Међутим, колико год принцип једнакости био суштински за демократију, он ипак у реалности остаје више идеално-типски прескриптивни принцип него ствари дескриптивни принцип демократије – па и оне најзрелије. Огроман је број аутора указивао на нужност постојања базичног елитизма у сваком друштву, који би минимизирао неке од најпроблематичнијих импликација демократске једнакости, као што је владавина просечности или негација меритократије¹⁷⁰. Овде је од посебног значаја академски елитизам, који у демократији има функцију авангардне „локомотиве“ општег друштвеног развоја и еволуције друштвених односа. Међутим, чини се да се академска елита у много случајева у потпуности одвајала од реалног демократског друштва, конструишићи теорије разведене од реалности и намећући бесмислене па чак и опасне друштвене праксе¹⁷¹.

Модерно америчко друштво одличан је практичан пример катастрофичног ефекта насилне имплементације академског

¹⁶⁹ Ипак, ваља напоменути да је ова једнакост само начелна. Шире у: Michael Schudson, “The trouble with experts – and why democracies need them”, *Theory and Society*, XXXV(5–6), стр. 491–506.

¹⁷⁰ Steven Turner, *Liberal Democracies 3.0: Civil society in an age of experts*, Sage Publications, London, 2003.

¹⁷¹ Thomas Sowell, *Intellectuals and Society*, Basic Books, New York, 2010, стр. 1-48.

теоријског наратива у политичку праксу и шире друштвене односе. Кроз ту призму требало би схватити и недавну одлуку америчког председника Доналда Трампа да суспендује сваки вид „пропагандног тренинга“ како га је он назвао, тј. обуке из „расног сензитивитета“ (*racial sensitivity training*) у свим федералним институцијама. Иако је без сумње овај потез део предизборног арсенала садашњег естаблишмента, он јасно показује да је у делу америчке политичке јавности, бар оне склоније републиканцима, коначно сазрело мишљење о изразито опасним и погубним последицама некритичке дисеминације теоријских академских идеја у реалан политички сектор. Проблематична премиса критичке расне теорије (*critical race theory - CRT*) дуг низ година имплементирана је у реалан политички сектор, понајвише од стране дипломаца престижних либералних универзитета у Сједињеним Америчким Државама, који заузимају кључне позиције власти у сваком политичком апарату у САД. Иако је овакав теоријски приступ веома успешан у академским круговима, он је ипак на нивоу теоријског размишљања, које при томе и није нарочито логички кохерентно. Виђење Трампове администрације да је овакав вид „тренинга“ заправо оруђе којим отуђена академска елита леве провенијенције врши идеолошку индоктринацију целокупног федералног политичког апарата апсолутно је на месту, док оштра реторика Трампа који назива овакве програме „анти-америчком пропагандног која служи да подели друштво“¹⁷² није без основа.

Међутим, тренинзи расног сензитивитета нису једини облик индоктринације политичких елита од стране веома уских либералних академских кругова – већ деценијама се службеници, не само америчких већ и многих западно-европских државних апарата, упућују на обавезне тренинге сензитивитета који се темеље на потпуно теоријским и недоказаним академским претпоставкама мејнстрим елита, које у потпуности обликују курикулуме свих научно-образовних институција на западу. Ове претпоставке претендују да буду апсолутне и непобитне друштвене догме, иако то дефинитивно нису, и као такве се користе као средство идеолошке индоктринације

¹⁷² Hailey Fuchs, “Trump Attack on Diversity Training Has a Quick and Chilling Effect”, *The New York Times*, 13.9.2020. доступно на: <https://www.nytimes.com/2020/10/13/us/politics/trump-diversity-training-race.html>, приступљено 15.9.2020.

студената престижних универзитета, а потом и доносиоца одлука у демократским друштвима. Тренинзи сензитивитета обухватају питања расе, пола, рода, сексуалних склоности, културног идентитета, итд. али не на начин који би смањивао јаз између друштвених група и стимулисао толеранцију, већ на потпуно супротан начин. Доказ за то свакако представља и целокупна политичка атмосфера потпуне идеолошке заслепљености која прати, сада већ вишемесечне, насилне протесте и немира на улицама Сједињених Америчких Држава. У развијеним демократијама као што је америчка, овакви су тренинзи постали обавезни и у великим приватним компанијама, те смо у претходних неколико година сведочили многим примерима инцидената проузрокованих оваквим приступом и у највећим компанијама као што су Гугл, Мајкрософт, итд.

Очекивано, противници Трампа у овом су потезу америчког председника препознали још један акт расизма, нетолеранције и „неосвешћености“ првог човека САД. Са друге стране, као што је поменуто, овај је потез Трампа сасвим сигурно део предизборне кампање којим републиканци настоје апеловати на конзервативније слојеве америчког друштва, који чине огроман део гласачког тела. То су управо слојеви од којих је у потпуности отуђена целокупна мејнстрим академска елита западних универзитета, чије су се идеје показале изразито штетним и опасним приликом покушаја имплементације у политичку и друштвену праксу. Чак иако овај потез долази у контексту избора, остаје нада да је то само први од корака којима ће се у будућности настојати ограничити политички и практични утицај академских претпоставки и недоказивих теоријских акробација либералних интелектуалаца. Уколико је препозната токсичност идеолошки конструисаног тренинга „расног сензитивитета“, логично је преиспитати и досадашње приступе „сензитивитету“ према другим идентитетима у демократским друштвима који генеришу (погрешни приступи а никако идентитети, да будемо јасни) ништа мање дубоке јазове и нетолеранцију између друштвених група у савременим демократијама.

Идеје интелектуалних елита у сваком друштву, па чак и у најегалитарнијим демократијама, нажалост могу представљати озбиљну

претњу друштвеној стабилности и благостању уколико се некритички спроводе у форми искључиве идеолошке индоктринације, без икаквог уважавања стварности. Нажалост, мало је које друштво у историји успело да избегне сценарио озбиљне друштвене кризе изазване некритичком применом екстремних идеја уске интелектуалне елите у сфери практичне политике и живота, а цену таквих дешавања неретко је плаћао и међународни мир.

ЕРА „ВИРТУЕЛНИХ“ ПОЛИТИЧКИХ КАМПАЊА

Предизборни периоди у демократским друштвима обележени су динамичним активностима политичких кампања, које се досегле неслућене пропорције планирања и организације. Свакако да је у највећој глобалној демократији, Сједињеним Америчким Државама, и феномен политичких кампања на највишој лествици озбиљности, а нарочито када се ради о изборима за најмоћнију политичку функцију на планети – функцију председника САД. Новчани износи који су прикупљени, и наравно до последњег долара потрошени, у последњих неколико председничких изборних кампања могу се поредити са значајним процентима буџета сиромашнијих земаља света. Само у претходној кампањи 2016. године, Хилари Клинтон званично је прикупила преко 620 милиона долара, што је готово дупло више него што је сакупљено за Трампову кампању исте године¹⁷³. Рекордер ипак остаје бивши амерички председник Барак Обама, који је од донација за своју кампању 2012. године прикупио чак 730 милиона долара. Очигледно, председничка изборна кампања у САД је екстремно озбиљан процес којим руководе најстручнији људи у пољу политичког маркетинга. У овој беспштедној политичкој утакмици свака се предност, ма колико на први поглед изгледала тривијална, може показати као пресудна на дан избора.

Ове године имамо прилику јединствену прилику да видимо парадигматску промену у начину вођења кампање у САД, понајвише услед ситуације створене Ковид-19 пандемијом. Америка је озбиљно погођена новим Корона вирусом, а на снази су и даље мере које укључују забрану масовних окупљања, без којих су пређашње кампање биле незамисливе. Ово се нарочито односи на Трампову прошлу кампању

¹⁷³ Isaac Arnsdorf, “Trump won with half as much money as Clinton raised”, *Politico*, 12.8.2016, доступно на: <https://www.politico.com/story/2016/12/trump-clinton-campaign-fundraising-totals-232400>, приступљено 22.5.2020.

2016. године, у којој се кандидат Републиканске партије у огромној мери ослањао на масовне скупове подршке, нарочито у градовима са снажном *blue-collar* културом и историјом. Штабови кандидата ипак нису седели скрштених руку у протеклих неколико месеци. Напротив, од самог почетка пандемије руководиоци кампање покушавају да новонасталу ситуацију окрену у своју корист, уводећи демократски свет у нову еру политичких кампања. Традиционалне предизборне кампање трансформисане су у масовне онлајн подухвате, ослањајући се на готово несагледиву моћ комуникационе технологије и масовних медија. Потпуну новину чине апликације за смарт уређаје које су развијене и имплементирани од стране и плавог и црвеног тора, и од којих се очекује највећи утицај на бирачко тело у овогодишњим председничким изборима. Иако су и демократке и републиканци богато инвестирали у апликације, чини се да је апликација „Трампа 2020“ (*Trump 2020*) далеко оригиналнија и успешнија, што потврђују и прелиминарни подаци.

У процесу померања активности у дигитални свет, креатори Трампове апликације изашли су из оквира стандардних политичких активности, и покушавају да направе помак гејмификацијом предизборних напора. Трампова апликација, поред тога што нуди прегршт стандардних мултимедијалних садржаја, промотивних материјала и политичких реклама, такође награђује активности као што су дељење садржаја на друштвеним мрежама, препоручивање апликације пријатељима, онлајн активизам итд. виртуелним бодовима¹⁷⁴. Сваки испуњени задатак награђује се одређеном количином бодова, а они најупорнији онлајн активисти који успеју да сакупе 5,000 бодова током кампање, моћи ће да рачунају на највреднију награду – слику са председником Трампом. За оне мање успешне, фонд награда чине попусти у званичним радњама кампање, промотивни материјал, итд. На овај се начин политичка кампања сјајно прилагодила дигиталним трендовима, што је за резултирало много бољим успехом у поређењу са Бајденовом апликацијом која је доста конзервативнија – процене су да материјал на Трамповој апликацији има више од 375 милиона

¹⁷⁴ Dana Bash, Bridget Nolan, “Trump’s new campaign app gamifies voter outreach”, *CNN Politics*, 23.4.2020, доступно на: <https://edition.cnn.com/2020/04/23/politics/trump-campaign-app/index.html>, приступљено 22.5.2020.

прегледа, док је код Бајдена то „само“ 120 милиона. Штавише, прво „живо укључење“ кандидата демократа привукло је пажњу тек нешто више од 5,000 људи, док је онлајн чет Трампове снаје, Ларе Трамп на апликацији републиканаца испратило нешто мало мање од милион људи! Ово је у складу и са резултатима које кандидати постижу на друштвеним мрежама, где рецимо Трампов Твитер налог прати 75 милиона пратилаца, наспрам само 4,6 милиона користика који прате налог Џоа Бајдена. Слична ситуацији је и на Фејсбуку и Инстаграму.

Апликација настала у покушају да се компензује изостанак јавних окупљања отворила је и неке нове могућности и хоризонте. Тако је рецимо успех апликације инспирисао менаџера Трампове дигиталне кампање, Бреда Парскејла, да истражи могућност задржавања овог софтвера и после избора, како би тим каналом Трамп могао да има сталну и директну комуникацију са својим бирачима. Ово би дефинитивно донело револуцију у процес политичке комуникације, јер би се на тај начин потпуно избегли посредници као што су друштвене мреже, њихова строга правила и наравно цензура, те би се политички лидер могао свакодневно и непосредно обраћати делу јавности која га прати. Не смемо губити из вида ни веома значајан податак да регистрација ове апликације на смарт уређајима десетина милиона људи подразумева и сакупљање огромног броја личних података о потенцијалним бирачима, што ставља огромну моћ у руке менаџера кампање. Оваква база података омогућиће у перспективи и микротаргетинг политичког садржаја на смарт уређајима – за сваког појединца различит и лично оптимизован приступ у политичкој комуникацији, нешто што је до сада био апсолутни сан сваког кандидата.

Ванредни услови председничке кампање у САД 2020. године на терали су изборне штабове обе политичке партије да се окрену новим и иновативним решењима. Међутим, ново-откривене могућности које пружају нове технологије сасвим се сигурно неће занемарити ни у будућим кампањама које ће се водити у редовним околностима. Такође, чини се да ће нови рецепт и нове методе вођења предизборних кампања, које се данас премијерно имплементирају у Сједињеним Америчким Државама, веома брзо наћи примену и у свим осталим

демократским системима. Будућност демократских избора извесно доноси са собом још директнији и непосреднији контакт кандидата са бирачким телом, и политичку комуникацију без историјског пре-седана.

САНКЦИЈЕ ЈЕДАН ОД ГЛАВНИХ АДУТА ТРАМПОВЕ ПРЕДИЗБОРНЕ КАМПАЊЕ

Примена санкција у међународним односима је постала уобичајени начин кажњавања „непослушних држава“. Имајући у виду да санкције представљају водеће средство обликовања Трампове спољне политике потребно је преиспитати разлоге због чега је тако. Иако су разлози за увођење санкција некој држави различити, на њих треба гледати и са другачијег аспекта. Углавном се као разлози наводе кршење људских права и слобода, урушавање демократије и сл. Увођење санкција некој земљи, међутим, има и другу страну медаље, на први поглед мање видљиву. Мисли се, пре свега, на њихово коришћење за јачање популарности политичке елите код бирачког тела. Ово свакако није новина коју је увео Доналд Трамп. Међународне санкције су одувек биле омиљено средство америчких председника.

Покушавајући да објасни овај феномен у једном опсежном истраживању Т. Вонг (*Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States*) је креирао тзв. *домаћу њолиџичку хијоџезу*. Она укратко гласи: „популарност лидера који иницира санкције против државе са чијом се политиком не слаже (или барем не би требало да се слаже према ставовима јавног мњења или се од њега очекује неки вид реакције) углавном расте после наметања економских санкција“.¹⁷⁵

Имајући у виду да опстанак политичких лидера у демократским земљама зависи од резултата избора, санкције представљају оптималан и веома ефикасан начин како би се повећала популарност код јавног мњења. Иако је тачно да санкције у САД могу бити инициране и од стране Конгреса то ипак не умањује чињеницу да од њих највише

¹⁷⁵ Taehee Whang, „Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States“, *International Studies Quarterly*, JSTOR, No. 3 September 2011.

бенефита има сам председник, јер се он сматра одговорним за вођење спољне политике, и то нарочито у деловима који се тичу безбедности.

У својој анализи Т. Вонг јасно показује да је кроз историју популарност председника САД увек расла веома брзо после употребе санкција као инструмента спољне политике. Уколико се постави питање на основу чега се грађани САД одлучују приликом избора председника одговор није нимало лак. Међутим, могуће је, поред многобројних других, истаћи два главна критеријума – економску политику и међународну политику – и то баш тим редоследом, мада и остали критеријуми могу бити значајни као што су нпр. социјална политика или заштита животне средине. Избори се често добијају или губе због економске политике, док међународна политика може такође имати огроман утицај на то да ли ће неко бити (ре)изабрани председник САД.

Имајући ово у виду Доналд Трамп је прихватио санкције као најлакши и најекономичнији начин (иако истовремено и веома скуп) да се покаже снага у међународним односима. Истовремено одлука Доналда Трампа за избор санкција уместо неког другачијег вида показивања силе је више него очигледна. Нарочито ако се узму у обзир ситуације када се рат не може разматрати као било каква опција и када се сматра да је потребна некаква реакција како би се ипак показала одлучност у међународним конфликтима. Ово нарочито добија на снази у односу САД-а са Кином и Русијом. Тиме санкције уједно представљају и начин да се оствари или покаже геополитичка надмоћ. Класична геополитика је замењена постмодерном која подразумева суптилније начине остваривања контроле над одређеном територијом. И поред многих других примера примене санкција овде ћемо се базирати пре свега на односе САД-а са Русијом и Кином.

Међународне санкције Русији су уведене на иницијативу САД марта 2014. године и њих су подржале, поред очигледно Украјине, и земље ЕУ, Јапан, Канада, Молдавија, Исланд, Нови Зеланд, Црна Гора, Албанија, Норвешка, Швајцарска и Аустралија. Званичан разлог за увођење санкција је ескалација кризе у Украјини, тј. улога коју је Русија имала у њој, као и каснија дешавања. Ситуација на политичкој

сцени САД-а, а тиме и на геополитичкој уопште, постала је веома компликована. Изградња Турског тока и питање завршетка Северног тока 2 су у великој мери ставиле пред изазов европске земље на пољу тога колико далеко су оне спремне да иду следећи америчку спољну политику. Истовремено, однос између САД и Русије заузима можда и једно од централних места око којих се ломе копља између различитих струја унутар самих Сједињених Америчких Држава. Трамп се, подсетимо, нашао на линији ватре због руског утицаја одмах по добијању избора. Овакав исход избора је према бројним значајним америчким политичким актерима настао директно као резултат мешања руског фактора у унутрашњу политику и демократију ове земље. И можда је у неком тренутку изгледало да ће доласком Доналда Трампа односи између САД и Русије почети да отопљавају, то се није догодило. Поступци Доналда Трампа од његовог ступања на дужност као да су били усмерени у циљу сталног доказивања тога да он нема никакве везе са Русијом. Дешавања у Сирији су додатно погоршала односе између ове две земље до те мере да су они данас на толико ниском нивоу какав није био још од Хладног рата. Свакодневни притисци Трампове администрације који се тичу поштравања санкција ка Русији уз истовремено лобирање да се Сједињеним Америчким Државама прикључи све већи број земаља свакако додатно еродира ове односе.

Слична ситуација је и са увођењем санкција Кини. Великим економским напретком уз јачање утицаја на Европу иницијативом „Појас и пут“ Кина је постала озбиљна претња утицају САД-у на међународном нивоу. Резултат овога је да су септембра 2018. године уведене највеће америчке санкције Кини у историји. Мере су подразумевале подизање царина на кинеске производе на више од двеста милијарди долара, при чему је више од половине робе кинеских компанија опорезовано новим мерама. Парадоксално је да ово не само да не одговара осталим Западним земљама које не желе да следе овакву политику САД-а, већ не одговара ни огромном броју америчких компанија.

У последњих пар месеци ситуација између Кине и САД се заоштрава. Трамп нарочито потенцира кривицу Кине за изазивање пандемије, злоупотребу кинеских компанија у сврху шпијунаже, као и за кршење људских права са нагласком на положај Ујгура. Треба поме-

нути и најновије потезе када се ради о односу САД-а и Хонгконга. За Трампа Хонгконг више нема статус аутономног подручја због којих је имао специјални третман у односима са Сједињеним Америчким Државама већ се све више приклања утицају Кине. Доналд Трамп је у извршној наредби о санкцијама према гувернерки Хонгконга Кери Лам, као и против још неколико других званичника, навео као разлог гушење слобода и права грађана, као и урушавање демократије. По њему, то је резултат кинеског утицаја.

Санкције, дакле, представљају један од главних адута предизборне кампање Доналда Трампа, започете малтене одмах по добијању избора. Међутим, историја коришћења међународних санкција као средства принуде показала је бројне слабости. Углавном се званични циљани ефекат не постиже. Уколико је њихов циљ нпр. био слабљење популарности водеће политичке елите у некој земљи (као што је то случај са увођењем санкција Русији или Кини), тј. обарање постојећег режима, примена санкција може довести до супротног ефекта и јачања њихове популарности. Разлог за ово је врло једноставан. Санкције често бивају схваћене од стране народа коме се намећу као велика неправда и претња са стране, што лако може довести до уједињавања у борби против „спољњег непријатеља“. Такође, санкције могу довести и до јачања неке земље принудивши је да се ослони само на своје ресурсе и могућности, што као крајњи резултат може имати и јачање привреде те земље колико год то звучало невероватним. Управо овакав резултат је имало увођење санкција Русији и Кини. Одмах је наступило огромно престојавање, пре свега на унутрашњем плану, а затим и на спољашњем у потрази за другим тржиштима.

Без обзира на оваква искуства, крајњи резултат међународних санкција као да никада није у потпуности занимао америчке председнике. Управо због тога је Доналд Трамп исувише лако посезао за овим оружјем без дубље анализе какве би заиста последице имала примена међународних санкција према некој земљи. Главни разлог њиховог коришћења је аутоматски одмах видљив, а то је начин да се добију следећи председнички избори. Њихов значај је нарочито велики имајући у виду да је у претходној предизборној кампањи Трамп најавио да ће направити тоталну реконструкцију Сједињених Америчких Др-

жава која ће резултирати јачањем економије. Иако је Доналд Трамп заиста доста тога постигао на унутрашњем плану и јачању америчке економије, последице глобалне пандемије су готово у потпуности поништиле његове напоре. Сједињене Америчке Државе се у тренутку када се Трамп бори да поново добије изборе изнова налазе пред озбиљним економским изазовима и проблемима.

АМЕРИЧКА ОБАВЕШТАЈНА ЗАЈЕДНИЦА – ПОСТ-ТРАМПОВСКИ ПОВРАТАК НА СТАРИ КУРС

Посматрајући водеће глобалне силе, политички аналитичари веома често прибегавају синтагми „озбиљне државе“. „Озбиљност“ великих сила у великој мери заснована је на постојању јасног и видљивог државничког *континуитета* у вредностима, интересима и нарочито спољној политици. Без обзира на то која и каква политичка опција заузме позиције политичке моћи, промене које можемо очекивати нису парадигматске, већ се дешавају у пажљиво конструисаним границама националног интереса и континуитета вредности. Зато је и транзиција власти лака, мирна и безболна, док сама професионална структура државног апарата остаје релативно непромењена и стабилна, будући да промена власти не означава било какву велику промену политичког курса. Сада већ бивши амерички председник Доналд Трамп представља један веома редак изузетак од правила „озбиљности“ највеће глобалне силе, Сједињених Америчких Држава, јер је политика коју је настојао креирати (више него што је уопште реално имплементирао) излазила из оквира континуитета политичког курса САД, и претендовала да означи парадигматску промену једног политичког система. Стога је и цео мандат Трампа, укључујући и, до сада незамисливе, сцене које су обележиле изборни и пост-изборни период у Вашингтону, одударо од стандардних и уобичајених процедура и образаца поступања у америчком политичком животу.

Готово да нема сегмента државног апарата Сједињених Америчких Држава који није искусио озбиљне турбуленције које је донео боравак Трампа у Овалном кабинету. Трампова самосвојна политика изнедрила је мноштво одлука које нису биле у складу са општом политичком стратегијом, пажљиво конструисаном деценијама уназад, која је представљала потку континуитета америчког

политичког идентитета. Стога је и сваки излазак из трачница онога што је „нормално“, очекивано и прихватљиво за америчку политику означен „ненормалним“, сулудим и коначно неприхватљивим. Без обзира на то да ли говоримо о унутрашњој или спољној политици, заокрети које је креирала Трампова администрација једноставно су одударали од устаљеног и прихваћеног обрасца и наратива америчке политике, интереса и вредности (не улазећи овде у вредносну оцену Трампове политике). Сасвим је природно било очекивати отпор сваком мењању курса на сваком нивоу државног апарата САД који почива на поменутој „озбиљности“, тј. континуитету и окамењеним границама онога што је прихватљиво као *америчко*, будући да се од озбиљних професионалаца унутар државне службе и очекује да „надживе“ сваку политичку власт. Имајући ово у виду, целокупан ток Трамповог мандата обележен је логичним сукобима председничког кабинета са обавештајном заједницом, која у готово свакој држави света представља најконстантнији, најтврђи и најконзервативнији сегмент целокупног државног апарата који почива на оданости државним и националним интересима, далеко изнад било какве дневне политике¹⁷⁶. Оваква природа обавештајне заједнице и условљава нужну фрикцију са сваком наглом и драстичном променом политичког курса, јер се она и доживљава као мета-политички гарант и темељ стабилности и континуитета нације и државе. Ово је нарочито евидентно уколико се политички курс окреће од старих и традиционалних непријатеља и деценијских примарних објеката рада обавештајних агенција.

Разумевање Трампових односа са обавештајном заједницом САД немогуће је без разумевања саме комплексности и својеврсне omnipрезентности ове структуре. Америчка обавештајна заједница (*U.S. Intelligence Community*) представља удружење свих агенција и организација које спроводе обавештајне послове у Сједињеним Америчким Државама и у иностранству за потребе председника, конгреса, начелника Генералштаба и осталих клијената, свим облицима

¹⁷⁶ Шире у: Драган Станар, *Етика међународне политике*, Добротољубље, Београд, 2021, стр. 213-252.

прикупљања података (*SigInt, ImInt, MasInt, HumInt, OsInte* и *GeoInt*)¹⁷⁷. Из овакве дефиниције можемо наслутити опсег и слојевитост деловања обавештајне заједнице најмоћније земље света, а изузетан (готово бесконачан) обим њеног интересовања потврђује и њена структура. Обавештајну заједницу САД чини чак 18 различитих организација, које функционишу независно једна од друге, али заједно чине моћан обавештајни апарат који је на услузи америчком политичком и безбедносном естаблишменту. Од укупног броја организација унутар обавештајне заједнице, две агенције функционишу независно – Директорат обавештајних служби (*ODNI/DNI*) који надгледа и координише обавештајну заједницу и Централна обавештајна агенција (*CIA*), свакако најпознатији елемент обавештајне заједнице (иако би *CIA* дакле хијерархијски требала бити подређена *DNI*, ово у пракси и не изгледа баш тако). Очекивано, чак девет организација у обавештајној заједници функционише под окриљем Министарства одбране (*Defense Department*) САД – Обавештајна агенција МО (*DIA*), Национална безбедносна агенција (*NSA*), Национална геопросторна обавештајна агенција (*NGA*), Национална канцеларија за извиђање (*NRO*), и пет обавештајних видовских јединица војске: копнене војске (*G-2*), ваздухопловства (*USAF ISR*), морнарице (*NI*), мариначка (*MCIA*), и новоформираних свемирских снага (*USSFI*). Коначно, овај робустан систем заокружује укупно седам елемената који припадају другим министарствима и агенцијама – популарни Федерални биро за истраге Министарства правде (*FBI*), Канцеларија за обавештајне и контра-обавештајне послове Министарства енергетике (*DE OIC*), Канцеларија за обавештајне послове и аналитику Министарства домовинске безбедности (*DHS OIA*), Обавештајна агенција Обалске страже (*CGI*), Канцеларија за обавештајне послове националне безбедности Управе за сузбијање наркотика Министарства правде (*DEA ONSI*), Биро за обавештајне послове и истраживање Државног секретаријата (*INR*) и Канцеларија за обавештајна питања и аналитику Министарства финансија (*OIA*). Очигледно, целокупан управни систем у САД у потпуности је „покривен“ обавештајном активношћу,

¹⁷⁷ Office of the Director of National Intelligence, “Members of the IC”, доступно на: <https://www.dni.gov/index.php/what-we-do/members-of-the-ic>, приступљено 25.1.2021.

нарочито после 2001. године, када је велик број наведених агенција и канцеларија формиран, а кључну улогу у контроли и координацији игра Директор обавештајних служби, који је у директном контакту са председником.

Однос Трампа са обавештајном заједницом током целокупног мандата у многоме је обликован извештајима елемената заједнице о, сада већ чуваној, руској умешаности у председничке изборе 2016. године на којима је Трамп победио Хилари Клинтон. Први сусрет новоизабраног председника са представницима обавештајне заједнице био је јасна назнака онога шта ће се дешавати следеће четири године, будући да су тројица људи са којима се састао Трамп (Коми *FBI*, Бренан *CIA* и Клепер *DNI*) били по његовом мишљењу укључени у шпијунирање и минирање његове председничке кампање. Велика доза неповерења и анимозитета према обавештајној заједници, чини се, није напустила бившег председника до краја његовог боравка у Белој кући, због чега је веома често од стране обавештајне заједнице био називан параноичним. Током мандата, Трамп је оптуживан за политизацију обавештајне заједнице, именовање некомпетентних, политички подобних и лојалних, особа на важна места у обавештајном систему (Ретклиф, Гренел, итд.), сукоб интереса у вези са приватним војним компанијама (*DynCorp*), недостатак безбедносне културе и просто дубоко неразумевање безбедносне политике и обавештајног система. Са друге стране, председник је искористио готово све доступне механизме да не остане дужан „нелојалној“ и „непријатељској“ обавештајној заједници – оглушивао се на њихове препоруке (највише у вези са питањима Русије), јавно их дискредитовао и понижавао (чак им експлицитно саветовајући да се „врате у школу“), (не)свесно јавно откривао осетљиве обавештајне податке, итд. Без обзира на то што функција председника САД заиста објективно представља најмоћнију функцију на планети, чини се да ни она није ни приближно довољно моћна да гарантује успех у сукобу са обавештајном заједницом. Стога нема сумње да ће бивши председник Трамп пораз на изборима, макар делимично, приписати и деловању нелојалних обавештајних елемената.

Једно од централних питања за новог председника САД, Џозефа Бајдена, јесте како поправити до темеља уздрман однос између Беле куће и обавештајне заједнице. Иако би се на први поглед то могло учинити као веома тешко и напорно путовање ка обнови пољуљаног поверења и неопходне синергије политичког одлучивања и професионалне експертизе, сви су изгледи да то неће бити баш тако. Разлог зашто је за очекивати да обавештајна заједница у рекордном року поново постане главни ослонац Беле куће после четири године анимозитета и међусобне антагонизације, јесте што по среди није био структурални већ лични проблем. Током Трамповог мандата није се формално променило готово ништа важно у структури, улози и функционисању обавештајне заједнице (осим додавања свемирског *USSFI*), те је на Бајдену сада „само“ да заслужи њихово поверење и оданост кроз одговарајућа именована. Нови председник кренуо је управо у том правцу, именовавши бившу директорку (другу по рангу, испод поменутог Бренана) ЦИА-е Аврил Хејнс за нову Директорку обавештајних служби, која ће координисати рад осталих 17 институција у заједници¹⁷⁸. Овим именовањем (које се догодило и пред предлога за новог директора ЦИА-е), Бајден је јасно дао до знања да ће један од тежишних задатака његове администрације бити блиска сарадња са целокупном обавештајном заједницом, јер је управо преко ове позиције Трампова администрација настојала контролисати све делове заједнице које је сматрала „проблематичним“. Са друге стране, именовањем (за сада заправо номиновањем) бившег америчког амбасадора у Москви, Вилијама Бурнса на место директора ЦИА-е, Бајден јасно наглашава тежишно усмерење обавештајне заједнице – ка Русији и Кини, коју је Хејнс назвала новим „примарним циљем“, позивајући на „агресивнији став“ нове америчке администрације¹⁷⁹.

¹⁷⁸ Shane Harris, “Senate confirms Avril Haines as director of national intelligence”, *The Washington Post*, 20.1.2021. доступно на: https://www.washingtonpost.com/national-security/haines-director-national-intelligence-confirmed/2021/01/20/135053ba-5b73-11eb-b8bd-ee36b1cd18bf_story.html, приступљено 22.1.2021.

¹⁷⁹ Излагање Аврил Хејнс пред Комитетом Сената за обавештајне делатности, 19. јануара 2021. доступно на: <https://www.c-span.org/video/?508041-1/dni-nominee-avril-haines-testifies-confirmation-hearing>, приступљено 25.1.2021.

Иако после четири године Трампа Бајден заиста није имао тежак задатак да се прикаже у бољем светлу у очима обавештајне заједнице, његов фокус на „традиционалне“ непријатеље Русију и Кину и заузимање оштријег и агресивнијег става према конкурентима у глобалној политичкој арени, представља најјачи адут у рукаву Беле куће у напорима да оснажи и побољша односе са овим кључним сегментом америчке државе. Обавештајна заједница ће сасвим сигурно снажно подржати овакав политички приступ, и свесрдно помоћи напоре новог председника да се супротстави интересима Кине и Русије по сваку цену, нарочито после одласка Трампове администрације коју је током целог мандата пратила „руска сенка“ из перспективе заједнице. Снажна кохезија између обавештајне заједнице и извршне власти свакако је изузетно пожељна и корисна за свако друштво, те ћемо извесно, макар у следеће четири године, сведочити много већој синергији у америчкој унутрашњој и спољној безбедносној политици. Глобална цена такве „нове“ политичке енергије, а свака политичка одлука има своју цену, остаје да се утврди у будућности, али се чини да улазимо у период интензивније русо и синофобије, те агресивније спољне политике Сједињених Америчких Држава.

АФЕРА „ЛАПТОП“: РЕПУБЛИКАНСКО ОРУЖЈЕ КРАЈЊЕ НУЖДЕ

Борба за политичку власт, вез обзира када и у ком формату се одиграва, по правилу је сурова, бескомпромисна и бескрупулозна. Природно, како се повећавају улози у тој борби, тј. што је престижнија и значајнија позиција моћи око које се сукобљавају интереси, тако расте не само интензитет, већ и спектар средстава која постају „дозвољена“. Стога и не чуди што се у политичкој борби за најзначајније и најважније политичке функције често посеже за крајњим макијавелистичким решењима¹⁸⁰ и опцијама, све у циљу постизања коначног циља преузимања (или задржавања) моћи. А када говоримо о значају и концентрацији моћи у одређеној политичкој функцији, позиција председника Сједињених Америчких Држава, најзначајније и најмоћније државе света, свакако је без премца и конкуренције. Из те перспективе треба посматрати и скорашњи развој догађаја у САД око афере Хантера Бајдена, те исту посматрати као последње оружје републиканаца против његовог оца, Џозефа Бајдена, председничког кандидата Демократске странке.

Сама афера која окружује пословање и приватан живот млађег Бајдена није новијег датума, али је период уласка у последње и одлучујуће недеље изборне кампање дефинитивно идеалан моменат за њену реактуелизацију и проширивање, посматрајући из угла републиканаца чији кандидат сада већ значајно заостаје у трци. Наиме, послови Хантера Бајдена у Украјини у жижи су интересовање америчке јавности већ неколико година, а то се интересовање сразмерно повећава са приближавањем важним политичким догађајима, као што су објава номинације за председничког кандидата,

¹⁸⁰ Према Макијавелијевој чувеној крилатици, у политици су дозвољена сва средства која се могу оправдати крајњим циљем, који је за Макијавелија увек узимање и очување политичке власти. Čedomir Ćupić, *Politika i zlo*, Univerzitetska гљеж, Nikšić, 1990.

предизборне дебате, фото-финиш изборне трке итд. Сам Хантер Бајден и његово пословање очигледно није суштина проблема, већ тврдње републиканаца и њима склоних медија, да је именовање млађег Бајдена у борд директора највеће приватне украјинске компаније за експлоатацију нафте и гаса Бурисме (*Burisma*) у априлу 2014. године доказ коруптивних радњи његовог оца Џозефа, који у том моменту обавља функцију потпредседника САД, у Обамином мандату¹⁸¹. Не само да је старији Бајден у том моменту био потпредседник САД, већ је био и активно укључен у управљање украјинском кризом која је уследила после пада Јануковича и руске анексије Крима. Оно што се посебно потенцира из републиканског табора јесте отворен и јавно документован дипломатски притисак који је 2015. године потпредседник Бајден вршио на нове украјинске власти да смене тадашњег државног тужиоца Виктора Шокина, у моментима када он врши истрагу у вези са корупционашком афером компаније Бурисма, у којој је на одговорном месту запослен потпредседников син Хантер. Тужилац Шокин убрзо је смењен, а сама истрага никада у потпуности није разоткрила цео спектар корупције. За оне склоне Трампу, ово је јасан и недвосмислен показатељ постојања конфликта интереса и злоупотребе функције од стране Бајдена старијег, којег оптужују да је искористио положај и утицао на званични Кијев да заустави истрагу.

Са друге стране, из перспективе демократа, „украјинска афера“ породице Бајден изгледа потпуно другачије. Оно што демократе истичу у први план јесте злоупотреба позиције од стране председника Трампа, којег оптужују да је преко свог адвоката, некадашњег градоначелника Њујорка, Рудија Ђулијанија (али и ослањајући се на најверније сараднике Пенса, Болтона, Сонланда и Помпеа), уцењивао украјинског председника Порошенка, а потом и његовог наследика Зеленског. Према изворима на које се ослањају демократе, садашњи амерички председник је условљавао финансијску, војну, политичку и другу помоћ САД Украјини отварањем нове корупционашке истраге којом би, поред компаније Бурисме и Хантера Бајдена, био обухваћен и његов отац, садашњи Трампов противкандидат. Притисак Трампове

¹⁸¹ “Hunter Biden: Republicans release report on Joe Biden’s son”, *BBC*, 23.9.2020, доступно на: <https://www.bbc.com/news/election-us-2020-54268887>, приступљено 27.9.2020.

администрације био је толико снажан, да је и дотадашња амбасадорка САД у Украјини, Мари Јовановић, повучена са те позиције услед, како то Вол Стрит журнал пренести, жалби Рудија Ђулијанија да „минира напоре да се званични Кијев убеди да отвори званичну истрагу против бившег потпредседника Бајдена“. Сам Доналд Трамп није много ни крио своје намере у вези са отварањем истраге против Бајдена у Украјини, већ је у више наврата јавно истакао да је у разговорима са Зеленским изнео своје очекивања да Украјина отвори истрагу која би обухватила оба Бајдена, јер сматра да је то „његово пуно право, будући да доста новца одлази у ту земљу (Украјину)“. За демократе, ово недвосмислено показује Трампово ослањање на ресурсе страних земаља у унутрашњој политичкој борби против Бајдена.

И док међусобно отпуживање демократа и републиканаца поводом корупције, злоупотребе положаја и „коришћења страних ресурса за потребе политичке кампање“ траје већ година, оно што је поново фокус јавности позиционирало на „украјинску аферу“ јесте обиман материјал који је екстракован са лаптопа који наводно припада Хантеру Бајдену. Лаптоп, који је у априлу 2019. године остављен у једном сервису у Делаверу услед оштећења водом и потом никада преузет од стране власника, конфискован је од стране ФБИ-а који је на хард диску лаптопа пронашао обимне и-мејл преписке Хантера Бајдена и његових украјинских колега. У једном од мејлова, саветник Бурисме, Вадим Позхарски захваљује млађем Бајдену што је у априлу 2015. године „организовао састанак (Позхарског) са његовим оцем у Вашингтону“, док се у мејлу истог саветника из 2014. године Хантер охрабрује да „искористи свој утицај за добробит компаније“¹⁸²! Ови докази у великој мери оповргавају раније изјаве демократског кандидата Џозефа Бајдена који је у више наврата истакао да „никада није ни разговарао са сином о његовим иностраним пословима“. Поред овог „крунског доказа“ умешаности породице Бајден у корупционашку аферу у Украјини, одређени мејлови уплићу Бајденове и у сличну ситуацију у пословању са Кином, у време потпредседничког мандата старијег Бајдена.

¹⁸² Emma-Jo Morris, Gabrielle Fonrouge, “Smoking-gun email reveals how Hunter Biden introduced Ukrainian businessman to VP dad”, *NY Post*, 14.10.2020, доступно на: <https://nypost.com/2020/10/14/email-reveals-how-hunter-biden-introduced-ukrainian-biz-man-to-dad/>, приступљено 20.10.2020.

У покушају даљег дискредитовања демократског кандидата, шокантност афере амплификује и додатни материјал који је пронађен на хард диску Хантеровог лаптопа, међу којима и видео запис конзумације наркотика (и то тешке дроге - крек) од стране Бајдена јуниора, као и његови експлицитни сексуални снимци. Иначе, по сопственом признању, Хантер Бајден је дуже време имао проблема са зависности од дроге, као и са већим бројем „блажих“ порока. Цела афера „лаптоп“ долази републиканцима као „шлаг на торту“, мање од месец дана након извештаја два сенатска комитета у којима се закључује да је пословање Хантера Бајдена у Украјини, из перспективе конфликта интереса и трговине утицајем, „проблематично“. Штавише, у последњим неформалним наступима републиканаца, све се више говори о томе да је повод за конфискацију хард диска заправо дечија порнографија која се наводно налазила на Хантеровом лаптопу! Иако и даље на нивоу спекулација, окакве тврдње могу изазвати далекосежне последице не само у кампањи, већ и у приватним животима породице Бајден.

Јасно је да је афера „лаптоп“ најјаче оружје у републиканском предизборном арсеналу, и да њено пласирање у јавност преко Њујорк Поста од стране Ђулијанија долази у моментима када је кампања пред самом кулминацијом. Досадашњи показатељи недвосмислено иду у корист Бајдена, будући да по свим релевантним истраживањима Трамп поприлично заостаје на националном нивоу. Чини се да је из штаба републиканаца процењено да је ово идеалан тренутак да за покушај политичког „нок-аута“ противничног кандидата, нарочито имајући у виду да је сам лаптоп заплешен од стране ФБИ још у децембру прошле године, а да је власник радње самостално ископирао садржај хард диска и уручио га Роберту Костелу, најближем сараднику Рудија Ђулијанија. Овакав развој догађаја може нам показати да је у Трамповом „углу“ јасно препознато да им победа измиче из руку, и да је неопходно посегнути за најјачим могућим оружјем „крајње нужде“, чак иако је његов морални статус у најмању руку проблематичан¹⁸³. Сурови макијавелизам је недвосмислено и даље пристуан у политичком животу, чак и у најразвијенијим демократијама.

¹⁸³ Како чувени Волцер дефинише, у ситуацијама „крајње нужде“, престају да важе морална ограничења. Majkl Volzer, *Pravedni i nepravedni ratovi*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, стр. 310-311.

КАМАЛА ХАРИС – МАЈК ПЕНС: (ПОТ) ПРЕДСЕДНИЧКА ДЕБАТА

Развијена демократија коју данас ужива добар део човечанстава, и која се поставља као један од носећих идеала и вредности савремене цивилизације, подразумева више атрибута. Један од кључних атрибута демократије јесте политички плурализам, концепт који означава нужност постојања више различитих политичких опција, понекад чак и директно супротстављених, како би демократија суштински уопште могла постојати. У зависности од тога коју демократију посматрамо, можемо се уверити да плурализам може означавати политичку борбу великог броја политичких партија, понекад чак и нерационално великог (у Републици Србији рецимо постоји више десетина политичких партија, од којих већина узима активно учешће у изборном процесу)¹⁸⁴. У водећим и најразвијенијим демократијама света, као што је то случај у Сједињеним Америчким Државама, политички плурализам отелотворен је кроз политичко надметање две доминанте партије.

Демократска и Републиканска партија свакако нису једине политичке опције у САД – постоји огроман број мањих политичких партија, од којих неке у појединим моментима претендују и на релевантност на федералном нивоу (Либертаријанска партија, Зелена партија, Уставотворна партија, итд.) – али се у пракси амерички политички систем посматра као двопартијски¹⁸⁵. Као и сваки други систем, двостраначје евидентно има мана, али је једна од значајних врлина оваквог система директно дебатовање и јавна дискусија кандидата двају доминантних странака као саставни део изборне поли-

¹⁸⁴ Министарство државне управе и локалне самоуправе, Регистар политичких странака. Доступно на: <http://mduls.gov.rs/registri/registar-politickih-stranaka/>

¹⁸⁵ James L. Sundquist, *Dynamics of the Party System: Alignment and Realignment of Political Parties in the United States*, Brookings Institution Press, Washington DC, 1983.

тичке праксе. И док су традиционалне председничке дебате у сваком председничким изборима у САД привлачиле енормну пажњу америчке и светске стручне јавности, предстојећи новембарски избори донели су једну својеврсну новину – изузетну важност потпредседничке дебате.

Потпредседничке дебате нису новост у савременој америчкој политичкој култури (организују се од 1976. године), али су ретко када доживљаване као нарочито важне или релевантне. Међутим, овога пута ситуације је драстично другачија, макар из перспективе стручне јавности. Један од очигледнијих разлога зашто је овогодишња потпредседничка дебата посматрана као важнија од пређашњих јесте чињеница да одређен број стручњака сматра да постоје шансе (очигледно, доста веће него раније) да један од кандидата за потпредседника заправо преузме председничке дужности недуго након избора. И док се из штаба републиканаца јасно поручује гласачком телу да је прави председнички кандидат Демократске партије заправо Камала Харис а не Џозеф Бајден, у светлу нових догађаја није немогуће замислити и Мајка Пенса у истој ситуацији. Наиме, ко год да победи на новембарским изборима, Сједињене Државе добиће најстаријег председника у својој историји. Садашњи председник Доналд Трамп постао је најстарији председник у историји приликом своје прве инаугурације, када је имао више од 70 година. Уколико поново победи, Трамп ће обновити мандат са пуне 74 године. Са друге стране, уколико на изборима победу однесе Бајден, Америка ће такође добити најстаријег председника у историју, будући да кандидат демократа у новембру пуни 78 година! Имајући у виду Бајденове године, као и, по републиканцима, веома забрињавајуће здравствено стање, из „црвеног“ тора се могу чути тврдње да је Харис на путу да постане прва председница у историји САД, убрзо после избора. Наравно, уколико демократе победе. Републиканци се до скоро нису суочавали са сличним тврдњама, нарочито имајући у виду, за америчке услове, аутократски имиџ Доналда Трампа, али је недавно заражавање председника и прве даме Ковид-19 вирусом на површину избацило истоветну дилему. И поред тога што се Трамп опоравио у рекордном року, и веома брзо вратио у овалну канцеларију, живот у доба глобалне пандемије која никако

не јењава додатно акцентује питање избора људи из најризичнијих здравствених група на значајне политичке позиције.

Оба потпредседничка кандидата су значајно млађа од својих председничких партнера у изборној трци (Пенс има 61 годину, док је сенаторка Харис пет година млађа), и очигледно се не суочавају са истим степеном здравственог ризика као Бајден и Трамп. Резултати гледаности потпредседничке дебате, који ће бити доступни јавности кроз неколико дана, показале да ли је шира гласачка јавност озбиљно схватила упозоравање стручне јавности на изузетан значај потпредседничких кандидата на предстојећим изборима у САД, који је готово без историјског преседана. Сада доступни подаци, који показују да је потпредседничку дебату само на *YouTube*-у уживо гледало готово 10 милиона људи, усмеравају закључак у том правцу. Као поређење можемо навести податак да је укупна гледаност потпредседничке дебате између Кејна и Пенса на прошлим изборима у САД била тек око 37 милиона, док је председничку дебату између Доналда Трампа и Хилари Клинтон пратило чак 84 милиона Американаца, што је историјски рекорд. Чини се да постоји могућност да се овогодишње бројке макар приближе рекордној гледаности потпредседничке дебате између Саре Пејлин и Џоа Бајдена из 2008. године, када се први пут у историји дебата десило да је потпредседничка дебата премашила гледаност све три председничке. Међутим, гледаност од готово 70 милиона коју је имала Пејлин-Бајден дебата тешко ће икада бити досегнута. Чини се да ће републиканци много више профитирати уколико убеде гласачку јавност да се на изборима у новембру једнако бира између Трампа и Бајдена колико између Хериса и Пенса, нарочито имајући у виду контраверзну политичку и личну прошлост сенаторке из Калифорније.

ДА ЛИ СУ ИЗБОРИ УОПШТЕ БИЛИ ПОТРЕБНИ?

Избори у сваком демократском систему представљају суштинску „прославу демократије“, где се изнова потврђују основне претпоставке и премисе о слободи, мирној транзицији власти, праву да бирамо и будемо изабрани, једнакости свих гласова, итд. Победник избора представља легитимно отелотворење изборне политичке воље већине, али и нужно захтева прихватање таквог исхода од стране оних који нису гласали за победничку опцију. У неким комплексним изборним системима, какав је свакако онај у Сједињеним Америчким Државама, извесност победника на председничким изборима не зависи толико од укупног броја гласова, тј. од такозваног *popular vote*-а, колико од електорских гласова које доноси победа у одређеној федералној држави¹⁸⁶. Управо је из тог разлога веома тешко јасно прогласити победника избора у кратком временском периоду, јер није немогуће да кандидат са укупно већим бројем гласова изгуби изборе услед мањег броја електорских гласова. Штавише, одређен број америчких председника управо је на овај начин дошао у Белу кућу – у новијој историји то је био случај са Џорџом Бушом Јуниором 2000. године и тренутним председником САД Доналдом Трампом 2016. године. Стога је проглашење победника на америчким председничким изборима увек била изузетно деликатна тема, јер је политичка озбиљност и трезвеност захтевала стрпљење до самог краја процеса бројања гласова.

Поменути Трамп, који је на претходним изборима 2016. године добио само 46,09% укупних гласова, а потом релативно глатко победио Хилари Клинтон на Електорском колеџу, где је добио укупно 304 гласа, тј. 55,5%, нада се сличном сценарију и на овогодишњим пред-

¹⁸⁶ United States Government, “Presidential Election Process”, доступно на: <https://www.usa.gov/election>, приступљено 19.11.2020.

седничким изборима на којима је демократска партија јасно однела победу у укупном броју гласова. Међутим, за разлику од претходних избора у којима је такође владао одређен степен неизвесности, чини се да у новембру 2020. године сведочимо потпуном деградирању целокупног демократског процеса и суштинској девалвацији демократије од стране америчких медија. Без обзира на то што још увек нема званичних потврда о победнику у неколико кључних држава у којима постоје спорови око грешака у бројању гласова и осталих изборних неправилности, медији су одавно апсолутно, неопозиво и недвосмислено прогласили Бајдена за победника избора и новог председника САД. Без обзира на то какав на крају буде исход жалби републиканаца, и без обзира на то ко и са каквом разликом на крају званично тријумфује, сценарио у којем медији одређују ко је победник избора, и то са недвосмисленом и неупитном стопроцентном сигурношћу јесте сценарио у којем је не само поражен демократски изборни процес, већ и веома опасан и потенцијално деструктиван сценарио.

Не само да се амерички медији већ десетак дана, заправо готово од самог дана избора, утркују у томе ко ће јасније и гласније да прогласи победу Бајдена, већ медијски проглашена победа једног од кандидата резултује и званичним честиткама државника широм света!? Додатно, свако позивање на стрпљење до званичних, коначних и дефинитивних резултата избора наилази за једну манихејску јавну осуду целокупне медијске јавности. Штавише, популарне телевизијске куће, као што су *MSNBC*, *ABC*, *CNBC*, *CBS* и *NBC* одлучиле су се за до сада незабележен потез, да прекину конферецију **актуелног** председника САД у моменту када он износи став који није у складу са тврдњом медија о исходу избора! Овим путем пошао је и *Твиттер*, који је самоиницијативно почео да означава твитове Доналда Трампа који се не слажу са владајућим медијским наративом - лажним. Подсетимо, све ово се дешава у својеврсном пост-изборном вакуму у којем и даље нема званичне потврде победника избора! Додатно, амерички политичари који у јавности не желе да се сложе са медијски изабраним председником све док не стигне и званична потврда надлежних институција, означавају се као *election deniers* (они који поричу изборе), док се на одређеним медијима могу видети и пра-

ве „листе“ оваквих људи. Формулација *election deniers* није ни мало случајна, јер неодољиво подсећа на формулација *holocaust deniers* или *climate-change deniers*, које имају веома јасне и дубоко негативне конотације.

Медију су дакле не само самостално и недвосмислено прогласили председника САД, и поред чињнице да изборни процес још увек није завршен, већ су створили такав наратив у коме је свако ко порекне „медијску истину“ политички остракизован и идеолошки анатемисан. Они који желе да верују демократским институцијама више него медијским кућама проглашени су непријатељима демократије. Без обзира на то ко на крају и званично буде проглашен победником избора, чини се да су сами избори били потпуно беспотребни и редундантни, јер је воља медија очигледно битнија од воље бирача. Сценарио у коме се Бајден проглашава победником избора јесте најбезболнији сценарио, јер је у супротном ситуација потпуно непредвидива – шта ће се десити са друштвом Сједињених Америчких Држава уколико се деси „незамисливо“, и коначни резултати покажу да је победник Доналд Трамп? Да ли је то уопште замисливо сада, када је креирана таква атмосфера у којој је могућ само један победник избора, а то свакако није Трамп? Да ли ће медији уопште „дозволити“ актуелизацију истине која је супротна њиховој истини, коју је здраво за готово прихватила и половина америчке популације?

За крај, подсетимо само на развој догађаја на председничким изборима 2000. године, када је у трци између Буша и Гора на крају одлучило невероватних 537 гласова! Наиме, на изборима који су по много чему били слични овогодишњим, било је потребно чак 37 дана, уз уплитање разних институција што је кулминирало укључивање и Врховног суда САД у процес, да се прогласе коначни резултати избора, по којима је Џорџ Буш Јуниор победник. Не само да је маргина победе била невероватно ниска, и не само да је Гор добио више укупних гласова бирача, већ су и медији упорно проглашавали победника иако нико у државном апарату САД није са сигурношћу знао ко је победник (у зависности од медија, и Буш и Гор су били проглашавани „победником“). Није ли за очекивати да поучени овим, релативно недавним, искуством медији имају макар минимално

стрпљење и презумцију неизвесности коначног резултата? Победа Бајдена јесте вероватна али ни у ком случају није сигурна, као што није сигурна ни, много мање вероватна, победа Трампа. И док историја веома специфичног америчког изборног система показује да је сасвим могуће да на крају тријумфује аутсајдер, медији су ту могућност дефинитивно и сасвим искључили. Оно што јесте кључно питање јесте питање одговорности за најгори пост-изборни сценарио, за који се надамо да се неће догодити у САД, али који није *немогућ*. Да ли се нестварна неодговорност америчких водећих медија може свести само на, новинарској професији инхерентну, тежњу ка ексклузивности, или је по среди јавни тријумф медијске елите над вољом грађана, који означава улазак америчког друштва у један нови облик политичког система у којем ће медијске елите бирати председника?

БАЈДЕНОВ „ПИК“: ПОТЕНЦИЈАЛНО НАЈВАЖНИЈИ ИЗБОР ПОТПРЕДСЕДНИКА У НОВИЈОЈ АМЕРИЧКОЈ ИСТОРИЈИ

Из перспективе европских демократије, махом континентално-европских политичких система, значај председничких избора у земљама са пуним председничким системима није адекватно вреднован и схваћен¹⁸⁷. У складу са тим, нарочито је значај кандидата за потпредседника у таквим политичким системима занемарен, до те мере да је заправо наизглед ирелевантан за медије и шире политичке кругове ван САД. И док се то могло сматрати релативно разумљивим и гранично оправданим у досадашњим изборним тркама у глобално значајним председничким политичким системима, важност избора потпредседничког кандидата Демократске странке у предстојећим председничким изборима у Сједињеним Америчким Државама је потенцијално без историјског преседана.

Амерички политички систем представља класичан пример председничке републике, у којој је председник државе истовремено и шеф владе, тј. особа која именује министре, тј. секретаре и контролише рад министарстава¹⁸⁸. Стога, избор председника у САД еквивалентан је значају парламентарних и председничких избора заједно у парламентарним републикама, а имајућу и виду објективну глобалну моћ Сједињених Држава, овај је изборни процес вероват-

¹⁸⁷ Најближе председничком систему САД прилази Француска са својим мешовитим, полупредседничким политичким системом, док је већина европских демократија устројена по парламентарном систему. Шире у: Miroslav Mladenović, Željko Ivaniš, Zoran Jeftić, *Politički sistemi u savremenoj međunarodnoj zajednici*, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2016.

¹⁸⁸ О специфичностима америчког presidencyлизма у: Radivoj Stepanov, “Vašingtonski model’ prezidencijalizma“, *Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. 35, Issue 1, 2010, стр. 21-34.

но и глобално најважнији. Међутим, недовољно пажње се посвећује одлуци председничког кандидата о томе кога ће изабрати за свог потенцијалног потпредседника (*Running Mate*). Потпредседник САД је први у „линији наслеђивања“ председничке власти и политичких прерогатива, у случају да је председник из неког разлога онемогућен у обављању своје функције. Стога је важно да и потпредседник буде на изборима заједно са председником, јер се на тај начин осигурава његова изабраност, а не постављеност, и самим тим легитимност. Разлози за преузимање власти од стране потпредседника су смрт, оставка или опозив његовог „партнера“, тј. председника САД. Управо је из тог разлог немогуће пренагласити историјски значај избора потпредседничког кандидата Демократске странке, који ће заједно са председничким кандидатом Џозефом Бајденом покушати да врати демократе у Белу кућу.

Од самог почетка кампање, америчка јавност константно дискутује о физичком и менталном стању демократског кандидата, који је новембру пуни чак 78 година. Уколико би Бајден био изабран, он би понео звање најстаријег председника САД у историји, звање које је до сада носио управо Доналд Трамп, који је у тренутку инаугурације имао 70 година. Али нису само године фактор у случају Бајден – демократски кандидат је у више наврата збуњивао америчку јавност својим јавним наступима у којима је било евидентно да постоји неки проблем у говору, артикулацији мисли, менталној бистрини, итд. Чак до те мере да се јавно и отворено дискутовало о његовој менталној подобности за било какву јавну функцију, а нарочито ону најважнију. Физичко здравље Бајдена такође је под лупом шире, али и стручне јавности, која није уверена да је Бајден физички способан за обављање функције председника САД. Демократска странка је очекивано одговарала на ове врсте оптужби медицинским извештајима, пропагандним активностима, итд. али је чињеница да нема много гласача, чак ни међу демократама, који су уверени да је Џозеф Бајден ментално и физички способан да буде следећи председник. Али, још је важније да то више не буде Трамп.

Управо зато је америчка јавност фокусирана, и то много више него икада раније, на предстојећу одлуку о избору Бајденовог потен-

цијалног потпредседника. Ко год буде изабран на ту функцију, биће посматран не само кроз призму потпредседника, већ и потренијалне замене за Бајдена уколико се после избора заиста у неком моменту установи да он није способан за обављање функције. Није занемарљива могућност да избором потпредседничког кандидата Демократска странка заправо бира следећег председника САД! Очекивано са либералним курсом који заузимају демократе, потпредседнички кандидат ће готово извесно бити жена, и то највероватније не-бела жена, како би се постигао толико жељени и проповедани родни и расни диверзитет у Сједињеним Америчким Државама. Већ сада се може говорити о неком „скраћеном списку“ кандидата, међу којима су готово искључиво управо не-беле жене – Керен Бас, Тами Дакворт, Киша Ленс Ботомс, итд. Ипак, чини се да су два најизгледнија кандидата за место потпредседника Сузан Рајс и Камала Херис, црне жене „млађе“ генерације (млађе од Бајдена, обе имају 55 година) политичарки у САД. И Рајс и Херис имају богато политичко искуство, како у унутрашњој тако и у спољној политику и САД, и несумњиво поседују све нужне атрибуте за вршење функције потпредседника. Још интересантније је свакако посматрати обе кандидаткиње из објашњене и веома могуће перспективе прве председнице САД у историји – оно што демократима није успело са Хилари Клинтон, можда ће сада проћи за руком са Бајденовом потпредседничком кандидаткињом.

Наравно, увек постоји могућност велеобрта у последњем тренутку – то је моменат суштински својствен високој политици – па да Бајден изабере рецимо Елизабет Ворен, белкињу од преко 70 година. Међутим, имајући у виду тренутну унутрашњу климу у Сједињеним Америчким Државама, и основу идеологије на којој демократска странка итекако профитира у јавном дискурсу са својим потенцијалним гласачима, чини се да ће фактор нужног диверзитета директно утицати на то потпредседнички кандидат који ће изаћи на изборе заједно са белим мушкарцем у позним годинама бити управо жена млађе генерације која припада другој раси. Имајући у виду нимално наивне изазове година и општег физичко-менталног стања Џозефа Бајдена, избор демократског потпредседничког кандидата на изборима

2020. могао би бити најважнији потпредседнички избор у модерној историји Сједињених Америчких Држава.

ГОДИНУ ДАНА „ДЕМОКРАТИЈЕ“: ПРВИХ 365 ДАНА БАЈДЕНА У БЕЛОЈ КУЋИ

Својеврсни „пресеци“ којима се евалуира успешност, ефикасност и свеукупни дојам владавине пре истека мандата нису уставно или законски прописани или предвиђени у савременим демократским политичким системима. Ипак, можемо говорити о одређеним традицијама или тековинама демократије, такорећи имплицитним демократским институцијама које, *inter alia*, дефинишу управо такве „тачке пресека“ у којима се јавно разматрају потези и одлуке институција власти. Чини се да су две, у очима јавности, најзначајније тачке пресека оне које долазе после 100 дана и после прве године власти. Иако су обе тачке објективно потпуно арбитрарне, и тиме у практичном политичком смислу безначајне, оне привлаче значајну количину пажње, не само шире јавности и медија, већ и самих представника власти. Тако је и ових дана пажња целокупне политичке јавности у Сједињеним Америчким Државама концентрисана на евалуацију и оцену првих годину дана владавине председника Џозефа Бајдена.

Амерички председник Бајден званично је преузео функцију од Доналда Трампа 20. јануара 2021. године, инаугурацијом која је означила крај најконтроверзнијег, најтурбулентнијег и најделикатнијег изборног (укључујући ту и предизборна, а нарочито постизборна дешавања) период у савременој политичкој историји најмоћније демократске силе на планету. Преузимајући функцију пре годину дана, Бајден је изјавио да његов улазак у Овални кабинет „не представља тријумф кандидата, већ принципа – принципа демократије“¹⁸⁹, која је у очима демократа озбиљно еродирана током

¹⁸⁹ Joseph R. Biden, “Inaugural Address by President Joseph Biden, Jr.”, *The White House*, доступно на: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/01/20/inaugural-address-by-president-joseph-r-biden-jr/>, приступљено 1.2.2022.

четворогодишњег мандата републиканског председника Трампа. Стога је нарочито интересантно осврнути се на годину дана „демократије“ у Сједињеним Америчким Државама која је иза нас. Шта је Бајденова администрација успела да промени или унапреди у првих 365 дана од преузимања власти? У тренутку преузимања власти, Бајден је ситуацију описао као „савршену олују“ великих историјских изазова који су пред америчким народом, будући да се нација суочавала са четири велика проблема – пандемијом корона вируса, климатским изазовима, економском кризом и социо-расним немирима који су обележили 2020. годину у Америци.

Међу најснажнијим адутима у предизборној кампањи демократа била је и критика начина на који се Трампова администрација борила са пандемијом на америчкој територији. Један од најзначајних показатеља Бајденових напора у првих пола године у Белој кући јесу проценти вакцинисаних грађана који су до лета 2021. значајно и континуирано расли (преко 75% одраслих грађана САД примило је макар једну дозу вакцине), што је довело до тога да Бајден у јулу славodobитно изјави да нација 2021. године може да слави и „Дан независности од Ковид-19 пандемије“¹⁹⁰. Међутим, појава делта и омикрон варијација корона вируса нагло је променила ситуацију на терену, те су крајем прошле године бројке новозабележених случајева заразе порасле на ниво који је готово троструко већи него крајем последње године Трамповог мандата. Нажалост, и број смртних случајева услед заразе короном такође је значајно порастао, те је број смрти од Ковид-19 вируса у САД премашио чак 850,000, што је највећа бројка на планетарном нивоу. Бајденова администрација се данас суочава са критикама везаним за доступност Ковид тестова, недовољне болничке капацитете, итд.

Инаугурални говор такође су обележиле и Бајденове речи да је у току борба са сам спас планете Земље, која је угрожена климатским променама изазваним људском цивилизацијом и развојем технологије. Нова америчка администрација заиста је повлачила потезе којима је

¹⁹⁰ Robin Levinson-King, Mike Hills, “Joe Biden one year: How is he doing so far?”, *BBC News*, 19.1.2022. доступно на: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-60044270>, приступљено 22.1.2022.

ставила до знање да је борба против климатских промена приоритет – поновно приступање Париском споразуму о климатским променама, предлог монументалне инвестиције од чак 2 трилиона долара за борби против климатских промена, отварање посебне канцеларије Беле куће посвећене овом проблему, именовање Џона Керија за специјалног саветника председника за климу, итд. Међутим, чини се да планови Бајдена везани за климу наилазе на жесток отпор у Сенату, чак и међу неким члановима његове партије, који долазе из држава чија је економија у многоме зависна управо од нафте, угља и осталих фосилних горива, класичне аутомобилске индустрије, итд. Подаци о историјском повећању емисије штетних гасова у САД у години за нама (чак 6,2% више него у 2020. години, што је историјски рекорд), а нарочито о повећању од чак 17% у коришћењу угља за производњу електричне енергије у Америци¹⁹¹, сведоче о величини ветрењача са којима су суочени климатски планови садашње америчке администрације.

Економска кретања у Сједињеним Америчким Државама у великој су мери одређена утицајем корона вируса, као и у остатку света. Један од раних потеза нове администрације био је управо ублажавање негативних ефеката пандемије на економију кроз огроман пакет помоћи изгласан у марту 2021. године, којим је чак 1,9 трилиона долара одвојено за помоћ. Сличан пакет мера планиран је и за мај ове године. Такве мере допринеле су креирању чак 6,4 милиона нових послова у САД, као и паду стопе незапослености на само 3,9%, што је мање него у неким годинама које су претходиле пандемији (нпр. 2015-2017.) као и социјалним потраживањима незапослених које су најмање у последњих 50 година! Истовремено, цене су у просеку повећане 7%, што је више од процентуалног повећања плата које за протеклих годину дана износи тек нешто више од 4,5% и представља највећу стопу инфлације још од 1990. године. Ипак, чини се да је економија поље у којем је Бајденова администрација остварила највећи успех.

¹⁹¹ Brady Dennis, Maxine Joselow, “U.S. emissions surged in 2021, putting the nation further off track from its climate targets”, *The Washington Post*, 10.1.2022. доступно на: <https://www.washingtonpost.com/climate-environment/2022/01/10/us-emissions-surged-2021-putting-nation-further-off-track-its-climate-targets/>, приступљено 12.1.2022.

Расни и шире-друштвени немири који су захватили урбане центре Сједињених Америчких Држава у последњој години мандата Доналда Трампа разоткрили су крхкост социјалног мира и правде у највећој и најмоћнијој глобалној демократији. Потпуно је и било очекивано да ће демократе искористити дешавања на улицама да додатно оспоре Трампа и да ће своју платформу креирати уз додавање велике пажње питању социјалне правде, расне једнакости¹⁹², итд. Бајденова администрација повлачила је и неке конкретне потезе, поред најочигледнијег – одабира веома диверсификоване групе експерата унутар администрације, у којој се истичу Секретарка за унутрашње послове Халанд (која припада америчким староседеоцима, тј. америчким Индијанцима) и наравно потпредседница Камала Харис (која је црнкиња) – као што је одвајање 5 милијарди долара за црне фармере у оквиру поменутог пакета од 1,9 трилиона долара помоћи. Међутим, Бајденова администрација и даље није реализовала предизборно обећање креирања национално комитета за надзор полиције (обећање је гласило да ће се такво тело конституисати у првих 100 дана), није успела да „прогура“ тзв. „Џорџ Флојд“ закон о промени полицијске обуке, нити је побољшала гласачке услове за црну популацију у САД.

Једино што можемо закључити после првих 365 дана и традиционалног „годишњег“ пресека јесте да су такве демократске институције (институције анализе после 100 дана или прве године владавине) важне за јавност, али ипак практично безначајне. Било какво суђење пре истека мандата не може нам понудити јасну слику успешности или неуспешности одређене власти, будући да се она не бира на 100 или 365 дана, већ на четири или пет година. Тек на крају мандата Џозефа Бајдена биће могуће објективно судити о реализацији предизборних обећања, успешности његове администрације и о укупном дојму његовог времена у Белој кући. У складу са тим, не треба се водити ни евидентним падом у јавној подршци председнику Бајдену, која је са око 60% пала на само 42% за годину дана, будући да

¹⁹² Питања једнакости, инклузије и равноправности веома су важна за све председнике САД у последњих неколико деценија, највише услед своје комплексности. Шире о изазовима тумачење и имплементације једнакости у: Драган Станар, „Политичка коректност у војничким чизмама – етички изазови имплементације принципа једнакости у војсци“, *Кулиура йолиса*, XVII, No. 42, 2020, стр. 401-413.

је то тренд који није успео да избегне ни један амерички председник – подршка Трампу после годину дана пала је са 45% на 35%, док је Обама забележио пад од чак 20%, тј. са 70% подршке на почетку мандата на само 50% подршке јавности после први годину дана у Белој кући.

ЛИБЕРАЛНА ТРАНСЦЕДЕНЦИЈА ДЕМОКРАТИЈЕ У САД ИЛИ „НОВА“ ПОСТ-ЛИБЕРАЛНА АМЕРИКА

Феномен савремене демократије готово неизоставно прати атрибут либерална, као дефинишућа одредница њене зрелости и развијености. Изостанак овог атрибута означава демократију у развоју, демократију која је још у процесу историјског прогреса ка коначном облику овог политичког концепта – демократију која нужно мора да „напредује“ ка либералној. Сам појам либералне демократије означава много више од „слободне“ демократије¹⁹³, тј. система у којем је постигнут висок ниво поштовања и заштите права свих индивидуа; атрибут либерална означава демократију у којој је јасно заузет тачно одређен идеолошки курс који детерминише неслагљиво мноштво личних и друштвених феномена у безмало свим сегментима живота.

Уколико посматрамо америчку либералну демократију, нарочито кроз призму тренутних дешавања и социјалних превирања у градовима Сједињених Америчких Држава и у политичком систему најснажније глобалне демократије, можемо препознати прве назнаке „терминалне“ фазе либералне демократије¹⁹⁴. У овој, како се тренутно чини, нерешивој фази развоја демократије уочавају се круцијалне вредносне противречности и логичке антиномије између идеје либерализма и демократије на којој либерализам више деценија успешно „паразитира“. Наиме, снажна идеолошка доминација либералних идеја метастазирала је до нивоа апсолутне и потпуне искључивости свих оних идеја и са њима повезаних вредности које се не уклапају на прави начин у либералну матрицу. Из позиције супремације слобода (говора, мишљења, изражавања, итд.) појединца, западни либерализам је у неком моменту „склизнуо“ у позицију вредносног негирања сваке слободе појединца која није у складу са предоминантном либералном

¹⁹³ TF Rhoden, “The ‘liberal’ in liberal democracy”, *Democratization*, Vol. 22, Issue 3, стр. 560-578.

¹⁹⁴ Шире о предвиђањима нужности краја либералне демократије у: Wendy Brown, “Neo-liberalism and the End of Liberal Democracy”, *Theory and Event*, Vol. 7, Issue 1, 2003.

структуром вредности унутар савременог америчког друштва¹⁹⁵. Преливање овакве идеолошке перспективе у политички мејнстрим, које се несумњиво одиграло на измаку прве деценије XXI века у америчком друштву, основна и носећа вредност демократије постала је готово некомпатибилна са либерализмом, а чини се да се не ради само о ефемерној и лако савладивој препреци на путу демократског развоја.

Шта ово заправо и конкретно значи? Демократија означава неоспорну легитимност одлука већине, уз нужно поштовање неповредивих права мањине. Али, друга страна демократског новчића није ништа мање важна, а на њој стоји неопходан захтев мањине да се повинује вољи већине, и да *прихвати и да легијимизује* одлукама које конституиша та воља. Међутим, модерно америчко друштво и његова манифестна реалност на улицама и у медијима ставља нас пред веома интесантну и тешку дилему – у ком смеру треба да крене либерална демократија уколико воља већине није у складу са идеолошким претпоставкама либералног система вредности? Има ли воља већине „право“ и легитимитет да отелотвори и формулише државну и друштвену стратегију, а тиме и обликује практичне импликације такве одлуке, уколико та воља није идеолошки подобна? Шта ће се десити са либералном демократијом у моменту када воља већине, тј. сама супстанца демократије, постане препрека либералним идејама¹⁹⁶? Амерички сценарио, али и елементарна логика, имплицирају само две могуће опције – или ће амерички напредни либерализам трансцендентирати демократију и свету подарити прво либерално-тоталитаристичко друштво, или ће америчка демократија, макар у минималној потребној мери, „делиберализовати“ политичке и шире друштвене елите, и изаћи из ексклузивистичке моногамије са либерализмом.

¹⁹⁵ Шире о проблему морализирања и са њим повезане тоталне искључивости у: Драган Станар, *Етика међународне политике*, Добротољубље, 2021, стр. 73-77.

¹⁹⁶ О овој специфичној тензију унутар демократски политичких система шире у: Драган Станар, „Демократија, стручност и лојалност: систем плена или олигархија експерата“, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, LXX, No. 172, 4/2019, стр. 551-561.

Системски проблеми америчког друштва који су очигледно дубоко укоренењени и у политичком систему САД, иако се то на први поглед не чини тако, заправо верно осликавају управо идеолошки сукоб између либералних квази-нормативних вредности и онога што бисмо могли назвати воља већине. Расизам, који се издвојио као носећи проблем америчког модерног друштва очигледно још увек није елиминисан из америчког друштва, и поред деценија напора сваког америчког естаблишмента. Механизми борбе против расизма у САД били су базирани искључиво на либералним идеолошким претпоставкама, и болно су подбацили. Овај закључак се тек сада читовао ширем стручном аудиторијуму, али многи конзервативни амерички аутори упозоравали су на овакав сценарио, укључујући и неке од најзначајнијих афро-америчких конзервативаца као што су Шелби Стил, Томас Совел, Клеренс Томас, итд¹⁹⁷. Међутим, промена у приступу висцералном друштвеном проблему расизма захтевала би отклон од либералних претпоставки и другачију политичко-социјалну стратегију. Претпоставка је да би овакав нови, детаљно промишљен и јавно елабориран приступ проблему расизма наишао на одобравање *већине* у америчком друштву, али је једнако снажна претпоставка да би либералне елите у чијим је рукама несумњиво концентрисана огромна већина друштвене моћи по сваку цену онемогућиле промену курса. Овакав сценарио свакако важи за велик број есенцијалних друштвених проблема у САД, не само за расизам – економске неједнакости, идентитетска права (нарочито полна и сексуална), итд.

Начин на који ће америчко друштво пребродити садашњу кризу, што ће се несумњиво десити, показаће нам даљи правац развоја не само политичког система САД, већ и глобалне идеологије коју тај систем отелотворава. Уколико тријумфује либерални екстремизам, свака прича о САД као највећој демократији на свету постаће неоснована и помало смешна. Са друге стране, уколико кључне одлуке буду одраз већинског расположења, свет ће полако али сигурно упловити у еру пост-либералних демократија, што се може дочекати са једнаком количином оптимизма и егзистенционалне стрепње.

¹⁹⁷ Thomas Sowell, *Discrimination and Disparities*, Basic Books, New York, 2019.

ПОЛИТИЧКА КОХАБИТАЦИЈА У ПРЕДСЕДНИЧКОМ СИСТЕМУ САД

Појам политичке кохабитације није стран у демократским системима¹⁹⁸, али се углавном везује за демократије у развоју или за друштва у којима постоји јасна подела власти између функција шефа владе и председника републике. Када се на ова два места нађу представници различитих, а често и супротстављених, политичких партија, говоримо о политичкој кохабитацији коју бисмо у најкраћем могли дефинисати као нужан суживот двају политичких опција са јасном поделом власти¹⁹⁹. Не ради се дакле о дељењу власти у смислу принудне политичке коалиције, већ о истовременом легалном и легитимном постојању више инстанци извршне политичке моћи, које постоје независно једна од друге. Међутим, иако су овлашћења ове две функције практично раздвојена, није немогуће да једно друштво доспе у ситуацију сукобљавања политичких опција у политичкој кохабитацији.

Иако се чини да би феномен политичке кохабитације, па самим тим и изазове које он доноси, логично било везати за парламентарне и мешовите политичке системе, тренутна догађања у Сједињеним Америчким Државама, земљи са традиционалним и снажним председничким системом, неодољиво подсећају на кохабитационе проблеме. Иако фигура председника САД нема ривала у равни федералне власти, ерупција немира у урбаним центрима САД-а после смрти Џорџа

¹⁹⁸ Шире у: Irena Pejić, „Polupredsednički sistem i mogućnost kohabitacije“, *Теме*, Vol. 31, No. 1, 2007, стр. 43-60.

¹⁹⁹ Појам политичке кохабитације био је интересантан и у контексту савремене српске политичке сцене. Шире у: Дејан Спаловић, „Зашто је кохабитација аутомобил са два волана“, *Политика*, 14.1.2017, доступно на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/371980/Politika/Zasto-je-kohabitacija-automobil-sa-dva-volana> приступљено 30.5.2020.

Флојда избацила је на површину несвакидашњи проблем у америчком политичком систему – проблем односа демократских градоначелника и гувернера федералних држава и републиканског председника. Чак и пре самих немира и ванредне глобалне ситуације изазване корона вирусом, односи између демократа и републиканаца били су готово на историјском минимуму, највише услед неспремности присталица Демократске партије да прихвате Доналда Трампа у Белој кући, без обзира на то што је председник САД-а из редова Републиканске партије изабран на демократским изборима. Ова константна нетрпељивост између „црвеног“ и „плавог“ табора у америчким политичким дешавањима тињала је од самог доласка Трампа на власт, а чини се да потпуну кулминацију доживљава у последњих десетак дана, када се јавно поставља питање легитимности председничких прерогатива, јурисдикције гувернера и одрживости америчког федерално система.

У веома живој, и за њега потпуно типичној, преписци коју води са америчком и светском јавношћу преко друштвених мрежа, председник Трамп неколико пута је подвукао да „демократски градоначелници немају контролу над градовима у којима су изабрани“²⁰⁰, и упозорио на могућност употребе америчке војске на територији САД-а, уколико немири даље ескалирају. Он је у више наврата критиковао и гувернере држава који долазе из Демократске партије, оптужујући их за политичку неспособност јер одбијају да употребе Националну гарду против насилних демонстраната, а није остао дужан ни онима који су се одлучили за овај корак, али „недовољно оштро и брзо“, тј. у мањем обиму него што је то могуће. У више од 20 држава САД, национална гарда изашла је на улице у покушају да смири ситуацију, али су у већини држава припадници гарде позвани само да минимално асистирају полицији. Гувернери Калифорније, Њу Јорка, Илиноиса и неколико других великих америчких држава оштро су критиковали Трампов наступ и одбацили сваку могућност да се у њиховим државама нађу наоружани припадници активне америчке војске, који би, како то Трамп формулише „снажно доминирали улицама“ и пацифи-

²⁰⁰ Званичан налог Доналда Трампа, <https://twitter.com/donaldtrump>

ковали насилне протестанте²⁰¹. Без обзира на то које ће се све снаге користити за сузбијање насилних демонстрација, у ком обиму и по чијем наређењу, тренутна ситуација у потпуности огољава невероватан ниво политичког анимозитета између републиканског председника и демократских функционера на суб-федералном нивоу, који у наелектрисаној атмосфери политичких, идеолошких, социјалних и расних размирица може довести до несагледивих последица.

Свака врста политичке кохабитације где се супротстављени табори користе аргументима који укључују оружане снаге, било то војска, полиција или национална гарда, представља потенцијално екстремно запаљиву ситуацију. Угледни амерички политички коментатори закључују да сличне ситуације у америчком политичком дискурсу није било више од сто година, и позивају на деескалацију директне конфронтације носиоца политичке моћи из „црвеног“ и „плавог“ табора, као и на драстично ублажавање реторике која се користи у политичким дискусијама. Ово је нарочито важно у изборној години у САД, када је јавност поларизирана по свим параметрима у незапамћеној мери у, иначе стабилном, америчком политичком систему. Најмоћнија политичка фигура на планети, председник Сједињених Америчких Држава, суочава се са тешким и веома опасним изазовом у сопственом дворишту, а сваки би исхитрен и непромишљен корак могао да доведе до имплозије америчког друштва које се свакако приближава опасној тачци без повратка.

²⁰¹ Caitlin Conant, “Trump declares ‘we will dominate the streets’”, CBS News, 1.6.2020, доступно на: <https://www.cbsnews.com/news/2020-daily-trail-markers-trump-declares-we-will-dominate-the-streets/>, приступљено 5.6.2020.

БАЈДЕНОВА ИЗВРШНА УРЕДБА И САНКЦИЈЕ ЗА ПРОТИВНИКЕ „ДЕМОКРАТИЈЕ“ И „СТАБИЛНОСТИ“ У РЕГИОНУ

У динамици смењивања догађаја коју креира савремени глобални свет, веома смо често под утиском да се само време убрзало, да се значајни догађаји просто ређају један за другим не остављајући превише времена за размишљање и анализу. Како се упустимо у темељно анализирање једног значајног феномена, њега наследи други, једнако значајан и једнако заслужан наше пажње. У овој својеврсној поплави информација и вести неретко нам круцијалне информације и феномени са дубоким импликацијама некако прођу „испод радара“ и остану „заглављени“ негде у подсвести²⁰². Једна од таквих информација, која захтева озбиљну анализу и разматрање, остала је затрпана под инфлуксом нових, регионално и глобално важних новости и феномена, и није јој посвећена ни приближно она количина пажње коју заслужује. У питању је информација о проширивању обима председничке извршне уредбе актуелног председника Сједињених Америчких Држава, Џозефа Бајдена, којом се нормирају и прописују експлицитне санкције за организације и појединце из региона такозваног Западног Балкана чије деловање „угрожава мир и стабилност региона“²⁰³.

Не постоји ништа ново нити контроверзно код саме форме председничке извршне уредбе (наредбе, налога), тј. *Executive Order-*

²⁰² Шире о когнитивним ограничењима савременог човека у судару са поплавом информација у: Dragan Stanar, “WAR AND POST-TRUTH: MORAL EQUALITY OF COMBATANTS AND INCULPABLE IGNORANCE IN JUST WAR THEORY”, *Theoria*, Vol. 64, 4/2021, стр. 111-122.

²⁰³ Presidential Documents, “Executive Order 14033 of June 8, 2021”, *Federal Register*, Vol. 86, No. 110, стр. 31079-31082.

-а²⁰⁴, будући да је она постала веома популарно средство артикулације моћи Беле куће у председничком систему САД од 2001. године, нарочито од мандата претходног председника из редова Демократске странке, Барака Обаме. Иако је сам Обама био жестоко критикован због праксе (пре)честог доношења *Executive Order*-а од стране републиканаца, и председник из „црвеног“ тора, Доналд Трамп, такође се ослањао на овај инструмент. Традицију и праксу очито наставља и Џозеф Бајден. Ништа претерано контроверзно не доноси ни обим предвиђених санкција за организације и појединце, који подразумева замрзавање имовине и забрану финансијског пословања на територији САД, као и физички улазак на саму америчку територију. Тај механизам је већ деценијама у арсеналу политичке праксе, не само у САД, већ и на глобалном нивоу. Међутим, оно што представља најважнију нијансу ове информације јесте дефинисање поступака којим се угрожавају мир и стабилност Западног Балкана, или боље речено недостатак било какве прецизности у дефинисању. Формулација „угрожавања међународних напора за стабилизацију Западног Балкана“ присутна је још од оригиналне председничке наредбе из јуна 2001. године, и она подразумева мноштво врло феномена и процеса веома амбивалентног значења.

Под угрожавањем мира и стабилности подразумева се не само угрожавање територијалног интегритета, већ и „демократских процеса и институција“, „кршење људских права“, али и феномени као што су „корупција“ или било какво „кршење или опструкција“ споразума, механизма и одлука међународних тела. Овако „дефинисане“ активности, које из перспективе америчке администрације угрожавају стабилност и просперитет региона, могу обухватити готово све политичке поступке у свим земљама тзв. Западног Балкана. Остаје потпуно нејасно на који се начин може прецизно установити који то појединци и које то организације својим деловањем угрожавају стабилност и просперитет, уколико се под тиме подразумевају и рецимо угрожавања демократских процеса, корупција, опструкција одлука међународних тела, итд. Посебан фокус Бајденове допуне изворне

²⁰⁴ Шире о институцији Извршне уредбе и њеној историји у: Lisa Manheim, Kathryn A. Watts, “Reviewing Presidential Orders”, *The University of Chicago Law Review*, Vol. 86, No. 7, 2019, стр. 1743-1824.

Бушове председничке наредбе јесте на корупцију и дестабилизацију мира у Босни и Херцеговини, што је и очекивано након турбулентних месеци које су обележили чувени „нон-пејпери“, идеје о дезинтеграцији БиХ, резолуције о злочинима током рата у БиХ, итд. Веома је могуће да ће у пракси то значити ефективно санкционисање свакога ко својим политичким неслагањем са доминантним наративом „стабилност и просперитета“ угрожава, како то каже државни секретар Ентони Блинкен, „демократију, транспарентност и одговорност“ на Западном Балкану.

Ослањање на изузетно апстрактне појмове, као што су демократија, стабилност, транспарентност, мир, итд. широм отвара врата једном потпуно арбитрарном тумачењу политичке праксе у земљама бивше Југославије и Албанији, које заједно чине такозвани регион Западног Балкана. У практичном смислу, то може значити да ће сваки појединац и свака институција у овом делу света који својим деловањем или ставовима буду одударали од онога што САД сматра нужним „демократским и европским“ путем региона бити потенцијално санкционисани замрзавањем средстава, забраном финансијских трансакција, забраном уласка на америчку територију, итд. Посматрајући из нешто ширег, глобалног, угла америчко-руских и нарочито америчко-кинеских тензија, санкције би веома лако могле да се односе и на сва оне који доприносе „малигном“ руском и кинеском утицају у региону, који из америчке перспективе директно поткопава демократске процесе, угрожава људска права, онемогућава стабилизацију и слаби постојећи мир. Дакле, све оно према чему су санкције према својој дефиницији окренуте. Ово је чак и веома вероватно, судећи по дискурсу саме Беле куће, која је опасност од корупције и подривања демократских процеса препознала као претњу која врата региона „отвара стратешким противницима (Русији и Кини, прим. аут.)“ Сједињених Америчких Држава.

Бајденово проширење обима председничке наредбе везане за регион Западног Балкана потребно је посматрати као нови и очекивани корак у најављеном поштравању америчког политичког присуства на глобалном нивоу. Проширивањем обима санкција и веома слободним дефинисањем поступака којим појединци и организације

постају легитимни објекти наведених санкција, проширен је и сет инструмената за политички притисак на земље региона. За очекивати је да ће се механизми санкција користити такође по „слободном нахођењу“ извршне власти у Вашингтону, према свима онима који буду одступали од граница утврђених доминантним наративом политичке реалности такозваног Западног Балкана.

НОВЕ САНКЦИЈЕ ПРОТИВ РУСКЕ ФЕДЕРАЦИЈЕ: ПУНИТИВНА И ПРЕВЕНТИВНА ФУНКЦИЈА НОВОГ АМЕРИЧКОГ СЕТА МЕРА

Турбулентна политичка смена у Вашингтону, која је уз мноштво контроверзи и историјских преседана, реализована почетком ове године, вратила је представника Демократске странке у Белу кућу. Председник Сједињених Америчких Држава, Џозеф Бајден, тријумфовао је на протеклим америчким председничким изборима понајвише захваљујући реторици унутрашњег друштвеног помирења, инсистирању на снажном атрибуту социјалне правде унутар подељеног америчког друштва, али такође и у великој мери захваљујући оштрој критици бившег председника Доналда Трампа. Иако су критике Трампа, његове администрације и свеукупне политике које су стизале из демократског тора заиста биле свеобухватне и екстензивне, неретко се чак спуштајући и на *ad hominem* ниво аргументације, једно од кључних поља политичко-вредносне критике био је Трампов однос са глобалним конкурентима, понајвише Кином и Русијом. За очекивати је, дакле, било да се курс америчке спољне политике у великој мери промени, мада је можда ипак исправније рећи врати на пређашње стање, када се ради о односу према Кини и Русији, али и према свим осталим центрима моћи у мултиполарном свету актуелне политичке реалности.

На самом почетку мандата, чини се да демократе, тачније Бајден и његова нова администрација, заиста нису изневерили очекивања својих гласача који су пружили подршку оштријој анти-руској и анти-кинеској политици Сједињених Америчких Држава. Почевши од именовања нових кадрова на руководећа места неких од најважнијих институција и организација безбедносно-обавештајног сектора и спољне политике, до њихове недвосмислене и отворене реторике

којом је јасно мапиран нови/стари амерички приступ „изазивачима“ америчке глобалне хегемоније. Нови шефови Директората обавештајних служби (Аврил Хејнс), Централне обавештајне агенције (Вилијам Бернс), па и Стејт департмента (Ентони Блинкен) били су веома експлицитни, још у периоду њихових номинација, у својим намерама да установе веома оштар курс спољне политике, са акцентом на Кину и Русију, што и јесте у потпуности очекивано и у складу са платформом на којој је и дошао Бајденов тријумф и промена власти у Вашингтону. Наравно, политичка тежина Бајденове одлуке да јавно назове председника Руске Федерације Владимира Путина „убицом“ не може се пренагласити, и она ће очито служити као темељ односа САД према Путину и Русији до краја мандата америчког председника.

Трампов однос са Русијом, који је тумачен као исувише попустљив, чак гранично сервилан, а нарочито његово јавно исказивање поштовања према руском председнику Владимиру Путину, заиста је представљао трн у оку свих оних који су чврсто остали на становишту нужне цивилизацијске, готово манихејске, супротстављености САД и Русије. Још од његове шокантне победе на изборима 2016. године и избора на место председника САД, Трампов мандат био је под перманентном сенком „малигног руског утицаја“, како су писали многи демократама наклоњени аналитичари у Вашингтону. Тај руски утицај је коначно, по њиховом суду, и довео Трампа на власт и означио директно и до тада незабележено мешање у демократске изборе у Америци. Овај наратив није напуштао ни изборну трку у 2020. години, а потези које вуче нова администрација у Белој кући показују да је он и даље веома моћан. У складу са тим, ове се недеље очекује и објављивање новог сета санкција и мера уперених против Руске Федерације којим се ова земља настоји „казнити“ за, између осталог, „анексију Крима“, „агресивне хакерске нападе“, „нуђење награда за убиства америчких војника у Авганистану“, и наравно неизбежно „мешање у изборни процес“. Најаве су да није немогуће чак ни протеривање одређеног броја руских дипломата из Сједињених Америчких Држава (говори се о чак 10 до 15 дипломата), док ће се руска страна и званично оптужити за хакерску акцију коју су америчке службе безбедности назвале „Соларни ветрови“

(*SolarWinds*), по великој америчкој ај-ти компанији која је била у центру хакерског скандала. Ова хакерска акција доживљава се као највећа која је икада спроведена против не само приватног сектора у САД, већ и значајних делова америчког државног апарата који су користили софтвер компаније „Соларни ветрови“. Довољно је навести институције као што су Пентагон, Министарство унутрашње безбедности (*Homeland Security*), Министарство енергетике, Национална канцеларија за нуклеарну безбедност, Трезор, итд.

По речима Бајденовог саветника за националну безбедност, Џејка Саливана, нове санкције укључиваће „мешавину досад виђених и неких нових мера“ којима се планира првенствено економско кажњавање Руске Федерације. Поред функције кажњавања, чини се да ове мере имају и јасну превентивну функцију и да представљају поруку нове америчке администрације да ће у односима са својим глобалним конкурентом заузети много оштрији и чвршћи курс, и да се неће толерисати ништа што се буде перципирало као супротстављено америчким интересима. Иако се објављивање тачних мера још увек очекује, извесно је да ће оне подразумевати ограничење рада америчких банака са Русијом, трговину руским обвезницама, и друге рестрикције уперена према економској стабилности Москве, која је у великој мери традиционално одређена флукуацијама цене гаса и нафтних деривата на светском тржишту.

ГЕОПОЛИТИКА
ПАНДЕМИЈЕ

ЕВРОПСКА РЕЗОЛУЦИЈА О ВАКЦИНАМА ПРОТИВ КОВИДА – 19

Савет Европе је 27. јануара 2021. године усвојио Резолуцију 2361 – Ковид 19 вакцине: етичка законска и практична разматрања. Овај докуменат посебно добија на значају имајући у виду да је пандемија ковид 19 покренула многа практична питања за која Европска унија није имала званичан став. Овоме је нарочито допринела чињеница да су земље чланице ЕУ доносиле одлуке везане за пандемију искључиво из визуре сопствених националних интереса. Тиме су сиромашне земље које поседују капацитете и ресурсе без обзира на припадност овој међународној организацији препуштене саме себи. Овај проблем се манифестовао током читавог трајања пандемије при чему је већина земаља тешко долазила до медицинске опреме и лекова. Проналазак вакцине је изнова покренуо ово питање. Резолуција 2361 по први пут јасно дефинише став Европске уније о томе да је за превазилажење пандемије неопходна сарадња између свих држава чланица која на крају мора да резултира равномерном, правовременом и праведном расподелом вакцина. У време када је вакцина уместо да доведе до решења проблема постала геополитичко оруђе сваки вид нормативног регулисања овог поља је више него потребан.

Резолуција 2361 се састоји из осам тачака.²⁰⁵ Прва тачка Резолуције указује на то да је пандемија поред тога што је однела огроман број људских живота истовремено оголила постојеће поделе и неједнакости. Неопходне здравствене мере су уништиле глобалну економију што је допринело порасту незапослености и сиромаштву. Као једино решење да се овај проблем превазиђе у другој тачки се истиче масовна вакцинација. Међутим, већ у трећој тачки се може видети

²⁰⁵ *European Parliament*, 20. 05. 2021,

https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2021-004802_EN.html#def3

највећи проблем у спровођењу масовне вакцинације, а то је чињеница да у овом тренутку потражња у огромној мери надмашује понуду. То доводи до сурове борбе за вакцинама у којој богате земље свакако имају предност. Управо због тога четврта и пета тачка указују да вирус не познаје границе и да је због тога потребна међународна сарадња која ће омогућити глобалну једнакост у приступу вакцинама. Колико је сурова борба за вакцине говори и то што фармацеутске компаније које су их произвеле не испоручују унапред договорене количине вакцина из чисто финансијских разлога и њихове продаје онима који имају пара.

Поред регулисања на међународном нивоу тачка шест ове Резолуције истиче значај даље унутрашње расподеле вакцина унутар држава чланица. Инсистира се на етичком и праведном начину расподеле вакцина при чему ће у првој фази вакцину добити они којима је најпотребнија.

Тачка седам ове Резолуције је најважнија јер се у њој детаљно дефинишу основни принципи који морају бити испоштовани како би се Европска унија изборила са пандемијом, а то су: неопходност једнаког приступа здравственој заштити; развој стратегије за правичну дистрибуцију вакцина која треба да омогући добру информисаност грађана о вакцинама и сузбије било какав вид дискриминације по питању тога да ли је неко вакцинисан или не; вакцинација мора искључиво бити добровољна али не обавезна; предузимање свих могућих мера за развој вакцине која би била намењена деци. У Резолуцији се закључује да су научници урадили изузетан посао у рекордном року и да је сада на владама да делају. Један од највећих доприноса ове Резолуције је инсистирање на томе да вакцине морају бити јавно добро које на глобалном нивоу мора бити доступно свуда и свима.

ПАНДЕМИЈА И АМБИС ГЛОБАЛНОГ СИРОМАШТВА

Пишући о савременом рату и његовој тоталности, Мајкл Волзер често наводи суштинску мисао Лава Троцког који исправно саветује људе незаинтересоване за рат да се упркос томе рат и те како интересује за њих²⁰⁶. Многи су у последњих годину дана правили снажне паралеле и аналогije између стања рата и стања пандемије Ковид-19, како на унутрашњем тако и на међународном плану, али се чини немогућим направити снажнију од оне на коју нас наводи управо мисао славног револуционара – „можда ви нисте заинтересовани за пандемију, али је она свакако заинтересована за вас“. У глобализованом свету у којем моћне силе кохезије везују цело човечанство у једну наднационалну и метакултурну глобалну целину, природна је тежња сегмената друштва или појединаца да сачувају минималну аутономију, изолованост и независност од глобалних трендова, токова и процеса, да буду „назаинтересовани“ за мејнстрим дешавања. Међутим, феномен Ковид-19 пандемије показао је два супротна лица глобализације – једно које је открило да и поред константних тежњи ка интеграцији, „смањивању“ света и стварању Маклуановог глобалног села²⁰⁷ и даље светом влада национални егоизам (и прагматични изолационизам, наравно по потреби) који огољева свака већа криза; и друго које нас је још једном опоменуло да се у глобализованом и све-повезаном свету последице сваког поремећаја у глобалном матриксу осећају на свим меридијанима, и да се глобални феномени и процеси „интересују“ за животе сваког појединца.

Без обзира на то колико неко од нас био „незаинтересован“ за пандемију, без обзира на то колико се поједини сегменти друштва

²⁰⁶ Majkl Volzer, *Pravedni i nepravедni ratovi*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, стр. 64

²⁰⁷ Maršal Mekluan, *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čoveka*, Nolit, Beograd, 1973, стр. 31.

(и то сваког друштва на свету) труде да тактиком забијања главе у песак игноришу трагична дешавања у 2020. години и „ненормалност“ живота у коју нас је гурнуо вирус, пандемија је суштински „заинтересована“ за свакога од нас. Природно, првенствено из разлога што сам вирус не прави разлику између тога да ли ми уопште „верујемо“ у вирус или не, да ли сматрамо да је у питању глорификована прехлада или потенцијално смртоносна зараза, да ли сматрамо да је најављена (полу)обавезна вакцинација угрожаваће наших личних слобода или не – у сваком случају бићемо заражени и болесни уколико дођемо у контакт са вирусом. Међутим, пандемија је заинтересована и утиче за нас и на многе друге начине, тачније скоро на све могуће начине. Популација планете, у огромном проценту, осећа многоструке последице глобалне пандемије у практично сваком аспекту живота. Ковид-19 вирус утицао је, а чини се да ће још дуго утицати, не само на здравствено-медицинске аспекте живота савременог човека, већ и на његов духовни, културни, породични, пословни, социјални, и сваки други „свет“. Овога пута човек је остао без опције изловања од свакодневнице, јер је управо суморна свакодневница пандемије обликовала сваки део човеког живота, не остављајући му простора ни за минималну „оазу“ приватног живота. Свакако, процес глобализације, сада већ у својој зрелој фази, употпунио је свеопшту и све-прожимајућу ситуацију „лептировог ефекта“²⁰⁸ у којој сви живимо већ деценијама и у којој наизглед неважна дешавања на удаљеном кутку неког другог континента могу имати дубоке и суштинске импликације по нашу садашњост и будућност.

Међународна заједница сведочила је у 2020. години (квази) изненађујућим случајевима националног егоизма манифестованог кроз форму „окретања главу на другу страну“ и „гледања у своје двориште“, када је криза била на свом врхунцу. Међутим, и поред таквог заокрета у схватању прокламованог заједништва и наднационалне солидарности, било је немогуће покидати деценијама грађене мреже међузависности на глобалном нивоу. Пораст заражених, који по правилу прате оштрије мере ограничавања кретања, контаката и

²⁰⁸ Ian Goldin, Mike Mariathan, *The Butterfly Defect: How Globalization Creates Systemic Risks, and What to Do about It*, Princeton University Press, Princeton, 2015.

пословних активности, у некој далекоисточној земљи значио је и пад економије неке развијене земље на западу Европе. Дуготрајни *lockdown* у многим најразвијенијим економијама света значио је и последице по све оне земље које „живе“ од инвестиција управо из тих земаља. Ограничења путовања бацила су на колена целокупне секторе привреде готово у свакој туристичкој земљи. Дословно сваки сегмент привреде и индустрије осетио је последице (за ретке делове индустрије пандемија је чак представљала незапамћен катализатор раста) пандемије, чак и ако је на први поглед потпуно самосталан и неповезан са глобалним дешавањима. Криза изазвана Ковид-19 вирусом показала се као лакмус папир свеповезаности и опште међузависности глобалне економије, чије ћемо последице по неким проценама санирати пуну деценију. По последњој студији УНДП-а (Програм Уједињених нација за развој), економијама погођеним пандемијом биће потребно готово десет година само да се врате на *ante Covid* стање²⁰⁹. Према предвиђањима Међународног монетарног фонда, до 2030. године број људи који живе у екстремном сиромаштву биће повећан за чак 44 милиона на глобалном нивоу. Свет дакле гледа у амбис у којем се осликава суморна слика света 2030. године у којем готово милијарду људи живи у екстремном сиромаштву.

Општа свезависност планете несумњиво је донела огромне бенефите и економски прогрес какав није забележен у историји у последњих 70-ак година. Међутим, дубока пукотина у темељу глобализованог света коју је направила пандемија показала је и огромну опасност постојања стварности у којем је апсолутно све повезано и међузависно, у којем ниједан живот није изолован и у којем ниједно занимање није „аутономно“. Стога, без обзира на то шта радили, где и како живели, глобална пандемија која је обележила 2020. годину имаће дубоке (поготово економске) импликације на животе свакога од нас. Наравно, биће и оних који ће побрати богате финансијске плодове очигледно нужне промене у начину живота и рада на глобалном нивоу, али такви ће нажалост бити у мањини. Када се човечанство коначно наоружа вакцином и ослободи тешког

²⁰⁹ UNDP, <https://www.undp.org/press-releases/covid-19-could-push-number-people-living-extreme-poverty-over-1-billion-2030-says>

терета вируса, биће потребно много више времена и много дубљих промена у начинима рада, привређивања и редистрибуције профита од онога што је свет очекивао на самом почетку пандемије. Постковид свет мораће не само санирати последице економске „црне рупе“ из 2020. године, већ и реструктурирати сам глобални систем (макар минимално), како би осигурао постојање модела минималног одрживог развоја који је аутономан и који није директно везан за глобалне трендове. У супротном свет ризикује општу економску анархију у случају неког новог, опаснијег, вируса који би могао у потпуности парализати планету, чак и ако не буде у потпуности „глобалан“.

ЗАПАДНИ ЕКСЕПЦИОНАЛИЗАМ И РУСКА ВАКЦИНА: „ПОДОБНА“ КСЕНОФОБИЈА

За западну цивилизацију 2020. година остаће уписана као година у којој је свет задрхтао пред opakим микроскопским непријатељем у форми вируса Ковид-19, и као година у којој је западна цивилизација кончано, одлучно и дефинитивно рекла не сваком расизму, шовинизму и нетолеранцији. У сред глобалног хаоса изазваног корона пандемијом, полетни анти-фашисти, анти-расисти и уопштено анти-конзервативци спроводе својеврсну мини-социјалну и макрокултурну револуцију у којој су, као што то обично бива у свакој револуцији, присутни насиље, сукоби и крв. Револуционарни необуздани бес, махом веома младих, либералних и „пробуђених“ (израз који се одомаћио у западној култури јесте *woke*) људи усмерен је према свакој форми нетолеранције, шовинизма, системског расизма и коначно против сваке врсте друштвене неправде. Ови такозвани „ратници за друштвену правду“ (*social justice warriors*, како их називају они мање склони либералном радикализму) гласно су изнели своје чврсте ставове за безусловно укидање сваке врсте неједнакости, а нарочито сваке могуће форме расне, полне, сексуалне, културне, идентитетске и сваке друге дискриминације.

На другом, рекли бисмо и објективно примарном, глобалном фронту на којем се човечанство супротставља пандемији, коначно је свет дочекао добре вести. Наиме, Руска Федерација и званично је објавила да је регистрована прва вакцина против Ковид-19 вируса, која би требало да уведе цивилизацију у много мирније и предвидивије воде. Вакцину која је регистрована под именом „Спутњик 5“, развио је престижни руски институт за микробиологију Гамалеј, и према најавама она би ускоро могла постати доступна већем броју земаља. Међутим, управо се овде, на интерсекцији два кључна феномена 2020.

године, огољева и разоткрива проблематика културно-идентитетске револуције која се дешава на западу у сред глобалне пандемије какву свет никада до сада није видео. За очекивати би било да је вест о првој регистрованој вакцини за пошаст која је паралисала цео свет у сваком смислу дочекана са одушевљењем и олакшањем, и то од стране свих становника планете. Али, то наравно није случај. Напротив.

Реакције шире западне јавности, дакле и про-западне јавности у не-тако-западним земљама, недвосмислено потврђују латентну нелагодност и (не)прикривено незадовољство чињеницом да прва вакцина против Ковид-19 вируса долази управо из Русије. Западни медији, али и значајне јавно-политичке фигуре које гравитирају овом цивилизацијском полу, препуни су експлицитних излива ксенофобије и отвореног исмевања руске вакцине, наравно само зато што је она руска. Омаловажавање и изрутивање овог монументалног цивилизацијског достигнућа које директно и снажно доприноси добробити целокупног човечанства, гради се на отвореном ставу и неспутаној предрасуди да је све што долази из Русије (заправо све што не долази са запада) другоразредно, мање вредно, полу-примитивно, на nižем цивилизацијском степену развоја, итд. Интернет је препун популарних мимова и објава које настоје девалвирати руска научна достигнућа, руске научнике и целокупну руску цивилизацију, доводећи у питање методологију, квалитет, веродостојност, па чак и постојање нове вакцине. Не само да милиони поменутих „ратника за друштвену правду“ и либералних првака не виде никакав проблем са јавном ридикулизацијом једне вековне културе и једног целокупног идентитета, управо су најлибералнији међу њима први на анти-руском фронту. Ово показује јасну дисонанцу у тежишним социјално-културним кретањима западне цивилизације – ксенофобија, нетолеранција и предрасуде било које врсте су највеће претње цивилизацији, осим када су окренута према „непријатељу“. Нејасно је како се може у заносу борити против рецимо културне апропријације црначке културе, затим такозваних „микро-агресија“, „несвесне нетолеранције“ и предрасуда према ново-формираним полним и сексуалним идентитетима а истовремено отворено извржавати руглу и вређати целокупан један народ и идентитет стваран више од

десет векова! Замислимо само хипотетичку ситуацију у којој је тим афричких научника из неке афричке земље регистровао прву корона вакцину. Да ли би и један једини западни медиј, или било која јавна личност у западној цивилизацији, имао храбрости да на било који начин доведе у сумњу вакцину, само зато што су је створили афрички научници? Да ли би уопште сачувао живу главу, да јавно изнесе став да неће да прими „афричку вакцину“, само зато што је афричка и самим тиме није довољно добра? А камоли да поставимо питање да ли је уопште замисливо да западна јавност данас отворено исмева афричке научнике, њихове лабораторије, њихово знање, методологију, достигнућа итд. само зато што припадају другој цивилизацији и што су просто другачији²¹⁰.

Медији су препуни ставова да „не треба веровати“ руским научницима и руској науци, да је мудрије сачекате неку „проверену“ вакцину из западних лабораторија, која ипак долази из „развијене“ цивилизације. Као да је целокупан западни свет потпуно заборавио шта је све човеку донела источна наука. Тај исти Гамалеј институт, који се данас провлачи кроз блато западне јавности, једини је на свету који је лиценциран за вакцину против еболе, то је престижна установа у којој се производе вакцине против САРС-а, МЕРС-а, и многих других заразних болести. Међутим, изгледа да ксенофобија и идентитетска дискриминација руске цивилизације, а будимо уверени да се овде не ради само о дискредитацији руске науке већ целокупног идентитета, не представља никакав проблем људима који се месецима отворено и пожртвовано боре управо против пошести предрасуда и дискриминације. Очито је компартиментализација свести „пробуђених“ омогућила истовремено постојање огромног и виталног отпора ксенофобији, расизму и дискриминацији различитих идентитета унутар њиховог друштва са једне стране и отвореног исмевања, ниподаштавања и вређања „других“ идентитета и култура, у овом случају руског, са друге. Истовремено постојање ставова о неподобној, смртно опасној и исконски злој ксенофобији на унутрашњем плану, али и веома подобном „екстерном“ шовинизму

²¹⁰ Шире о проблему нетолеранције и културно-моралног ексеptionализма и ароганције у: Драган Станар, *Еџика међународне њолиџике*, Добротољубље, Београд, 2021, стр. 76.

јасно осликава темељну охолост и неуништиви ексеptionализам западне цивилизације²¹¹. Па чак и када се ради о леку за највећу пандемију у историји света.

²¹¹ Шире о изворима, облицима, изазовима и последицама западног америчког ексеptionализма у сјајном зборнику који је приредио Игнатијеф.: Michael Ignatieff (ed), *American Exceptionalism and Human Rights*, Princeton University Press, Princeton, 2005.

КАКО ЈЕ КОРОНА „УБИЛА“ ТЕРОРИЗАМ

Без обзира на преостала дешавања, како очекивана тако и неочекивана, која су пред нама до краја 2020. готово је извесно да ће ова година у историји људске цивилизације бити забележена као година корона вируса, тј. Ковид-19 пандемије. Заиста је веома мали број феномена у целокупној историји човечанства који је имао толико свепожимајући и коренит утицај на целокупну популацију планете као што то тренутно има пандемија новог корона вируса. Можда је тек неколико догађаја у XX веку, као што су два светска рата, кубанска ракетна криза и 11. септембар у САД, на толико драстичан начин утицало на целокупан свет. Ипак, чини се да је Ковид-19 пандемије без преседана у дугој и богатој историји човека и његове цивилизације, како по интензитету тако и по трајању утицаја на сва светска дешавања.

Наравно, процес глобализације који је сада већ у својој зрелој фази, резултовао је степеном међусобне повезаности, а са тим логично и међусобне зависности, свих људи и нација на Земљи без икакве историјске паралеле. Оваква глобална повезаност омогућила је невероватно брзо и „ефикасно“ ширење вируса по готово целој настањеној површини света, те тема Ковид-19 пандемије данас убедљиво доминира у дискурсу сваког друштва на планети. О корони се не говори само у контексту болести, већ и у контексту економије, политике, спорта, уметности, итд. Медији са свих меридијана апсолутну су преокупирали вестима о броју заражених, потенцијалној вакцији, економским последицама пандемије, итд. Свакако да је веома интересантно анализирати шта се и на који начин појављује у глобалним, регионалним и локалним масовним медијима од почетка марта ове године, али је још интересантније анализирати шта је то изненада „нестало“ из медија, иако је годинама, па и деценијама свакодневно

пунило ступце светске штампе. Таквом анализом медијског дискурса можемо доћи до јасног закључка да је навећи медијски и политички „губитник“ актуелне пандемије заправо тероризам, тачније опасност од тероризма.

Појам тероризма био је један од најзаступљенијих појмова у свим глобалним медијима од почетка XXI века, укључујући ту и интернет претраживаче, друштвене мреже, итд²¹². Цела једна генерација академских грађана посветила је своје каријере изучавању тероризма и терориста, свака је држава на свету оснивала агенције и институције посвећене борби против тероризма, а геополитички наротив био је конструисан у великој мери константном терористичком претњом. Готово свакодневно јавност је бомбардована информацијама о перманентној и драстичној претњи тероризма у сваком кутку планете, о тешкој и пожртвованој борби свих светских центара моћи против терориста и о неопходности великих улагања у ту борбу. Ово је наравно и очекивано и потпуно у складу са медијским и политичким имиџом тероризма, који је догматски осликаван као највеће зло које је задесило модерног човека, и највећа могућа претња глобалној безбедности²¹³. Онда се десио Вухан и почетак пандемије. Никада у последњих 20-ак година се није десило да готово шест месеци терористи мирују и не прете цивилизацији. Шта се то десило са свим тим силним терористима, зверима и фанатичима који као једини циљ у животу имају насумично убијање невиних људи, када год се за то укаже прилика? Шта се десило са опасним транснационалним и трансконтиненталним терористичким организацијама и „спавајућим хелијама“, који сваког тренутка могу да нас убију или осакате, без обзира у ком граду ми живели?

Постоји неколико релативно логичних одговора на ова питања. Један такав одговор јесте да је општа претња корона вируса морално ујединила свет, да је овакав тренутак пробудио људску емпатију у

²¹² Steven Pinker, *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*, Viking, New York, 2018, стр. 191-199.

²¹³ Драган Станар, „Војска и тероризам: алтернативна перспектива оправданости употребе оружаних снага против тероризма“, *Политичка ревија*, Vol. 65, 3/2020, стр. 74.

терористима, те да су они одлучили да „паузирају“ своје крволочне активности док се њихове потенцијалне жртве не излече. Други одговор би могао бити да су службе безбедности које се боре против тероризма, а у које су упумпане хиљаде милијарди долара у предходних 20-ак година, почетком ове године успеле да у потпуности победе ову модерну пошаст једном за свагда. Не пркоси формалној логици ни тврдња да су се терористи веома уплашили вируса и да чекају вакцину како би наставили свој крвави пир. Сасвим сигурно можемо формулисати још неколико смислених одговора, који би се на прво читање чинили могућим, али до апсурдности мало вероватним. Здрав разум чак каже да је очекивано било да се број терористичких напада *иовећа* током пандемије, будући да се све државе, укључујући ту и оне највеће и најмоћније које су под највећим „ризиком“ од тероризма, налазе у незапамћеном стању конфузије и организационе блокаде у свим сферама. Шта се онда десило са тероризмом, и зашто га се више не плашимо?

Кратак и несадржајан одговор гласио би – ништа. Претња тероризма остала је на истом нивоу као што је и била током претходних 20-30 година, једино што је своје место у медијима и политичком дискурсу уступила много већој и стварној претњи – новом корона вирусу. Није дакле нестало тероризма, већ његове политичке употребне вредности. Трагично ступање на глобалну сцену невидљиве пошасте у форми вируса до коске је оголило глобалну квази-претњу тероризма. Да будемо потпуно јасни, нико не спори да је феномен савременог тероризма изузетно опасан и брутално застрашујућ, те да савремено друштво мора да уради све да се таквој претњи супротстави. Међутим, претња овим обликом политичког насиља толико је драстично предимензионирана како за потребе међународне политике, тако и за унутрашње политичке потребе великих сила, да смо последњих година сведочили једном гротескном апсурду диспропорције стварне претње и обима мера које се предузимају. У чувеном Пинкеровом истраживању односа перцепције опасности коју доноси тероризам (тероризам је од стране западне јавности препознат као највећа претња безбедности) и његове стварне опасности, огледа се сав бесмисао постулирања тероризма

као највеће глобалне претње. У реалности, просечан човек има 350 пута већу шансу да га убије полицијац, 800 пута већу шансу да погине у саобраћајној несрећи и чак 3,000 пута већу шансу да погине у било каквој несрећи него да буде жртва тероризма²¹⁴. Чак и у 2015. години, која је за Европу била *annus horribilis* по питању тероризма (напади у Паризу, Ници, Бриселу, итд.), просечан становник Западне Европе имао је 700 пута већу шансу да буде отрован или угушен него да га убију терористи. Још „пластичније“, у 2015. жртве тероризма у Европи представљале су укупно 0,00004% свих смрти забележених те године. Шта тек рећи за 2014. годину, када је укупан број жртава терористичких напада у целом западном свету био *йеѝ* (бројем 5)²¹⁵?

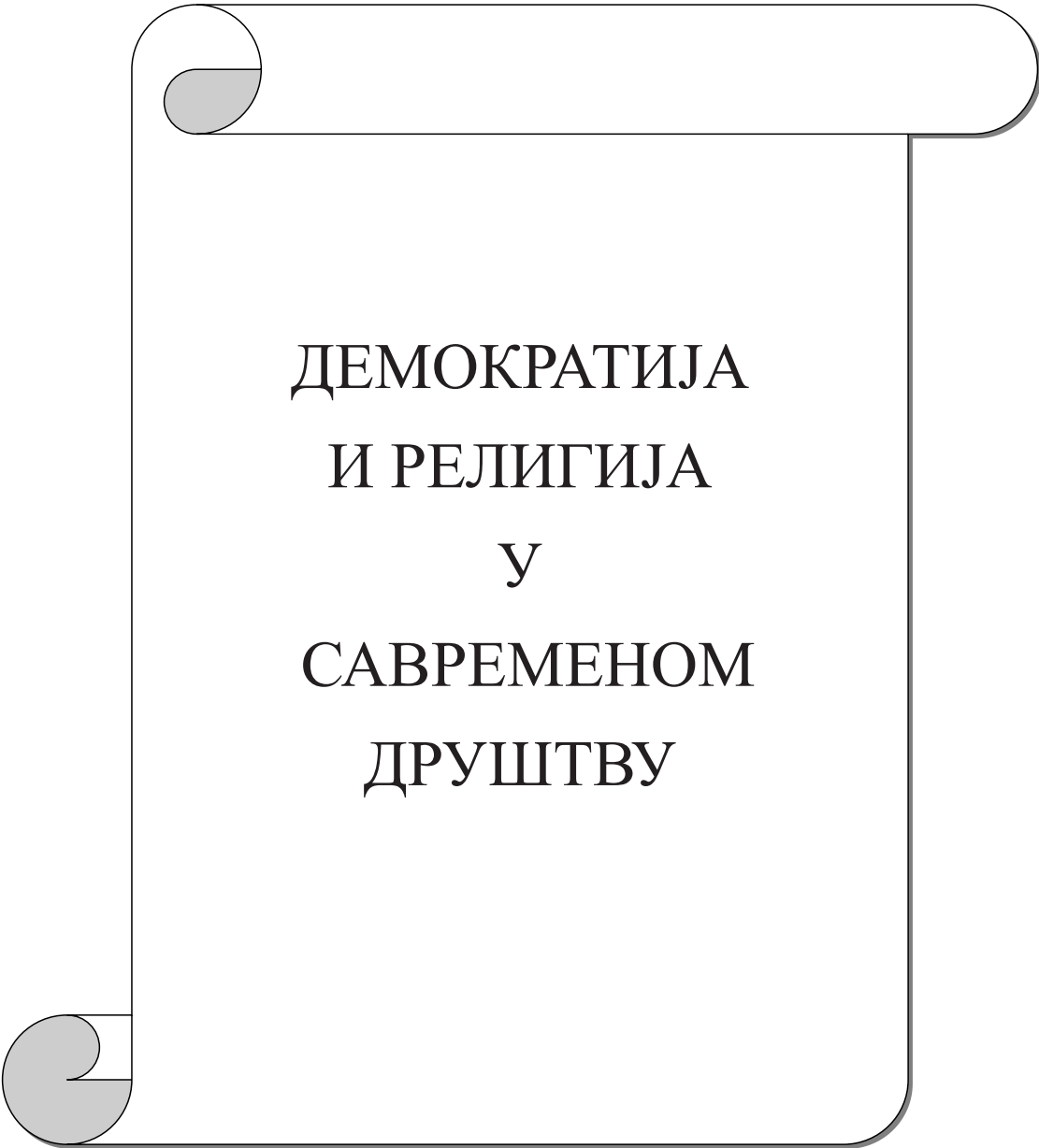
Претња тероризма у месецима Ковид-19 пандемије дакле није смањена, она је остала непромењена – веома мала. Па ипак, тероризам је у јавном дискурсу (не само медијском, него и академском, професионалном, политичком, итд.) доживео своју „клиничку смрт“, уступивши своје централно место вирусу. Чак је и једино глобално мас-медијско помињање тероризма од марта ове године било у контексту корона вируса, тј. младића из САД који је оптужен за „биолошки тероризам“ јер је у бизарном инциденту лизао артикле у самопослузи не би ли заразио што више људи новим корона вирусом!?!? Из ове перспективе мудро је запитати се где су отишле те хиљаде милијарди долара у претходне две деценије, уколико је за потпуно и апсолутно неутралисање тероризма био довољан само један вирус? Штавише, још мудрије било би запитати се да ли би објективна претња коју представља актуелна Ковид-19 пандемија била оволико велика да је макар део средстава утрошених на одбрану од облика насиља који убија мање од 0,00001% људи на планети отишао на медицину, истраживања, науку, итд. који имају потенцијал да спасу милионе живота. Нови корона вирус убио је више од 600,000 људи за мање од шест месеци пандемије (а ова је цифра нажалост далеко од коначне) - број жртава који тероризам неће достићи за следећих 10,000 година. При том, жртве корона вируса једнако су невинне и насумичне као и

²¹⁴ Steven Pinker, *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*, Viking, New York, 2018, стр. 192.

²¹⁵ *Ibid.* стр. 192-193.

жртве тероризма док се сама смрт чини још тежом и бруталнијом од смрти у нпр. терористичкој експлозији. Објективна претња новог корона вируса дефинитивно је „убила“ тероризам као претњу на глобалном политичком и медијском плану и оголила његову стварну тривијалност у поређењу са много већим и озбиљнијим безбедносним изазовима, ризицима и претњама. Међутим, нико склон размишљању се неће изненадити када тероризам веома згодно и опортуно поново помоли своју главу чим се човечанство избори са вирусом, и чим се поново укаже потреба за овим глобалним науком који *a priori* оправдава сваку количину новчаног улагања и употребу сваке врсте силе²¹⁶.

²¹⁶ Тероризам легитимише свако насиље „антитерориста“. Boris Kashnikov, “The Lost Victory”, *Српска политичка мисао*, Vol. 51, No. 23, 1/2016, стр. 31-47.

ДЕМОКРАТИЈА
И РЕЛИГИЈА
У
САВРЕМЕНОМ
ДРУШТВУ

ЗНАЧАЈ РЕЛИГИЈЕ У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

Иако је проучавање религије одувек представљало актуелну тему бројних научних дисциплина никада није постигнут консензус о томе каква ће бити њена судбина са развојем савременог друштва. Модернизација друштва у руху индустријског, а касније и постиндустријског, је навела бројне теоретичаре који су сматрали да ће друштвени развој временом довести до слабљења утицаја религије у савременом друштву до те мере да ће она на крају престати да постоји. Међутим, актуелна дешавања су итекако довела у питање оваква становишта показујући управо супротно, да је религија са развојем савременог друштва добила на значају можда и више него што је икада имала.

Предвиђања великог броја теоретичара у ХИХ и почетком ХХ века која су прорицала крај религије у савременом друштву су се показала погрешним и нису издржала тест времена. Подсетимо се да су међу овим теоретичарима била уједно и велика имена као што су Огист Конт, Макс Вебер, Карл Маркс, Емил Диркем, као и многи други. Конт је као један од најстаријих теоретичара социологије указивао да ће социологија преузети место теологије и филозофије и тиме се успоставити као краљица свих наука.

Карл Маркс пружа један сасвим други приступ у виђењу положаја и улоге религије, а самим тим дефинише и њену судбину. Религија никада није представљала централно место његове теорије, али без обзира на то његовим делима се може видети јасан став који је он имао према религији. Наиме он не сматра да је религија урођена човеку већ да је он тај који ствара религију. Он указује да религија има пре свега идеолошки задатак у функцији владајућих класа. Једна од његових најпознатијих одређења религије је да она представља опијум за народ. Самим тим сматрао је да ће радничка

класа временом постати свесна своје моћи, и да ће самим тим постати активни учесник друштвеног окружења. Тиме ће престати потреба за мистификацијом и лажном утехом коју нуди религија, при чему она мора бити у потпуности у приватну сферу.²¹⁷

Веберов приступ рационализације који настоји да објасни настанак и развој капитализма у великој мери доприноси развоју концепта секуларизације. Иако је указивао на значај религије у процесу модернизације сматрао је да ће утицај религије временом слабити све до њеног нестајања. Демистификација и рационализација ће у великој мери допринети слабљењу утицаја религије у друштву.²¹⁸

Емил Диркем дефинише религију као „чврсто повезан систем веровања и обичаја који се односе на свете, то јест издвојене и забрањене ствари, наиме, систем веровања и обичаја који све своје присталице сједињује у исту моралну заједницу“.²¹⁹ Он је сматрао да је модерним друштвима потребан друштвени еквивалент који је за урођеничка друштва имала моћ ритуала и тотема у успостављању њиховог идентитета и норми. Надао се да ће примитивне и националистичке форме бити замењене култом човечности. Очекивао је да ће традиционалне религијске институције нестати, при чему ће одређени религијски концепти и функције ипак наставити да постоје.

Колико су теоретичари који су заговарали смрт религије погрешили говори и Рам Пунијани који истиче да су почетак ХХИ века обележила „два страшна злочина, оба почињена у име религије. Свет је беспомоћно гледао како се два авиона обрушавају на Светски трговински центар. У исто време је председник Сједињених Америчких Држава Џорџ Буш објавио да је ово био чин исламског тероризма и да САД морају да покрену рат против терора и тероризма. Ово је резултирало нападом на Авганистан“.²²⁰

²¹⁷ Карл Маркс, *Капитал*, Цанкарјева založba, Љубљана, 1978..

²¹⁸ Макс Вебер, *Сабрани списи о социологији религије*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, 1997.

²¹⁹ Емил Диркем, *Елементарни облици религијској живоји*, Просвета, Београд, 1982, стр. 44.

²²⁰ Ram Puniyani, „Introduction: Religion, Power and Violence” In Ram Puniyani (ed.) *Religion, Power and Violence – Expression of Politics in Contemporary Times* (pp. 5-19). SAGE Publications, 2005, p. 12.

Тренд величања секуларизације педесетих и шездесетих година XX века је одједанпут прекинут. „Тих се година, наиме, на друштвену сцену поново почиње враћати религија. Не баш у свом традиционалном и конвенционалном руху, него у форми нове религиозности, религије младих, нових религијских покрета, нових секти, повратка светог на општем религијском плану, а унутар цркве у облику нових еклезијалних покрета. Религијска се ситуација тих година мења, а религија опет постаје актуелна за изненађујуће велики број по најпре младих људи“.²²¹ Савремено друштво које је изокренуло традиционални систем вредности је у великој мери обојено повратком религије на глобалном нивоу. Десекуларизација је до те мере утицала на друштвену мисао да су неки од највећих научника и присталица секуларизације готово у потпуности редиговали своје теорије. Овде свакако треба издвојити имена теоретичара као што је на пример Питер Бергер. Бергер је у великој мери кориговао свој став према модернизацији али и секуларизацији. Она више не представља само основни чинилац смањења утицаја религије, већ је постала кључни део аргумената против секуларизације. Основни закључак који Бергер изводи: „Секуларизација је била као сто и данас јесте тачна за један део света, Европу, неколико издвојених територија и малобројне, европски образоване интелектуалце широм света. Остатак човечанства је исто онако дубоко религиозан као и раније, вероватно чак и више“.²²²

Како је у већем делу XX века смрт религије прихваћена од стране највећег броја друштвених теоретичара, све ово се у другој половини XX века променило.²²³ Бавећи се овом теоријском супростављеношћу Рајт Милс наглашава како је једном свет био испуњен светим, и то како у мислима, тако и у пракси и институционалној форми. „После Реформације и Ренесансе силе модернизације су се рашириле широм света и секуларизација је довела до ослобођења од световног. Као

²²¹ Стипе Тадић, „Секуларизација, антисекуларизација и сувремена ревитализација религије.“ *Нова њисујносћ* /1/2007, стр. 32.

²²² Питер Бергер, *Десекуларизација светиа*, Медитеран, Нови Сад, 2008, стр. 23.

²²³ Миша Стојадиновић, „Религија и идентитет у савременом друштву“, У Зоран Милошевић и Живојин Ђурић (ур.) *Национални идентитет и религија* (стр. 105-122), Институт за политичке студије, Београд, 2013.

последица овога световно ће нестати свуда сем изузев, можда, у приватној сфери. Током последње деценије ова теорија смрти религије је претрпела бројне критике које указују на њену виталност и данас“.²²⁴

Донатан Фокс можда на најбољи начин истиче однос између светог и секуларног у савременом друштву. Наиме, он сматра да теорија о модернизацији и секуларизацији може веома лако поставити дискусију о променљивој улози религије у савременом друштву у поједностављене оквире где се секуларизација дешава или не дешава. „Међутим изгледа да јача мишљење да ова дихотомија не одражава реалност. Религија је, између осталог, компликован вишеслојан друштвени феномен који се константно мења, еволуирајући и адаптирајући се свакодневним променама у друштву. У том смислу, неки аспекти религије се негде подложни процесу секуларизације, док су други аспекти религије на другим местима све јачи и утицајнији“.²²⁵

Имајући у виду све горе наведено покушаћемо да одговоримо на питање какав је значај религије на глобалном нивоу у свакодневном животу у ХХИ веку. Том приликом ћемо се послужити подацима добијених у оквиру седмог таласа истраживања од стране *World Values Survey* у периоду од 2017. до 2020. године. Специфичност ових података, поред тога што су изузетно актуелни, лежи и у томе што су анкетом обухваћена друштва које карактерише различит економски и технолошки развој, при чему су то уједно друштва различита у својим културама, религијама, па и генерално говорећи цивилизацијском миљеу. Треба напоменути да се овде нећемо бавити специфичности сваке земље где је испитивање спроведено већ ћемо се фокусирати на глобалне податке.

Истраживањем се дошло до веома важних података за разумевање значаја религије у свакодневном животу у ХХИ веку. Од 127588 испитаника на глобалном нивоу је само 15% испитаника одговорило да религији не придаје нимало значаја, док се 62.2% испитаника изјаснио религиозним.

²²⁴ Peter Burke „Identity Change”, *Social Psychology Quarterly*, 1/2006, p. 81.

²²⁵ Jonathan Fox, *A World Survey of Religion and the State*, Cambridge, 2008, p. 33.

Табела бр. 7: Значај религије на глобалном нивоу – талас истраживања 2017-2020 (у %)

Веома важна	37.3
Важна	24.7
Није много важна	21.9
Није нимало важна	15
Не зна	0.6
Без одговора	0.4
Недостаје	0.1
Укупно	100% (127.588)

Note. World Values Survey Wave 7: 2017-2020, [Web log post]. Retrieved 26 November 2020, from <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Табела бр. 8: Процент испитаника који себе сматра религиозним (у %)

Религиозан	62.2
Нерелигиозан	26.5
Атеиста	8.1
Не зна	2.1
Без одговора	0.9
Недостаје	0.1
Укупно	100% (127.588)

Note. World Values Survey Wave 7: 2017-2020, [Web log post]. Retrieved 26 November 2020, from <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Можда и најзначајнији податак када се ради о разумевању утицаја религије на односе у друштву тиче се поверења између припадника различитих религија. Истраживањем се дошло до веома забрињавајућег податка о томе да само 6.4% испитаника у потпуности верује припадницима друге религије (табела бр. 3). Имајући у виду да религија представља извор огромног броја ратова током читаве људ-

ске историје овај податак је свакако изузетно значајан за разумевање конфликта у савременом друштву. Истовремено се то неповерење и подељеност може видети и на основу тога што је само 18.4% испитаника поменуло комшије које припадају другој религији (табела бр. 4).

Табела бр. 9: Поверење у припаднике друге религије на глобалном нивоу – талас истраживања 2017-2020 (у %)

Потпуно верује	6.4
Донекле верује	39.9
Не верује много	31.8
Уопште не верује	16.1
Не зна	4.6
Без одговора	1.1
Недостаје	0.1
Укупно	100% (127.588)

Note. World Values Survey Wave 7: 2017-2020, [Web log post]. Retrieved 26 November 2020, from <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Табела бр. 10: Број испитаника на глобалном нивоу који је поменуо да за комшије има припаднике друге религије (у %)

Помиње комшије друге религије	18.4
Не помиње комшије друге религије	80.5
Не зна	0.4
Без одговора	0.5
Недостаје	0.1
Укупно	100% (70.867)

Note. World Values Survey Wave 7: 2017-2020, [Web log post]. Retrieved 26 November 2020, from <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

То уједно и објашњава податак који говори о томе да се чак 44.8% испитаника слаже са ставом да је једина прихватљива религија она којој и сами припадају (табела бр. 5). Ово је изузетно висок проценат искључивости, који у комбинацији са приказаним неповерењем у припаднике друге религије представља погодно тле за развој сукоба, истовремено отежавајући пут глобалном помирењу путем дијалога и толеранције.

Табела бр. 11: Процент испитаника који се слаже са ставом да је једина прихватљива религија она којој припада (у %)

У потпуности се слаже	23.4
Слаже се	21.4
Не слаже се	32.4
У потпуности се не слаже	18.3
Не зна	3.3
Без одговора	1
Недостаје	0.2
Укупно	100% (69.667)

Note. World Values Survey Wave 7: 2017-2020, [Web log post]. Retrieved 26 November 2020, from <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Имајући у виду све горе наведено потребно је одредити се какав је значај религије у савременом друштву. Један од највећих сукоба по питању судбине религије је свакако сукоб између религије и науке. Ђуро Шушњић полемишући у односу између религије и науке указује на четири кључна питања о којима стално морамо водити рачуна када се бавимо овом темом: „Ако је религија извор незнања, како то да напредак у научном сазнању не потисне религију као незнање?; Ако су религијски искази научно неистинити, зашто 4/5 човечанства у њих ипак верује?; Ако је религија стварно илузија, да ли је могућа стварност којој илузије нису потребне?; Ако је вера потребна разуму, како то да већина умних глава из науке није

налазила опреке између разума и вере?²²⁶ Одговори на ова питања могу бити на следећи начин. Уколико би смо религију изједначили са незнањем онда би било немогуће објаснити чињеницу да и у најразвијенијим друштвима постоји огроман број верника. Такође, религију је немогуће поједноставити са научном истинитошћу, јер веровање не мора бити научно истинито, али може задовољавати неке друге потребе и имати неки други смисао. Истовремено гледиште да религија представља само илузију је не одрживо јер је она успевала да се одржи паралелно са развојем науке. Однос између вере и разума као четврто питање свакако спада међу најкомплекснијим. Разум је просто немогуће супротставити вери, јер би то значило да смо све оно што не разумемо прогласили непостојећим.

Табела бр. 12: Процент испитаника који се слаже са ставом да када год се религија и наука нађу у сукобу религија је та која је на крају у праву (у %)

У потпуности се слаже	24.7
Слаже се	23.2
Не слаже се	32
У потпуности се не слаже	14.6
Не зна	4.7
Без одговора	0.8
Недостаје	0.1
Укупно	100% (70.867)

Note. World Values Survey Wave 7: 2017-2020, [Web log post]. Retrieved 26 November 2020, from <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

У подељености испитаника када се ради о односу између религије и науке управо лежи и одговор на питање да ли ће развој науке

²²⁶ Буро Шушњић, „Религија и наука.” *Религија и толеранција*, 2/2004, стр. 7-8.

довести до смрти религије (табела бр. 6). Поред тога чак 64.2% испитаника да основну суштину религије лежи у томе што даје смисао животу на овом свету (табела бр. 7).

Табела бр. 13: Смисао религије (у %)

Даје смисао животу након смрти	30.1
Даје смисао животу на овом свету	64.2
Не зна	3.9
Без одговора	1.6
Недостаје	0.2
Укупно	100% (70.867)

Note. World Values Survey Wave 7: 2017-2020, [Web log post]. Retrieved 26 November 2020, from <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>

Извући коначни закључак о судбини религије у савременом друштву није нимало лак. Оно што је неспорно јесте да религија и даље представља значајан елеменат савременог друштва који је неопходно увек узети у обзир уколико желимо да разумемо савремене друштвене процесе. Међутим, религија није имуна на друштвене промене. „Религија је током своје историје морала стално да се прилагођава изазовима које јој је наметало друштво. Са савременим друштвеним процесима дошло је и до промена које су у великој мери одредиле правац развоју религије и настанку нових религијских покрета. И поред тога што користи термин „нови религијски покрети” он не искључује тиме и нове врсте духовности. Иако се припадање једној вери још увек сматра важним, доктринарне догме све више постају ствар личног мишљења. Потребно је са глобалне тачке гледишта водити рачуна и о новим духовним изворима и технологијама који постају свакодневност у сваком делу света. То доводи до промена система веровања али и до креирања новог когнитивног приступа духовној истини, новог на-

чина спознаје који даје једно ново значење судбини и сврси духовног развоја. За нове религијске просторе не постоји „омиљени део света”, они постоје свуда и крећу се у свим правцима.²²⁷ Променљивост религије у складу са друштвеним променама је управо то што ће религију увек чинити значајним делом друштва. Имајући у виду да је савремено друштво обојено бројним процесима које свакодневно мењају његову структуру и динамику (убрзана модернизација, индивидуализација, социјални конфликти...) остављајући појединца усамљеног и изгубљеног у свим овим процесима. Религија је управо та која може да му пружи ослонац у овим анонимним временима.

²²⁷ Миша Стојадиновић, „Религија и идентитет у савременом друштву“, *op.cit.*, стр. 122.

РЕЛИГИЈА И НАЦИЗАМ

Проучавање односа између нацизма и религије представља једно веома осетљиво поље. Нарочито је значајан однос између нацизма и хришћанства.²²⁸ И иако на овом пољу превладава устаљено мишљење да нацизам представља одређени вид секуларне или политичке религије, који нема никакве везе са хришћанством, постоје и многа друга теоријска становишта која пружају сасвим другачију перспективу. Главни циљ овог поглавља је преиспитивање односа религије и нацизма, уз истовремено наглашавање да је однос између хришћанства и нацизма много комплекснији од његовог свођења на секуларну димензију. Супротстављајући нека од најутицајнијих и најконтроверзнијих мишљења аутори желе да прикаже вишедимензионалну форму односа религије и нацизма, коју је немогуће свести на просту међусобну искључивост. Истовремено се наглашава да је однос између религије и нацизма много компликованији него што се то у први мах чини, због чега га није могуће свести само на један теоријски приступ.

Иако постоји консензус по питању тога да се читава политичка каријера Адолфа Хитлера ослања на антисемитизам и расну теорију, када се ради о односу религије и нацизма ту већ настаје проблем.²²⁹ Углавном је могуће разликовати три главне школе. Прва школа нацизам повезује са нео-паганизмом, друга са идеологијом политичке или секуларне религије, и трећа, можда на неки начин и најконтроверзнија је да нацизам представља одређену форму Хришћанства. Када се ради

²²⁸ В. Талович, „Religion and nazism“, ПУТЬ К ВЕЛИКОЙ ПОБЕДЕ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ», посвященной 75-летию Победы в Великой Отечественной войне г. Майкоп, 2020 г.

²²⁹ В. Таловић, Ислам као извор политичке идеологије у Чеченији, Култура полиса, Бр. 21, год X, 2013. Talovic, V. (2013). „Islam as a Source of Political Ideology in Chechnya”, Kultura Polisa No 21, year X.

о односу хришћанства и нацизма, а нарочито после Другог светског рата, разумљиво је зашто је било каква помисао да ту постоји било каква веза изазива велику одбојност. Ову теоријску разноврсност Самјуел Коен сумира на следећи начин. Када се ради о тврдњи да су нацисти били пагани основе ове тврдње Коен проналази у чињеници да је нацизам произашао из ултранационалистичког покрета *volkisch* у Немачкој. Овај покрет је имао бизаран распон езотеричних и мистичних верских схватања. „Хитлер је сигурно био свестан идеја једног од најутицајнијих аутора, Гвида фон Листа, који је тежио да поново открије изгубљену мудрост (...) наводно високе касте свештенства паганског бога Вотана (или Одина). Предложио је да се то учини углавном кроз руне и нордијску поезију попут Еде.“²³⁰

Са друге стране, секуларни приступ овом проблему је очигледан. Анализирајући један од најкомплетнијих Хитлерових говора из 1920. године Коен је истакао да се он директно позивао на неке Листове концепте и тврдио да су сви Аријевци градили „култове светлости“ ма где основали цивилизације у свету. „У истом говору омаловажавао је Библију као превише јеврејску: једно је сигурно да је ниједан антисемит није написао. Ипак је крајем августа 1920. он тврдио да су нацисти „подржавали сваку хришћанску активност“ и промовисали нацизам као „јеванђеље немачке ревитализације“. Ова последња изјава и њој слични довели су до аргумента да је сам нацизам био „политичка религија“, увлачећи људе у покрет политичке вере коришћењем скупова и ритуала који су створили секуларну врсту литургијског искуства“.²³¹

Нацизам представљен као нови поглед на свет које је ускочио унутар вакуума секуларизације нудећи осећај заједништва и смисла је у великој мери представљао плодно тле за теорије које на овај начин базирају своје анализе. „Ранији интерпретативни тренд који је нацизам представио као модеран облик „политичке религије“ – нови поглед на свет који је закорачио у вакуум остављен секуларизацијом да би присталицама понудио значење и осећај космичке оријентације

²³⁰ Samuel Koehne „Hitler’s faith: The debate over Nazism and religion“, *Religion and Ethics*, ABC, 2012, p. 1.

²³¹ Исто, p. 3.

који је, на крају, био у великој мери некомпатибилан са традиционалним хришћанством (...) Велики број студија такође је ирационалне и натприродне елементе нацистичке идеологије протумачио као суштински антихришћански одговор на „разочарање“ модерности у Веберовом смислу“.²³²

И на крају имамо теоријски правац који се дотиче одређених веза хришћанства и нацизма. „Хитлер је тврдио да се недостатак компромиса у католичкој догми може користити као модел за „догме нацистичке странке“, подразумевајући успостављање догматске идеолошке вере која би била нетолерантна за било коју другу такву веру. Међутим, у пракси су се нацисти брзо и лабаво поиграли са својим „партијским догмама“ како би постигли политички добитак (...) У својим белешкама, Хитлер се такође заложиио за критички преглед Библије, како би открио који одељци испуњавају „аријевски“ дух. У истим белешкама узео је „биогенетску“ историју као главни библијски нагласак, тврдећи да је првобитни грех био искључиво расна дегенерација - грех против крви“.²³³ Генерално је било раширено мишљење међу нацистима да је хришћанство у целини превише „јудаизовано“ да би се иоле могло сматрати достојним немачког морала и културе. „Ипак, Хитлер је пружио велику подршку «аријевском» Христу, генерално лику који се у потпуности прилагодио његовој агенди: насилном антисемиту по имену Исус“.²³⁴

Дуги низ година велики број теоретичара је све до појаве Колингвуда тврдио да религија на неки начин сноси одговорност за појаву нацизма и Холокауста. Како је Колингвуд живео у време нацизма желео је да проникне у суштину одговора на питање тога на који начин су религијски услови учинили западну цивилизацију рањивом, као и који религијски извори су омогућили настанак ове идеологије. Дајући једну веома опсежну анализу овог феномена Џејмс Гилман даје сумирани одговор Колингвуда на ова веома комплексна питања: „Његова теза је да је просветитељска еклипса хришћанства

²³² Derek Hastings, „Nation, Race, and Religious Identity in the Early Nazi Movement“, *Religions*, 9/1986. pp. 1-2.

²³³ Samuel Koehne „Hitler’s faith: The debate over Nazism and religion“, op.cit., p. 4.

²³⁴ Исто, p. 4.

оставило либерално-демократску традицију западне цивилизације немоћном и рањивом за супротстављене силе и створило духовни вакуум који је попунила новопаганска религија чије је обожавање људске моћи било покретачка снага фашизма и нацизма“.²³⁵

Основа Колингвудове мисли чини идеја да фашистичка и нацистичка активност показује покретачку снагу, психолошку динамику, која као да недостаје активностима оних који покушавају да јој се одупру. „Антифашисти и антинацисти се осећају као да су супротстављени, не људима, већ демонима; а они који су анализирали ово осећање сагласно кажу да су фашизам и нацизам успели да изазову залихе емоционалне енергије код својих поклоника које су или биле латентне или их уопште није било. Фашизам и они који верују у њега верују чврсто да би требало да победе у својој борби и веома им је стало да је победе. Људи којима је стало до либерализма или демократије не брину о њима у довољној мери да би они опстали“.²³⁶ Решеност нацистичке идеологије је у великој мери допринела поразу осталих супротстављених алтернатива. Та решеност је ишла до те мере да је било какав вид другачијег мишљења третиран као директан напад на саму Немачку при чему су санкције биле изузетно тешке. Опозиција је у Немачкој укинута, разлике у мишљењу су нестале, постојао је само један исправан правац, а тај правац је био нацизам изнад свега.

Један велики део његовог промишљања тиче се заводљивости нацизма који је успео да искористи осећања и емоционалну привлачност религије уопште зарад својих политичких циљева. „Како у Немачкој, тако и у Италији, иако изазован за представнике хришћанства, покрет садржи идеје извучене из преживљавања неукроћене предхришћанске религије, а свој „ударац“ изводи из емоционалне привлачности те религије“.²³⁷

Колингвуд је својим размишљањима довео до великих померања, међутим, ни његова теорија није остала без мана. Слабости Ко-

²³⁵ James Gilman, „Collingwood and the Religious Sources of Nazism“, *Journal of the American Academy of Religion*, Oxford University Press, 1/1986, pp. 111.

²³⁶ R. G. Collingwood, „Fascism and Nazism“, *Philosophy*, 58/1940. pp. 172-173.

²³⁷ Samuel Koehne „Hitler’s faith: The debate over Nazism and religion“, op.cit., p. 175.

лингвудове теорије на најбољи начин демонстрира Гилманов приступ који истиче да се иза убедљивости Колингвудове теорије крије доста недостатака који се генерално базирају на приказивању самог хришћанства. Гилманова анализа Колингвуда своди се на два аргумента: „Прво, однос између хришћанства и модерне западне цивилизације није однос нужности и последице, како сугерише Колингвудов историцизам, већ једна дијалектичка интеракција између два различита, али историјски повезана покрета (...) Друго, Колингвуд је погрешно протумачио хришћанско самопоимање. Његово некритичко разумевање либерализма као инкарнације хришћанских веровања и вредности даје хришћанству првенствено конзервативну улогу као браниоца *status quo*. Али либерализам и његова визија друштва често су у супротности са хришћанским обрасцима вредности и веровања“.²³⁸

Да хришћанство представља изазов нацизму тога су нацистички лидери итекако били свесни и то много пре него што ће догађаји кренути да се одвијају ка почетку Другог светског рата. Кшесински указује да уништавање хришћанства представља само први корак. Али то није било довољно. Напротив, било је потребно начинити још један, много битнији корак: „оправдање и обожење свих нацистичких злочина, прошлих, садашњих и будућих, претпостављајући божанске прерогативе“.²³⁹ То је уједно довело и до стављања Адолфа Хитлера на пијадестал раме уз раме са осталим боговима. „Адолф Хитлер, кога су сматрали највероватнијим отелотворењем божанских својстава, представљен је немачком народу као његов бог, достојан обожавања које се до сада нудило Свемогућем, којег је требало да замени. Са Хитлером је обожена цела немачка нација. С обзиром на такве идеје, све што би Немци могли учинити сматрало би се божанским. Дакле, сви могући злочини, ма колико били нељудски, чак и клање читавих нација због њиховог одбијања да служе Немачкој или јој помажу на путу ка светској доминацији, били би прихваћени као похвални верски чиновни, подижући њихове извођаче у ред немачких највећих

²³⁸ James Gilman, „Collingwood and the Religious Sources of Nazism“, op.cit., pp. 126.

²³⁹ Andrzej Krzysiński, *Religion of Nazi Germany*, Bruce Humphries, Boston, 1945, p. 5-6.

јунака. Од тог тренутка би га сви Немци, ослобођени било каквих етичких ограничења, поштовали као нат човека и господара света“.²⁴⁰

Чувени историчар Ричард Стигман Гал је објавио контроверзну књигу којом је изазивао виђење нацизма као секуларне или политичке религије. Основу његове књиге чини ревизионистичко представљање нацизма као хришћанског покрета редефинисаног у окриље политичке религије. Истовремено је протестантизам представљен као основа самоодређења нациста. На самом почетку своје студије Стигман Гал одбацује идеју нацизма као антихришћанске идеологије, која је често сматрана паганском.

Напротив, Стигман Гал истиче да је већина нациста или доживљавала себе хришћанима или видела свој покрет у оквирима хришћанства. Стигман Гал у својој студији показује начин на који су радикалне нове околности присутне у Немачкој након 1918. утицале на репродукцију и трансформацију хришћанства унутар нацистичког покрета. Без обзира на све Стигман Гал се ни у једном тренутку није бавио ставом немачких маса према нацистичким верским тврдњама. Истовремено за њега ни у једном тренутку није било важно колико су те тврдње могле бити кључне за широки друштвени консензус коме су нацисти тежили. И можда се управо овде крије још једно од недовољно разјашњених тема везаних за нацизам, а то је одговор на питање: Зашто је нацизам врло брзо достигао такве пропорције су у његово име чињени најмонструознији злочини у историји људске цивилизације?

Најважнији сегмент Стигман Гала је био тај што наглашава да однос између нацизма и хришћанства никада не треба посматрати на детерминистички или монокаузални начин, тј. порекло нацизма не треба поједностављати са концептом хришћанства као статичног извора. „Уместо тога, предлаже да за многе своје вође нацизам није био резултат „Божје смрти“ у секуларизованом друштву, већ радика-

²⁴⁰ Исто, pp. 7-8.

лизован и посебно стравичан покушај да се Бог сачува од секуларизованог друштва“.²⁴¹

Милан Бабик анализирајући Галове тврдње истиче да оне саме по себи нису проблематичне, али да је проблематичан концепт на коме базира свој ревизионизам за интерпретацију Нацизма као секуларне религије.²⁴² Бабик сматра да Стигман-Гал исувише уско посматра концепт секуларне религије који се налази у средишту овог ревизионизма. Стигман-Галов модел посматра секуларизацију сувише ригорозно заснивано на функционалистичким основама: као нерелигиозан сурогат за Хришћанство. Овај традиционални модел секуларног поимања иако валидан, није потпун и ту Бабик види главни проблем у Стигман Галовој анализи.

Дорис Берген такође наглашава значај Стигмана Гала за разумевање односа између хришћанства и нацизма, међутим, попут Бабика истиче истовремено и велике недоследности његовог теоријског приступа. Један од највећих према Бергену је прецењивања доказа уз истовремено занемаривање, или недовољно истицање чињеница које би поткрепиле његове основне тврдње. „Попут многих наших савременика, и Стигман Гал претпоставља да је религија или барем хришћанство првенствено ствар веровања“.²⁴³ Управо због ових разлога Стигман Гал трага за интелектуалним и идеолошким везама између хришћанства и нацизма. Нарочито значајна веза коју исказује у односу протестантизма и националсоцијализма. Колико год овај концепт био на први поглед убедљив он има уједно и својих недостатака.

Они се према Бергену свде на две кључне ствари које Стигман Гал није предвидео својом теоријом, а које су итекако значајне за интерпретацију односа нацизма и хришћанства. „Прво, занемарује чињеницу да је веровање само мали део религије. Традиција, ритуал,

²⁴¹ Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*, Cambridge University Press, 2003, p. 12.

²⁴² Milan Babik, „Nazism as a Secular Religion“, *History and Theory*, 3/2006, pp. 375-376.

²⁴³ Doris Bergen, „Nazism and Christianity: Partners and Rivals? A Response to Richard Steigmann-Gall, *The Holy Reich. Nazi, Conceptions of Christianity, 1919-1945*“, *Journal of Contemporary History Copyright*, 1/2007. pp. 29.

заједница и институције много су важнији од веровања или доктрине у верским идентитетима већине људи. Друго, веровање, као што је Мишел де Монтењ рекао пре више од 400 година, по својој основи је нестабилно. Људи стално мењају своја уверења и прилагођавају их свом окружењу. За историчаре је уверење тешко – можда и немогуће – измерити из већине доступних извора²⁴⁴.

Имајући у виду све горе наведено може се истаћи генерални закључак да је однос између нацизма и религије вишедимензионалан и да га је тешко свести на узрочно-последичну везу. Иако постоји оправдано велики број становишта који на нацизам гледају као на секуларну религију, нацисти су итекако знали значај религије за грађане. Искористивши религију нацисти су успели да нацизму дају једну вишу космичку димензију, која је уједно давала осећај заједништва у изузетно тешким тренуцима. Тај осећај заједништва је послужио попут опијума за широке народне масе, јер је нацизам укидао било какве класне разлике.

Озлојеђеној и изгубљеној немачкој средњој, а нарочито нижој средњој класи, је био потребан неки излаз из тешке ситуације. Нацизам се у том тренутку наметнуо као решење. Користећи максимално економску ситуацију у земљи, пропаганду и масовна окупљања која су стварала осећај заједништва, нацизам је врло брзо добио масовну подршку широм Немачке. У тој идеолошкој борби сва су средства била дозвољена, а борба против свих видова оспоравања обавезна. Нацизам је својом заводљивошћу понудио алтернативу која је нудила на први поглед конкретан и логичан избор који би читавој нацији донео бољитак. Тај бољитак је подразумевао борбу против свих и успостављање Немачке као нације која ће оправдано владати читавим светом. Као крајњи разлог успеха нацизма може се истаћи управо снага идеологије и решеност његових присталица. Неуспех није представљао опцију, владавина над осталим инфериорним нацијама је морала бити успостављена.

²⁴⁴ Samuel Koehne „Hitler’s faith: The debate over Nazism and religion“, op.cit., p. 29.

ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКИ КОНТЕКСТ НАСТАНКА НАЦИЗМА

Велика економска криза, познатија као Велика депресија, је у великој мери имала не само економске, већ и политичке последице које су се одразиле на глобалном нивоу. Лоши економски услови су значајно погодовали Хитлеру да дође и учврсти своју власт користећи се веома ефикасно најразличитијим облицима пропаганде. Овај поглавље има за циљ анализу социјално-психолошких, економских и историјских аспеката који су погодовали доласку Адолфа Хитлера на власт и настајању нацистичке идеологије. Имајући ово у виду настанак и развој Хитлерове идеологије представљаће централну тему уз истовремени осврт на то због чега се она тако брзо и масовно проширила до те мере да су у њено име чињени и најмонструознији злочини у историји људске цивилизације.²⁴⁵

Основе идеологије нацизма треба потражити у делима Штетлера фон Глајхена и ван ден Брука, који су основали у Берлину Удружење за националну и социјалну солидарност. Новина коју доносе ова два теоретичара је што су класну борбу заменили борбом нација успоставивши тиме основ за даље грађење идеологије према којој би Немачка требало да влада светом. „Књиге ван ден Брука «Право младих народа» (*Das Recht der jungen Völker*) и “Треће царство” (*Das dritte Reich*), су касније коришћене у нацистичкој пропаганди“.²⁴⁶

²⁴⁵ В. Талович, „Социјално-економски контекст возникновения нацизма“, ПРИЧЕРНОМОРЬЕ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РОССИИ: К 75-ЛЕТИЮ ПОБЕДЫ В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ, 2020, Министерство науки и высшего образования Российской Федерации КУБАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

²⁴⁶ Бошко Телебаковић, „Особине нацизма“, Годишњак ФПН, Факултет политичких наука, Београд, 1/2007, стр. 174.

Немачка радничка партија основана 5. јануара 1919. касније је променила име у добро познату НСДАП чиме је историја усмерена у правцу који је запрестао читав свет. Иако је већина становништва сматрала да су гнусни злочини завршетком Првог светског рата окончани и да се овакав сукоб никада више неће поновити, Други светски рат је огромним људским жртвама, страховитим злочинима и енормном материјалном штетом у потпуности демантовао овакво становиште.

Избијање Велике депресије у комбинацији са положајем у којем се нашла Немачка после Првог светског рата у великој мери је усмерио курс светске историје ка почетку Другог светског рата. Управо због тога је у извесној мери оправдано посматрати Други светски рат уједно и као наставак Првог светског рата. Немачка се, поражена, под сталним притиском међународне заједнице, са огромним дуговима на име ратних репарација, нашла на коленима у једном незавидном положају. Монополистички капитализам који је проузроковао Велику депресију је изазвао велико незадовољство грађана широм Немачке, а нарочито грађана средње и ниже средње класе које су поднеле највећи терет. Незадовољни начином живота, разочарани и на ивици егзистенције, уз сталне унутрашње и спољашње тензије, овај друштвени слој је постао окосница касније оформљеног нацистичког покрета. „Нижи слојеви средње класе, сачињени од ситних трговаца, занатлија и службеника, ватрено су поздравили нацистичку идеологију“.²⁴⁷

Постоје различита тумачења разлога због којих се нацизам тако брзо успоставио као водећа идеологија која је окупила широке народне масе. „Прихватање идеологије се не заснива на разумевању или веровању у њен садржај, већ на томе шта се од ње може одмах искористити или пак на произвољним одлукама. Овде лежи један од корена тврдоглавог, свесног и манипулативног ирационализма нациста, сумираног у Хитлеровој изреци: Човек може умрети само због идеје коју човек не разуме. То је по својој унутрашњој логици равно презиру истине само по себи. Бира се „*Weltanschauung*“ према обрасцу одабира посебно добро рекламиране робе, а не због стварног

²⁴⁷ Ерих Фром, *Бесћиво од слободе*, Напријед, Загреб, 1984. стр. 148.

квалитета“.²⁴⁸ Настанку нацизма су погодиле вишедимензионалне околности. Од друштвено-историјских, преко економских, па све до социјално-психолошких аспеката. Нарочито је значајно поменути сукоб између економског и психолошког аспекта на који је указивао још Ерих Фром у својој чувеној студији Бекство од слободе. Присталице економског становишта на нацизам гледају искључиво као на резултат економског динамизма тј. „експанзивних тежњи немачког империјализма или као суштствено политичку појаву — победу коју је над државом извојевала једна политичка партија подржана од индустријалаца и јункера“.²⁴⁹ Велики део програма нацистичке идеологије подразумевао је тотални економски препород Немачке. „У основи нацистичког плана били су увећање профита, наоружавање и освајање. Нацистичка пропаганда је говорила о «привредном чуду» (*Wirtschaftswunder*)“.²⁵⁰ Управо због тога економски чинилац постаје неизбежан приликом разматрања разлога настанка и ширења ове идеологије.

Присталице другог гледишта тврде да се нацизам може објаснити једино психологијом или, пре, психопатологијом. „На Хитлера се гледа као на лудака или »неуротичара«, и на његове следбенике као на исто тако умоболне и душевно неуравнотежене људе“.²⁵¹ Психолошки фактор је свакако подједнако важан за разумевање ширења нацизма. „Изгледа да просечан човек најтеже подноси осећање да се не поистовећује са неком већом групом. Колико год се немачки грађани противили начелима нацизма, ако морају да бирају између усамљености и осећања да припадају Немачкој, већина ће одабрати ово друго“.²⁵²

Економски фактори у комбинацији са друштвено-историјским и социјално-психолошким су нарочито погодили ширењу нацизма. „Старије поколење ниже средње класе било је све огорченије и озло-

²⁴⁸ Theodor Adorno, *The Authoritarian Personality*, Harper & Brothers, New York City 1950, p. 733.

²⁴⁹ Ерих Фром, *Бекство од слободе* op.cit., стр. 146.

²⁵⁰ Бошко Телебаковић, „Особине нацизма“, op.cit., стр. 178.

²⁵¹ Ерих Фром, *Бекство од слободе* op.cit., стр. 146.

²⁵² Исто, стр. 148.

јеђеније, али на пасиван начин; млађе поколење стремило је делању. Његов економски положај отежавала је чињеница што је основа за независно економско постојање, коју су његови родитељи имали, била изгубљена; тржиште занимања било је zasiћено, а изгледи да се живи од лекарског или адвокатског занимања били су незнатни. (...) Национални пораз и версајски уговор постали су симболи на које се преносило стварно осујећење — друштвено“.²⁵³

Нацисти су генерално видели себе попут засебне класе изван било каквог постојећег класног поретка, желећи тиме да окупе што већу масу људи привидним укидањем неједнакости. Безуспешни покушај насилног доласка на власт 1923. године није обесхрабрио Хитлера. Напротив, док је био у затвору написао је књигу која је одредила даљи правац развоја нацизма *Mein Kampf* и дочекао да нешто касније буде изабран легалним путем на власт, уз доста политичких игара. „Његов нови успон почео је у време економске кризе савезом с Хинденбургом и крупним индустријалцима. Његова странка се од партије с мало присталица преобразила у масовну партију средњег сталежа. Комунисти и социјалдемократи нису успели да се сложе против њега, већ су једни друге оптуживали због нарастања нацизма. Политички противници тада још нису схватили озбиљно Хитлера и надали су се да ће његову партију, најјачу у Рајхстагу, моћи да уведу у колотечину. Погрешно: Хитлер није на власт дошао револуцијом, већ користећи страх од револуције (касније су нацисти говорили о својој «легалној револуцији»)“.²⁵⁴ Долазак Адолфа Хитлера на челу ове партије је додатно убрзао историјска дешавања. Гебелс је изврсно користио моћ пропаганде на изборима 1933. године наглашавајући значај управљања психологијом маса. Хинденбург је истовремено у великој мери одиграо кључну улогу свему томе јер је ДВНП направио коалицију са нацистима чиме јој је донео парламентарну већину, а Хитлер је постављен за државног секретара. „Под окриљем ове тактике, НСДАП је постајао све више вештији у употреби савремених техника масовне пропаганде; научило је да своје нејасне теорије облачи у кратко и лако памти фразе и слогане, убацује чињенице

²⁵³ Исто, стр. 151.

²⁵⁴ Бошко Телебаковић, „Особине нацизма“, *op.cit.*, стр. 176.

сугестивним понављањем, побуђује ирационалне, подсвесне емоције помоћу једноставне симболике и усмерава динамику покрета ка духовитим представама о непријатељу. Овоме је додата несметана употреба денунцијације и силе, и све то у име систематске демагогије коју би појединци могли сматрати одбојном, али која је освојила масе једном био узбуркан.²⁵⁵ После смрти Хинденбурга не долази до нових избора, остале партије су забрањене, закон је промењен и Хитлер преузима сву власт. Хитлер постаје председник Рајха прогласивши се фирером.

Нацизам није трпео било каква оспоравања. Сви они који су против основних поставки нацистичке идеологије су аутоматски представљени као државни непријатељи чиме су морали бити елиминисани. „Већ 1934. године, опозиционе партије су се „саме распустиле“, а у «ноћи дугих ножева» поубијани су Рем и друге вође Хитлерових јуришних трупа (*SA - Sturmabteilungen*) и Хитлерови неистомишљеници унутар нацистичке партије. Побијено је неколико стотина људи. Хитлер се даље ослањао само на заштитне командосе (*SS - Schutz-Staffeln*), који су се заклињали њему, а не Немачкој. Постигнуто је јединство партије и државе.²⁵⁶ Доласком Хитлера на власт је било какво супротстављање њему виђено као супротстављање Немачкој. Важно је напоменути да се један део становништва повиновао „нацистичком режиму без неког снажног отпора, али и без дивљења нацистичкој идеологији и политичкој пракси; нова идеологија је веома привлачила други део становништва и он се фанатично прикључивао онима који су је прокламовали“.²⁵⁷ Ови први били су део радничке класе, тј. либералне и католичке буржоазије. Они су у први мах прихватили идеологију нацизма, али нису наставили да је касније подржавају активно. Међутим, истовремено ова класа није представљала ни претњу иако су имали генерално негативан став ка нацизму. Додуше имајући у виду околности припадници ове класе нису ни смели да се отворено супротстави нацизму, већ су се утопила

²⁵⁵ Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship*, PRAEGER PUBLISHERS, New York • Washington, 1971, p. 150.

²⁵⁶ Бошко Телебаковић, „Особине нацизма“, *op.cit.*, стр. 178.

²⁵⁷ Ерих Фром, Бегство од слободе *op.cit.*, стр. 147.

у немо прихватање ствари онаквим какве јесу. У супротном би за било какав вид побуне били стравично кажњени.

Али због чега је баш Адолф Хитлер препознат као вођа? Одговор на ово питање је релативно једноставан. Са једне стране, он је виђен у потпуности као човек из народа који је пропатио као и већина становништва, као човек са визијом који је истовремено типични представник ниже средње класе. „Фашизам и нацизам су се увек хвалили да њихова мржња није била усмерена против појединих класа, већ класног система као таквог, који су прогласили изумом марксизма“.²⁵⁸ У очима немоћне средње класе он био је очигледан избор за вођу. У таквом једном контексту Фирер је у оном правом Веберовом смислу стајао као једини ауторитет, као „харизматични вођа“ око кога је обједињен читав нацистички покрет. „Сељаци су били озлојеђени на градске повериоце, док су радници били дубоко разочарани и обесхрабрани сталним политичким повлачењем, после својих првих победа 1918, под вођством које је изгубило сваку стратешку иницијативу. Огромну већину становништва спопало је осећање појединачне безначајности и немоћи, које смо описали као типичне за монополистички капитализам уопште“.²⁵⁹

Са друге стране, Хитлер веома брзо препознао снагу управљања масама и већ поменуто коришћене пропаганде. „Националсоцијалисти успешно користе модерна средства масовне комуникације без премца комбинацијом силе и убеђивања, терора и пропаганде, псеудо-правних мера и обмана и насиља. Националсоцијалисти су присвојили технику *fait accompli* и брзих, пропагандистички надуваних лажних успеха супротставили ефикасности институционалних и традиционалних мера заштите. Једном када преузме власт, такав режим се заиста не може срушити“.²⁶⁰ Масовни скупови су чинили да се маргинализовани припадници друштва поново осете делом неке целине. Тај осећај заједништва је у великој мери коришћен као опијум од стране Хитлера чиме је начињен корак после кога није било повратка. „Мада у моћи

²⁵⁸ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace & Company, San Diego, New York and London, 1976, p. 262.

²⁵⁹ Ерих Фром, *Бесцелово од слободe* op.cit., стр. 152.

²⁶⁰ Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship*, op.cit., p. 169.

првенствено уживају »вођи«, масе никако нису лишене садистичког задовољења. Расне и политичке мањине у Немачкој и, коначно, друге нације, које се описују као слабе или као нације у опадању, представљају предмете садизма којима се масе хране. Док Хитлер и његова бирократија уживају у моћи над немачким масама, саме те масе поучавају се да уживају у моћи над другим нацијама и да њихова покретачка снага буде страст за светским господством“.²⁶¹

Као закључак читаве ове анализе треба напоменути да нацистичка идеологија није директно произишла ни из једне већ постојеће филозофије или теорије, већ представља пре свега скуп нада, емоција и идеја окупљених радикалним политичким покретом у време када се Немачка нашла пред понором кризе. „Нацизам јесте психолошки проблем, али морамо схватити да друштвено-економски чиниоци уобличују и саме психолошке чиниоце; нацизам је економски и политички проблем, али морамо схватити да се његова моћ над читавим једним народом темељи на психолошким основама“.²⁶² Неспорно је да су психолошки чиниоци били повољно тле за развој нацизма, али без адекватног друштвено-економског миљеа то не би било никако могуће. Незадовољство економским окружењем монополистичким капитализмом који јој је одузео достојанство и изазвао револт је други неопходан услов настанка ове појаве. С тим у вези националсоцијалистички покрет је имао три главна корена: „Идеолошки је почивао на дуалности национализма (према споља) и антипарламентаризма (изнутра). Економски је то било укоренењено у оној „паници средње класе“ у којој се борба против пада економског, социјалног и националног престижа лако пренела у царство шовинизма и империјализма. Психолошки, „покрет“ је у малој мери профитирао од проблема генерације и романтичног протестног расположења младих“.²⁶³ Бројни друштвени антагонизми и огромно незадовољство широких народних маса су обједињени у једну универзалну идеологију која је све унутрашње проблеме

²⁶¹ Ерих Фром, *Бесџиво од слобогее* op.cit., стр. 153.

²⁶² Исто, стр. 147.

²⁶³ Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship*, op.cit., p. 150.

преокренула у агресију окренуту споља. Поход Немачке на читав свет је могао да почне.

ПРАВОСЛАВЉЕ КАО ТЕМЕЉ СРПСКОГ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА

Проблем религије и идентитета представља увек актуелну тему, нарочито ако се он посматра у контексту савременог друштва. Када се ради о религији, постоје многобројна тумачења бројних теоретичара који су сматрали да ће религија са развојем постиндустријског друштва и модернизације, временом полети да слаби, што ће на крају довести до њеног нестанка. Са друге стране, када се ради о развоју идентитета у савременом друштву, треба напоменути да савремени друштвени процеси свакодневно намећу многобројне изазове у потрази за одговором на једно од вечних питања: Ко сам ја? У кризним временима религијски идентитет је одувек представљао уточиште коме се сви враћају у потрази за ослоном. Ово се истовремено може тврдити и за национални идентитет који представља један од најважнијих колективних идентитета који унутар савременог друштва све више добија на значају. Дубоке противречности савременог друштва су довеле до тога да се човек често налази у ситуацијама када је угрожен његов идентитет. У таквим условима несигурности и отуђености национални уз религијски идентитет и даље представљају јако упориште у вртоглавим променама савремености. Проучавање идентитета је нарочито веома интересантно у срединама где долази до сусрета између различитих култура. Таква друштва представљају велики изазов, не само за проучавање, него и за обезбеђивање складног живота који неће бити потресан сукобима. За оваква друштва се оправдано може рећи да представљају права „друштва ризика“ (Урлих Бек). На таквим просторима је сусрет различитости неизбежан, а развој толеранције неопходан. Балкан свакако представља добар пример оваквог једног друштва чије су главне карактеристике: мултинационалност, мултикултуралност и мултиконфесионалност.

Велики број теоретичара је сматрао да ће важност религије временом под утицајем модернизације друштва постепено почети да слаби. Огист Конт, Емил Диркем, Макс Вебер и Карл Маркс су мислили да ће религија временом са развојем индустријског друштва нестати (и нису у томе били усамљени). „Смрт религије” је у највећем делу 20. века била прихваћена неминовном унутар друштвених наука. То се, међутим, у другој половини 20. века применило.

Рајт Милс лепо сумира: „Једном је свет био испуњен светим, у мислима, пракси и институционалној форми. После Реформације и Ренесансе силе модернизације су се рашириле широм света и секуларизација је довела до ослобођења од световног. Као последица овога световно ће нестати свуда сем изузев, можда, у приватној сфери. Током последње деценије ова теорија смрти религије је претрпела бројне критике које указују на њену виталност и данас.”²⁶⁴

Религија је и поред песимистичних предвиђања издржала тест савременог друштва. Она није статичан феномен, већ напротив, она се стално мења прилагођавајући се савременим социјалним процесима и трендовима. О томе говори и настанак нових религијских потреба и облика духовности. Када се ради о њеном утицају на идентитет треба имати у виду да је идентитет један вишеслојан феномен. Треба напоменути да морамо бити веома опрезни да не западнемо у традиционално схватање овог односа.

У том смислу религија може имати значајну улогу не само у формирању религијског идентитета већ и на формирање других индивидуалних и колективних идентитета. Религијски идентитет као и друге врсте идентитета садржи истоветност са нечим, али истовремено и различитост од нечега. Он се налази у сталном прожимању са другим врстама идентитета. Религија је током своје историје морала стално да се прилагођава изазовима које јој је наметало друштво. Са савременим друштвеним процесима дошло је и до промена које су у великој мери одредиле правац развоју религије и настанку нових религијских покрета. И поред тога што користи термин „нови рели-

²⁶⁴ Pippa Norris and Ronald Inglehart, *Sacred and Secular – Religion and Politics Worldwide*, Cambridge University Press, 2004, стр. 3.

гијски покрети” он не искључује тиме и нове врсте духовности. Иако се припадање једној вери још увек сматра важним, доктринарске догме све више постају ствар личног мишљења. Потребно је са глобалне тачке гледишта водити рачуна и о новим духовним изворима и технологијама који постају свакодневност у сваком делу света. То доводи до промена система веровања али и до креирања новог когнитивног приступа духовној истини, новог начина спознаје који даје једно ново значење судбини и сврси духовног развоја. За нове религијске просторе не постоји „омиљени део света”, они постоје свуда и крећу се у свим правцима. Религијски идентитет јесте старији од националног, али је са развојем савременог друштва постао тесно везан са осталим колективним идентитетима.

Свако од нас је истовремено носилац више идентитета који почињу да се формирају од самог нашег рођења, при чему они не престају да се формирају, мењају и прожимају током читавог нашег живота. Том приликом уједно долази и до одређене хијерархизације идентитета. Немају сви идентитети исти значај: неки постају јачи, изражајнији, неки почињу да слабе или нестају, нови се усвајају. У неизвесном друштвеном окружењу проналажење идентитета постаје веома тешко. Због тога када се у процес формирања и одржања идентитета умешају променљиви политички и геополитички фактори долази до даље проблематизације питања идентитета. Самоодређење народа у оваквим условима постаје веома тешко, ако не и немогуће. Идентитети се непрестано формирају, мењају прожимају, па чак и бирају. Питање националног идентитета Срба у међународним оквирима постаје веома комплексно, а може се рећи и да је последица нејасне спољне политике. Потешкоће у формирању курса идентитета у међународним оквирима додатно отежава неодређеност спољне политике, тј. тзв. седење на две столице. У таквим условима поставља се питање могућности формирања европског идентитета на нашим просторима, тј. да ли ће на нашим просторима европски идентитет могућ или ће се у потрази за неким наднационалним формама идентитета ипак кренути у неком другом правцу.

Религијска идентификација је изузетно важна у обликовању националног идентитета Срба. Православље је одувек било

испреплетано са српским националним идентитетом. Треба нагласити да се токо великог дела историје на цркву гледало као на главни ослонац очувања религије и културе српског народа. овакво стање је нарочито било видљиво за време владавине турског царства на нашим просторима. У последњих неколико деценија се изнова враћа интересовање за православље које се појављује заједно са јачањем српског патриотизма. Још на самом свом почетку успостављања православља на нашим просторима српски народ је донео одређене геополитичке одлуке. Наиме, одлука за византијско хришћанство, а не римско, е уједно довела и до тога да је српска култура обележена источним карактеристикама. Као период коначног покрштавања Срба и настанка Српске православне цркве може се узети IX и X век, док се корени наравно могу наћи још много раније. У утицају православља на српски национални идентитет говоре и бројне одлука владара који су зидали цркве и манастире као своје задужбине које су остале као трајни подсетник на порекло нашег идентитета. Треба напоменути и да су неки наши владари из породице Немањић и Хребељановић посвећени.

Директан утицај Српске православне цркве на идентитет нашег народа се нарочито огледао у томе што су цркве током великог дела наше историје биле извор писмености нашег народа. На овом пољу нарочито треба истаћи улогу Светог Саве и његових монаха. У том смислу светосавље је постало нераскидиви део српског идентитета. Уз његов огroman допринос остваривању независности Српске православне цркве, светосавље не само да је постало извор српског идентитета, већ је уједно и играло огромну улогу у очувању српског националног и културног идентитета

КОНТРОВЕРЗНОСТ ПРЕТВАРАЊА АЈА СОФИЈЕ У ЏАМИЈУ

Још 2017. године на сајту Српске Православне Цркве освануо је текст који су објавили РТС и Дојче Веле. Тај текст наводи следеће: „Жеља да се врати на ислам, што у екстремној варијанти подразумева чак и поновно увођење калифата, одавно је постала играчка за поткусуривање политичких странака у Турској (...) Турска национална студентска унија је 2014. године организовала потписивање петиције о томе да се Аја Софија поново користи као џамија.“²⁶⁵ Акција је окончана 29. маја 2014. године, на дан обележавања годишњице освајања Константинопоља. Тим поводом, тадашњи политичар АКП и заменик премијера Булент Аринц изјавио је: „Гледамо на тужну Аја Софију и молимо Бога да не буде далеко тај дан када ће се она поново смејати.“ Порука гласи: „Аја Софија ће се поново смејати тек када поново буде џамија.“²⁶⁶

Упозорења да ће се овако нешто десити су дакле постојала, међутим, ништа није конкретније учињено како би се овај чин предупредио. Потписивање указа о претварању Аја Софије у џамију 10. јула 2020. године од стране председника турске Републике Ердогана представља контраверзну одлуку која са собом повлачи последице које ће се одразити не само регионално, већ и глобално. Свестан чињенице да ће ова одлука изазвати оштре осуде међународне заједнице Ердоган је у свом говору на дан потписивања указа истакао да се на њу мора гледати као на питање турског суверенитета. Том приликом је

²⁶⁵ Аја Софија – музеј или џамија?, *Српска православна Црква*, 28. Јун 2017, http://www.spc.rs/sr/aja_sofija_muzej_dzhamija

²⁶⁶ *Turkish Deputy PM expresses 'hope' to see Hagia Sophia as mosque*, 16. november, 2013, <https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-deputy-pm-expresses-hope-to-see-hagia-sophia-as-mosque-57998>

позвао све да поштују одлуку извршне и законодавне власти Турске. Очекивано протест међународне заједнице није изостао, али, сем у Грчкој, није било неке оштрије реакције. На сајту Унеска генерална директорка изразила је дубоко жаљење због одлуке турских власти донесене без претходне расправе на међународном нивоу. „Аја Софија је део историјског подручја Истанбула, здање уписано на Унескову листу светске баштине. Аја Софија је архитектонско ремек-дело и јединствено сведочанство о интеракцијама између Европе и Азије вековима. Њен статус музеја одражава универзалну природу његовог наслеђа и чини га снажним симболом за дијалог.“²⁶⁷ Шеф дипломатије ЕУ Жозеп Борел је, такође, саопштио жаљење због одлуке Турске и уједно истакао симболичку и историјску вредност Аја Софије. Министар спољних послова Аустрије Александер Шаленберг је у својој критици био мало драстичнији и одлуку Ердогана окарактерисао као пут удаљавања Турске од ЕУ. Оно што је можда у некој мери изненађујуће јесте став Русије по овом питању. И док је на заседању Светог Синода Руске Православне Цркве 16. и 17. јула 2020. године изнесено дубоко жаљење због одлуке Турске, а нарочито због начина на који је донесена упркос бројним апелима међународних организација и православља широм света, став руске државе је много умеренији. Наиме, Русија не врши очекивани притисак на Турску да преиначи своју одлуку, напротив она то третира као суверено унутрашње питање, једино инсистирајући на томе да Аја Софија остане у стању каквом јесте као споменик Унеска. Додуше имајући у виду историју односа између Русије и Турске, такав став можда и није био толико неочекиван. Упркос бројним изазовима који су се наметали Русија и Турска су изградиле повољан однос од кога обе стране имају користи, нарочито уколико се значај ове сарадње гледа са геополитичког аспекта. Грчка је од свих земаља била најгласнија у својим протестима против оваквог чина. Широм Грчке су 24. јула 2020, звонила црквена звона, заставе су спуштене на пола копља и организовани су протести.

Инсистирање Ердогана на томе да је отварање Аја Софије за богослужење искључиво остваривање суверених права турске државе

²⁶⁷ UNESCO statement on Hagia Sophia, Istanbul, 10.07.2020, <https://en.unesco.org/news/unesco-statement-hagia-sophia-istanbul>

је међународну заједницу ставило пред свршен чин. Истовремено је Ердоган у свом говору истакао да се одлука искључиво доноси у оквиру турских закона као чин поштовања исламских вредности и рекао: „Као што се ми не мешамо у одлуке о местима богослужења у другим земљама, очекујемо исто разумевање за заштиту наших историјских и законских права. Штавише, ово право датира пре тачно 567 година, а не само 50 или 100 година. Ако би данас требало водити дискусију оријентисану на веру, тема те дискусије не би требала бити Аја Софија, већ исламофобија и ксенофобија која се повећава са сваким даном у свим деловима света.“²⁶⁸

Истичући петстогодишњи историјски значај који овај споменик има за исламске вернике председник Ердоган заборавља скоро хиљадугодишњи историјски и духовни значај овог здања за хришћанство. Подсетимо се да је Храм Свете Софије изграђен у част Христа Спаситеља због чега за православну цркву има неописив историјски и духовни значај. Изграђен још 537. године храм Свете Софије представља јединствени споменик изграђен за време византијског цара Јустинијана I. Османско царство је 1453. године храм претворило у џамију што је и остала наредних петсто година. Након реформи које је спровео Кемал Ататурк, Света Софија је 24. новембра 1934. године претворена у музеј.

У закључном делу свог говора Ердоган наглашава да ускрснуће Аја Софије најављује уједно и ослобађање џамије Ал Акса, при чему се нада да ће овим поново бити запаљена нада свих муслимана али и свих осталих потлачених и искоришћених широм света. Повезивање Аја Софије са Ал Аксом указује на регионалне претензије Турске и јачање њеног утицаја у региону. Тиме Турска жели да се наметне као кључни играч у региону и да постане водећи лидер на Блиском истоку. Са друге стране, на унутрашњем плану оваква одлука такође представља начин на који Ердоган жели да консолидује своје редове и да добије јачу политичку подршку. Управо због тога секуларна опозициона странка на челу Истанбула овај потез проматра искључиво као политичку одлуку. Међутим, сем овакве критике изостаје било

²⁶⁸ *Erdoğan: Hagia Sophia to open for worship on July 24*, JUL 10, 2020, <https://www.dailysabah.com/politics/erdogan-hagia-sophia-to-open-for-worship-on-july-24/news>

какав вид јачег протеста опозиције против самог чина преобраћања Аја Софије у џамију. Као крајњи резултат после 86 година у Аја Софији је обављена прва молитва за муслиманске вернике. Молитви је присуствовао и председник Турске Ердоган.

Преименовање Аја Софије опасан је потез који може довести до далекосежних последица, нарочито уколико се узме у обзир да ово не представља преседан, напротив. Председник Комисије Србије за сарадњу са Унеском Горан Милашиновић рекао је за РТС да је једна од деликатности проглашавања Аја Софије за џамију у томе што у Конвенцији о светској баштини из '72. године, коју је потписала Турска, не стоји намена ниједног добра. Маневарски простор Унеска је тиме веома узак, јер располагање споменицима је због начина уписа у потпуности остављено на располагање државе. Аја Софија је уписана серијски заједно са другим споменицима Истанбула и не може се о њој посебно одлучивати. Такође, он истиче да ово није први случај: „Имали смо прошле године исти случај са познатом византијском црквом Хора – Светог Спаситеља у Пољу, у Истанбулу, која је такође претворена у џамију“.²⁶⁹ Подсећа да је и 2014. године било претварања из музеја у џамију наводећи пример мале Аја Софија у Никеји. У тој цркви се догодио први Васељенски сабор као и седми сабор. Оваква дешавања представљају опасан увод у јачање религијских тензија у региону, али и глобално.

²⁶⁹ Шта би се десило када би Унеско одлучио да скине Аја Софију са листе, 17. ЈУЛ 2020, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/4020880/goran-milasinovic-aja-sofija-dzamija-crkva.html>

ТЕРЕТ ЕПИСТЕМОЛОШКЕ ЛИМИТИРАНОСТИ

Без обзира на то колико историјско-песимистичан став заузимају по питању цивилизацијског прогреса и напретка људске врсте, чини се да је немогуће оповргнути тврдњу, коју износе много научници из сфере друштвено-хуманистичких наука, да је савремени човек благословен животом који је, готово по свим параметрима, објективно драстично бољи од живота наших претходника²⁷⁰. Људска цивилизација напредовала је незадрживим корацима у готово свим аспектима постојања, а велик број погодности и друштвених чињеница које узимамо здраво за готово биле су апсолутно незамисливе за наше, не тако далеке, претке. Који год објективни параметар квалитета људског живота да одаберемо – од оних виталних као што су ухрањеност, здравље, очекиван животни век, приступ чистој води, до апстрактнијих као што су слобода, људска права, безбедност, итд. – видљиво је евидентно и значајно побољшање које има тенденцију даљег раста у будућности. Никада у историји човек није живео оволико дуго, здраво, слободно и заштићено као што живи данас, без обзира на то што нам наше урођене субјективне когнитивне склоности и предрасуде често замагљују поимање ове непобитне и објективне истине.

Цивилизацијски напредак човек, његовог друштва и целокупне културе не може се редуктивистички објаснити једним фактором јер је историјско прогресивно кретање људске цивилизације продукт синергије великог броја фактора – природних, друштвених, идеолошких, културних, итд. Оно што се ипак може неоспорно тврдити јесте да је цивилизацијски прогрес директно повезан са повећањем комплексности људског знања и човекових способности – непрестано растући фондус знања човека о себи као бићу, о осталим

²⁷⁰ Steven Pinker, *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*, Viking, New York, 2018, стр. 37-345.

бићима, о природи, свету, космосу и уопште о постојању у директној је корелацији са прогресом и степеном друштвеног развоја. Феномен који је нужно повезан са овим процесом непрестаног увећавања човековог знања јесте неопходна сегментација знања, будући да је човечанство одавно прешло замишљену границу пре које је било могуће да један човек *зна* све, или чак и много, о свету, човеку, друштву итд. Уколико се осврнемо на славне епохе наше прошлости, лако ћемо установити да су најзнаменитији и најмудрији људи били они који су познавали свет и човека у укупности – великани давне људске историје нису били физичари, хемичари, лекари, социолози, психолози, инжењери – они су били мудраци. Бити мудрац значило је знати све, познавати постојање у тоталитету – разумети природу, човека, друштво и све остало што је било познато човеку²⁷¹. Међутим, оно што су неки од највећих мудраца наше историје знали, и што их је чинило најумнијим људима њиховог времена, данас сасвим сигурно зна свако дете у основној школи. Пораст укупног знања и огроман практични профит који је цивилизација извукла из њега условљен је у великој мери његовом сегментацијом, разгранаванем и диверсификацијом, те што се више пењемо уз лествицу људског прогреса све мање срећемо универзалне мудраце а све више уско специјализоване фах-геније (иако постоји и друго име за ово). Зато данашњи идеал умности и експертизе није човек који зна свашта о свему, већ уско специјализован интелектуалац који се цео век бави једним специфичним делом једног засебне научне гране. Управо таквој специјализацији и сегментацији људског знања цивилизација и дугује највеће скокове у општем прогресу које прави у последњих неколико векова.

Бити геније и експерт данас је могуће само и искључиво уколико се експертски бавимо једним феноменом или веома веома малим и ограниченим делом стварности. Будући да се као бића одликујемо веома скромним животним веком, у односу на трајање историјски важних феномена, и да је наше укупно познавање постојање стотинама милиона пута веће него у ранијим епохама, дубоко познавање неке одређене материја је веома „скупо“. Овде не

²⁷¹ Драган Станар, „Демократија, стручност и лојалност: систем плена или олигархија експерата“, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, LXX, No. 172, 4/2019, стр. 552.

мислимо само на запостављање неких других, махом забавнијих, сегмената живота које радо жртвујемо на олтару стручности, већ и на прихватање нужне епистемолошке лимитираности сваког појединца, која постаје евидентна чим човек, ма колико велик експерт био, макар мало изађе из поља своје експертизе. Уколико бисмо тражили најоптимистичнију перспективу, могли бисмо рећи да један експерт поседује тек *релативно* знање у некој *релативно блиској* области ван своје, а да је за оне не толико блиске веома близу статусу лаика. Међутим, шта раздваја безбедног „обичног“ лаика од лаика који је експерт у некој другој области (можда чак и блиској)? Кључна разлика између ова два човека јесте терет епистемолошке лимитираности који лаик-експерт веома често занемарује.

Епистемолошка лимитираност сваког човека представља његова природна ограничења у сазнању, која су узрокована кратким зрелим животом, комплексном природом феномена и процеса, нужношћу специјализације на одређени сегмент живота, недоступношћу информација, и многим другим факторима. Ми не само да *не можемо* да знамо много о много ствари, већ заправо само изузетни и посебно надарени међу нама могу да знају много о само једној, уско специјализованој, ствари. Велика опасност друштву прети од оних стручњака који нису свесни овог терета, који постаје све тежи и тежи како се они одмичу од свој ограниченог поља експертизе. Нажалост, све је већи број припадника праве академске елите који, потпуно несвесни своје епистемолошке лимитираности, износе веома опасне ставове, оцене и препоруке. За разлику од „обичног“ лаика чији ставови немају никакву тежину, ставови лаика-експерта могу имати дубоко негативне друштвене последице²⁷².

Зато је веома опасно када категоричке ставове о вирусу износи врхунски пулмолог, када мишљења вирусолога и имунолога о вакцинацији побија сјајни психијатар, када реномирани инжењер саобраћаја инсистира на стручности у сфери националне безбедности, када најстручнији физичар оспорава препоруке правника, када чувени глумци критикују архитектонске планове, итд. Сви су они

²⁷² О овој опасности готово пророчки писао је Совел. Thomas Sowell, *Intellectuals and Society*, Basic Books, New York, 2010.

потпуно несвесни своје епистемолошке лимитираности и стварне комплексности феномена о којем дискутују са позиције „експерта“²⁷³. Људска је цивилизација пре много векова превазишла *doctor universalis*-е, ренесансне идеале свезнајућих ерудита и полихистора који су уступили место уско специјализованим експертима. Управо њима, фах-генијима, и дугујемо садашњи свет, бољи од било ког пре њега. Зато лаици-експерти морају постати свесни терета сопствене епистемолошке лимитираности и заувек се ослободити уверења да их врхунска експертиза у једној области, макар она била без пандана у глобалним оквирима, квалификује за стручност у било којој другој, макар и блиској²⁷⁴. У супротном, они не само да омаловажавају деценије одрицања и рада оних који су заиста експерти у пољима за која се површно интересују, већ и друштву којем евидентно и несумњиво желе најбоље, чине медвеђу услугу.

²⁷³ Stephen Turner, “What is the Problem with Experts?”, *Social Studies of Science*, XXXI, No. 1, стр. 123-149.

²⁷⁴ Ово је нарочито важно када говоримо о припадницима професија, које подразумевају додатни ниво моралне одговорности према друштву. Шире у: Драган Ж. Станар, „Професија и морал“, *Култура њолиса*, XVI, No. 39, 2019, стр. 145-157.

СВЕТИОНИЦИ ДЕМОКРАТИЈЕ И (НЕ) ТРАНСПАРЕНТНОСТ

Демократија, и као идеологија и као конкретан систем политичких правила, процедура и норми поприлично је обесмислио расправе о оптималном систему владавине и државне организације, и начинио их ирелевантним у претходних пет деценија²⁷⁵. Постало је веома јасно да, иако демократија није лишена мана и далеко од савршеног система, она пружа онима који живе у њој далеко виши квалитет живота и бољу перспективу. Ова античка идеја „владавине народа, од стране народа и за народ“ је садашњу модерну форму задобила приширивањем, мењањем и прекрајањем основног антично-грчког концепта демократије, како би се уклопила у потребе савремених друштава. Демократија, у којој данас ужива значајан део светске популације, лежи на неколико кључних стубова. На овом месту нећемо дискутовати о идеологији и политичкој филозофији демократије, већ ћемо указати на постојећу кризу једног од кључних елемената модерне демократије – политичку транспарентност – користећи актуелни пример евидентног сукоба на релацији Вашингтон – Брисел, око потенцијалног решења деценијског проблема статуса Косова.

Проблем јужне српске покрајине Косова и Метохије, која је у фебруару 2008. године једнострано прогласила независност и постала такозвана Република Косово, свакако није ни нов и јединствен проблем у Европи. Ипак, овај је проблем бивао епицентром политичке нестабилности вековима, а ни данас решење није на видику. У последњих неколико године испробано је неколико пословичних „пробних балона“ са решењима која се тичу коначног решења које би било прихватљиво свим странама, или макар које не би било катастрофал-

²⁷⁵ Крах Совјетског Савеза инспирисао је утицајне западне мислиоце да прогласе „крај историје“. Fransis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 2002.

но за све стране. Јавности у Србији, укључујући и Косово, понуђене су бројне идеје и модели решења конфликта, од „ограниченог суверенитета“, „паралелних институција“, „размене територија“, „етничког разграничења“, „замрзнутог конфликта“, итд. Природно, нити један од ових модела није идеалан, али нас политичка зрелост и минимални здрав разум приморавају да признамо чињеницу да не постоји ни једно решење које нема озбиљне мане, и које ће бити дочекано широм отворених руку од свих заинтересованих страна. Није случајност што смо се определили за фразу „заинтересоване стране“ уместо „обе стране“ у овом конфликту, која би се можда на први поглед чинила прикладнијом. Током свих ових „покусних фаза“ у последњих 20 године, јасно се искристалисало да је више глобалних и регионалних сила снажно заинтересовано за начин на који ће завршити целокупна прича о Косову.

У сврху нашег интересовања за политичку транспарентност два светионика демократије – Сједињених Америчких Држава и Европске Уније – нужно је преиспитати односе између два кљупа поличка „играча“ у глобалној политичкој арени. Иако је јасно да ово нису једине две глобалне и регионалне силе које су заинтересоване за косовско решење, јер јасан интерес имају и Русија, Кина, Турска, итд. недавни догађаји бацају ново светло на односе Вашингтона и Брисела. Традиционални савезници по питању готово свих међународних дешавања, САД и две водеће земље ЕУ – Немачка и Француска, које су додатно снажно повезане чланством у НАТО пакту, чини се да не успевају да пронађу заједничко становиште о Косову. Још занимљивије, чини се да не постоји никаква заједничка иницијатива о овом проблему. Ово наравно није историјски преседан, али најзаинтересованији чиниоци целокупног процеса – српска и албанска јавност – су у приличном „мраку“ када се ради о томе шта су званични ставови САД и ЕУ (понајвише две наведене европске политичке силе) по питању Косова. Неколико важних догађаја у овој години, као што је очигледно „минирање“ предложених разговора Вучић-Тачи у Вашингтону од стране ЕУ путем веома „згодне“ отпужнице против Тачија, као и Трампова „соло дипломатска камапња на Косову“, како ју је Николас

Бернс скоро назвао у Вашингтон Посту, јасно показују отворену конфронтацију између САД и ЕУ по питању решења Косовске кризе.

Обе су стране у овом дипломатском конфликту веома поносне демократије, обе сматрају демократију каменом темељцом целокупног политичког ангажовања, како на унутрашњем тако и на спољном плану. Међутим, у описаној ситуацији чини се да недостаје кључни елемент свих демократских процеса – политичка транспарентност. До сада и даље нисмо упознати са званичном формулацијом предлога решења, како од стране Вашингтона тако и од стране Брисела, што доприноси нарастајућој конфузији међу Србима и Албанцима, који се налазе између два велика центра моћи. Једино што је јасно јесте да не постоји конвергенција идеја између САД и ЕУ, али никакве идеје још нису експлицитно представљене јавности. Ово је у најмању руку разочаравајуће, будући да долази од два бастиона демократије и демократских вредности, за милионе људи чија будућност директно зависи од решења Косовске ситуације. Штавише, таква нетранспарентна политика угрожава целокупан преговарачки процес, будући да и Срби и Албанци постају све збуњенији и све раздраженији политичком „маглом“ која све више окружује преговоре. Без обзира на решења која Вашингтон и Брисел имају на уму, минимално што се може очекивати од тако развијених демократија јесте транспарентност око предлога који се тичу Косова. Како се у САД приближавају избори, разумно је очекивати бар још једну иницијативу од стране Трампове администрације која жели да „исплива“ као гарант и креатор „коначног решења“ између Срба и Албанаца на Косову, што би несумњиво било приказано као монументални успех Трампове спољне политике, за унутрашње потребе. Истовремено, можемо очекивати још већи отпор од Макрона и Меркелове, који поново активно настоје позиционирати целокупан преговарачки процес чврсто у пожељан ЕУ наратив. Све се ово нажалост одиграва без икакве политичке транспарентности, што потенцијално може довести до болног и збуњујућег прекида преговарачког процеса, штетећи тиме свим изгледима за решење у блиској будућности.

Управо је транспарентност најмање што САД и ЕУ дугују и Србима и Албанцима у XXI веку. Ако светионици демократије не

успевају да се држе виталних вредности демократије и уколико занемарују њен есенцијални атрибут – транспарентност, шта онда можемо очекивати од Срба, Албанаца и остатка такозваног света „у развоју“ који тежи модерној демократији?

ПОЧЕТАК НОВЕ ИСТОРИЈЕ: ПОНИШТАВАЊЕ ПРОШЛОСТИ ЗАПАДНЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Савремено друштво оправдано се поноси својим место на врху лествице историјског развоја људске цивилизације. Модерна друштва славе и негују незабележен степен људских и индивидуалних слобода, реални квалитет живота без историјског преседана и убедљиво најбоље објективне услове за живот од како постоји човека²⁷⁶. У поређењу са само неколико генерација пре нас, објективни услови живота драстично су унапређени, заједно са ширењем спектра прилика за већину појединаца, нарочито у развијеним деловима света. Међутим, чини се да савремена развијена друштва све више губе свест о сукцесивности цивилизацијског развоја, о нужним стеницама које је људска врста морала да прескочи како бисмо данас били ту где јесмо. Велики је хибрис данашњег човека што све што имамо и све у чему уживамо узима као датост, као нешто што је наша генерација „заслужила“ и зарадила, не обазирјујући се при томе на темељ, зидове, и целокупну историјску конструкцију на коју је данашња цивилизација положила свој „кръв“ модерних вредности и невероватног материјалног богатства.

Овај је хибрис основни узрок заслепљености десетина, ако не и стотина, хиљада људи који данас вандализују и руше споменике великана из претходних епоха, мењају садржај историјског и културног дискурса целокупних нација и вишевековних култура, проглашавају читаве еоне цивилизацијског развоја као „погрешне“ и „непожељне“, и све то само зато што се историјске личности и догађаји не уклапају у доминантну матрицу вредности савременог света. Недостатак свести о социо-историјском контексту живота кључних личности западне

²⁷⁶ Steven Pinker, *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*, Viking, New York, 2018, стр. 247-262.

цивилизације и централних историјских догађаја који су обликовали даљи развој човечанства доводи до паушалног вредновања људи и феномена без икакве историјско-политичке перспективе, користећи данашње - тада непостојеће стандарде. Тако се данас широм Сједињених Америчких Држава руше и демолирају статуе Кристофера Колумба, Џорџа Вашингтона, генерала и официра Конфедерације, као и десетина других историјски заслужних грађана²⁷⁷. Једнако експлицитне и узнемирујуће сцене долазе и из Уједињеног Краљевства, где се демолирају и вандализују статуе знаменитих Британаца, међу којима је чак и Винстон Черчил, док се у белгијској престоници уклањају статуе краља Леополда II²⁷⁸. Ревизионистичке амбиције не заустављају се само на статуама – велики стриминг сервиси избацију све телевизијске серије и филмове из претходних деценија, за које се посумња да нису у складу са вредностима које су данас мејнстрим на западу – најзвучније остварање је сигурно легендарни филм „Прохујало са вихором“, који је уклоњен због „расистичке“ премисе²⁷⁹. Укратко, све што није у складу са данашњим мерилима толеранције постаје везвредно и ништавно, а веома извесно ускоро и забрањено.

Уколико бисмо извели један кратак мисаони експеримент и кроз сито доминантних либералних вредности пропустили сва културна достигнућа и све историјске великане наше цивилизације, остали бисмо без целокупне историје људског рода. Да ли бисмо уопште могли пронаћи историјски значајног војсковођу, дипломату, филозофа, научника, проналазача, мислиоца, религијског пророка или можда еп, легенду, песму, књигу или филм који су потпуно и апсолутно вредносно неутрални по питању религије, нације, расе, сексуалне оријентације и пола/рода, будући да поштовање ових одредница идентитета чини

²⁷⁷ Michael Graham, “Progressives’ cancel culture unimpeded by facts”, *Boston Herald*, 12.6.2020. доступно на: <https://www.bostonherald.com/2020/06/12/progressives-cancel-culture-unimpeded-by-facts/>, приступљено 13.6.2020.

²⁷⁸ „George Floyd protests: The statues being defaced”, *BBC*, 10.6.2020. доступно на: <https://www.bbc.com/news/world-52963352>, приступљено 12.6.2020.

²⁷⁹ Frank Pallota, “‘Gone with the Wind’ pulled from HBO Max until it can return with ‘historical context’”, *CNN*, 10.6.2020. доступно на: <https://edition.cnn.com/2020/06/10/media/gone-with-the-wind-hbo-max/index.html>, приступљено 12.6.2020.

језгро доминантних либералних вредности XXI века? Постоји ли историјски див људског рода који је био истовремено космополита, толерантни умерени верник или атеиста, анти-расиста, присталица и адвокат хомосексуализма, транс-родних особа и једнаких права међу половима? Цивилизација је у великом проблему уколико не пронађе такве примере у историји – а извесно је да их неће пронаћи – јер тиме ефективно спаљује све мостове са својом прошлошћу и темељом на којем је изграђена. Нису то само Џорџ Вашингтон, Кристофер Колумбо и Винстон Черчил (чије статуе се данас вандализују) који су по нашим модерним стандардима апсолутно ужасна људска бића – расисти, мизогени сексисти, хомофоби, трансфоби, горљиви националисти, нетолерантни религијски фанатици, итд. Ту су и Аристотел, Дарвин, Коперник, Њутн, Александар Македонски, Цезар, Наполеон, Шекспир, Маркс, Моцарт, Леонардо, Џингис Кан, Фројд, Кант и сви остали најзначајнији људи који су нас довели до незапамћеног степена благостања и слободе на којем смо сада, а који би сасвим сигурно данас били обележени као расисти, хомофоби, шовинисти, сексисти, итд. Коначно, како данас оправдати ставове и животне одлуке Мојсија, Исуса и Мухамеда по данашњим вредносним стандардима, и да ли то значи да је исправно „избрисати“ их?

Раса је дакле тек једна од многих носећих стубова савремене либералне идеологије. Уколико се легитимизује тренутна кампања затирања оног дела прошлости који није у складу са данашњим, потпуно оправданим, ставовима о раси и робовласништву, само је питање тренутка када ће следећи „стуб“ доћи на ред. Уколико данас легитимно сатанизујемо великог државника као што је Вашингтон или великог проналазача као што је Колумбо зато што су имали робове у друштву и времену у којем је робовласништво било широко друштвено прихваћено, зашто сутра не бисмо рушили споменик Линколну или Наполеону зато што су били, по данашњим стандардима, хомофоби и екстремни сексисти? Уколико данас у име права црне популације у САД прихватимо да избришемо генерала Лија из историје те земље, зашто сутра не бисмо избрисали и све америчке председнике и војсковође до 90-их година XX века у име права хомосексуалне популације САД? Уколико данас муслимански

градоначелник Лондона Садик Кан да легитимитет уклањању статуа Милигану и Черчилу, зарад њихових данас неприхватљивих ставова о раси, шта спречава сутра нову градоначелницу Лондона да уклони све џамије и религијске објекте исламске заједнице из града због данас несхватљивих ставова пророка Мухамеда о раси, религијској толеранцији, женама, хомосексуалцима, педофилији, итд? Да ли је потребно да запад уклони доказе прошлости великих култура јер вређају сентимент неке мањине, или неке друге културе? Да подвучемо, овде дакле не говоримо о споменицима расизму, сексизму, хомофобији или нацизму, нити о лидерима таквих покрета, већ о споменицима великим историјским личностима које би по данашњим стандардима били расисти, сексисти, хомофоби, итд.

Потпуна неспремност данашњих либералних покрета да уваже историјски контекст дешавања и личности који су обликовали свет у коме живимо има веома опасне импликације. И док је сама борба за права мањина не само легитимна већ и морално узвишена, начини те борбе и степен екстремности бораца за права мањина свакако могу бити изузетно опасни, деструктивни и фатални. Оно што се тренутно одвија пред очима глобалног аудиторijума представља потпуно игнорисање историјских околности и слепу ревизионистичку *ex ante* примену данашњих вредносних критеријума на историјске феномене и личности²⁸⁰. Једини могући исход легитимизације таквог приступа у борби за права свих оних идентитета које западни либерализам препознаје као угрожене мањине јесте потпуно, апсолутно, коренисто и радикално „поништавање“ целокупне „пре-либералне“ историје људског рода. У таквом би сценарију читава историја човечанства до XXI века била безвредна, мрачна и „неподобна“, прича о зликовцима и вековном насилничком утњетавању. „Права“ историја почињала би тек са модерним западним либерализмом, новим крајем историје.

²⁸⁰ Шире о неопходности разумевања и разматрања историјског контекста приликом историјске анализе у: Philip P. Weiner, “Some Problems and Methods in the History of Ideas”, *Journal of History of Ideas*, Vol. 22, No. 4, 1961, стр. 531–548.

ЗЛОУПОТРЕБА ПОЛИТИЧКИХ МИТОВА У СВРХЕ ДРУШТВЕНОГ И ПОЛИТИЧКОГ ОТУЂЕЊА САВРЕМЕНОГ ДОБА

Проучавање митолошког у политичкој сфери заузима значајно место у савременим теоријама које се баве истраживањима митова. Кључна карактеристика политичких митова јесте у томе што они обликују људско друштво дотичући се вредносног систем, друштвених односа, природе власти, ауторитета, државе, идентитета... Ово је кључна карактеристика политичког мита која га издваја од митова теогонијског, космогонијског и антрополошког карактера. Милан Матић у својој студији Мит и политика говори управо о овоме. „Најопштија теоријска одређења политичких митова, која се јављају још у античкој филозофији указују да је политички мит она врста митских прича која се односи на заједничке услове живота људи на стварање, одржавање и промене поретка у људској заједници и на њену унутрашњу равнотежу и моралну кохезију. За разлику од теогонијских, космогонијских или антрополошких митова, који говоре о пореклу божанства, света и човека, политички митови теже да се успоставе као основа вредновања и уверења људи о њиховом друштвеном поретку и политичким односима у њему, односно као важеће представе о држави, политичком ауторитету, вођству, хијерархији, моћи и владању, поштовању поретка, једнакости или неједнакости и слично, било да се ови оправдавају или оспоравају.“²⁸¹

То је нешто о чему говори и Љубиша Деспотовић у свом настојању да одреди суштину политичког мита. „Политички митови имају нарочито важну улогу у стварању политичке подлоге којом се осмишљавају основе настанка и оснивања једне политичке заједнице. Ти

²⁸¹ Миша Стојадиновић, Живојин Ђурић, *Политички митови неолиберализма*, Институт за политичке студије, Београд, 294 страна, 2017.

тзв. оснивачки митови постају тако незаобилазан сегмент свести о конституисању сваког националног политичког поретка без обзира на његову величину и карактер.²⁸²

Киара Ботичи справом истиче значај Жоржа Сорела и његову анализу митолошког а која указује на једну дуалност приступа политиком миту. Основна разлика између Сорела и Касирера је у самом поимању мита. Сорел је стварао нешто пре Касирера и на политички мит је гледао као на нешто позитивно, а не као на вид политичке регресије. Наравно треба поменути и многе друге теоретичаре који су својим стварањем уобличили промишљања о политичком миту (Берђајев, Спиноза, Хана Арент, Јирген Хабермас, и др.), али то је нешто чиме у овом раду не желимо да се бавимо и што ћемо оставити за другу прилику. Митови нарочито добијају на значају у турбулентним временима друштвене кризе и конфликта. Када се ради о политичкој сфери ово нарочито добија на значају јер, како то Касирер каже, периоди равнотеже у политици никада нису наступили: „Митолошка организација друштва је наизглед потиснута рационалном организацијом друштва. У мирним временима и периодима релативне стабилности и сигурности ова рационална организација се може лако одржавати. Чини се да је сигурна против свих напада. Али у политици оваква равнотежа никада није успостављена (...) Мит увек вреба у мраку чекајући своју прилику. Овај час долази чим друге везујуће силе друштвеног живота због било ког разлога почну да губе своју снагу и нису више у стању да се боре против демонске моћи мита...“²⁸³

Постоје многобројне студије које су посвећене управо испитивању тога када и како настају политички митови, које друштвене околности погодују настанку политичких митова, шта је главни узрок тога да политички митови имају толики утицај на друштво итд. Милан Матић анализирајући овај проблем истиче да су значајни налази који показују да „рађање митова обично представља наговештај дубљих

²⁸² Љубиша Деспотовић, *Политички митови и идеологије*, Каирос, Сремски Карловци, 2010, стр. 5.

²⁸³ Chiara Bottici, *A Philosophy of Political Myth*, Cambridge University Press, New York, 2007, стр. 246.

промена у социјалној структури и постојећим односима. Митови нису само прост израз, већ и симптом кризе. Штавише, док не добију рационалнију и артикулисану форму, многе идеологије пролазе кроз стадијум своје идејне инкубације, односно кроз развијање општих и митских интерпретација друштвених проблема. Времена политичких митова по правилу, одговарају припремним стањима друштвених промена: то су стања у којима човек или још увек себе није нашао, или је себе већ изгубио. У политичким митовима обнављају се древне колективне наде и вера човечанства у правичну, стабилну и солидарну људску заједницу, због чега се на великим историјским прекретницама и јављају миленаристички митови, односно митови хиљадугодишњег царства (од Римског царства до Хитлеровог Трећег Рајха, итд.).“²⁸⁴

Оно што овде треба истаћи јесте да политички митови и поред својих позитивних функција често бивају злоупотребљени постајући моћно средство манипулације. То доводи до тога да се политички митови не смеју посматрати ван друштвеног контекста како би се проникло у њихову суштину. Оваква злоупотреба политичког мита доводи до тога да они постају моћно оруђе друштвеног и политичког отуђења. Мит неретко представља очајничко средство за којим ће, како то Ернст Касирер каже, човек у очајничким ситуацијама увек да прибегне – „и у данашње време политички мит представља такво очајничко средство. Уколико нас је сам разлог разочарао, увек остаје *ultima ratio*, моћ чудесног и мистериозног.“²⁸⁵ То нас води ка практичној основи политичког мита јер њихов значај за решавања тренутних проблем представља управо извор њихове снаге. У политичким митовима како то Милан Матић наглашава „дају се одговарајуће евокације прошлости-и пројекције будућности са намером да се пружи аргументација и образложе садашње околности, да би се покренула осећања и мотивације колективних акција. Прави субјекти политичких митова су заправо људски колективитети, групе чијој се

²⁸⁴ Милан Матић, *Мит и политичка расправа о основама политичке културе*, Институт за политичке студије, Београд, 2005, стр. 132-133.

²⁸⁵ Isaacs William and Kolodny Jules, „The Role of Myths in Critical Education“, *The Journal of Educational Sociology*, American Sociological Association, 8/1948.

митској традицији политички оператери обраћају, а не појединци.²⁸⁶ Тиме политички мит постаје средство масовне мобилизације грађана око неке идеје, што указује на бројне могућности њихове злоупотребе. Ово нарочито добија на значају у земљама које карактерише хетерогена етничка структура, мултиконфесионалност и мултикултуралност.

Политички мит поред тога што може да сакрије одређене ствари (догађаје), много опаснији је тиме што он може да их искриви и мистификује учинивши их пријемчивим широј јавности. Прагматичност политичких митова је нешто о чему је још Ернст Касирер говорио. Он је указивао на „њихову прагматичну улогу да учвршћују друштвену солидарност, стабилизују једну заједницу, поготово тежећи да успоставе њен покидани историјски и државни континуитет (...) Касирер у својој анализи технике модерних политичких митова јасно указује на чињеницу да политички митови нису плод уобразиље који расту слободно. То су вештачки производи које су створиле веома веште и лукаве занатлије...“²⁸⁷

Не сме се никако упасти у замки приликом проучавања митова сматрајући их творевином прошлости, која је са развојем савременог друштва престала да постоји јер је за њима престала потреба. Постмодерни дискурс подразумева да се води рачуна не само о ономе што је речено, већ и о ономе што је прећутано, а што у многим случајевима политичког мита може бити у великој мери много значајније од оног што је изговорено.

Иако постоји искушење да се приликом тумачења кључних политичких догађаја нашег времена руководимо старом добром пословицом да је значење увек субјективно док чињенице говоре саме за себе то готово никада није могуће спровести у пракси. У стварности значење је сакривено унутар многих слојева тумачења чињеница при чему је процес доношења слојева значења веома комплексан и спор.

²⁸⁶ Милан Матић, *Мит и политичка расправа о основама политичке културе*, op.cit., стр. 104-105.

²⁸⁷ Љубиша Деспотовић, *Политички митови и идеологије*, op.cit., 2010, стр. 6.

ДЕМОКРАТИЈА У ЕРИ „ПОСТ-ИСТИНЕ“

Амерички, али и глобални, медији већ данима су у потпуности заокупљени предвиђањима, извештајима, вестима и анализама које се тичу америчких председничких избора. Готово као никада до сада, очи целокупне светске јавности упрте су у Сједињене Америчке Државе, док огроман број људи очекује дефинитивну потврду о новом/старом станару Беле куће. Без обзира на то којој страни свако од нас нагиње, латентно или манифестно, једна ствар се никако не доводи у питање – ко год буде именован за председника САД овог новембра, тек завршени амерички избори ући ће у историјске и политиколошке уџбенике као еклатантан пример огромног и суштинског изазова који пред савремену демократију постављају нови медији и незабележен ниво медијске манипулације.

Улога медија у изборном процесу у демократским друштвима никада и није довођена у питање, али је рапидан развој нових медија, са акцентом на друштвене мреже, угрозио саму могућност одржавања колико-толико смислених избора. У историјском тренутку у којем се тренутно налази човечанство, где је готово свако од нас потенцијални пошиљалац неограниченог броја нецензурисаних и арбитрарних информација у бескрајан медијски етар, базична објективност и макар минимална истинитост информација чини се да више не постоји. Дисторзија и релативизација истине еволвирала је до те мере да је савремени језик нужно морао да се прилагоди насталој ситуацији. Природно, енглески језик, као глобално доминантан језик савременог света, „обогатен“ је новим терминима који означавају управо практичну немогућност утврђивања истине у океану опречних информација којима смо сви свакодневно бомбардовани са свих страна, са екрана свих величина. Један од најцењенијих речника енглеског језика, Колинсов речник (*Collins Dictionary*)

уврстио је синтагму „лажне вести“ (*fake news*) у обим енглеског језика 2017. године, када је ова фраза услед енормног обима коришћења проглашена за „реч године“²⁸⁸! Са још драматичнијим призвуком дистопије, Оксфордски речник енглеског језика (*Oxford Dictionary*) уврстио је кованицу пост-истина (*post-truth*) у званичан енглески језик само годину дана раније²⁸⁹. Овим је и дефинитивно означена транзиција цивилизације из ере медијске манипулације и лажи у нову, пост-модерну еру потпуне негације истинитости, тј. у еру пост-истине у којој је истина изгубила своју улогу у стварности услед практичне неутврдивости²⁹⁰.

Свакако да је феномен лажних вести и недовољно регулисане моћи друштвених медија озбиљан изазов за мноштво виталних вредности и процеса данашње цивилизације – од међународних односа и дипломатије, преко сфера националне и унутрашње безбедности до личних права и слобода индивидуалаца²⁹¹ – али на примеру америчких председничких избора можемо у „лајву“ да пратимо на који начин сва фрагилност и несавршеност демократије долази до изражаја у добу пост-истине. Већ у првим сатима по затварању биралишта, из оба табора могле су се чути не само оптимистичне прогнозе по питању исхода избора (што је свакако део политичког фолклора у демократских системима) већ и експлицитне тврдње да је једна, односно друга страна победила на изборима. Очите импликације овакве опште поплаве информација и полу-информација са друштвених мрежа јесу стварање таквог наратива у којем је само „наша“ победа истинска и правична, док би победа против-кандидата била само крунски доказ манипулације гласовима и отворене изборне крађе. Републиканци и демократе, и овде не

²⁸⁸ *Collins Dictionary*, доступно на: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>, приступљено 02.01.2018.

²⁸⁹ *Oxford Dictionary*, доступно на: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>, приступљено 10.09.2017.

²⁹⁰ Шире о феномену пост истине у: Lee McIntyre, *Post-Truth*, MIT Press, Cambridge, 2018.

²⁹¹ Dragan Stanar, “WAR AND POST-TRUTH: MORALEQUALITY OF COMBATANTS AND INCULPABLE IGNORANCE IN JUST WAR THEORY”, *Theoria*, Vol. 64, 4/2021, стр. 111-113.

говоримо само о симпатизерима и присталицама, већ и о озбиљним партијским функционерима (укључујући и саме кандидате, Доналда Трампа и Џозефа Бајдена), као да се утркују ко ће створити снажнији и уверљивији наратив о сопственој „заслуженој“ изборној победи која не сме да се доведе у питање. Све ово води до стварања две некомпатибилне „истине“ које конкурентно истовремено постоје и које ће нужно суштински поделити, и овако дубоко поларизовано, америчко друштво од кога се објективно и не може очекивати да са великом вероватноћом проникне у „праву“ и објективну истину. Та је објективна истина до те мере ископромитована утицајем друштвених медија, уз несебичну помоћ неодговорне политичке реторике из оба тора, да је постала крајње ирелевантна и практично небитна – *corpus delicti* живота у ери пост-истине.

„Убивши“ истину у целокупном изборном процесу, синергијом медија и политике, америчко је друштво тренутно у стању потпуне искључивости према супротном (које је нужно лажно и самим тим зло), што сваки снимак из градова САД драматично потврђује. У таквој атмосфери биће практично немогуће утврдити правог победника избора који ће уживати потпун легитимитет, односно подршку и минималну лојалност и оног дела јавности који је супротног политичког опредељења. Ко год да коначно и однесе победу, биће легитиман победник само у свој верзији истине (разуме се, и у верзији истине својих присталица и гласача) – за оне који живе у другачијој верзији истине, нови ће председник бити само насилни и ни по коју цену прихватљиви узурпатор политичке функције. Ово уводи не само Америку, где се тренутно одиграва показна вежба претње феномена лажних вести изборном процесу, већ и целокупан демократски свет у веома нестабилну еру пост-истине у политичкој пракси, еру у којој ће свака политичка опција да захтева верзију реалности која одговара њиховој истини. Чини се да постоје само два начина да се превазиђе тренутни глобални Гордијев чвор демократије, али се не зна који је ризичнији. Демократије су на раскрсници између увођења драстичне цензуре и законских норми који ће у великој мери елиминисати слободу говора (што је један од носећих стубова демократије) и дозвољавања даље поларизације политичких неистомишљеник кроз ства-

рање алтернативних верзија „истина“. У крајњем случају прва опција води у отворени тоталитаризам док је друга рецепт за грађански рат манихејског карактера. Коначно, кључно је питање може ли уопште постојати демократија у ери пост-истине, ако је њена одрживост доведена у питање у самом глобалном бастиону демократије?

МЕЂУНАРОДНИ
ОДНОСИ И
СРПСКА КУЛТУРНА
МАТРИЦА

„ЕВРОПА“ И „ЕВРОПСКО“

Процес глобализације, о којем се непрестано пише и говори већ деценијама, како у оквиру академско-научног стваралаштва тако и у склопу медијско-политичког дискурса, често је, нажалост, схваћен као један сингуларан и јединствен процес који ефективно „смањује свет“ и формира Маклуановско „глобално село“²⁹². Међутим, сам феномен глобализације много је исправније посматрати као неку врсту кровног процеса, идејни оквир унутар којег се дешавају снажни процеси интеграције, кооперације и у крајњој линији десувверенизације националних држава и система²⁹³. Ови процеси манифестују се на најразличитије могуће начине и обухватају готово све облике људске стварности – од политичко-нормативних система преко економије и културе до спорта и разоноде. Супранационалне интеграције на свим нивоима дешавају се непрестано, али не теку истим темпом у свим деловима света, иако се тешко може тврдити да постоји део планете који није обухваћен макар неким „механизмом“ онога што данас подразумевамо под глобализацијом.

Европски континент представља еклатантан пример процеса интеграције који се дешавају под „кровом“ глобализације, будући да већ деценијама европске земље проналазе начине да се ближе повежу, да елиминишу међусобне разлике па и границе. Оно што је почело као платформа релативно „лабаве“ економско-индустријске сарадње у области експлоатације челика и угља, за веома кратак историјски период еволуирало је у пунокрвну политичко-економско-нормативну сарадњу која подразумева интеграцију европских народа у један

²⁹² Maršal Mekluan, *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čoveka*, Nolit, Beograd, 1973, стр. 31.

²⁹³ Miša Stojadinović, Petar Matič, „Desuverenizacija nacionalnih država u procesu globalizacije“, Braco Kovačević (ur.), *Globalizacija i suverenost: sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, EDC, Banja Luka, 2014, стр. 87.

политички, економски, културни, безбедносни и цивилизацијски центар. Пројекат Европске уније неоспорно се показао као веома привлачан и успешан, али се данас у својој зрелој фази нужно суочава са изазовом са којим се суочава сваки интегративни процес – са питањем идентитета. Сваки супранационални интегративни процес нужно стоји у опозицији са кохезивним силама националног идентитета и посебности, чак и када се ради о процесима који су много мање свеобухватни и дубоко од европског. Минимални заједнички европски идентитет²⁹⁴ стога је неопходан елемент даље успешне интеграције, уз наравно уважавање свих посебности народа који се у њему налазе. Међутим, управо је питање европског идентитета кључно али и недовољно разјашњено, и потенцијално може бити извор значајних цивилизацијских проблема. Појам „европско“ веома често није деривиран из појма „Европа“, нити је Европом ограничен и одређен.

Дефиниције Европе, европске културе, европске цивилизације и идентитета су бројне, и могу се драстично разликовати. У складу са тим, тежак али неопходан задатак пред лидерима Европе у будућности биће јасно, или макар што јасније, дефинисање и одређење значења ових појмова, јер заузимање заједничке „европске перспективе“ по било ком питању мора да подразумева да знамо шта значи Европа и ко све спада у Европу. Јасно, примарна дефиниција Европе је географска, и она би требало да буде недвосмислена и прецизна. Међутим, када се говори о заједничког европском идентитету и заједничкој европској перспективи у било којој области – политике, економије, безбедности, културе, уметности, итд. – неретко се заузима позиција који ефективно *искључује* делове географске Европе из онога што је „европско“. Молдавија је географски део Европе, као и Грузија, Јерменија, итд. Турска је не само део Европе, већ својом популацијом чини огроман проценат европског становништва. Шта тек рећи за Русију и удео њене популације у европској? Штавише, званично два највећа града Европе су управо Истанбул и Москва! Али, када се говори о „европском идентитету“, који подразумева макар минималне заједничке културне и цивилизацијске одлике, по правилу се границе

²⁹⁴ Шире о специфичностима грађења колективног идентитета у: Zagorka Golubović, *Ja i Drugi – antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Republika, Beograd, 1999.

такве апстрактне Европе итекако разликују од географских, и веома „елегантно“ искључују све поменуте земље (али и многе друге). Оваква, назовимо је цивилизацијска, дефиниција Европе са друге стране те исте апстрактне границе шири до невиђених размера. Будући да се води заједничким *културним* и *цивилизацијским* садржајем идентитета, Европа у том случају обухвата и рецимо Сједињене Америчке Државе, Канаду али и Аустралију, Нови Зеланд и Израел. Једна религијска дефиниција Европе пак обухвата земље западног хришћанства, што опет искључује све православне и муслиманске земље (укључујући ту и православне земље чланице ЕУ), али овога пута и Израел. У неким дефиницијама, ван граница Европе остаје и Велика Британија, односно све оно што није, у ужем смислу, континентална Европа. Значај и смисао оваквог „континенталног“ дефинисања Европе и „европског“ додатно је оснажио популарни Брексит, односно дефинитиван излазак Британије из Европске уније, који је ставио упитник изнад „европског“ карактера британске културе и идентитета.

Занас је нарочито значајна позиција Србије и осталих балканских земаља у различитим дефиницијама Европе које су темеље уопште разматрања било каквог заједничког идентитета који је *condicio sine qua non* успешних интегративних процеса. Географски нема никакве дилеме што се тиче Србије и Балкана, они су недвосмислено европски. Међутим, различите дефиниције смештају Србију и неке суседне земље заједно са поменутом Русијом или Турском ван граница оног што је европско у Европи. По неким дефиницијама, граница европског у Европи иде управо по средини Балкана, укључујући неке „западније“, а истовремено искључујући неке „источније“ земље из сопственог садржаја. Религијска граница „европског“ на Балкану такође је изузетно деликатна и специфична. Без обзира на коју се дефиницију ослонимо, оно што неизбежно испливава на површину јесте тензија између онога што је „европско“ и онога што заправо јесте Европа. Чини се да „европско“ не обухвата целокупну Европу, док са друге стране може да се протегне и тако да обухвати и друге континенте. Пратећи процесе европских и глобалних интеграција чини се да је за све, а нарочито за земље Европе као што је Србија, чија је позиција унутар „европског“ у најмању руку нејасна и нестабилна, најважнији

корак јасно дефинисање појма Европе, не само у географском већ и у сваком другом смислу. Тек онда, када буде јасно шта заправо значи Европа, а тиме и европске вредности, европски стандарди, европска цивилизација, итд. можемо очекивати формирање заједничке европске перспективе и праву и суштинску европску интеграцију. Без такве дефиниције, каква год она на крају била, тешко је очекивати било какво приближавање макар минималном заједничком европском идентитету који је неопходан уколико заиста желимо јединствену Европу, шта год то значило.

ТРИЈУМФ „СЛАМНАТОГ СТРАШИЛА“ У ЕВРОПИ

Историја међународних односа истовремено је и историја обмана, лукавстава, подвала и моралног релативизма²⁹⁵. Манипулација у реторици међународних односа нема само екстерну функцију, тј. манипулацију противницима и савезницима у дипломатској арени, већ и дубоко интерну функцију која за циљ има мобилизацију домаћег становништва и стварање одговарајућих наратива за унутрашње политичке потребе. У времену глобалних мас медија и незамисливо потентних, капиларно разгранатих спин машинерија, они најмоћнији неретко посежу за тзв. аргументом сламнатог страшила (*strawman argument*)²⁹⁶ као сложеним средством манипулације. Овај је аргумент једини који омогућава потпуну и апсолутну контролу наратива и перспектива свих страна из простог разлога што игнорише прави проблем, и сам произвољно конструише измишљеног супарника и/или претњу, а затим се са њима обрачунава како год пожели. Током модерне и пост-модерне историје глобалних односа, разна су страшила поражена „херојским“ подухватима и политикама великих сила, а тријумф против измишљеног противника, додуше веома опасног и страшног, неретко је оправдавао огромне издатке, насиље, наметање воље, радикализацију, итд. Међутим, оно што никада није било предвиђено овим комплексним обликом манипулације јесте да страшило заправо победи.

Последњих неколико дана у највећим америчким медијима обележено је ламентирањем над извесном победом опасне источне претње у Европи, оличене у сламнатом страшилу које је грађено и јачано више од пола века, и то понајвише од стране тих истих

²⁹⁵ Драган Станар, *Етика међународне политике*, Добротољубље, Београд, 2021, стр. 143-200.

²⁹⁶ Шире о овој логичкој грешци у: Douglas Walton, *Methods of Argumentation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014, стр. 249-286.

медија! Како мејнстрим медији помпезно најављују, озбиљна руска претња Немачкој је пред коначним тријумфом, услед последње објаве америчког председника да повлачи око 12,000 америчких војника из најразвијеније европске земље. Судаћи не само по америчким медијима, већ и по јавним ставовима више немачких званичника, додуше нижих регионалних званичника (што је само по себи изузетно важно) на овај начин слаби се деценијско савезништво између САД и Немачке, те се Немачка оставља на цедилу, на милост и немилост руској претњи. ЦНН (*CNN*) чак ову одлуку Трампа назива и његовим „последњим поклоном Путину пред изборе“ јер је изгледа америчка војска у базама широм Западне Европе била једина брана руском експанзионизму ка Атлантику. Штавише, утицајни сенатор Мит Ромни додатно је оснажио и проширио сламнато страшило чија се сенка надвија над незаштићеном Европом, назвавши Трампову одлуку „шамаром пријатељу и савезнику које је потребно бранити од руске и кинеске агресије“. У глобалним мас медијима дакле, дешава се логични незамислив историјски преседан – сламнато страшило руске претње стварано скоро седам деценија, додатно проширено да обухвата и претњу кинеском агресијом у Европи(!?), пред историјском је победом над својим ствараоцима!

Званични разлог иза овакве одлуке Трампа декларативно лежи у недовољном проценту буџета који Немачка издваја за одбрану, који је тренутно на 1,38%, значајно ниже од очекиваних и обавезних 2%. Међутим, нешто мање од пола укупних трупa које се повлаче из Немачке биће релоцирано у земље које троше драстично мањи проценат свог буџета на одбрану, Италију (1,22%) и Белгију (0,93%)!? Чини се да су, не само Немачка већ и остале НАТО земље у Европи, много мање забринуте за своју сигурност и претњу са истока од њихових заштитника са запада. И док се у западним медијима оваква одлука види као својеврсну „кажњавање“ Немачке, историјска објективност и елементарни здрав разум чине нас склоним да верујемо да Немци неће бити нарочито повређени и увређени уколико са њихове територије оде 12,000 туђих војника. Савезничких, али ипак туђих војника који су ту дошли пошто су поразили немачку војску, и који су ту да их штите од једног од највећих економских и

привредних партнера Немачке, која са Русијом има свеобухватне и за њену привреду виталне аранжмане који се тичу снабдевања гасом и другим енергентима. И то нарочито у овом историјско-геополитичком моменту, када Немачка заједно са Француском покушава етаблирати Европску Унију као легитиман центар моћи, одвојен од утицаја САД, у новој мултиполарној подели карата.

Чак и недавна објава Доналда Трампа на његовом омиљеном медијуму, Твитеру, потврђује његово далеко дубље разумевање проблема од онога што нам глобалистички медији приказују. Наиме, амерички председник јавно је поставио питање „зашто бисмо ми штитили Немачку од Русије којој Немачка за енергенте плаћа милијарде долара сваке године?“²⁹⁷, питање које изгледа никада није пало на памет креаторима доминантног наратива односа САД са европским партнерима. Природно, ова је одлука дочекана позитивно од стране Кремља, чији је портпарол Дмитри Песков отворено изнео став Русије да за њу „мање америчких војника на европском континенту значи мирнију Европу“. Поред медијске кампање, Трампова одлука наишла је и на очекиван отпор у Конгресу САД, и то не само од стране њему традиционално ненаклоних демократа, већ и од стране више од двадесет конгресмена из његове, Републиканске партије. Трампови потези, које је он иначе и експлицитно најавио у својој председничкој кампањи, а који се тичу повлачења значајног броја трупа са разних меридијана, од дела политичке јавности у САД тумаче се као изолационизам и одустајање од деценијске америчке спољне политике глобалне омнипрезентности као услова толико жељене омнипотентности.

Немачка, као уосталом и друге развијене земље Европе које су чланице НАТО пакта, сасвим сигурно неће банкротирати уколико издвоје још проценат свог буџета за одбрану. Међутим, фокус европских сила евидентно није на припрему за одбрану од великоруске и великокинеске оружане агресије у Европи, за разлику од жеља дела америчког естаблишмента и јавности, као и огромне већине глобалних медија који желе да заштите Европљане од „источне претње“. Та жеља је толико велика да ЦНН нагађа да би толико жељени нови

²⁹⁷ Званични Твитер налог Доналда Трампа. <https://twitter.com/donaldtrump>

председник САД вероватно поништио ову одлуку чим преузме дужност после избора у новембру. Постоје само два објашњења ове опште дисонанце између САД и њених европских савезника – прво да су европске демократије глобално незреле и политички наивне, те им је и даље потребан снажан амерички патронат и војно присуство у Европи; и друго, да је сламнато страшило претње са истока целокупној Западној Европи „поразило“ оне који су га направили и отворило питање оправданости, и још битније жељености, присуства америчких војника у сувереним западним демократијама.

ИНДИВИДУАЛИЗАМ, АТОМИЗАЦИЈА ДРУШТВА И ТРАДИЦИОНАЛНА СРПСКА КУЛТУРА

Неолиберални модел глобализације је у великој мери допринео индивидуализацији и атомизацији савременог друштва. Бројне промене које са собом доноси овакав вид друштвено-економског модела развоја свакодневно мењају структуру и динамику друштва у тој мери да се савремени човек нашао суочен са сталним егзистенцијалним изазовима. Савремено друштво у великој мери одговора Бековом друштву ризика у којој не постоји никаква сигурност. Бек истиче да ће светско тржиште у таквом друштву у потпуности заменити било какав начин политичког деловања.²⁹⁸

То исто савремено друштво успешно манифестује Дирекомово запажање о индивидуализма које говори о томе како западна друштва славе појединца као највишу могућу вредност.²⁹⁹ Атомизација доводи до утапања читавих народа у савезе који бришу све границе идентитета које представљају препреку крупном капиталу. Тиме су основе личног и колективног идентитета стављене пред константним изазовима, јер идентитети су са становишта неолибералног капитализма неважни спрам профита. Управо у томе се и крије највећи проблем који овакав капитализам са собом носи, а који Ноам Чомски демонстрира у једном називу своје књиге: Профит изнад човека.³⁰⁰ Профит постаје основна мантра која не сме бити изазвана ничим другим и треба бити

²⁹⁸ Миша Стојадиновић, „Значај медија за развој културе мира”, *Медији и култура мира на Балкану* (приредили: Бранислав Стевановић, Александра Костић, Љубиша Митровић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2010, стр. 372.

²⁹⁹ Durkheim, E. (1973). *Individualism and the Intellectuals*, In: *On Morality and Society: Selected Writings*. Chicago: The University of Chicago Press

³⁰⁰ Миша Стојадиновић, *Ноам Чомски и савремено друштво*, Институт за политичке студије, Београд, 244 страна, 2014.

стављена испред било чега, па и испред човека. Тиме Чомски указује на повезаност савременог капитализма и неоимперијализма тј. концепта и стратегије унутрашњег и глобалног развоја (у коме је профит изнад човека) и агресивне спољне политике, као и на повезаности неолиберализма и глобализма као новог светског поретка.

Џон Вилиамсон истиче да су „десет заповести“ Вашингтонског консензуса: 1. фискална дисциплина; 2. преусмеравање јавних трошкова ка пољима која пружају подршку привредном расту, сиромашнима, болеснима, образовању, инфраструктури; 3. пореска реформа која подразумева смањење граничних пореских стопа и увећање пореске основице, што би имало за циљ повећање пореских и јавних прихода; 4. финансијска либерализација која би подразумевала да каматне стопе у потпуности буду подређене тржишним механизмима; 5. курс мора бити јединствен и компететиван како би подстакao извоз; 6. либерализација трговинских токова 7. либерализација страних девизних улагања која би довела до тога да сви страни држављани могу да улажу, купују или граде без ограничења; 8. приватизација; 9. уклањање било каквих регулација тржишта, као и уласка и изласка фирми на тржиште; и 10. заштита приватне својине.³⁰¹ Прихватање ових заповести од стране Светске трговинске организације, Међународног монетарног фонда и Светске банке као најзначајнијих међународних економских актера је даље допринела ширењу неолибералног светског поретка заснованог на доминацији и хегемонији.³⁰² Ови актери делују ширењем нестабилности и неравнотеже насупрот ономе што пропагирају, а у циљу остваривања доминанте позиције која ће омогућити максимални профит најбогатијима. Наоми Клајн истиче да су следбеници неолиберализма развили „доктрину шока“³⁰³ која је у комбинацији са моноцентричном глобализацијом довела до настајања такозваног „капитализма катастрофе“. Чекање и

³⁰¹ John Williamson, „The Washington Consensus as Policy Prescription for Development“, A lecture in the series „Practitioners of Development“ delivered at the World Bank on January 13, 2004, *Institute for International Economics*, стр. 3-11.

³⁰² Миша Стојадиновић, Живојин Ђурић, *Политички митови неолиберализма*, Институт за политичке студије, Београд, 294 страна, 2017.

³⁰³ Наоми Клајн, *Доктрина шока – процваћ калитализма катастрофе*, Самиздат Б92, 2009, стр. 12.

изазивање криза постаје основна доктрина, након чега следи масовна приватизација и тежња ка реформама од који обавезно користи имају власници крупног капитала. Неретки су примери дестабилизације читавих држава у циљу остваривања ових циљева.

Неолиберална атомизација се демонстрира и путем културне хегемоније, која брише све границе, а зарад неометаног кретања капитала. Развијена друштва су у том смислу у великој предности у односу на друга, јер поседују развијенију културу и институције, те им је тиме стога да наметну свој образац. У том смислу је и оправдана бојазан да ће неолиберална глобализација укидањем суверенитета држава довести до ширења несигурности која ће се одразити даље на глобалном нивоу сталним ширењем тензија које ће проузроковати разноразне социјалне конфликте широм света. Истовремено сталне претње по безбедност грађана, које су нарочито избиле у први план након 11. септембра су довели до тога да се грађани радо одричу своје слободе зарад безбедности, што је велики пораз демократије. Ратови и катастрофе су сами по себи постали нова уносна тржишта која су омогућила огроман профит малобројним власницима крупног капитала. Једини начин да се неолиберализам одржи јесте стално освајање нових тржишта, али поставља се питање шта после.

Социјална атомизација друштва подразумева само један центар моћи који не трпи било какве границе које би стојале на путу крупном капиталу. Неолиберална глобализација је у том смислу веома корисно оруђе за одржавање контроле у ново светском поретку. За нови светски поредак Ноам Чомски каже да је веома сличан старом само су се одређени механизми контроле променили.³⁰⁴ Многобројне такозване хуманитарне интервенције и борба за људска права широм света су само начин за остваривање хегемоније на глобалном нивоу. Овај нови светски поредак настао на рушевинама Другог светског рата држи се основне максиме да богати људи треба да владају. Од глобализације најбитнијом постаје само економска сфера која се од огромног интереса за транснационалних корпорација и финансијских институција које су жила куцавица међународне економије. Јед-

³⁰⁴ Ноам Чомски, *Светски поредак, стари и нови*, Студентски културни центар, Београд, 1996, стр. 277.

на од највећих разлика између старог и новог светског поретка јесте интернационализација економија. Демократија и људска права су у реду све док не постану препрека профиту, самим тим се њихова суштина мења и прилагођава. Читава култура и историја једног народа је подложна променама уколико она постане претња. Тиме су основне демократски и национални капацитети држава нарушени и јавља се осећај отуђености. У таквим условима се грађани, у немогућности да нађу смисао живота, повлаче и атомизију. О томе је писала и Хана Арент као о процесу настајања антиполитичких принципа који бришу све основе демократије у једном друштву. Ту су пре свега равнодушност, страх, стрепња и немоћ. Људи уплашени и немоћни да на било који начин утичу на дешавања у свом друштву постају равнодушни, али и подложни ауторитарним облицима владавине. Овога су нарочито била свесна транзициона друштва, која су се на свом путу ка слободи и тржишној привреди, нашла у изузетно тешком положају. Таква друштва су у великој мери погодовала ширењу атомизације јер је појединац одбачен од државе препуштен сам себи при чему се инсистира на приватизацији свих друштвених сфера.

И иако заговорници неолиберализма пропагирају идеју о значају индивидуализма као значајног елемента савремене демократије, јер је човек искључиво одговоран за своју судбину сам, треба истаћи да је овакво посматрање друштвених односа исувише поједностављено. Просто је немогуће свести читаво друштво на индивидуе које су повезане једино послом и потрошњом. Сам концепт слободног тржишта је проблематичан и о томе је Карл Полани писао успевши да слободно тржиште у оном правом суштинском облику никада није постојало.³⁰⁵ Истовремено тотално је погрешно заговарати приватизацију и принцип слободног тржишта у свим друштвеним сферама. То се најбоље могло видети када су здравствени системи засновани на овим принципима широм света поклекли пред изазовима пандемије корона вируса.

³⁰⁵ Polanyi, K. (1957). *Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory*. Glencoe: Free Press.

РИЗИЦИ И ПРЕТЊЕ КУЛТУРНОГ ИЗОЛАЦИОНИЗМА

Савремено друштво је са собом донело многобројне друштвене процесе који са собом неизбежно доносе велике промене које свакодневно мењају читаву његову структуру. Процеси глобализације и модернизације су само неки од њих који указују на неизбежност културне, економске и политичке сарадње између држава, јер је постало готово немогуће остати у тоталној изолацији националних тржишта и националне државе. То са собом доноси читав низ последица која се тичу захтева за прилагођавањем условима глобалног развоја. Затварање граница националне државе води ка стварању тзв. културе изолационизма што може имати многобројне негативне последице по читаво друштво. Са друге стране, беспланско хрљење у сусрет глобалним токовима може, такође, донети огроман број негативних последица по друштво. То се нарочито може видети на примеру Републике Србије која се налази растрзана између процеса међународних интеграција и потребе за очување властитог територијалног интегритета и суверенитета.

Очигледно је да слику савременог света обележавају дијаметрално супротни и противречни процеси, десуверенизација мањих националних држава и раст мултипликованих центара моћи у различитим светским регијама уз снажење њихове државности. У савременом свету државе се суочавају са новом географијом моћи, у смислу умањених регулаторних капацитета и дерегулацијом тржишта, економског сектора, националних граница и приватизацијом јавних предузећа.

Ипак, слабије и мање развијене државе нису у позицији да под диктатом светских поверилаца и кредитора очувају своју државност. Оне су заправо принуђене да читав спектар јавних политика

прилагођавају одређеним стандардима од којих су одустале и западне земље. То води до супротстављених и противречних процеса суверенизације и десуверенизације у актуелној епохи глобализације које могу водити изолационизму као одговору на изазове који им се намећу. Код мање развијених држава очигледна је либерализација, док је код моћнијих присутан повратак одређеним тековинама кејнзијанства и јачању позиције државе, преваходно у социјалној сфери. Разбијање потојећих држава водило је и до креирања тзв. нових нација без икакве постојеће културне традиције и матрице, а која је на нашим просторима често доводила до великог броја конфликта. На тај начин су вештачки створане разлике између народа у погледу језика, културе и историје које су биле вешто коришћене зарад дестабилизације Балкана.

Једна од базичних промена у раздобљу убрзаног тока времена у раздобљу глобализације је свакако заокрет од владавине ка управљању, при чему се у процес управљања државом укључују и бројни други актери, попут разноврсних регулаторних тела, чији је примарни задатак да контролишу и помажу у деловању влада.

Још један у низу примера који се односе на слабљење држава у процесу глобализације је свакако све већи број регионалних организација. Свакако, најупечатљивији пример је ЕУ, где је велики број јавних политика измештен на супранационални ниво, што недвосмислено показује да су државе чланице пренеле велики део свог суверенитета на национални ниво. Овај феномен, специфичан за ЕУ је оно што Волфганг Штрек назива „фрагментираним суверенитетом“.³⁰⁶

Супростављеност између глобализације и изолационизма је много више од пуког економског питања. Овај однос је нарочито добио на значају са развој савремених технологија комуникације које су довели до тога да глобализација постање свеprisутна у свим друштвеним сферама. Однос између глобализације и изолационизма се најчешће посматра кроз или једно или друго као однос два глобал-

³⁰⁶ Wolfgang Streeck, *Citizenship Under Regime Competition: The Case of the European Union Councils*, European Integration Online Papers, vol. 1, no. 5, 1997, str. 3

на мега процеса који поништавају један други. Изолационизам се на Балкану најчешће назива у негативном контексту процесом балканизације. Овде треба нагласити да и процес глобализације и изолатионизма стоје раме уз раме један са другим, иако међусобно супротстављени и противуречни, они су истовремено и комплементарни. Интересантно је поменути да је литература посвећена глобализацији непрегледна док се студије које се баве изолатионизмом малобројне. Изолатионизам је нарочито постао популаран са пандемијом КО-ВИД-19 као једна од мера заштите ширења заразних болести. У том смислу изолатионизам као мера у појединим случајевима може бити добра, али само као краткорочно решење.

Један од најчешћих разлога изолатионизма јесте свакако страх од промена. Међутим, оправдано се поставља питање колико је изолатионизам у пракси изводљив. Савремено друштво је добар пример Кастелсовог умреженог друштва које своје постојање дугује развоју информационо-комуникационим технологијама.³⁰⁷ Ову структуру сачињену од мрежа тешко је одржати у изолацији јер је глобализација продрла у поре људског живота. Уколико се данас нека држава или компанија нађе изолованом она је унапред осуђена на пропаст. Истовремено растући број становника и свакодневне миграције готово онемогућавају било какву тенденцију изолације на дуже стазе. Чак је и једна велика и моћна Кина била принуђена да се одрекне изолатионизма и отвори свету путем иницијативе Појас и пут, како би се наша глобално повезана са читавим светом. На тај корак је била принуђена не само због економских разлога, јер би сваки дут водио ка пропасти, већ и сопствених потреба за ресурсима и разменом знања. Трансфер нових технологија, подизање квалитета образовања, културна интеракција, одрживи развој, то су све разлози који било какав дугорочни изолатионизам чине погубним за свако друштво.

Питање изолатионизма је нарочито постало актуелно са јачањем и ширењем глобалних неједнакости, што је довело у питање правац којим се глобализација креће. Глобализација све више добија рухо глобализма које производи јаз између богатих и сиромашних. Економска несигурност и глобалистичке претње представљају врло

³⁰⁷ M. Kastels: *Informaciono doba*. Kraj tisućljeta, Golden Marketing, Zagreb, 2003.

плодно тле за развој изолационизма коме се друштва окрећу у немоћи да се изборе са савременим друштвеним трендовима неоимперијализма.³⁰⁸ Економска друштвена криза неретко подстиче јачање изолационистичких тенденција, које уједно могу довести и до ксенофобије. Подсетимо се да је мигрантска криза која је кулминирала са дешавањима у Сирији погодила Европску унију која је погодила Европску унију је показала како су државе чланице водиле своју политику пре свега у складу са своји националним интересима.³⁰⁹ Док су једни дизали зидове, други су водили политику отворених врата. Тиме изолационизам може постати извор екстремизма и јачања различитих облика социјалних конфликта. У теоријским разматрањима изолационизам се никада није разматрао као прихватљива стратегија, па чак и у случајевима који ви довели до избегавања рата.

Оно што треба нагласити да национална држава и национални суверенитет не значе нужно уједно и изолационизам, напротив међународно интегрисање уз задржавање сопственог идентитета и културе мора представљати приоритет. Поспешивање дијалога и толеранције различитих култура је једини начин којим би се промовисала равноправност и слободе грађана на глобалном нивоу. Истовремено очување националног суверенитета је један од начина да се држава избори са негативним тенденцијама процеса глобализације.³¹⁰ Повремене прибегавање изолационизму у циљу превазилажења сукоба између локалних и глобалних токова постало је нормални корак у циљу заштите националних интереса.

³⁰⁸ Живојин Ђурић, Миша Стојадиновић, „Држава и неолиберални модели урешавања националних политичких институција“, (оригинални научни рад), *Српска политичка мисао*, vol. 56, бр. 4, Институт за политичке студије, Београд, 2018, стр. 41-57.

³⁰⁹ Миша Стојадиновић, Михајло Манић, „Сиријска криза – узроци и последице“, (оригинални научни рад), *Српска политичка мисао*, vol. 56, бр. 2, *Институт за политичке студије*, Београд, 2017, стр. 153-167.

³¹⁰ Миша Стојадиновић, Петар Матић, „Десуверенизација националних држава у процесу глобализације“, *Глобализација и сувереност – са освртом на Босну и Херцеговину* (уредник: Брацо Ковачевић), Европски дефендологија центар, Бања Лука, 2014, стр. 87-96.

НОВЕ НАЦИЈЕ И ПОКУШАЈ СТВАРАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА *EX NIHILO*

Однос између процеса глобализације и националне државе је сложен и крајње противуречан.³¹¹ Савремене државе су још увек далеко од тога да могу бити у потпуности независне и суверене у међународним односима. Ентони Гиденс, бавећи се националном државом, каже да она постоји тамо „где постоји политички апарат (...) који управља датом територијом, а чији је ауторитет потпомогнут помоћу правног система“.³¹²

Глобализација, са једне стране, доводи до стандардизације начина живота путем информационе технологије и масовних медија. Наведени чиниоци глобализације свакако могу бити злоупотребљени од стране великих сила, а под оправдањем „боље економске ефикасности“ или „демократског развоја“, која би као крајњи резултат имала присилно уједначавање и укидање свих видова различитости. Другу крајност глобализације, такође, може представљати и ширење културних, политичких и социјалних супротности и сарадње међу припадницима различитих народа.

Иако форсирана од стране најмоћнијих држава Запада, глобализација неизбежно рађа многобројне отпоре. Ти отпори преваходно се односе на покушај очувања националног идентитета, као и увећале могућности најмоћнијих сила да утичу на креирање политичких одлука у мање развијеним државама. Како истичу Хелд и МекГру „глобализација означава ширење, продубљивање опште,

³¹¹ Миша Стојадиновић, *Поштраја за идентитетом*, Институт за политичке студије, Београд, 181, страна, 2012.

³¹² Joseph Zajda, „Nation-Building, Identity and Citizenship Education: Introduction”, Nation-Building, Identity and Citizenship Education Cross-cultural Perspectives (приредили: Joseph Zajda, Holger Daun, Lawrence J. Saha), Springer, 2009, стр. 2.

светске међуповезаности у свим аспектима тренутног друштвеног живота, од културолошког до криминалног, од финансијског до духовног“.³¹³ Роналд Робертсон као основну последицу глобализације истиче „сужавање света, уз истовремено јачање свести о свету као целини“. Чувени немачки социолог и критичар глобализације Улрих Бек³¹⁴, као примарну последицу глобализације види отварање затворених друштава и држава, што се превасходно огледа у губитку националног суверенитета и постепеном преласку у једно ново, светско друштво. Као заговорник идеја и тековина европске социјалдемократије, највећег непријатеља даљег напретка у свим аспектима друштвеног живота, налази у неолибералној идеологији која се, с једне стране нуди, али и намеће огњем и мачем од стране западних сила, истовремено га упоређујући са његовим некадашњим непријатељем, марксизмом. У већини случајева, изразито код мање развијених земаља термин глобализација се схвата у конотацији американизације, и у широј конотацији, вестернизације. Тежња ових високо развијених, индустријализованих земаља је да учине што већи број држава пријемчивим за уплив свог капитала, то јест, да се њихова тржишта у потпуности отворе за продор капитала транснационалних корпорација. За разлику од некада затворених националних тржишта, која су била скоро у потпуности затворена, савремено, светско тржиште карактерише, непостојање светке владе и контролних механизма над токовима капитала, што за последицу има ширење глобалног дезорганизованог капитализма, услед непостојања хегемонијалне власти нити интернационалног режима, како на економском, тако и на политичком плану. Овај, глобални „политички дефицит“ покушава се надопунити уједначавањем и хомогенизацијом економско-политичког простора, наметањем универзалних вредности либерализма и институционалних решења земаља развијеног Запада

Процес глобализације је у контексту развоја транснационалних форми довео у питање будућност националне државе. Самим тим се

³¹³ Дејвид Хелд, „Дебате о глобализацији“, *Глобализација, мити или стварности* (приредио Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.

³¹⁴ Улрих Бек, *Шта је то глобализација*, Визура, 2003.

и суверенитет национале државе нашао на удару, нарочито имајући у виду чињеницу да суверенитет државне власти подразумева да држава не подлеже никаквој власти која је изнад ње. То доводи до настанка питања суверенитета националних држава у контексту међународних интеграција. Истовремено долази до стварања вештачких нација ни из чега које доводе до огромних дестабилности у регионима широм света.

Вукашин Павловић, у том смислу, указује да крај XX и почетак XXI века карактерише велики повратак државе као кључне теме на теоријску агенду политичких наука. Повратак државе као кључног актера се поклопио са следећим појавама: „најпре успон етно-национализма који је пратио формирање нових држава на тлу Европе, а посебно на територији бивше Југославије и Совјетског Савеза и трагање за постнационалним констелацијама савремених држава; затим интензивни процеси регионализације и регионалног транснационалног повезивања, на једној, и наднационалних интеграција, на другој страни, отворили су на нов начин за многа класична питања националне државе; најзад, снажни талас глобализације и космополитизма, као да су омогућили наступање постмодернога доба пост-државе, и отворили питање да ли је доба државе и државне суверености на измаку.”³¹⁵ Суверена национална држава какву знамо од Вестфалског мира (1684) па до скоро, бива замењена идејим ограниченог суверенитета. Модерна национална држава подразумева апсолутну независност државне власти у креирању унутрашње и спољашње политике. Национална држава се током свог постојања мењала и прилагођавала у корак са њеним функцијама. Опште је прихваћено да државу одликује: постојање територије око које постоје јасно одређене границе, становништво које живи на тој територији, као и суверена власт у класичном веберовском схватању. Појам суверенитета датира још од Аристотела, да би у каснијем периоду био филозофски разрађиван од стране Бодена и Хобса. Све до америчке и француске револуције идеја суверенитета почивала је искључиво на моћи владара, да би након

³¹⁵ Вукашин Павловић, „Држава и демократија“, *Савремена држава: сѝрукѝура и социјалне функције* (приредили: Вукашин Павловић и Зоран Стојиљковић), Факултет политичких наука и Конрад Аденауер Стифтонг, Београд, 2010, стр. 10-45.

тога са првобитним увођењем демократских идеала и тековина суверенитет био пренет на народ у виду представничке владавине.

У свом класичном схватању суверенитет подразумева независност државе у међународним односима која произилази из унутрашњег суверенитета те државе. Ово класично схватање суверенитета у конотацији савременог друштва је у потпуности доведено у питање. Оно је према мишљењу великог броја теоретичара, као што је на пример Томаса Погеа данас постало неадекватно, нарочито имајући у виду чињеницу да већина држава склапа различите облике међународних уговора и разгранав бројне облике међународне сарадње: „Многе државе, па и наша држава, у многим битним аспектима својих правних система, међународном праву дају првенство у односу на унутрашње законодавство и тиме умањују свој суверенитет схваћен у класичном смислу (...) Такође, чланство у међународној војној организацији као што је НАТО поткопава суверенитет схваћен као монопол на употребу силе изван граница државе, а поједини чланови повеље УН и других међународних аката у погледу заштите људских права могу се тумачити тако да дозвољавају мешање других држава у унутрашње послове суверене државе без њене сагласности уколико се у њој драстично и у великом обиму крше људска права па на тај начин доводе у питање и монопол на употребу силе унутар саме суверене државе.“³¹⁶ То доводи до тога да се сувереност не може схватити у свом апсолутном смислу независно од међународног контекста.

У савременој ери глобализације, када тржишни токови умногоме прелазе границе држава без постојања адекватних контролних механизма на глобалном плану суверенитет држава бива нарушен наведеним неспутаним и доминирајућим тржишним силама. При том, идеја глобализма, усмереног и диригованог пројекта, форсираног од стране најмоћнијих групација уздрмала је суверенитет готово свих националних држава. У том контексту, концепт весфалијанске државе који је функционисао три и по века је замењен новом улогом државе у процесу глобализације. Тенденције овог облика глобализације карактерише велики светски талас промена, међу којима би овде

³¹⁶ Thomas Pogge, „Cosmopolitanism and Sovereignty“, Ethics 103/1992, стр. 48.

могли навести само неке од најзначајнијих. Превасходно, може се истаћи настајање отвореног и континуираног светског простора, где се прерасподела моћи и утицаја одвија у корист транснационалних и наднационалних актера (смањивање света или свет као једно место). Паралелно, глобализација се развија и као откривање и сучељавање светова, праћено појавама напетости између центра и периферије, уз истовремено обухватање локалног глобалним. Тако, глобализацију прате и увећани ризици (технолошки, еколошки, безбедносни и социјални), бројним и разноврсним противречностима уз увећану неизвесност у свим областима друштвених живота.³¹⁷

Такве околности приморавају наведене земље да се све више отварају и имплементирају оне стандарде који им се намећу од ових институција, а које су у потпуности контролисане од њихових главних поверилаца, САД и других развијених земаља Запада. Дакле, актуелно одличје глобализације је постојање више светских центара моћи, али и надаље преовлађујући утицај Запада на светску периферију и полупериферију. То директно води имитативним и зависним облицима транзиције у земљама у развоју, што неретко условљава имплементацију стандарда који не одговарају друштвеном и политичком обрасцу у наведеним политичким системима. Тако, класични, веберовски концепт државе бива замењен новим облицима управљања на глобаном плану.

³¹⁷ Миша Стојадиновић, *Ноам Чомски и савремено друштво*, Институт за политичке студије, Београд, 244 страна, 2014.

ОДНОС ИДЕНТИТЕТА, КУЛТУРЕ И ПОЛИТИЧКЕ ТЕРИТОРИЈЕ У XXI ВЕКУ

Савремено друштво је са собом донело огроман број промена коју су у великој мери допринеле многобројним трансформацијама које су нарочито видљиве на пољу односа идентитета, културе и политичке територије. Једно од кључних питања по питању идентитета јесте проблем одређења политичке територије и начина на који он утиче на одређење колективних идентитета. Национални идентитет се од XVIII и XIX века усталио као један од најзначајнијих социјалних оквира и један од најзначајнијих колективних идентитета. Иако је било веровања да ће са модернизацијом друштва и процесом глобализације доћи до урушавања националне државе и националног идентитета то се није догодило. Снага националног идентитета и значај који му се придаје је и даље изузетно јака. Крај XX века је довео до тога да се улога националне државе почела мењати, при чему су почели јачати шири облици интеграција, који захтевају идентификацију са ширим друштвеним групама него што је то нација и довеле до формирања наднационалних облика идентификације као што су на пример европски идентитет или идентификација са човечанством. Гиденс је указивао да је раздијањем традиционалног друштва дошло до губитка психолошке подршке и осећања сигурности што је довело до тога да су се индивидуе у модерном свету осетиле усамљене и отуђене. У таквим условима национални идентитет се нашао ка снажно упориште унутар снажних друштвених процеса који свакодневно мењају структуру и динамику савременог друштва на глобалном нивоу.

Процес глобализације и стварање наднационалних форми идентификације су у значајној мери допринели усложњавању глобалних друштвених трендова. Ово је нарочито важно напоменути у контексту тога што је ове феномене изузетно тешко дефинисати.

То је уједно и разлог због кога Владимир Вулетић справо наглашава да је немогуће дати једну општеприхваћену дефиницију глобализације јер је реч о новом појму у друштвеним наукама око којег се још увек воде веома живи интелектуални спорови. У том контексту он указује да глобализација „представља низ разнородних економских, политичких и културних процеса који могу, али не морају бити међусобно усклађени, којима се трансформише просторна организација друштвених односа и ствара нова глобална мрежа привредних активности, прерасподељује моћ између постојећих и нових актера на светској политичкој сцени и ствара нова крхка мрежа друштвених и културних међузависности.“³¹⁸ Очигледно је да слику савременог света обележавају дијаметрално супротни и противречни процеси, десуверенизација мањих националних држава и раст мултипликованих центара моћи у различитим светским регијама уз снажење њихове државности. У савременом свету државе се суочавају са новом географијом моћи, у смислу умањених регулаторних капацитета и дерегулацијом тржишта, економског сектора, националних граница и приватизацијом јавних предузећа.

Слабе и неразвијене државе нису у позицији да под притиском крупног капитала очувају своју државност. У циљу прихватања од стране међународне заједнице оне су принуђене да усвајају читав спектар закона и јавних политика и да стално усклађују свој нормативни оквир на начин од кога су одустале најмоћније државе. Ово је као директну последицу имало константну супростављеност суверенизације и десуверенизације унутар савременог друштва, при чему се питање суверенитета мањих држава стално доводи у питање. Код мање развијених држава очигледна је либерализација, док је код моћнијих присутан повратак одређеним тековинама кејнзијанства и јачању позиције државе, превасходно у социјалној сфери. Разбијање постојећих држава водило је и до креирања тзв. нових нација без икакве постојеће културне традиције и матрице, а која је на нашим просторима често доводила до великог броја конфликта. На тај начин су вештачки стваране разлике између народа у погледу језика, културе и историје које су биле вешто коришћене зарад дестабилизације Балкана.

³¹⁸ Владимир Вулетић, *Глобализација*, Завод за уџбенике, Београд, 2009.

Једна од базичних промена у раздобљу убрзаног тока времена у раздобљу глобализације је свакако заокрет од владавине ка управљању, при чему се у процес управљања државом укључују и бројни други актери, попут разноврсних регулаторних тела, чији је примарни задатак да контролишу и помажу у деловању влада. Ова регулаторна тела су у великој мери показала своју слабост, јер је свакако тешко очекивати да ће, са једне стране, држава пристати да се одрекне свог суверенитета и пристане да мешање у унутрашња питања, а са друге стране, поставља се питање ко и на који начин контролише ова тела.

Још један у низу примера који се односе на слабљење држава у процесу глобализације је свакако све већи број регионалних организација. Свакако, најупечатљивији пример је ЕУ, где је велики број јавних политика измештен на супранационални ниво, што недвосмислено показује да су државе чланице пренеле велики део свог суверенитета на национални ниво. Овај феномен, специфичан за ЕУ је оно што Волфганг Штрек назива „фрагментираним суверенитетом“.³¹⁹ Ово међутим није утицало на снагу националног идентитета и националне државе. Ово се нарочито показује у кризним периодима. Довољно је поменути реакције држава чланица Европске уније за време мигрантске кризе или пандемије. У таквим случајевима је дошло до озбиљних сукоба по питању тога шта треба предузети по питању решавања кризе, при чему су се све државе чланице руководиле искључиво својим националним интересима не желећи ни на који начин да решавању проблема приступе заједнички, што би у крајњем случају не само било очекивано, с обзиром на улогу Европске уније, већ и много ефикасније. Питању мигрантске кризе која је свој врхунац имала 2015. године и наставила се и у 2016. години је довело до суштинског преиспитивања сами основа Европске уније. Сама криза је довела до јачања разлика између европских земаља које су доводиле до оштрих сукоба по питању тога шта је потребно учинити у датој ситуацији. Став по овом питању се кретао од потпуног затварања граница и дизања зидова попут Мађарске, па све до њихове добродошлице у облику толерантне политике Ангеле Меркел. Истовремено дешавања

³¹⁹ Wolfgang Streeck, *Citizenship Under Regime Competition: The Case of the European Union Councils*, European Integration Online Papers, vol. 1, no. 5, 1997.

за време пандемије корона вируса је демонстрирала неспремност међународних организација и међународне заједнице уопште да се заједничким снагама суоче са њеним последицама. Европска унија ни по овом питању није положила свој испит. У том контексту оправдано се поставља и питање снаге тзв. Европског идентитета. Иако се на њему инсистира његова снага је упитна. Сам европски идентитет је тешко одредити јер се он у односу на национални идентитет налази у настајању, при чему се константно мења. Имајући у виду бројне дезинтегративне процесе унутар саме Европске уније које је кулминирало Брегзитом поставља се питање могућности стварања оваквог вида заједничке наднационалне форме идентификације која би била способна да замени национални идентитет. У таквим условима национални идентитет остаје најзначајнији елеменат идентификације у савременом друштву.

ПРОЦЕСИ АКУЛТУРАЦИЈЕ И ЕНКУЛТУРАЦИЈЕ У СРБИЈИ И РЕГИОНУ

Процеси акултурације представља веома комплексан феномен уз који се дешава огроман број процеса готово истовремено. Управо због тога је потребно направити јасну разлику између термина културне акултурације, енкултурације и асимилације. Ови процеси, иако веома различити, у великој мери прожимају једни друге. Управо због тога Никола Божиловић истиче да се паралелно са културном акултурацијом, као једном од најважнијих динамичких процеса у култури, истовремено дешава низ других процеса: култура дифузија, асимилација, изолација, адаптација, културна селекција (избор), културна прерада (реинтерпретација), културна резистенција (отпор) и одбијање културних утицаја.³²⁰

Треба напоменути да акултурација представља процес који се дешава у једном дужем времену на неком простору. Дакле, не ради се о нечему што се дешава у тренутку. Са друге стране, културна енкултурација представља у потпуности другачији феномен и подразумева процес усвајања културе друштва унутар којег се појединац рађа и живи, а што му омогућава да функционише у друштву и битан је елемент социјализације појединца. Ту су нпр. усвајање одређеног система вредности, норми, језика и сл. без којих би живот у одређеном друштву био незамислив.

Културна акултурација подразумева додир двеју или више култура при чему оне утичу и мењају једну другу. Као реакција на насилну акултурацију јавља се и процес контра-акултурације или културног отпора којим се група брани од насилног наметања културних вредности у друштву. Неретко се процес акултурације разматра у односи

³²⁰ Никола Божиловић, *Култура и идентитет на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007, стр. 45.

на културу доминантне групе и културу мањинске групе. У таквим случајевима истовремено се дешавају у процесу инклузије и еклузије, тј. појединци имају опцију да прихвате или одбију доминантну културу, или да прихвате доминантну културу, уз истовремено задржавање сопствене културе. Доминик Шнапер указије да уколико се држимо логике функционисања грађанске нације одговор на питање шта може или шта мора да буде мултикултурализам је веома једноставан: „Ако су културне специфичности посебних група усагласиве са захтевима заједничког живота, грађани и странци који су по прописима настањени на националном тлу имају право да негују своје посебности како у свом личном, тако и у друштвеном животу, под условом да поштују правила јавног реда. То је право уписано у сама начела правне државе и модерне демократије. Јавне слободе обезбеђују слободу удруживања, право на слободу, право на слободно упражњавање сопствене религије или употребу сопственог језика. Али истовремено, ове специфичности не смеју да буду основ неког посебног политичког идентитета, признатог као таквог у јавном простору. Тај простор мора да остане место политичког јединства и заједничког политичког пројекта.”³²¹ Уколико дође до потпуног утапања мањинске културе у већинску уз потпуни губитак културног идентитета онда настаје културна асимилација. Дobar пример овог последњег је пракса модернизације Јапана, који је увидео да културна изолација не води никуда, већ је са модернизацијом читавог друштва, која је довела до огромног економског и технолошког напретка, истовремено дошло и до прихватања одређених западних вредности, уз очување сопствене културе и традиције. Асимилација може бити принудна или добровољна, и може се десити нагло, у случају нпр. миграната који желећи да остану у државу у коју су избегли намерно прихватају доминантну културу, или постепено.

Културна акултурација постаје са развојем савременог друштва постаје све убрзанија и културни контакти постају све чешћи, што са собом намеће огромне захтеве за сталним прилагођавањем у циљу избегавања културног изолационизма, а очувања властитог културног

³²¹ Доминик Шнапер, *Заједница грађана – о модерној идеји нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996, стр. 135.

идентитета. Управо због тога се на процес акултурације неретко гледа као на стални ривалитет двеју или више култура где на крају једна или односи тоталну победу, или настаје један потпуно нови културни образац.

Може се рећи да Балкан представља прави пример онога што Збигњев Бжежински назива етничким коктелом где се секу лукови различитих цивилизација. Балкана је настањен становништвом које припада различитим етничким (Грци, Срби, Црногорци, Македонци, Хрвати, Румуни, Мађари, Бугари, Румуни, Албанци, Турци, Роми...) и конфесионалним групама (православци, католици, муслимани...). Све ово даје Балкану карактеристике мултинационалности, мултиконфесионалности и мултикултуралности који су неретко били извор различитих социјалних конфликта који су историју овог региона обележили крвавим словима.

Управо због овога се за Балкан неретко истиче као на прави приме немогућности складног суживота припадника различитих култура. Никола Божиловић каже да је мултикултурни концепт често критикован са становишта позиција асимилационизма и расизма. „Суштина критика садржана је у културном релативизму, којим се негирају универзалне вредности, али и у пренаглашавању слављеничких облика у испољавању мултикултуралности, која је наводно окренута ка небитним манифестацијама као што су култура, уметност и религијске светковине, док се важни облици дискриминације који се спроводе у школама и другим институцијама запостављају.“³²²

Ђуро Шушњић указује на то како на нашим просторима постоје такозване константе нашег менталитета које се показују као сметња разумевању, поверењу и помирењу између наших народа, вера и култура:

³²² Никола Божиловић, Бранислав Стевановић, „Култура као основ етничких идентитета Балкана“, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, Институт за социологију, Ниш, 2006.

1. традиционализам – То је идеологија која потомцима намеће идеје, веровања, вредности и норме њихових предака да их следе без поговора и приговора, не обазирјући се на промене у спољашњој средини или унутрашњем искуству. Традиционализам представља тешку препреку у комуникацији између два народа која је могућа само под условом да се оба система схвате као отворена, недовршена и не-савршена. Традиција јесте битан део културе сваког народа, али треба водити рачуна да она не постане кочница у даљем развоју друштва. Традицију треба гајити и чувати, али увек треба бити отворен према новим искуствима, јер традиционализам може бити велика препрека, како у сарадњи двају народа, тако и у развоју народа који из те сарадње може проистећи.

2. ауторитарни менталитет – Народи на нашим просторима су одрасли у једној ауторитарној атмосфери, како у породици као елементарној заједници, тако и у држави као политичкој организацији друштва. Тешко је очекивати да се овакав начин мишљења, веровања и понашања промени током ноћи и прерасте у демократски. Два су услова неопходна да би се држава ослободила овакве препреке а то су: демократски услов – који је остварљив и имати народ зрео за дијалогски начин мишљења, веровања и понашања – који је тешко остварљив. Наиме, лакше је у некој земљи донети демократске законе него одгојити народ у демократском духу, а без тога нема истинске демократије.

3. политичка некултура – Ова препрека постоји у нашем начину размишљања који се манифестује у томе да за нас постоји само за и против. Оваквом начину размишљања недостаје оно између. Друштвени односи су доста сложенији од овако поједностављеног начина размишљања и све док се то не схвати увек ће бити простора за сукобе. Оваква подела, иако се чини логичном и практичном, веома је опасна.

4. антиинтелектуализам – Он се манифестује у одбацивању интелектуалаца у неком друштву уместо да се они искористе зарад напретка тог друштва.

5 предрасуде – „Предрасуда је (позитиван или негативан) став појединаца или групе према другом појединцу или групи, који се не темељи на познавању чињеница и рационалних разлога: чињенице и разлози могу бити при руци, али предрасуде остају недирнуте.” Један од најпознатијих примера предрасуда је свакако ситуација у којој се странац доживљава као сумњив и опасан без икаквог рационалног разлога, само због тога што је странац. Предрасуде се манифестују на мноштво различитих начина. Ту су, на пример, предрасуде према полу, вери, нацији, раси... Предрасуде је, када се једном укорене, веома тешко искоренити. Оне могу бити нападане рационалним ставовима и против њих се могу износити веома јаки аргументи, али како су оне пре свега емоционални ставови тешко их је на тај начин уклонити. Предрасуде су веома опасне јер је довољна мала провокација да ескалирају у насилне сукобе.

6. непостојање критичког јавног мњења – На основу бројних истраживања може се видети да се веома мали проценат јавног мњења може окарактерисати као критичко јавно мњење. Углавном се медији користе у манипулативне сврхе помоћу којих владајуће групе обликују мњење на начин на који то њима одговара. Тако се ствара идеологија којом се стварност представља онако како то одговара онима који владају.³²³

³²³ О томе опширније видети: Ђуро Шушњић, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења”, *21 Прича о демократији* (приредио: Далиборка Уљаревић), Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.

УЛОГА МЕДИЈА У ОЧУВАЊУ НАЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ И ПОСЕБНОСТИ

Култура спада у ред најопштијих, такорећи неухватљивих појмова, који се односе на све, а истовремено на ништа појединачно. Култура је свуда око нас. Она је како то лепо каже Драган Коковић нешто што „прожима све наведене и остале људске делатности“.³²⁴ Духовну културу чини онај идејни слој који да би постао видљив и да би опстао мора да се материјализује. Идеје, теорије, имагинације, фантазија могу да постоје само ако им се да нека материјална форма. У савременом друштву све је већи значај духовне културе. Свакако најзначајнија функција те културе је стваралачка јер идеје су те које покрећу производњу када достигнутај ниво да их можемо реализовати. Данијел Бел³²⁵ говори о постиндустријском друштву у коме владају информације и где је главна производна снага знање. Онај који влада знањем-информацијама влада светом. Можемо закључити да без идеја и знања нема стваралаштва и иновација, али и да би без материјалне реализације истих оне вечито остале у главама појединаца и биле изгубљене за човечанство. Духовну културу човечанство конзервира у материјалној форми а материјална култура се посредством духовне укључује у праксу. Масовни медији су добили изузетно важну улогу у очувању и изградњи националне културе и посебности.

Вртоглави технолошки развој у савременом друштву је довео до развоја масовних медија до неслућених размера. Традиционални медији су претрпели огромне промене које су довеле до тога да интернет технологија у односу на радио, телевизију и новине избија у први план. Масовни медији су постали прави посредник између ра-

³²⁴ Драган Коковић, *Социологија културе*, Академија уметности, Нови Сад, 2004.

³²⁵ Bell, D. (1999) *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. New York: Basic Books

зличитих народа и култура чиме је гледалац постао актуелни актер савремене историје истовремено задирући у све друштвене поре, а нарочито међу младе. Медији су тиме, како је то духовито приметио Абрахам Мол, постали права „славина за културу“ коју појединац може да отвара по жељи, конзумирајући њихов садржај на сваком месту и у свако време.³²⁶ На тај начин су они постали одлучујући фактор у креирању јавног мњења добијајући водећу улогу у начину на који ми видимо свет око себе. Данас се свако може информисати о било ком догађају где год да се дешава готово у истом тренутку његовог одигравања.

Интернет је постао један од основних извора информисања омогућивши појединцима да у изузетно кратком року дођу до огромног броја информација. И док се друштво раније суочавало са тешком доступношћу информација, данас је прави проблем тзв. вишак информација. Један од највећих изазова савременог друштва је селекција и обрада информација, а зарад одбране од тзв. лажних вести (*fake news*) и добијања поузданих информација. Ова лавина информација у великој мери олакшава медијску манипулацију и постаје изузетно плодно тле за медијске спинове. Интернет је, са једне стране, повезао огроман број људи, али и истовремено довео до настанка нове болести модерног доба, тј. зависности од интернета, која је довела до индивидуализације појединаца који читавау своју егзистенцију базирају на виртуелном животу.

Базирајући се на то како привући што већу публику и како остварити што већи утицај медији су постали прави креатори „друштва спектакла“. Концепт створен још 1967. године од стране Ги Дебора у сасвим одговарајућој мери осликава савремено друштво спектакла. Он овај феномен одређује као „спој слика, предмета и искуства које

³²⁶ Миша Стојадиновић, „Значај медија за развој културе мира“, *Медији и култура мира на Балкану* (приредили: Бранислав Стевановић, Александра Костић, Љубиша Митровић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2010; Миша Стојадиновић, „Геокултура, идентитети и култура мира на Балкану“ (приказ), *Годишњак за социологију*, бр. 4, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2008.

немају много везе са стварним животом“.³²⁷ У таквом једном друштву публика је сведена на пасивног посматрача који је до те мере очаран сликом која му се пружа да не може критички да анализира стварност која му се нуди.

У овоме се уједно крије и велика опасност коју медији носе са собом, а о чему говори Иван Цвитковић повезујући их са растом антиинтелектуализма. „Према њему у медијима не доминирају садржаји који би доприносили помирењу, већ су напротив пуни националистичке реторике, нарочито пред изборе када доминирају теме попут геноцида, виктимизације, мучеништва, страдања...“³²⁸ Теме медији постају значајно оруђе културног насиља које се изузетно вешто и прикривено користи, а чије последице могу бити много страшније од других облика насиља о којима говори Јохан Галтунг.

Улога медија нарочито може бити осетљива у регионима где долази до сусрета различитих култура, религија и цивилизација. Мултикултурализам свакако представља један од највећих изазова толеранције, јер доводи у додир припаднике најразличитијих култура, што опет доводи до проблема усклађивања њиховог заједничког живота на истом простору. Међусобне супротстављености припадника различитих култура су се веома често завршавале сукобима који су резултовали проливањем крви, при чему су медији веома често имали значајну улогу у заоштравању тензија. То доводи до тога да је потребно да све наше напоре усмеримо у изградњи једног друштва у коме ће медији имати битну улогу у изградњи дијалога и толеранције између припадника различитих култура, религија и нација.

Медији су значајан извор очувања националне и културне посебности једног народа јер су они незаобилазни посредници у културном систему. Због тога је изузетно важно борити се са трендовима који тренутно владају у медијима, а то су маргинализација културе

³²⁷ Guy Debord, *La Société du spectacle*, Gallimard, Paris, 1992; *Society of the Spectacle*, translated by Ken Knabb, Bureau of Public Secrets, 2002.

³²⁸ Иван Цвитковић, „Неколико социолошких детерминанти које могу утицати на међунационалне односе и успоставу културе мира“, *Квалиџеји међуејничких односа и културе мира на Балкану* (приредили: Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, 2008, стр. 57.

која је продубила јаз између тзв. високе културе и индустријски произвођене културе. Ова прва је жртвована зарад друге, која публици нуди брзе садржаје који не захтевају много умног напора, а омогућавају лаку забаву. У том смислу, уместо културних садржаја који би чинили срж програмске шеме доминирају разновразни садржаји који пружају садржаје чији је циљ забава ради забаве. Свакако треба истаћи ријалити програме који доводе до превредновања основних друштвених вредности у смеру у коме најмање треба ићи. И иако се можда мислило да ће популарност ријалитија временом опасти то се није догодило, она и даље расте стално нудећи нове садржаје који у трци за забавом превазилазе било какве границе. Тиме долазимо до стварања једног друштва без културе стварајући једну једноличну масу посматрача уроњену у друштво у коме је спектакл постао сам себи циљ.

Једна од главних улога медија на којој треба свакодневно инсистирати је свакако чување културе сећања и поштовање историјске баштине који су изузетно важни за формирање идентитета и очување националне посебности једног народа. И можда овакви садржаји немају много комерцијалне користи за медије, за друштво су они непроценљиви и на држави је управо да учини неопходне кораке како би мотивисали медије за креирањем оваквих садржаја.

МЕХАНИЗМИ РАВНОПРАВНОСТИ И ИЗАЗОВИ РЕГУЛИСАЊА РОДНЕ УНУТАР ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Европска унија је доста тога урадила на пољу побољшања положаја жена и остваривање родне равноправности. Један од механизма који су нарочито погодвали овоме јесу и бројне обавезе које ЕУ намеће свим државама које претендују да буду чланице. Том приликом су многе земље урадиле доста тога што је погодвало остваривању родне равноправности и усклађивању прописа са препорукама ЕУ приликом поступка њиховог придруживања. Развој права Европске уније о родној равноправности био је постепени процес који је почео још раних шездесетих година XX века. Као почетак ове праксе успоставио се Уговор из 1957. којим је основана Европска економска заједница, зачетник данашње Европске уније. Уговор је садржао само једну одредбу о родној дискриминацији, која је истицала принцип једнаке зараде за мушкарце и жене за једнак рад. Од тада је усвојен огроман број одредби.

Ове одредбе, можда, не доносе аутоматски остварива права за појединце, али се намећу као обавеза свим чланицама ЕУ, чиме се она остварују и у правима грађана.

Уколико погледамо индекс родне равноправности на нивоу ЕУ може се видети да његова просечна вредност, иако висока, није на задовољавајућем нивоу. Напротив, постоји места за велики напредак на овом пољу.

Треба напоменути да су закони који регулишу поље дискриминације веома развијени у земљама ЕУ, као и да су они најзаслужнији за регулацију положаја маргиналних група у друштву.

Када се ради о положају и правима ЛГБТ заједнице у друштву европске земље се у великом броју извештаја помињу међу најинклу-

живније на свету. Велики број земаља веома добро регулише различитим законима поље дискриминације на основу сексуалне припадности. Државе чланице ЕУ у којима су истополне заједнице легализоване су: Грчка (2015), Кипар (2015), Малта (2014), Чешка (2006), Хрватска (2014), Мађарска (2009), Естонија (2016), Финска (2002), Ирска (2011), Аустрија (2010), Немачка (2001). Државе чланице ЕУ у којима су истополни бракови легализовани су: Португалија (2010), Шпанија (2005), Словенија (2006), Данска (2012), Шведска (2009), Велика Британија (2014), Белгија (2003), Француска (2013), Холандија (2001), Луксембург (2015).

Једно од посебних поља о којима треба нарочито водити рачуна јесте проблем трговине људима, при чему жене представљају највећи проценат жртви, који се креће чак до 80%.³²⁹ Један од најчешћих мотива трговине женама у ЕУ јесте сексуална експлоатација (67%), док је на другом месту радна експлоатација (21%). Према подацима Европске комисије између 2003. и 2014. у ЕУ је било 15.846 жртви трговине људима, што је заиста велики број. Међу њима је чак 76% било жена, а 15% деце. Већина жртви су грађани ЕУ, чак 65%. Међу првих пет земаља регистрованих жртви трговине људима су Румунија, Бугарска, Холандија, Мађарска и Пољска. Међу грађанима других земаља које нису чланице ЕУ се међу првих пет налазе Нигерија, Кина, Албанија, Вијетнам и Мароко.

Такође, треба обратити и пажњу на положај жена у руралним областима. Приликом истраживања Одбора за пољопривреду и рурални развој и женска права и равноправност полова 2014. године само 30% фарми унутар ЕУ је руковођено званично од стране жена.³³⁰ Овај податак је разочаравајући и зато што жене чине значајан допринос у њиховом функционисању при чему се њихов рад нерет-

³²⁹ *REPORT FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL* Report on the progress made in the fight against trafficking in human beings (2016) as required under Article 20 of Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, EUROPEAN COMMISSION Brussels, 19.5.2016.

³³⁰ *Give more support to women in rural areas, urge MEPs*, датум приступа 02. 02. 2018, доступно <http://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20170227IPR64184/give-more-support-to-women-in-rural-areas-urge-meps>

ко занемарује и постаје невидљив. Разлике у вредновању рада између мушкараца и жена су нарочито видљиве у руралним областима. Истовремено, према извештају Европског института за родну равноправност, жене представљају покретачку снагу од развоја у руралним областима, и када се ради о културној и када се ради о економској сфери.³³¹ Оне чине значајан проценат радне снаге, али њихов значај је често занемариван. У прилог овој чињеници говори податак да 58% званичне радне снаге припада мушкој популацији. У руралним областима, такође, жене ће много чешће бити ангажоване на привременим пословима него у урбаним областима. Једна од великих потешкоћа њиховом положају је недоступност сервиса који би се бринули о старијим особама и деци, недостатак превоза, као и центара који би се бавили обуком у руралним областима. Жене у руралним областима и даље бивају ангажоване на најниже вреднованим пословима који су неретко и међу најнесигурнијим. Жене се дакле више користе као део физичке радне снаге, него на пословима који би подразумевали доношење кључних одлука. Такође, фарме којима руководе жене су најчешће мање од фарми којима руководе мушкарци. Све је више присутан тренд старења женске популације која је ангажована на агрикултурним пословима, што само говори да су ови послови све мање популарни међу младим женама. Ово су само од неких трендова са којима је потребно суочити се на пољу родне равноправности и економском побољшању положаја жена.

Када се ради о родној равноправности на пољу образовања, треба напоменути да је у земљама ЕУ доста тога учињено, при чему се бележи константан раст вредности индекса родне равноправности управо по питању образовања. Међутим оно што се овде наводи као главни проблем је да, и поред чињенице што је по питању односа нивоа образовања доста тога урађено и да је негде чак образовање код жена много више него код мушкараца процентуално, прилике да жене усавршавају своје знање су много мање. Такође, оне најчешће заузимају радна места на којима се њихово знање не цени онако како би требало. Жене су те које ће се чешће повући са тржишта рада или се суочавати са несигурношћу радног места, или су чак мање плаћене него мушкарци. То је суштински главни проблем са којима се суо-

³³¹ *Gender in agriculture and rural development*, European Institute for Gender Equality, 2016.

чавају високо образоване жене унутар ЕУ и на коме треба додатно радити, не само на нивоу едукација, већ и обезбеђивања разних олакшица за запошљавање високообразованих жена, као и на пољу борбе против дискриминације по овом питању.

Искуства европских земаља показују да је израда Закона о родној равноправности важан искорак ка побољшању положаја жена у друштву, међутим то такође не мора бити случај. Сам закон и није тако битан колико начин остваривања равноправности уопште у друштву. Тако се на пример Шведска, Данска, Финска, Холандија и Француска налазе према индексу родне равноправности међу првих пет земаља које су највише учиниле на том пољу. Од ових пет земаља Француска, Шведска и Холандија немају оно што се директно може одредити као Закон о родној равноправности, али са друге стране имају законе које веома ефикасно спречавају дискриминацију и омогућују једнак третман по било ком основу, па и по основу родне равноправности.

То говори о томе да сам закон о родној равноправности не мора бити искључујући фактор када се ради о овом проблему, али може да буде значајан искорак ка томе. У Француској постоји закон који би се могао одредити као Закон о равноправности полова, у Шведској закон који регулише дискриминацију, док у Холандији такође постоји закон који регулише поље једнаког третмана мушкараца и жена. Са друге стране у Финској и Данској постоји Закон о родној равноправности који се веома ефикасно примењује у пракси. Када се ради о економском пољу и побољшању положаја жена то је у великом броју европских земаља веома добро регулисано законима о раду који онемогућавају дискриминацију и гарантују једнака примања мушкараца и жена. Ови закони ефикасно регулишу и поље одсуства жена због породилског одсуства и омогућавају једнаке шансе за стручно напредовање. Имајући све ово у виду наша земља је на добром путу да усклађујући законе са нормативним оквиром ЕУ учини много тога на побољшању економског положаја жена. Доношење Закона о родној равноправности је значајан искорак на том пољу, али је такође много тога потребно учинити и на економским мерама које би допринеле томе, а нарочито када се ради о економском положају жена на селу који се показао као најугроженији.

СРПСКА КУЛТУРА И УЛОГА ЖЕНЕ У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПОРОДИЦИ

Европска унија је доста тога урадила на пољу побољшања положаја жена и остваривање родне равноправности. Један од механизма који су нарочито погодвали овоме јесу и бројне обавезе које ЕУ намеће свим државама које претендују да буду чланице. Том приликом су многе земље урадиле доста тога што је погодвало остваривању родне равноправности и усклађивању прописа са препорукама ЕУ приликом поступка њиховог придруживања. Уколико погледамо индекс родне равноправности на нивоу ЕУ може се видети да његова просечна вредност, иако висока, није на задовољавајућем нивоу. Напротив, постоји места за велики напредак на овом пољу. Индекс родне равноправности створен од стране Европског института за родну равноправност служи као мерни инструмент мерења родне равноправности на нивоу ЕУ. Вредност овог индекса се креће у интервалу од 1 – што представља потпуно неравноправност – до 100 – што представља потпуну равноправност. Том приликом се посматрају шест области као што су знање, новац, рад, време, здравље и моћ, али и допунски насиље и унакрсна неједнакост.

Уколико погледамо вредност овог индекса може се видети да је његова просечна вредност на нивоу ЕУ 66.2, што је иако доста добро, још увек далеко од жељене коначне вредности. У периоду од 2005. до 2015. године је доста тог урађено. У Србији је доста тога постигнуто на пољу родне равноправности, што се може видети и на основу тога што је све већи број жена на местима кључним за доношење одлука у друштву. Индекс родне равноправности за Србију је 40,6 што открива да су родне неравноправности истакнуте и указује на то да Срби-

ја заостаје за просеком ЕУ-28 у укупној родној равноправности.³³² У Уставу³³³ наше земље стоји у члану 15. да држава јемчи равноправност жена и мушкараца и развија политику једнаких могућности. Члан 60 женама, омладини и инвалидима гарантује посебну заштиту на раду и посебне услови рада, у складу са законом. У Члану 21 се наводи да су пред Уставом и законом сви једнаки. Свако има право на једнаку законску заштиту, без дискриминације. Забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета. Не сматрају се дискриминацијом посебне мере које Република Србија може увести ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима.

У Србији је тренутно на снази Закон о родној равноправности.³³⁴ На основу анализе позитивног искустава земаља чланица ЕУ главни закључак у томе да је у друштву пре свега потребно увести законе који ће сасећи било који вид дискриминације, при чему је сасвим све једно да ли ће за то постојати посебан закон који ће регулисати поједине сфере, као што је нпр. родна равноправност, или ће се радити о једном генералном закону. Оно што се може навести као главна препрека је да се претеривањима у овом Закону пре свега не води рачуна о његовој могућој имплементацији у пракси, при чему ће он наићи на велики број потешкоћа. По питању положаја жена на пољу образовања у Србији треба истаћи да резултати нису толико у заостатку у односу на земље ЕУ, али разлог овоме је и тај што је и у земљама ЕУ потребно још доста тога радити на овом пољу. Марија Бабовић је у извештају под називом Индекс родне равноправности у Републици Србији указала на следеће: Јаз у стопама учешћа у терцијарном образовању расте у корист жена; Подела полова у области образовања остаје

³³² Gender Equality Index 2017 Measuring gender equality in the European Union 2005-2015 European Institute for Gender Equality, 2017.

³³³ Устав Републике Србије «Службени гласник РС» бр. 98/2006.

³³⁴ ЗАКОН о родној равноправности, «Службени гласник РС», број 52 од 24. маја 2021.

висока, са много већом концентрацијом жена студената у областима друштвених наука и уметности; Учешће у доживотном учењу је веома ниско у обе категорије, и код жена и код мушкараца. Када се ради о положају жена на селу то је нешто о чему треба повести посебну пажњу, нарочито уколико се узме у обзир да је становништво на селу доста погођеније сиромаштвом него у градовима.³³⁵

Истраживање Жене на селу као помажући чланови пољопривредних домаћинства: положај, улоге и социјална права из 2008. године је на најбољи начин демонстрирало положај жена у српској породици и показало следеће: „Родне имовинске неједнакости у испитиваним домаћинствима су веома изражене – жене у статусу помажућих чланова домаћинства најчешће нису власнице куца у којима живе, не поседују земљу, а ни средства за производњу...; Пољопривредна газдинства се најчешће не региструју на жене (...) Само у 19% случајева регистровани носилац пољопривредног газдинства је жена, углавном у домаћинствима у којима су мушки чланови запослени изван пољопривреде; Жене су интензивно укључене у пољопривредну производњу на газдинствима; Жене најчешће не одлучују о пољопривредној производњи. Упркос интензивној уљућености у пољопривредну производњу на газдинству, која их пре сврстава у пуноправног него помажућег члана домаћинства, ове жене су у већини случајева искључене из одлучивања о производњи...; Положај помажућег члана домаћинства најчешће није избор, већ задатост или нужда. Са становишта међугенерациске покретљивости, у великом броју случајева оне остају на истом положају као и родитељи...; Изразита већина жена не показује интерес да се запосли изван газдинства. Чак 3/4 жена из узорка не тражи посао, иако је мањи број њих формално пријављен на евиденцију Националне службе за запошљавање; Жене не показују значајну спремност да се упусте у предузетништво, али су већински заинтересоване за удруживање у задруге...; Значајан број жена нема здравствено осигурање...; Изузетно велики број жена не уплаћује пензијско-инвалидско осигурање. Међу женама из узорка, 13% већ прима пензију и то углавном породичну. Посебно за-

³³⁵ Марија Бабовић, *Индекс родне равноправности у Републици Србији*, Мерење родне равноправности у Србији 2014. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Влада Републике Србије, 2016.

брињава чињеница да меду преосталим женама чак 93% не уплаћује ово осигурање...; Међу испитиваним облицима социјалне заштите, регистровано је да домаћинства из узорка примају само дечји додаток...; Жене имају ограничен приступ финансијским ресурсима домаћинства...; Кућни рад, брига о домаћинству, деци и старима готово у потпуности су препуштени женама. Подела кућног рада одвија се по изразитом патријархалном моделу у коме жене готово у потпуности обављају све послове везане за одржавање домаћинства и породице...; Животни стилови жена су претежно традиционалистички, а вредносне оријентације патријархалне. Слободно време жене углавном проводе пасивно, у гледању ТВ програма, дружењима и одмору ...³³⁶ Иако је доста тога предузето на пољу родне равноправности по питању положаја жена у Србији, треба истаћи да се жене на селима налазе у много неравноправнијем положају него жене у граду. Због тога је потребно доста тога учинити како би се и њихов положај у значајној мери унапредио.

³³⁶ *Žene na selu kao помаžuci članovi poljoprivrednih domaćinstva: položaj, uloge i socijalna prava*, SECONS grupa za razvojnu inicijativu UNDP Beograd, 2008, str. 5-8.

КУЛТУРНА РАЗЛИЧИТОСТ КАО ПРЕДУСЛОВ ТОЛЕРАНЦИЈЕ

Мултикултурализам као појам има своју историјску претходницу у појму културни плурализам који је настао у првој половини прошлог столећа. Мултикултурализам се може одредити као идеја или идеал о складном суживоту различитих етничких и културних група у оквиру плуралистичког друштва. Дакле, мултикултурализам би, барем у идеалном смислу, требало да представља складан суживот припадника различитих култура. Андреа Семприни указује да мултикултурализам са собом покреће нека веома озбиљна питања: питање различитости; проблем места и права мањина у односу на већину, као и питање идентитета и његовог признавања.³³⁷

Загорка Голубовић, међутим, сматра да постојање мултикултурне заједнице као коегзистенције различитих култура не подразумева нужно њихову међукултурну комуникацију. То је једино могуће када различите културе преносе утицаје једна на другу што представља животни простор за мултикултурну интеграцију. Према њој, уколико мултикултурна заједница не превазиђе стање чисте коегзистенције различитих култура то може произвести тензије и појачати сукобе међу културно различитим народима. Управо зато друштва која карактерише културна различитост представљају плодно тле за развој социјалних конфликта који могу ескалирати до неслућених сразмера.³³⁸

Балкан представља прави пример сусрета различитости где се секу лукови различитих цивилизација. Наиме, простор Балкана је насељен становништвом које припада различитим етничким (Грци,

³³⁷ Андреа Семприни, *Мултикултурализам*, СЛЮ, Београд, 1999, стр. 113-147.

³³⁸ Никола Божиловић, *Култура и идентитет на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007, стр 34.

Срби, Црногорци, Македонци, Хрвати, Румуни, Мађари, Бугари, Румуни, Албанци, Турци, Роми...) и конфесионалним групама (православци, католици, муслимани...). Све ово даје Балкану карактеристике мултинационалности, мултиконфесионалности и мултикултуралности, које у комбинацији са бурном прошлошћу балканских народа и интересима великих сила доводе до тога да се за Балкан оправдано може рећи да представља право *буре баруџа*. Божо Милошевић указује на то како велики број социолошких и политиколошких разматрања често трагају у прошлости Балкана за социо-културним упориштима његове интеграције, а при том се заборавља да је овај процес у прошлости обиловао (и да још увек обилује) бројним изворима дезинтеграције. Та разноликост у погледу мултинационалности, мултиконфесионалности и мултикултуралности је током бурне историје Балкана веома често била узрок настанка дезинтегративних процеса који су неретко резултовали ратовима.³³⁹ Разлике су, дакле, веома често биле инструментализоване зарад различитих циљева и то је нешто што не смемо никако да заборавимо, јер у супротном би се сваки покушај међусобне интеграције могао претворити у један скуп и безуспешни експеримент. У таквим условима је постао прави изазов како ускладити ове различитости како би обезбедили складан суживот који би омогућио стварање дуготрајног мира на Балкану.

Треба нагласити да проучавање и разумевање мира представља веома комплексан проблем. Једна од највећих препрека за боље разумевање овог феномена је и та што је много лакше наћи студије које у свом називу садрже појам рата од студија које мир посматрају као централну тему. Главни разлог овога лежи у томе што се на мир углавном гледа као на негацију рата. Поред негативног схватања мира као одсуства било ког облика насиља, постоји и позитивни приступ који од мира захтева много тога више (међу најзначајнијим

³³⁹ Божо Милошевић, „Могућности културе мира на Балкану: између националног идентитета и космополитске еманципације”, *Међукултурни односи, идентитет и култура мира на Балкану* (приредили: Љубиша Митровић, Драгана Захаријевска, Данијела Гавриловић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2009, стр. 109.

теоретичарима који се баве овом темом свакако треба истаћи Галтунга).³⁴⁰

Питање рат или мир на први поглед не би требало да представља чувену хамлетовску дилему. У овој дилеми би мир свакако требало да представља очигледну опцију. Тога, међутим, многобројни актери светске историје као да нису били свесни, о чему сведоче бројни ратови. Стање *bellum omnium contra omnes* (рат свију против свих) би требало да представља ствар прошлости чега ће се модерна демократска друштва сећати само као дела далеке историје, док би мир требало да постане основна вредност која ће се усталити као део свакодневног живота свих народа. Испуњење мира представља нарочити изазов на просторима чије су главне карактеристике мултинационалност, мултиконфесионалност и мултикултуралност – што је свакако случај када се ради о Балкану. На таквим просторима је сусрет различитости неизбежан, а развој културе мира неопходан.

Када се бавимо дефинисањем појмова рат и мир некако изгледа лакше дефинисати онај први, док се мир најчешће посматра као негација рата. Данас некако изгледа да је стара латинска пословица *si vis pacem para bellum* (уколико желите мир спремајте се за рат) обележила политички дискурс савременог друштва. То је уједно и разлог због кога уколико покушамо да одредимо шта је то мир наилазимо на велики проблем. Углавном ћемо се сусрести са негативним схватањима која на мир гледају као на непостојање рата. Имајући у виду стравичне последице ратова, ово свакако представља једну од основних ствари које треба испунити како би се омогућио какав такав нормалан живот људи. Мир истовремено подразумева не само одсуство било каквог облика насиља, већ и присуство много других различитих форми које омогућавају миран и складан живот. Како конфликти који настају у условима сусрета различитости не би ескалирали постоје две основне претпоставке које треба обезбедити за стварање складног суживота: дијалог и толеранција.

³⁴⁰ Vladimir Bratić, „Examining peace-oriented media in areas of violent conflict”, *The International Communication Gazette*, Sage Publications, 2008, стр. 492.

Ђуро Шушњић, бавећи се дијалогом, каже да је дијалог разговор двојице или више слободних људи, који хоће да размене ставове о веома важном питању, на које дају различите одговоре, како би, у равноправним условима, дошли до одговора којим би обојица, или сви били задовољни.³⁴¹ Када се ради о толеранцији сам појам води порекло из латинског језика од именице *tolerantia*, која изворно значи попустљивост, трпеливост и глагола *tolerare* који значи подносити, сносити, трпети, допуштати. Уколико под толеранцијом подразумевамо њено првобитно, етимолошко значење, може се видети да се она схвата као нешто непожељно. Друштвени напредак је довео до тога да се негативно значење речи толеранција преобрази у своју супротност. Толеранција постаје саставни део развоја човечанства, тако да бирати толеранцију нужно значи бирати и човечанство. Управо због тога Далиборка Уљаревић наглашава да треба усвојити следеће постулате: „ако сам ја израз идеје човечности, онда је и свако други за мене то исто; као израз идеје, ја сам могућност њеног развоја, а не она сама по себи; пошто сви јесмо отелотворење човечности, а сам за себе нико то није до краја, онда ми ни читава истина самоме није доступна; пошто знам да сам сâм одраз, могућност и отелотворење човечности, међу другим одразима, могућностима и отелотворењима, ја не могу друге посматрати другачије него што посматрам себе.“³⁴²

³⁴¹ О томе опширније видети: Ђуро Шушњић, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења”, *21 Прича о демократији* (приредио: Далиборка Уљаревић), Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.

³⁴² Далиборка Уљаревић, „Значај и улога толеранције у демократском друштву”, *21 Прича о демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005, стр. 24.

ЈЕЗИК, ПИСМО И ИДЕНТИТЕТ У ВРЕМЕНУ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Национални идентитет је почевши од XVIII и XIX века постао један од најзначајнијих социјалних оквира и један од најзначајнијих колективних идентитета чија се снага није изгубила све до данас. Крај XX века је довео до тога да се улога националне државе почела мењати, при чему су почели јачати шири облици интеграција, који захтевају идентификацију са ширим друштвеним групама него што је то нација и довеле до формирања наднационалних облика идентификације као што су на пример европски идентитет или идентификација са човечанством. Ентони Гиденс каже да је разбијањем традиционалног друштва дошло до губитка психолошке подршке и осећања сигурности што је довело до тога да су се индивидуе у модерном свету осетиле усамљене и отуђене. Све је то довело до изнова настале потребе за проналаском сопственог идентитета, до потребе да човек пронађе Себе. У таквим условима национални идентитет се јавља као решење насталих проблема пружајући чврсто упориште у вртоглавим променама савремености. У том смислу сматрамо оправданим, уз опасност да нам се замери да одступамо од проблема којим се бавимо, посветити овде један значајан део објашњењу процеса глобализације, а у циљу разумевања његовог утицаја на идентитет, а пре свега национални идентитет у савременом друштву.

Посматрати идентитет ван социјално-културног окружења је незамисливо јер се идентитети формирају унутар социјално-културног миљеа подложног променама друштва Ђанбатиста Вико у свом чувеном делу *La Scienza Nuova*³⁴³ 1725. године посматра човека као

³⁴³ Историјски процес се, према Ђанбатисту Вико, одвија према тачно одређеним законима. Он је вратио у употребу циклично поимање историје, али га је обогатио идејом сврховитости. Такође, према њему, да би сазнање о нечему било могуће, неопходно је да будемо творци те ствари о којој желимо да нешто сазнамо.

део историје, оспоравајући тиме универзалистички приступ људској природи који је занемаривао различитости које са собом доносе различите историјске епохе, друштва и културе. Тиме на човеков идентитет почиње да се гледа као на творевину која се обликује у току читавог живота, а не нешто што се добија наслеђем. Људска бића унутар специфичног друштвено-културног миљеа изграђују свој систем језика, обичаја, права и власти. Људску природу, дакле, не треба сматрати као додељеном, њу човек сам открива у оквиру одређеног друштва, а зарад остваривања своје тежње за самоиспуњењем.³⁴⁴

За идентитет се оправдано може рећи да представља прави извор смисла и искуства једног народа. О томе говори и Крег Калхун који каже да не познајемо народе без имена, нити језике или културе, код којих не постоји неки начин разликовања између себе и осталих.³⁴⁵ Радослав Гађиновић справом истиче да човек са идентитетом представља значајан субјекат друштва, а да друштво са идентитетом представља стабилан темељ индивидуалне, социјеталне и националне безбедности.³⁴⁶ Идентитет је, дакле, нераскидиво повезан са друштвом. Он се увек формира у односу са другим. Ради се о феномену који је почетком XX века Чарлс Х. Кули одредио као „учинак гледања” током кога појединац доживљава себе у искуству другог. Ми своје Ја креирамо у интеракцију са другима што представља један реципрочан процес коме нема краја. Међутим, поставља се питање какву улогу идентитет врши у друштву.³⁴⁷ Бернд Симон [Bernd Simon] истиче да је идентитет нека врста медијатора између инпута и аутпута у

Историјско поимање је с тога могуће јер смо ми сами творци наше историје. (О томе видети: Љубинко Милосављевић, *Под/стицање слободе – нововековна мисао о друштву*, Филозофски факултет, Ниш, 2008, стр. 122-127.)

³⁴⁴ Љубинко Милосављевић, *Под/стицање слободе – нововековна мисао о друштву*, Филозофски факултет, Ниш, 2008, стр. 125.

³⁴⁵ Craig Calhoun (editor), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford, Blackwell, 1994, стр. 9-10.

³⁴⁶ Радослав Гађиновић, „Национални идентитет и безбедност модерне државе”, *Наука, безбедност и полиција*, Криминалистичко полицијска академија, Београд, 1/2011, стр 17.

³⁴⁷ Миша Стојадиновић, Дејана Вукчевић, „Проблем очувања идентитета на Балкану”, *Национални интерес, Институт за политичке студије*, Београд, 1/2011, стр. 87.

друштву. Он се ствара у друштву, на њега утиче социјално-културно миље у коме се формира, али не треба заборавити и да он истовремено обликује друштво.³⁴⁸ Дакле, не ради се о једном једносмерном процесу, већ напротив, у питању је међусобно условљена интеракција између појединца и друштва унутар које се идентитет јавља као крајњи резултат.

Интересовање за проблем идентитета у доба убрзане модернизације и глобализације изгледа јаче него икада раније. Глобализација спада у ред комплексних друштвених процеса који захтевају један свестран приступ у разумевању. О томе колико је глобализацију тешко обухватити неком теоријом, а самим тим и разумети, говори и дефиниција глобализације коју је дао Ентони Гиденс одређујући је „као сложен, дијалектички однос локалних, регионалних и још већих система, који мењају архитектуру света на такав начин да заиста не знамо куда нас води тај преображај”.³⁴⁹ Почетно одушевљење крилатицом „*everything goes*”, због ослобађања идентитета од традиционалних стега, заменио је страх од аномије и стање у коме „*nothing counts any more*”, што подрива саму суштину идентитета. Савремено друштво подразумева читаву лепезу глобалних светских друштава и глобалних друштвених система различитог нивоа технолошке, економске и социјалне развијености, али и квалитета живота. Оно се због тога, како то Мирослав Печујлић истиче „налази разапето између, са једне стране, високог степена међусобне повезаности и међузависности која је настала као резултат поделе рада, развоја у сферама технологије, економије, комуникације, инфраструктуре и информатике, и са друге стране, хијерархијске структуре која дели друштва на доминантна и зависна.”³⁵⁰

У таквом друштву настали су многобројни изазови у процесу формирања и очувања идентитета. Ален Турен сматра да појединац

³⁴⁸ Bernd Simon, *Identity in modern society: A Social Psychological Perspective*, Blackwell Publishing, 2004, стр. 27

³⁴⁹ Љубиша Митровић, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 208.

³⁵⁰ Мирослав Печујлић, *Глобализација – два лика свећа*, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002, стр. 17-18.

или група нису субјекти када одозго управљају практикованим понашањем, већ да је субјекат снажнији и свеснији себе када се брани од напада који прете његовој аутономији и капацитету да се прихвати као интегрисани субјекат или бар када се бори да то постане да би се препознао и био препознат као такав: „Онда када глобализација, с једне стране и неокуминитаризам, с друге, покушавају да преузму наше ставове и наше улоге, ми смо приморани да тражимо унутар нас самих наше јединство као субјекта, односно бића способних да постигну и покажу свест о самоутемељењу себе, а то је оно што разликује субјект од мене – чак себе, које се ствара преко интериоризације слика које други имају о мени.” Наравно треба напоменути да Турен субјекат види као супротност идентитету „која се губи у интимности, чак и када прелази те реалности или оне њега.” Он дефинише субјекат у његовом отпору према безличном свету потрошње, насиља и рата, при чему се он никада не идентификује са самим собом, остајући тако у поретку права и обавеза, поретку моралности, а не само искуства.

351

Пратећи развој идентитета кроз историју многи теоретичари указују да се проблем идентитета јавља тек са модерним друштвом. Никола Божиловић каже да у традиционалном друштву проблем идентитета не постоји због чињенице да је у сродничком систему социјални статус индивидуе био строго фиксиран при чему је место сваког појединца било стриктно одређено. Лаурен Лангман у том духу истиче да традиционално *Gemeinschaft*³⁵² друштво, са јаким социјалним везама и стабилним погледом на свет, ствара својим члановима јасан, фиксни и недвосмислени извор идентитета. У модерном друштву долази до преокрета. Развој економије, поделе рада, урбанизације, индустријализације, глобализације доводе до слабљења друштвених веза и преиспитивања наметнутих идеологија и схватања. „Заштита” *Gemeinschaft* друштва је разбијена и индивидуе су стављене пред

³⁵¹ Ален Турен, *Нова парадигма – за боље разумевање савременог друштва*, Службени гласник, 2011, стр. 99.

³⁵² *Gemeinschaft* и *Gesellschaft* (заједница и друштво) су категорије које уводи Фердинанд Тенис [Ferdinand Tönnies]. О томе видети: Ferdinand Tönnies, *Gemeinschaft and Gesellschaft*, Harper and Row, New York, 1963.

многобројне дилеме у погледу њиховог идентитета и одређивања где припадају, што уједно отвара и могућност за самореализацију.³⁵³

Ипак треба напоменути да је проблем идентитета нешто што „мучи” човека током читаве његове историје и да свако време намеће своје сопствене изазове његовом формирању и очувању.

³⁵³ Никола Божиловић, „Традиционално, модерно и идентитети у културно социолошком дискурсу”, *Традиција, модернизација, идентитетски – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и ситуацијама развоја земаља у транзицији* (приредили: Милорад Божић, Љубиша Митровић, Гордана Стојић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2011, стр. 585.

ИНТЕГРАТИВНА СНАГА КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА И ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ НА БАЛКАНУ

Исидора Секулић, чувена српска књижевница, романописац, полиглота, ликовни критичар и академик, је за Балкан писала да представља један засебан свет: „Државе и народи на њему, као у један брод укрцан, морају имати један општи политички проблем и политички идеал, ма колико иначе разноврсни били. Балкан долази у обзир пре свих држава на Балкану, када год је моменат тежак и опасан, свеједно да ли опасан политички или културно. Хоће ли Балкан једаред отворити очи успаване и видети свој огромни културни капацитет, ако замахне као целина?“³⁵⁴ Међутим, оно што се дешава као највећи проблем остваривања дијалога и сарадње на Балкану је то што су управо разлике између држава те које се углавном стављају у први план, док су сличности у потпуности занемарене. То је главни разлог због кога конфликт на Балкану преставља константу током читаве његове историје. Капацитет Балканских држава је заиста запањујући, али упркос томе он је неретко злоупотребљен у контексту интереса великих сила. У дугој историји конфликта на овим просторима је било исувише бесмислених ратова и превише живота је изгубљено. Сама комплексност природе Балкана се може видети чак и у проблему одређивања његових граница

Ситуација се значајно усложњава са чињеницом да одговор на питање које су границе Балкана зависи пре свега од приступа који изаберемо. У том смислу можемо разликовати Балканско полуострво, као термин који припада физичкој географији, од термина Балкан који припада политичкој географији. Ову дистинкцију у великом броју својих дела детаљно истражује Миломир Степић: „Балканско полуострво је првенствено физичко-географски појам, а граница на

³⁵⁴ Исидора Секулић, *Аналистички ѡренуци и шеме*, Вук Караџић, 1977, стр. 17.

Сави и Дунаву представља више историјско-цивилизацијски реликат – један од многих у Европи. Површина Балканског полуострва је 520.000 км² и мања је од простора који подразумева појам Балкан. Балкан се разликује од Балканског полуострва у територијално-делимитационом и квалитативно-структуралном смислу. Северна граница Балкана поклапа се са северном границом Румуније и некадашње „друге“ Југославије. У његовом саставу су Грчка, Албанија, Бугарска, Румунија, европски део Турске (23.764 км² од укупно 779.452 км² површине Турске) и државе настале разби-распадом СФРЈ – Србија, Црна Гора, Македонија, Босна и Херцеговина, Хрватска и Словенија. Сходно томе, Балкан је политичко-географски појам, који подразумева територију површине 788.770 км².³⁵⁵

Настанак новог термина Западни Балкан додатно компликује ствари. Овај термин је скован од стране међународне заједнице како би дефинисале специфичан регион који обухвата бивше државе бивше Југославије, без Словеније, са Албанијом како би се указала тенденција на даљи ток евроатлантског ширења. Термин је требало да разликује државе чланице ЕУ од оних које то још увек нису. Иако се углавном намеће идеја да је овај термин пре свега економска или политичка категорија, његова суштина је пре свега геополитичка и геостратешка. Сматра се да површина Западног Балкана обухвата око 264.000 квадратних километара, али је чак и ова чињеница проблематична и променљива. Република Хрватска је од почетка била велики противник тога да се сврстава делом овог региона. Такав спољно-политички став је постао још снажнији после завршетка хрватске интеграције у ЕУ, који је означио да се службено она не може више сматрати делом ове проблематичне конструкције. Овај исход изазива додатна питања. Једно од њих је свакако и да ли ће се државе које се интегришу у ЕУ и даље сматрати делом Западног Балкана? Одговор на сва ова питања је релевантан за разумевање геополитичког позиционирања балканских земаља у међународним односима.

³⁵⁵ Миломир Степић, “Западни Балкан или пример геополитичког манипулисања“, СЕРОМ, доступно на: <http://www.ceopom-istina.rs/globalizam/politicki-procesi/zapadni-balkan-ili-primer-geopolitichkog-manipulisan/?lang=lat>; датум приступа 05 June 2019

Сама позиција Балкана проузроковала је да је током читаве своје историје привлачио пажњу свих великих сила. Балкан лежи на раскршћу Европе, Азије и Африке. У том контексту овај регион је значајно место повезивања многих цивилизација. И можда чувена Цвијићева констатација о томе да смо саградили пут на сред друма, иако веома поједностављена, на најбољи начин осликава изазове са којима се балканске државе суочавају током читаве своје историје, али уједно и геополитичке и геостратешке аспирације великих сила према овом региону.

Када се ради о геополитичком изазову Република Србија на Балкану она се налази растрзана између два потпуно супротстављена геополитичка концепта: евроатлантског и евроазијског. Република Србија се налази на размеђу Југоисточне и Централне Европе. Граничи се са Бугарском, Хрватском, Босном и Херцеговином, Мађарском, Црном Гором, Северном Македонијом, Румунијом и Албанијом. Централна позиција на Балкану је проузроковала и турбулентну историју испуњену претензијама великих сила на овим просторима испуњене сталним дезинтеграционим процесима. Чак и ако би се фокусирали само на период почетка XXI века може се видети једно константно прекрајање граница које се можда најбоље може описати сликовити термином разбираспад Милоша Кнежевића³⁵⁶, који је њиме описивао распад Југославије. Дезинтеграција се наставља и у новом миленијуму. Савезна Република Југославија је 2003. године престала да постоји и нова држава Србија и Црна Гора је рођена. Ова творевина је такође била кратког даха јер је само три године касније она престала да постоји јер је Црна Гора формално прогласила независност 03. јуна 2006. године. Тиме се, међутим, дезинтеграциони процес на овим просторима не завршава јер јужна провинција Косово и Метохија 17. фебруара 2008. године само-проглашава независност и ново место замрзнутог конфликта је отворено. Ова најновија пандорина кутија која је створена на нашим просторима је довела до далекосежних последица на које ни њени творци на челу са САД нису рачунали. Двоструки аршини међународног права на нашим просторима

³⁵⁶ Милош Кнежевић, „Транзиција и геополитика у новом кључу, *Годишњак за социологију*, Филозофски факултет, Ниш, 10-11/2012, стр. 173.

довели су до тога да је оно постало средство демонстрације моћи. То се може видети и на основу преговора који се одвијају на релацији Београд-Приштина, где се друга страна максимално фаворизује и, када тзв. „Република Косово“ направи нешто што је у супротности са договореним (увођење санкција на производе из Србије и Босне и Херцеговине, упад РОСУ на север Косова, стварање генерално неподношљивих услова за живот Срба на северу Косова...), ништа друго од благе осуде не бива урађено како би се опасна ситуација, како тако, вратила на неки нормалан колосек.

Истовремено се као један од највећих изазова који Република Србија треба да превазиђе на путу остваривања регионалне сарадње намече недостатак традиције мултилатералне сарадње на Балкану уз превелик број дугогодишњих нерешених несугласица и конфликта. Чињеница да овај регион карактеришу мултинационалност, мултиконфесионалност и мултикултуралност додатно компликује ствари по питању превазилажења разлика у циљу успостављања међусобне сарадње. У овом контексту треба истаћи да култура мира на Балкану никада није успела да се успостави. Међусобне разлике су неретко биле злоупотребљаване као извор многобројних друштвених, политичких и међудржавних сукоба у различитим историјским периодима, што је додатно узроковало слабљење капацитета регионалне сарадње на Балкану. Инсистирање на култури дијалога и толеранције, уз коришћење свих средстава тзв. Најеве меке моћи³⁵⁷ и Половог меког балансирања³⁵⁸, а нарочито јавне дипломатије, треба бити једини пут Републике Србије. Ово је нарочито важно јер док се потреба за дијалогом и толеранцијом међу балканским земљама повећавала, пракса је показала да се њихова примена све више смањивала. Балкански национализми су пружили плодно тле за креирање услова за експлозивни распад Југославије. Последица оваквог стања је да на овим просторима исувише дуго није успостављен Галтунгов концепт позитивног мира. Према речима Љубише Митровића „Култура мира, заједно са социјалдемократском стратегијом одрживог и хуманог развоја, може

³⁵⁷ Joseph Nye, *Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power*, Basic Books; Reprint edition, 1991.

³⁵⁸ T.V. Paul, *Restraining Great Powers Soft Balancing from Empires to the Global Era*, Yale University Press, London, 2018, p. 22.

допринети глобализацији разумевања и солидарности међу народима. Она би могла да врати веру балканских народа у себе, у своје суседе и у демократску будућност Балкана. Такође, би се потврдили принципи једнакости свих грађана и народа, поштовање дијалога различитих култура и партнерство цивилизација, а све то је заједнички стратешки интерес свих балканских народа...³⁵⁹ Непостојање оваквог концепта културе мира представља главну препреку успостављању дијалога на Балкану. Једини начин да Република Србија истраје на овом путу јесте константно јачање демократских и националних капацитета својих политичких институција.

³⁵⁹ Ljubiša R. Mitrović, “The Geopolitics of the Balkans in the 19th and 20th Centuries – Between National Emancipation Movements and Geostrategic Games of the Great Powers”, *Facta Universitatis*, Faculty of Philosophy, University of Niš, 2/2011, p. 101.

ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И ОТУЂЕНОСТ ЕЛИТНЕ КУЛТУРЕ У СРБИЈИ

Један од највећих изазова са којима се интелектуалци сусрећу јесте потрага за истином у којој се веома често застрани заводљивом страном крупног капитала. Само истински слободан човек – кога не поседује ни једна власт или компанија – може да искрено износи своја научна открића. Како то Чомски лепо каже, „проблем истинских демократија је у томе што оне често постану жртве.“³⁶⁰ За Чомског одбрана слободе укључује стално преиспитивање ауторитета и борбу против неоправданих ауторитета. То је главни разлог због чега сваки облик ауторитета захтева оправдање. Број ауторитета који се могу оправдати, према Чомском, је веома мали: „Тога нема много, а напори ка оправдању најчешће пропадају. У тренутку када одлучимо да се са тиме суочимо, налазимо да је ауторитет нелегитиман. Стога би сваки пут када наиђете на облик нелегитимног ауторитета требало да га изазовете.”³⁶¹

Интелектуалци би требали и морали да својим настојањима допринесе непрестаним критичким пропитивањем стварности независно од било каквих утицаја са стране који би овај процес онемогућавао. У том смислу је одговорност интелектуалаца за разумевање савремених друштвених процеса огромна. У свом делу *American Power and the New Mandarins* Чомски говорећи о одговорности интелектуалаца каже следеће: „Одговорност интелектуалаца се огледа у томе да говоре истину и откривају лажи. Ово може изгледати као труизам који не треба коментарисати. Међутим, то није тако. За савременог интелектуалца она (истина) није уопште тако очигледна. Зато нас Ноам Чомски позива на једно стално

³⁶⁰ Цереми Фокс, *Чомски и глобализација*, Esotheria, Београд, 2003, стр. 17.

³⁶¹ Исто, стр. 17.

преиспитивање свега, па и његовог дела, јер је то једини начин на који можемо и требамо доћи до спознаје савремених друштвених процеса. И иако би ово морала бити обавеза и одговорност свих грађана, одговорност научника на овом пољу је далеко већа. Оно што се овде јавља као највећи проблем је што није ни мало лако одредити шта је то што се може сматрати под „одговорношћу интелектуалаца“.³⁶² Ноам Чомски каже да синтагма „одговорност интелектуалца“ крије једну кључну двојност: брише разлику између „требало би“ и „јесте“. Што се тиче овог првог контекста њихова одговорност би требало да буде иста као и одговорност осталих људи, ако не и већа, јер привилегије доносе прилике, које пак са собом носе и моралну одговорност. Чомски позајмљујући фразу од Ханса Моргантауа, оснивача теорије међународних односа, каже да „ми с правом осуђујемо оне послушне интелектуалце из бруталних и насилничких режима због њихове конформистичке покорности према онима на власти“. Како Моргантау није говорио о интелектуалцима унутар неког тоталитарног режима, већ о западним интелектуалцима, који нису имали разлога за страх, њихова одговорност је у томе много већа. Чомски указује да је Моргантау описивао оно што јесте, а не оно што би требало да буде.³⁶³

Дело Нома Чомског у великој мери сведочи о томе на који начин би интелектуалци морали да обављају своју дужност. Говорећи о овоме Дејвид Барсамиан каже да разговарати са Чомским значи разговарати с неким ко тврди да није тако компликовано открити истину и закључити шта је потребно чинити. У складу са тим ево Чомскијеве главне тезе о положају интелектуалаца у савременом друштву: „Насупрот широко раширеном веровању и доктринама произведених од стране саме интелигенције, чињеница је да је највећи број интелектуалаца одувек тежио потчињености и послушности једној или другој држави – углавном својој, иако они који су наклоњени туђој држави природно привлаче много више пажње, док се послушност према својој држави готово узима као норма.“

³⁶² Noam Chomsky, *American Power and the New Mandarins*, Penguin Books, 1969.

³⁶³ Ноам Чомски, *Инџервенције*, Рубикон, Нови Сад, Беокига, Београд, 2009, стр. 213.

³⁶⁴ Истовремено, Чомски упозорава да се приликом истраживања не треба ослањати само на обичне историјске књиге и уџбенике из политичких наука, већ да је потребно трагати за стручњацима и примарним изворима, као што су на пример меморандуми државне безбедности и слична документа. Овакав истраживачки рад је од велике важности јер он на крају може утицати на промену мишљења код људи.

Ноам Чомски наглашава да се сви интелектуалци који озбиљно схватају одговорност посла којим се баве сусрећу са два међусобно повезана задатка. „Један је да прикажу будуће друштво које ће одговорати свим потребама људске природе, други је да анализирају природу моћи и угњетавања у садашњем друштву.” ³⁶⁵ Први задатак је умногоме лакши јер он подразумева много мање ризика, чак и у тоталитарним системима, у односу на други. Други задатак је много захтевнији, јер је много вероватније да ће интелектуалац који се запути овим путем наићи на многобројне изазове и препреке. Ризик је у том смислу много већи. Џон Адамс је једном приликом у вези са овим изјавио: „Моћни увек мисле да имају велику душу и ширину погледа која им омогућује да виде више од слабих.“ ³⁶⁶ Међутим, према Ноаму Чомском, уважавање те велике душе постао је уобичајени став интелектуалне елите, која сматра да је она управо та која би требало да држи полуге власти. Као последица овог става могуће је разликовати две врсте интелектуалаца: „интелектуалце технократе или интелектуалце наклоњене политици, који су одговорни, трезвени, конструктивни, и интелектуалце орјентисане ка вредностима, који чине злосрећну групацију што представља тзв. претњу демократији јер се упушта у омаловажавање лидера, изазивање власти и демаскирању успостављених институција.“ ³⁶⁷

Грађани свакако носе свој део одговорности за спознају стварности. Они не смеју бити пасивни примаоци информација који не дово-

³⁶⁴ Noam Chomsky, *Radical priorities*, Edited by C. P. Otero, Expanded Third Edition, AK Press, Edinburg, London, Oakland, 2003, стр. 20.

³⁶⁵ Исто, стр. 15.

³⁶⁶ Ноам Чомски, *Интјервенције*, op.cit., стр. 214.

³⁶⁷ Исто, 2009, стр. 214.

де у питање њихову исправност. Напротив, Чомски каже да би грађани у демократским државама требало да „упишу курс интелектуалне самоодбране да би се заштитили од манипулације контроле“.³⁶⁸ Ова интелектуална самоодбрана се састоји из способности постављања очигледних питања. „Понекад ће одговори бити очигледни, а понекад ће бити потребно уложити напор да се до њих дође.“³⁶⁹ Интелектуалци морају бити отворена ума и владати терминима којима се користи званична „политички коректна“ реторика. Један од таквих израза који се веома често данас користе јесте „безбедносна претња“, који, према Чомском, покрива све оно што може на било који начин да угрози америчке улагаче. Други веома чест израз који се користи јесте „прагматичност“. За овај израз Чомски каже да он у случају Сједињених Држава „значи радити по нашој вољи, а у случају других значи да они раде по нашој вољи“.³⁷⁰

За Ноама Чомског основни предуслов за анализу савременог друштва који треба испунити јесте извесна доза отворености ума, нормалне интелигенције и здравог скептицизма. У том смислу могуће је разумети и начин на који он види улогу интелектуалаца у друштву: „Ова друштвена класа (мислећи при том на интелектуалце), која укључује историчаре и друге теоретичаре, новинаре, политичке коментаторе итд., бави се анализом и презентовањем друштвене стварности. Вештином својих анализа и интерпретација она служи као медијатор између друштвених чињеница и масе: она ствара идеолошко оправдање друштвене праксе. Уколико погледамо рад стручњака савремених дешавања и упоредимо њихова тумачења са стварношћу уочићемо велики број суштинских неслагања. Онда можемо предузети наредни корак и покушати да објаснимо ова неслагања, узимајући у обзир друштвени положај интелектуалаца.“³⁷¹

³⁶⁸ Ноам Чомски, *Имјеријалне амбиције – разговори о свету после 9/11 – интервјуу са Дејвидом Барсамианом*, Рубикон, Нови Сад, Беокиња, Београд, 2009, стр. 123.

³⁶⁹ Исто, стр. 123.

³⁷⁰ Ноам Чомски, *Година 501 – конквиста се насћаваља*, Светови, Нови Сад, 1998, стр. 50.

³⁷¹ Noam Chomsky, Michel Foucault, *The Chomsky-Foucault Debate on Human Nature*, The New Press, New York, London, 2006, стр. 69.

Оваква анализа, према Чомском, не представља неки велики проблем, и свако ко поседује ове карактеристике може се бавити њоме. То ће на крају довести до искорака из система идеологије и пропаганде, који ће пак омогућити да се назре истина кроз „искривљену слику стварности“. „Уколико се таква анализа не изводи на прави начин, то је онда због тога што је та друштвена и политичка анализа спроведена, пре да би одбранила одређене интересе, него да би се бавила чињеницама.“³⁷²

Управо зато је потребно посветити се коментара Ноама Чомског на цитат Џорџа Орвела. Погледајмо најпре како цитат гласи: „Циркуски пси скачу када кротилац удари бичем по земљи, али стварно истрениран пас направиће салто кад бича нема.“³⁷³ Чомски духовито прави поређење закључујући да Орвел као да је овим на уму имао интелектуалце који се сматрају добро истренираним онда када спонтано поступају по налозима интересних сила, а да при том нису ни свесни онога што раде, већ су, напротив, уверени да раде један поштен и предан посао. Свакако да су интелектуалци који су уверени у то да правилно раде посао, несвесно радећи у интересу крупног капитала, много опаснија појава од оних који то свесно чине. Ширење истренираности доводи до тога да интелектуалну елиту више није потребно држати по контролом. То говори о њеној немоћи и немогућности да испуни своју основну улогу у савременом друштву, а то је да говори истину и обелодани лажи. Из свега овога потребно је извући поуку и активирати интелектуални елиту у Србији која носи огроман терет на својим плећима у циљу разумевања веома комплексних процеса који се дешавају на нашим просторима

³⁷² Исто, стр. 69.

³⁷³ Дејвид Барсамиан, Ноам Чомски, *Против пропаганде и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским*, Рубикон, Нови Сад, 2006, стр. 92.

НЕО-ГЕНЕЗА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У САВРЕМЕНОМ ДОБУ

Без обзира на све трендове које доноси процес глобализације, изграђен на темељима либерализма и космополитског схватања света и међународне заједнице као глобалне заједнице појединаца а не држава или народа, атрибут националности и даље је од изузетног, можда и централног, значаја за формулисање личног идентитета³⁷⁴. Национална идентитетска одредница и даље је свакако једна од примарних одредница личног идентитета за огроман проценат светске популације, уз полу/родну и религијску одредницу. Уважавајући значајне промене које је у последњих неколико деценија узроковао процес глобализације и стварања „глобалног села“, ипак се већина људи на планети и даље пре идентификује као припадници одређене нације него као припадници васколиког човечанства. Космополитска перспектива света³⁷⁵, у којој националне границе немају неког посебног значаја, није перспектива која довољно озбиљно разматра важност националног идентитета као темеља изградње свеукупног личног идентитета и свеукупног *weltanschauung*-а појединаца у савременом „смањеном“ свету XXI века.

О значају овог атрибута личног и колективног идентитета сведочи и феномен нео-генезе националног идентитета у модерним друштвима. Овај феномен представља један свеобухватан и вишеслојан процес који захвата и обухвата готово све аспекте колективног, а тиме индиректно и личног, идентитета код оних група које улазе у процес ре-структурирања сопственог колективног идентитета кроз генерисање „нових“ нација. Овај се процес нарочито добро може уочити и анализирати у нашој непосредној околини, тј. у региону

³⁷⁴ Zagorka Golubović, *Ja i drugi*, Vikom, Beograd, 1999, стр. 79-82.

³⁷⁵ Patrick Hayden, “Cosmopolitanism Past and Present”, in Patrick Hayden (ed.) *The Ashgate Research Companion to Ethics and International Relations*, Ashgate, Farnham, 2009, стр. 43-62.

у којем се налази савремено српско друштво, будући да сведочимо управо континуираним нео-генезама националних идентитета. Нови национални идентитети који се стварају, или су чак већ у зрелим фазама процеса развоја, понекад заиста изгледају као *ex-nihilo* генезе идентитета. Ово је донекле и очекивано, имајући у виду да је појам нације присутан већ готово два века, те да садашње етничке групе не ступају на сцену нације из вакуума, већ да улазе у процес креирања новог идентитета који подразумева колективни раскид са „старим“, постојећим националним идентитетом.

Овај „раскид“ са некадашњим националним идентитетом у сврху генерисања новог веома често представља релативно насилан процес који за циљ има негирање свих атрибута некадашњег идентитета. Нео-генеза националног идентитета нужно подразумева *de novo* генерисање свих оних нужних атрибута који заправо и конституишу кохерентан национални идентитет који може да претендује на колективно прихватање и колективну националну идентификацију – језик, религију, специфичне форме културе, политичке институције, историју, итд. Како се сви ови елементи у нео-генези конституишу из почетне позиције „старог“ националног идентитета, то веома често води у готово гротескне процесе и поступке у којима се „ново“ ствара на израженој негацији „старог“. У овој дијалектици изградње „новог“ језика, религије, културе, историје и целокупне културне матрице успех директно и готово у потпуности зависи од темељитости рушења, затирања и негирања „старог“. Тако нове нације свој настанак, чини се историјски нужно и неизбежно, граде на уништавању сваке везе и повезнице са старим колективним националним идентитетом, што се најалост често артикулише и у форми реалног друштвеног и политичког насиља.

Кључни фактор нео-генезе националног идентитета у савременом добу, нарочито на просторима Југо-источне Европе јесте конституисање нових држава. Стварањем политичких ентитета, односно суверених држава, истовремено се ствара камен темељац за нео-генезу националног идентитета, будући да у савременом либералном схватању политичка институција државе заправо претходи конституисању нације. Овај концепт, који је углавном

потпуно незамислив и гранично сулуд за простор Европе и уопштено „стари свет“, долази из Сједињених Америчких Држава и претпоставља да се национални идентитет формулише на основу постојања државе³⁷⁶. За разлику од новог света, историјски резон „старог света“ види државе као *ипродукције* већ оформљене нације – Немци стварају Немачку, Пољаци стварају Пољску, Срби стварају Србију, а не обрнуто³⁷⁷. У „новом свету“, настанак САД омогућио је конституисање америчког идентитета, те су Американци сви они који су грађани САД, без обзира на њихово порекло, језик, религију, културу, историју, итд. Стварањем нових држава на Балкану, као што су Босна и Херцеговина и Црна Гора, омогућава се нео-генеза националног идентитета на темељу постојања суверене државе. Стога држава Босна и Херцеговина креира национални идентитет свих грађана те земље, без обзира на њихов „стари“ национални идентитет. Држава Црна Гора креира црногорску нацију, без обзира на историјски наслеђен национални идентитет грађана те земље. Принцип је идентичан, само су његове итерације специфичне, у зависности од околности у којима се реализује у политичкој и друштвеној стварности.

Нео-генеза националног идентитета свакако не представља потпуно нов концепт, специфичан за XXI век, будући да су сви постојећи национални идентитети у неком моменту формирани из вакуума у којем уопште није постојао појам нације, па тиме ни колективни национални идентитет. Оно што донекле разликује нео-генезу националног идентитета у савременом свету добу јесте чињеница да нови национални идентитети нужно настају из постојећих, по правилу насилно, турбулентно и нагло, остављајући за собом озбиљне последице³⁷⁸. Толеранција, која је неупитан циљ са-

³⁷⁶ Paul W. Khan, “American Exceptionalism, Popular Sovereignty, and the Rule of Law”, in Michael Ignatieff (ed.) *American Exceptionalism and Human Right*, Princeton University Press, Princeton, 2005, стр. 201.

³⁷⁷ Шире о „моделима“ конституисања државе у: Јован Бабић, „Краљевства и царства“, у Александар Костић (ур.) *Државни поредак: суверенијетет у времену глобализације*, САНУ, Београд, 2019, стр. 47-64.

³⁷⁸ Dragan Stanar, Ilija Kajtez, “Delimitation of Nations in the XXI century – are ethnical borders ethical?”, in Dragan Stanar, Miša Stojadinović (eds.), *Geopolitical and Security Challenges in Southeastern Europe*, CSF, Belgrade, 2019, стр. 77-103.

времених демократија, мора бити сачувана од таквих последица, јер је она једина која може да гарантује мирну коегзистенцију и заједничко напредовање.

ТОЛЕРАНЦИЈА И *CANCEL CULTURE* У МОДЕРНОМ СРПСКОМ ДРУШТВУ

Иако ће човечанство сасвим сигурно памтити 2020. годину као годину глобалне пандемије и Ковид-19 вируса који је променио начин живота целокупне планете, неколико веома значајних догађаја такође се одиграло у „години короне“. Један од њих била и ескалација незадовољства, друштвене тензије и политичко-културног конфликта у Сједињеним Америчким Државама који је, нажалост, резултовао насиљем и нередима на улицама најмоћније државе на свету. Насилна кулминација незадовољства дошла је после готово деценије константних друштвених тензија које су осликавале својеврстан сукоб идеологија и конфликт полова унутар савремених демократских друштава, где су разлике између либералних и конзервативних вредности постале исувише велике. Покрети као што су *Oscuru*, *Me Too*, *Black Lives Matter* и други који су се појављивали у последњој деценији у развијеним западним демократским друштвима настајали су на платформи отпора репресији (разних) мањинских група и борбе за друштвену једнакости различитих идентитетских група унутар западних друштава. Иако су се различити покрети заузимали за права различитих угрожених друштвених група – сиромашних, радника, жена, афро-америчке популације, имиграната, итд. – постоје одређене сличности у вредностима и механизмима борбе ових покрета против експлоатације, шовинизма, сексизма, расизма и других облика репресије и друштвене неједнакости и неправде. Један од тих механизма доживео је своју артикулацију у феномену такозване *cancel culture*³⁷⁹, односно културе укидања или поништавања која је своју зrelu фазу доживела са *Black Lives Matters* покретом.

³⁷⁹ Alan Dershowitz, *Cancel Culture*, Hot Books, New York, 2020.

Феномен „културе укидања“, односно *cancel culture*, представља савремену друштвену форму маргинализације и широке друштвене екскомуникације појединаца, група или појава (међу овим појавама могу бити песме, филмови, слике, и друге форме културне баштине) који се тумаче као репресивни, сексистички, расистички, итд. Позивањем на потпуно „укидање“, тј. потпуну екскомуникацију свакога ко се перцепира као недовољно толерантан према различитостима и идеалу диверзитета, настоји се елиминисати свака форма репресивности и увредљивости из јавног простора. Иако декларативно заснована на добронамерним темељима борбе против нетолеранције, *cancel culture* има дубоке и веома опасне импликације не само по слободу говора и легитимизацију идеолошке цензуре, већ и по само питање идентитета. Бити „укинут“ због ставова који се тумаче као недовољно толерантни не значи само бити у немилости медија и јавности, већ и бити отпуштен за посла, трајно онемогућен за рад, маргинализован и остракизован у заједници. Иако је цео феномен културе укидање изразито комплексан и захтева много дубљу и опширнију анализу, изузетно је важно посебно подвући његов утицај на поткопавање носећих идентитетских стубова одређених група³⁸⁰. Наиме, у свом зрелом облику, култура укидања не зауставља се у границама садашњости већ „укида“, „поништава“ и „прецртава“ чак и значајне историјске личности чији ставови нису у складу са тренутно важећим вредностима и доминантном идеологијом. Укидање историјских личности *de facto* значи њихово избацивање из историје, из колективног памћења и идентитета једног народа или етничке групе, што се може очитовати и као поништавање историје неке идентитетске групе услед њене непожељности и „неморалности“. Огроман и опасан изазов настаје када се настоје „укинути“ личности на којима се у великој мери и гради идентитет једног народа – тако је само у протеклих годину дана покушано „укидање“ Бенџамина Френклина, Џорџа Вашингтона, Кристофера Колумба у Сједињеним Америчким Државама, Винстона Черчила у Великој Британији, па чак

³⁸⁰ Шире о изазовима које доноси *cancel culture* у: Dan Kovalik, *Cancel this Book*, Hot Books, New York, 2021.

и Леополда II у Белгији и Наполеона у Француској³⁸¹! Разлог захтева за ефективно брисање ових великих личности из историје путем рушења и укидања споменика, брисања њихових имена са институција, и сличних механизма јесу њихови ставови о другим расама, женама, сексуалним мањинама, другим религијама, итд.

Из перспективе питања модерног српског националног идентитета и оснаживања толеранције у српског друштву и у региону, интересантно је посматрати и очекивано „преливање“ *cancel culture* феномена и на ове просторе. Када говоримо о овој врсти „укидања“, не може се објективно тврдити да је овај феномен евидентан у савременој српској култури. То, наравно, не значи да не постоји притисак одређених друштвених група да се неке јавне личности такорећи „укину“ из јавног живота уопште услед изношења ставова који у складу са оним што представља идеолошко-културни мејнстрим. Срећом, размере и учинковитост таквих притисака неупоредиво су мањи него у најразвијенијим западним демократијама. Међутим, оно што је свакако много опасније по стабилност идентитета и толеранцију у Србији и региону јесу покушаји и притисци одређених група да се механизам *cancel culture*-е примени и на историјску раван, по угледу на западне трендове. У пракси то значи позивање на „укидање“ значајних историјских личности, које су виталне за културу и идентитет српског народа, услед некомпатибилности њихових ставова и виђења са савременим друштвеним вредносним стандардима. Евидентна грешка у оваквој логици ствари је свакако примена важећих друштвених вредносних стандарда на људе који су живели и стварали у потпуно, некада и радикално, другачијим околностима, под утицајем драстично различитих социјалних стандарда и историјских услова. Животи и стваралаштво генерација које су живеле вековима, или чак миленијумима пре нас и нашег света, немогуће је посматрати на такав начин који занемарују историјску перспективу. Уколико учинимо ту грешку, биће потребно „укинути“ готово сваког великана не само националне, већ и људске

³⁸¹ Драган Станар, „Почетак нове историје: поништавање прошлости западне цивилизације“, *Ценџар за стирајешке њројнозе*, 18. јун 2020. Доступно на: <http://csp.rs/2020/06/18/почетак-нове-историје-поништавање-пр/> (приступљено 10. августа 2021)

цивилизације – од Платона преко Александра Великог до Леонарда и Канта.

Можда најочигледнији пример употребе механизма *cancel culture*-е у савременом српском друштву јесте анатемизација великих историјских личности као што су Карађорђе, Николај Велимировић и нарочито Петар Петровић Његош, као неподобних и морално неисправних националних фигура-јунака услед њихових ставова према хомосексуалцима, женама, другим нацијама и религијама, итд. Напори да се оспори значај једног Његоша за колективни српски идентитет, да се он *de facto* „укине“ из српске историје, оптужујући га за шовинистичког и расистичког геноцидног писца, истовремено су и напори да се целокупан идентитет који се у великој мери ослања на његове мисли означи управо као такав³⁸². Одрицање од било какве „неподобне“ прошлости, коју ваља „укинути“ представља и одрицање од темељног идентитета који је изграђен на тој и таквој прошлости. Историја нас учи да овакав процес не може водити ничему добром, како за сам народ који остаје идентитетски „изгубљен“ тако и за све остале народе који га окружују. Не постоји нити једна етничка група, нити један народ, не само на Балкану већ ни на свету, чији се идентитет не ослања на идеје и дела историјских фигура чији би ставови и светоназори данас били потпуно неприхватљиви, неприкладни и увредљиви. Међутим, то ни на који начин не значи да су савремени етнички идентитети само по себи неприхватљиви, неприкладни и да их је потребни „укинути“. Оно што је неопходно и нужно, поред разумевања историјске перспективе и уважавања специфичних историјских околности, за конструктиван однос савремених етничких група јесте толеранција и схватање да савремени национални и етнички идентитети нису одређени вредносно-неприхватљивим ставовима значајних историјских личности. Култура укидања стога мора бити веома пажљиво разматрана и анализирана у комплексним културно-етничким односима модерних балканских друштава, нарочито када се ради и преиспитивању прошлости и носећих стубова идентитета. Чини се да је и у самим западним демократијама, исходишту *cancel*

³⁸² Шире о незаснованости некритичког сагледавања Његошевог дела у: Драган Станар, „Теорија праведног рата у Његошевим делима“, *Зборник мајнице српске за друштвене науке*, 3/2021, стр. 361-375.

culture-e, полако али сигурно сазрела свест о опасностима и импликацијама ове врсте „историјско-идеолошке цензуре“, нарочито када се ради о историјским фигурама на којима се темељи национални и етнички идентитет.

ОДНОС ОБИЧАЈНИХ, МОРАЛНИХ И ПРАВНИХ НОРМИ У МОДЕРНИМ ДРУШТВИМА

Идеал слободе један је од централних појмова и одредница онога што подразумевамо под модерним, развијеним, демократским светом у којем живимо. Готово све виталне и централне одлике савременог света и модерне развијене цивилизације изграђују се управо на постојању слободе појединца да доноси одлуке о сопственом животу и судбини. Стога се у модерним друштвима може запазити стремљење ка индивидуализму, атомизацији, подређивању свих општих интереса интересима појединаца и понајвише њиховој личној слободи мишљења и животних избора. Личне слободе које данас ужива просечан човек у развијеним модерним друштвима гранично су незамисливе у поређењу са слободама које су уживали наши преци и које су биле подразумеване у свим претходним облицима уређених људских заједница. Међутим, благодети савременог света у којем данас имамо привилегију да живимо ипак не подразумевају апсолутну и неспутану слободу, чак и када се ради о најекстремнијим нео-либералним тумачењима и интерпретацијама права појединаца унутар људских заједница. Полазећи од диференцијације између сфера онога што се тиче само и искључиво самог делатника, тј. појединца, и оног што се тиче остатка друштва, чак и у најлибералнијим тумачењима права и слобода појединаца постоје одређене границе слободе и друштвене норме које регулишу свакодневне поступке свих у друштву³⁸³.

Друштвене норме по својој дефиницији представљају одређена правила, тј. прописе за деловање којима се „регулише понашање појединаца унутар сваког друштва, који ограничавају слободу и који

³⁸³ Jovan Babić, „Postupci koji se tiču samo delatnika i postupci koji se tiču i drugih“, *Ogledi o odbrani*, Službeni glasnik, Beograd, 2018, поглавље II

обликују свакодневне животе свих људи који живе у друштву³⁸⁴. Без обзира на количину личне слободе коју данас уживамо, а која је сигурно без икаквог историјског преседана³⁸⁵, постојеће друштвене норме омогућавају одрживо функционисање друштава, тј. живот у заједници. Појам друштвених норми обухвата већи број „прописа“ којима се ограничавају и усмеравају поступци појединаца, али сами облици и врсте друштвених норми се међусобно разликују по својој форми, изворима, санкцијама, итд. Најважније друштвене норме модерних друштава су правне, обичајне и моралне норме. Поред наведених, постоје још и неке друге битне друштвене норме (религијске, политичке, институционалне, итд.), али су обичаји (друштвене праксе), законски прописи и моралне забране оно што у највећој мери одређује границе слободе сваког појединца. И поред тога што очигледно постоји значајно поље преклапања обичајних, правних и моралних норми, оне су ипак различите врсте норми, и разумевање те разлике од насušног је значаја за развијање и унапређивање толеранције унутар друштва.

Кључна ствар која је неопходна за развијање толеранције јесте избегавање веома честе погрешке изједначавања моралних норми са обичајним и правним нормама³⁸⁶. Комплексна тема разликовања природе наведених друштвених норми захтева обимну дискусију и аргументацију, те ћемо се стога фокусирати само на кључну разлику између моралних и свих осталих друштвених норми, чије непознавање и занемаривање често бива кореном нетрпељивости, нетолеранције и конфликта. Кључна и есенцијална разлика између ових норми, и *differentia specifica* морала уопште, јесте универзалност моралних норми. Како су моралне норме универзалне, и једнако важе увек и за све, без обзира не друштво (или чак време!) у којем се врше поступци, њихово кршење не може бити толерисано. Стога је позивање на „толеранцију“ приликом кршења моралних норми теоријски неутемељено и практично једноставно погрешно. Уколико слобода коју уживају појединци буде коришћена за поступке који крше

³⁸⁴ Драган Станар, *Етика међународне полиције*, Добротољубље, Београд, 2021, стр. 65.

³⁸⁵ Steven Pinker, *Enlightenment Now*, Viking, New York, 2018, стр. 37-347.

³⁸⁶ Драган Станар, *Етика међународне полиције*, Добротољубље, Београд, 2021, стр. 65-81.

моралне норме, не постоји основ за толерисање таквих поступака од стране других појединаца, или других друштава. Таква „толеранција“ није ништа друго до насиље над правдом и универзалним људским вредностима. Са друге стране, правне и обичајне норме нису универзалне, а чини се да оне уопште ни не претендују на то. Зато у различитим земљама или чак у различитим идентитетским групама (етничким групама, религијским групама, итд.) важе различите обичајне норме. Међутим, како обичајне норме нису универзалне, већ су плод одлуке и акумулиране традиције, оне нису једнаке са моралним нормама. То заправо значи да различити обичаји и традиције не могу бити повод моралне осуде и нетолеранције, јер само зато што је нешто „другачије“ од онога што прописује наша обичајна норма, не значи да је то нужно и погрешно. Стога толеранција подразумева разумевање да различитост обичаја и традиција не сме бити извор моралне осуде која води у нетрпељивост и нетолеранцију. Штавише, спознаја чињенице о разликовању моралних од обичајних норми такође налаже и својеврсно отрежњење цивилизацијски охолих култура које сматрају да су њихови обичаји и традицији супериорни и заправо једини прихватљиви, што по обичају води културном империјализму и нетолеранцији различитости.

Правне норме су такође производ одлука унутар једног система, те је сасвим нормално и очекивано да се закони разликују од друштва до друштва. Међутим, како је правне норме, из прегршт разлога, немогуће редуковати на моралне³⁸⁷, толеранција другачијих и различитих закона које важе у некој другој земљи и у другој култури подразумева разумевање да закони нису универзални већ су плод слободне одлуке (у идеалном случају) друштва које их прописује. Постојање различитих закона не сведочи о погрешности и неваљалости неког друштва (осим, наравно, уколико закони не крше моралне норме), те другачија законска регулација наркотика, проституције, физичког кажњавање деце и сличних феномена који често изазивају контроверзу не може бити темељ нетрпељивости и нетолеранције према различитости. Зато су и напори усмерени ка стварању глобалне државе у

³⁸⁷ Драган Митровић, Гордана Вукадиновић, „Област права и морала“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2017, стр. 9-21.

којој би владао један глобални закон осуђени или на насиље или на пропаст, јер би један такав „закон“ отелотворивао нетолеранцију различитости и глобалног диверзитета. Једина је, дакле, „различитост“ која се не може и не сме толерисати она која подразумева кршење универзалних моралних норми. Стога је од изузетног, рекли бисмо и виталног, значаја за развој и неговање толеранције и различитости унутар сваког друштва управо едукација грађана о разликама између постојећих друштвених норми, са фокусом на разликовање обичајних, правних и моралних норми које постоје у свакој људској заједници.

Сам идентитет, без обзира да ли говоримо о националном, етничком, личном или било каквом другом, у својој суштини и јесте мерило разликовања од других и „другачијих“. Међутим, то разликовање не мора нужно да представља и извор нетрпељивости и потенцијалног конфликта, све док су разлике плод традиције, обичаја, закона, религије, итд. Такве различитости унутар друштва, или између различитих друштава, ваља посматрати као несамерљиво богатство које потврђује и утврђује снагу индивидуалних идентитета. Иако постоји ризик да звучи контра-интуитивно, камен темељац толеранције у модерним друштвима зато мора бити управо нетолеранција према кршењу моралних норми и релативизовање неморалних и злих поступака који се чине у име личне слободе. Таква нетолеранција може само да допринесе развијању преко потребне толеранције различитости која заиста и оправдано долази из артикулације личне слободе, као различитост у традицији, навикама, обичајима, итд.

КУЛТУРНИ ПЛУРАЛИЗАМ УНУТАР СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Појам националног идентитета један је од најзначајнијих појмова у савременом политичком дискурсу, нарочито када се ради о геополитичким жариштима. Како је усуд српског народа да живи и функционише на просторима који су историјски несумњиво дефиниција хроничног геополитичког жаришта, јасно је да је и питање српског националног идентитета од изузетног научног али и практичног значаја. Сам појам националног идентитета је по сопственој природи изразито комплексан и слојевит, и представља апстрактан појам са веома флуидним битним ознакама и специфичним релацијама са другим, сличним појмовима³⁸⁸. Говорећи о националном идентитету важно је имати на уму разноврсност и хетерогеност атрибута и одредница тог идентитета, који у различитим временима и на различитим просторима могу бити суштински другачији. Идентитетска припадност једној нацији некада и негде артикулише се религијом и језиком³⁸⁹, у другим временима и на другим просторима заједничком културом и историјом, негде чак и расом или племенским пореклом. Како год да је национални идентитет контингентно артикулисан, једна од његових суштинских и темељних одлика свакако јесте колективни карактер, односно осећај заједничке припадности једном одређеном и омеђеном колективу који се разликује од других, сличних колектива, укључујући ту и оне са којима је у најдиректнијем географском и историјском контакту.

Колективни карактер српског националног идентитета често се перципира на један површан и дубоко погрешан начин – као захтев за потпуном хомогеношћу српског националног корпуса у сваком

³⁸⁸ Zagorka Golubović, *Ja i drugi*, Vikom, Beograd, 1999, стр. 79-82.

³⁸⁹ Владета Јеротић, *Вера и нација*, Ars Libri, Београд, 2005.

аспекту. Трагична грешка ове перспективе је потпуно занемаривање турбулентне политичке прошлости српског народа, његове раштрканости по Балканском полуострву и векова живота различитих делова српског народа у различитим доминантним културама које су своју славну империјалну историју градиле управо на балканским темељима. Посматрајући тек последњих пет векова, Срби су живели у Османском царству и у Аустроугарској, као и у повременим слободном Црној Гори и ослобођеној Србији, на планинама и у приморју, у католичком и у муслиманском окружењу, у огромним градовима и у руралним пределима, итд. Из оваквог историјског диверзитета сасвим се природно формулисао и одређен диверзитет између Срба који долазе из различитих културно-историјских околности, чије су се навике, обичаји и целокупан специфичан менталитет развијали под утицајем различитих детерминанти. Међутим, веома је опасно упадати у замку одрицања колективног српског националног идентитета одређеним деловима српства који су, дејством поменутих историјских фактора, другачији и различити од других Срба. Ова је замка први корак на погубном путу одрицања од делова српског националног етичког корпуса на Балкану.

Евидентни културни плурализам унутар српског националног идентитета стога мора бити посматран као изврсно *дојајство* српског народа, а не као потенцијални извор разарања колективног карактера нашег националног идентитета. Различитост култура, некада чак и есенцијалних елемената културе, између Срба који живе и потичу из различитих делова Балканског полуострва није никако доказ њихове међусобне националне различитости, као што се веома често и врло злонамерно настоји тумачити, већ тестамент наше бурне и турбулентне прошлости, која је доводила до масовних сеоба, асимилације, акултурације и енкултурације и свих других облика културне динамике и културних промена. Културни плурализам српског националног идентитета стога треба баштинити као велико богатство нашег народа и историјски показатељ националног кретања које је некада добијало размере националне трагедије. Иако апстрактан, појам националног идентитета ипак обухвата одређене малобројне есенцијалне ознаке које гарантују колективно осећање припадности истом

народу и трансформишу све потенцијалне културне разлике између Срба из фактора раздора у фактор богатства различитости и диверзитета. Нужан и виталан чинилац очувања колективног националног идентитета свих Срба је ипак унутрашњи, иако се непрестано говори и дискутује о екстерним чиниоцима разједињавања јединственог српског идентитета на Балкану. Несумњиво да ти екстерни чиниоци постоје, и да су веома утицајни, али кључни унутрашњи чинилац очувања српског националног идентитета у свим деловима српска јесте толеранција.

Сваки културни плурализам захтева постојање изражене толеранције која омогућава богатство различитости од ког профитирају апсолутно сви. Ништа се не разликује ни у контексту културног плурализма унутар српског националног идентитета – толеранција према Србима који су у одређеним аспектима „другачији“ неопходна је не само као предуслов убирања вредних плодова диверзитета већ и као брана даљем расипању српског етничког корпуса на Балканском полуострву и у региону. Евидентна различитост која постоји између култура Срба у Војводини, Срба у Босни и Херцеговини, Срба у Црној Гори, Срба на Косову и Метохији не сме бити фактор растакања српског колективног националног идентитета, напротив. Културни плурализам унутар српства мора служити као платформа јачања националног идентитета и кохезивни фактор свим Србима, без обзира на то на ком простору живе. Стога је толеранција унутар српства нужни предуслов не само очувања српског националног корпуса, већ и веома пожељне толеранције и суживота са свим другим националним идентитетима који постоје у региону. Тек прихватајући плурализам и диверзитет унутар сопственог колективног идентитета, савремене нације могу успешно изграђивати плурализам и диверзитет у ширем, регионалном и међународном контексту. И као што целокупно српство може само да профитира од културног плурализма унутар националног идентитета, тако исто и регион може напредовати ка суживоту, сарадњи и заједничком прогресу на чврстим и постојаним темељима толеранције националног плурализма унутар савремених демократија на Балканском полуострву.

КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ МЛАДИХ У СРБИЈИ И ГЕНЕРАЦИЈСКИ ЈАЗ

Појмови културе и идентитета нису идентични, па чак ни еквивалентни појмови, али се поља њихових значења суштински и нераскидиво преклапају у пракси. Уколико желимо да говоримо о културном идентитету, неопходно је разумети да се процес формирања идентитета, колико год одређени аспекти идентитета појединаца или група били екстерно (пред) одређени, не одвија у културном вакууму³⁹⁰. То значи да се културни идентитет појединаца, али и група, формира делимично и њиховим (не) свесним одлукама, односно под утицајем непосредног и посредног окружења током сазревања и живота. Важан, ако не и кључни, утицај на формирање културног идентитета данас свакако имају медији, и то у свим формама³⁹¹. Формирање културног идентитета, макар делимично, које се врши медијским садржајем има веома интересантне и дубоке импликације, од којих су неке природно и негативне по друштво.

Процес социјализације подразумева „процес обликовања и интеграције појединаца у постојеће и друштвене обрасце“³⁹², односно својеврсну репродукцију културе и њено интернализовање од стране оних који се социјализују. Свакако, објекти процеса социјализације су најчешће и по правилу деца и најмлађи чланови друштва. И док процес социјализације, односно репродукције културе, од стране родитеља и осталих „старијих“ чланова друштва омогућава постојање културне традиције и континуитет идентитета једне друштвене

³⁹⁰ Шире о факторима који утичу на формирање индивидуалног идентитета у: Zagorka Golubović, *Ja i drugi*, Vikom, Beograd, 1999.

³⁹¹ Adriana M. Manago, “Media and the Development of Identity” in Robert Scott, Stephan Kosslyn (eds.) *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences*, Wiley and Sons, 2015, стр. 1-14.

³⁹² Miloš Ilić, *Sociologija kulture i umetnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1978.

групе (најчешће је то народ), он не подразумева апсолутну непроменљивост културе, а са тим у вези, и у мањој мери групног идентитета током времена. Традиција представља пасивну односно статичну компоненту друштвеног кретања, која стоји насупрот његове активне, тј. динамичке компоненте, односно промене оличене у пожељном напретку. Без дубљег улажења у разне теорије културних промена, значајно је подвући да се култура и културни идентитет свакако и увек мењају током времена, али да је тај процес културне динамике ипак веома дуготрајан и у идеалном случају постепен, те омогућава колико-толико безболну прераду нових елемената и њихову реинтерпретацију и инклузију у постојећу културну матрицу³⁹³. Међутим, у специфичном сценарију којем данас сведочи модерни свет, у којем је процес социјализације такорећи све више „измештен“ из руку примарне породице у руке медија, јављају се нагле и оштре промене у културном идентитету једне генерације, које формирају културни идентитет који није у потпуности компатибилан са културним идентитетом друге, старије, генерације. Као резултат, друштва се данас све чешће суочавају са културолошким генерацијским јазом који раздваја старије од млађих генерација које су социјализоване медијским садржајем насталим на другачијим културним матрицама и у другачијим културама. Ово је нарочито евидентно и проблематично код релативно конзервативних друштава са снажним традицијама, као што је то српско друштво, код којих такав дубок и нагло настао јаз представља велики изазов.

Процес политичке и економске глобализације по својој природи нужно подразумева и процес такозване акултурације, у којем доминантна култура (западна либерална култура утемељена на протестантским вредностима) директно и дубоко утиче на све остале културе³⁹⁴. Овај је процес у одређеним случајевима толико изражен и снажан да можда можемо чак и да говоримо о граничној културној асимилацији, условно речено, „мањих“ култура. Иако они свакако нису идентични, процеси економске глобализације и акултурализа-

³⁹³ Шире у: Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003, стр. 30-33.

³⁹⁴ Шире у: Миша Стојадиновић, „Национални идентитет у доба глобализације“, *Српска политичка мисао*, 2/2011, стр. 135-148.

ције прожимају се и међусобно подразумевају. Економска глобализација, која у свом корену данас подразумева транзицију целокупног човечанства на либерални модел слободног тржишта и потрошачку привреду нужно подразумева и одређене промене у начину рада које имају одјеке у свим осталим сферама живота. Овакве промене и транзиција у нов начин привређивања и живота свакако да нису заобишли ни Србију и савремено српско друштво. Тако се данас сва модерна друштва заснивају на идеалу запослености и каријерне остварености оба родитеља у породици, што може да компромитује процес социјализације деце. Процес преласка и транзиције у „модерни и глобални“ образац живота и рада подразумева и масовну миграцију у градове, нарочито младе, радно способне популације, као и културну норму живота одвојеног од шире фамилије и родитеља - подаци о миграторним трендовима у Републици Србији ово одлично потврђују. У коначници, процес социјализације деце не могу оптимално да обављају родитељи услед њихових послова који захтевају свакодневно и целодневно одсуствовање од куће, као ни шира породица услед културне норме која прописује одвојен живот као екстремно пожељну форму становања, јер је једина која може да гарантује пуну „слободу“ и самосталност. Управо су медији, а нарочито савремени и тзв. „нови“ медији, ти који у таквим случајевима преузимају важну улогу у процесу социјализације³⁹⁵, и врше акултурацију по једном новом моделу, који је без историјског преседана – директним креирањем културног идентитета најмлађих чланова друштва. Културни идентитет креиран на овај начин од стране медија може бити до те мере различит од културног идентитета њихових родитеља да су чак и базичне вредности некомпатибилне.

Медији свакако нису новост, али чињеница да је процес глобализације омогућио масовну и неконтролисану пролиферацију медијских садржаја креираних од стране доминантне глобалне културе на територији целокупне планете свакако радикално мења улогу медија у креирању културних образаца и културног идентитета. Медијски садржаји у већини модерног света, укључујући ту наравно и Републи-

³⁹⁵ Шире о утицају масовних медија на процес социјализације у: Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003, стр. 452-490.

ку Србију, створени су у доминантној глобалној култури, или су то, у најбољем случају, „домаћи“ медијски садржаји створени уподобљавањем и интерпретацијом формата увезених из доминантне културе. Увођењем таквих садржаја директно у процес социјализације омогућава се генерисање културних модела и вредности од стране сурогат-социјализатора који резултирају стварањем специфичне културне матрице код најмлађе популације и уопштено код младих генерација. Како процес културне динамике није био постепен и спор већ нагао и радикалан, репродукција културе и континуитет културног идентитета доводи се у озбиљну опасност. Резултат овог и оваквог процеса јесте један дубок културолошки јаз између две најближе генерације (родитеља и деце), који „одједном“ имају потпуно другачије културне идентитете. Јасно је да оваква различитост, а некада и сушта супротност, у навикама, ставовима, светоназорима и праксама подразумева и опасност од међусобног нераздевања, нетолеранције и конфликта између генерација.

У циљу очувања и заштите културне традиције и континуитета културног идентитета, све културе које су под утицајем процеса глобализације и акултурације на описаном нивоу нужно морају да преиспитају приступ социјализацији најмлађих генерација. Савремена српска култура није изузетак³⁹⁶. Уколико се младе генерације наставе у великим бројевима социјализовати културним садржајима насталим у некој другој култури, који им се сервирају путем медија који су малтене преузели улогу примарног социјализатора у многим породицама, као друштво и као култура ризикујемо не само опасан генерацијски јаз и културолошки конфликт између генерација, већ и културну асимилацију. Идентификација и одређење проблема је свакако само први, али нужан, корак ка изналажењу решења за генерацијски јаз између културног идентитета старијих и млађих генерација у модерном српском друштву. Проналажење механизма, метода и средстава за решавање овог проблема задатак је целокупног друштва и свих појединаца у њему.

³⁹⁶ Шире о изазовима савременој српској култури и идентитету у: Момчило Суботић, „Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови“, *Политичка ревија*, 3/2011, стр. 1-34.

КОЛЕКТИВНА КРИВИЦА И СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Процес помирења и изградње мира после дуготрајних и крвавих оружаних сукоба веома је изазован, комплексан и тежак за све укључене субјекте тог, по правилу, дуготрајног процеса. Генерисање макар минималног прага међусобног поверења и пословичне „добре воље“ између некадашњих непријатеља у рату увек подразумева и неопходно дефинисање одговорности за злочине и недела која су, нажалост, интегрални и неизбежни део сваког оружаног сукоба, без обзира на његово трајање или форму. Појам одговорности у овом контексту може имати више различитих, некада и веома блиских, значења те може подразумевати законску одговорност, моралну одговорност, политичку одговорност, тзв. „историјску одговорност“, итд. Поред збуњујућег вишезначја појма одговорност, додатну тензију и фрикцију између некада конфронтираних страна уноси и питање објекта којем се додељује одговорност. Наиме, да ли одговорност, у којем год значењу да је подразумевамо, може да се додели само појединцима, или пак и институцијама? У крајњој линији чини се да је суштинско питање увек може ли се одговорност доделити целим групама, тј. нацијама или народима, за злочине које су појединци чинили током рата?

Процес помирења који је уследио после ратова приликом распада Савезне Федеративне Републике Југославије, и који извесно још увек није дошао у своју зрелу фазу, у великој је мери бременит проблемом одговорности. Како је одређен временски период, додуше историјски безначајан, већ прошао, утисак је да је фокус данас више на питању колективне него индивидуалне одговорности. Наравно, очигледно постоје болна питања изостанка санкција за појединце који су узимали учешће у ратним злочинима, да ли као директни извршиоци или као

наредбодавци, али је још болније и свакако есенцијалније питање колективне одговорности и колективне кривице³⁹⁷. Приписивање колективне кривице целокупном народу означава схватање по којем су злочини који су вршени током рата заправо само манифестације колективне (и очигледно злочиначке) идеологије и воље једног народа, тј. експресије морално покварене вредносне матрице једне културе. Питање колективне кривице српског народа за злочине почињене од стране Србе током ратова приликом распада СФР Југославије централно је питање процеса помирења у региону, будући да се стиче утисак да постоји инсистирање на тврдњи да је злочин нешто што просто природно проистиче из српског националног идентитета и српске културе. Ово инсистирање, које нажалост не јењава како пролазе године, изузетно је опасно и штетно за изгледе било каквог искреног и суштинског помирења у региону и заједничке европске будућности народа који су живели у СФР Југославији.

Веома симптоматичан спецификум наратива по којем су српски злочини, којих је недвојбено било током ратова, израз морално покварене идеологије и културе јесте што су они једини „такви“ злочини, односно једини злочини који долазе као „природни“ производ националне културе, митова и коначно српског националног идентитета. Дубоко погрешан, и у крајњој линији веома неозбиљан, манихејски приступ³⁹⁸ који често заузимају коментатори из Хрватске и Босне и Херцеговине заправо негира било какве злочине над Србима током оружаних сукоба 90-их година прошлога века. Али, за критичку анализу још је интересантнији нешто реалнији приступ који уважава чињеницу да су злочини чињени од стране свих етничких група, као што то увек и бива у ратовима. Чак и из ове перспективе, која дакле уважава и реалност злочина над Србима од стране припадника других етничких група, уочава се веома необична „специфичност“ српских злочина у поређењу са свим осталим. Наиме, злочини

³⁹⁷ О веома важном питању колективне кривице у: Драган Симеуновић, *Српска колективна кривица*, Нолит, Београд, 2007.

³⁹⁸ Манихејски приступ у разматрању рата по правилу води катастрофалним последица у самом рату, и практичној немогућности остваривања мира после оружаних сукоба. Dragan Stanar, “Revisionism and new conflicts: negation of the possibility of war”, *Српска политичка мисао*, 1/2019, стр. 235.

почињени од стране Хрвата, Бошњака или Албанаца по правилу се дефинишу као злочини „морално покварених појединаца“ који ни у ком случају не представљају целокупан народ, често се ослањајући на англо-америчку метафору о „неколико трулих јабука“ (*a few bad apples*) које је неопходно елиминисати из, иначе здравог, бурета³⁹⁹. Ти злочини *ergo* никако не могу бити потка за било какву колективну одговорност и додељивање колективне кривице, јер не само да нису израз културе и идентитета, већ нешто потпуно супротно од тога. Сама култура и национални идентитет стога нису проблематични, и не захтевају никакву врсту критичког преиспитивања и, у коначници, мењања. Из неког потпуно необјашњивог разлога, ова логика се не примењује на злочине почињене од стране Срба.

Овако креиран наратив, који се приметно одржава и оснажује већ готово двадесет година у континуитету, ствара својеврстан логички проблем закључивања по аналогiji. Аналогija између српских злочина и оних почињених од стране других се просто не дозвољава, будући да је премиса тако креираног наратива да су злочини над Србима производ индивидуалног „зла“, док су злочини Срба заправо само артикулација националног „зла“, тачније „зла“ које лежи у самој основи српског друштва и националног идентитета. У складу са таквом претпоставком, питање одговорности за злочине над Србима нужно се зауставља на појединцима, док се одговорност за злочине Срба над другим народима онда по нужности протеже не само на институције већ и на целокупан народ. На овај се начин српски национални идентитет такорећи „уоквирује“ колективном кривицом за злочине, што доводи у питање компатибилност такве културе са савременим тековинама, али и моралну оправданост постојања целокупне једне културе и једног идентитета. Процеси попут „денацификације“ и „културне деконтаминације“ тиме постају нужан инструмент за „поправљање“ и прилагођавање „неисправне“ културе⁴⁰⁰. Ништа се слично не може приметити када се ради о другим културама и идентитетима, будући да су оне „заштићене“ од

³⁹⁹ Зоран Ћирјаковић, *Ойкривање аутишовинизма*, Catena Mundi, 2021, стр. 167-173.

⁴⁰⁰ Зоран Ћирјаковић, *Ойкривање аутишовинизм*, Catena Mundi, 2021, стр. 167-173.

било какве колективизације кривице претходно објашњеним *few bad apples* аргументом.

У пракси веома је тешко очекивати суштинско помирење и изградњу међусобног поверења уколико се једна култура и један идентитет дефинишу као природно „зли“, варварски, геноцидни, злочиначки, итд. Нарочито уколико се ово дефинисање и додељивање колективне кривице врши без озбиљног критичког разматрања стварности и арбитрарном применом логике. Један од веома негативних исхода таквог приступа је и својеврсна „монополизација права на жртву“, односно упорно инсистирање на асерцији да је само једна страна у сукобу увек и у свакој појединачној ситуацији жртва, док се другој страни не само додељује улога злочинца, већ јој се *de facto* одузима право на статус жртве, без обзира на контекст конкретне ситуације. Полазећи од манихејске претпоставке да се коренски узрок сукоба једино може пронаћи у самој вредносној матрици једне културе, настоји се инпутирати да дефинитивна и коначна одговорност за *све* злочине лежи на оном народу који је својим идентитетом и културом одговоран за сам сукоб. Злочини почињени над припадницима тог народа су, из перспективе „шире историјске слике“, заправо несрећан и непожељан исход личних слабости и девијација појединаца из редова других народа, који су, *imprimis*, и доведени у ту ситуацију да чине злочине управо од стране оних чија је култура коначно и произвела оружани сукоб и целокупно страдање. У овој је накарадној и неприхватљивој логичкој структури додељена апсолутна одговорност само једној страни, док друга страна има ексклузивни статус жртве. Ова гротескна морално-логичка акробатика чак може латентно имплицирати да су и злочинци одговорни за злочине над Србима заправо у суштини жртве, јер су доведени у ситуацију да „испрљају руке“ од оних који су заправо „криви“ за сукоб⁴⁰¹. Веома је тешко озбиљно разматрати било какво суштинско историјско помирење уколико се оно настоји градити на оваквој моралној абоминацији од наратива.

⁴⁰¹ Ова логика није нова, и може се назрети и у неким историјским моментима, као што је говор генерала Шермана пред уништавање Атланте који наводи Волзер. Majkl Volzer, *Pravedni i nepravdni ratovi*, Službeni glasnik, Beograd, стр. 67-68.

ДИЈАЛОГ, ИЗГРАДЊА ПОВЕРЕЊА И ПОМИРЕЊЕ ПОСЛЕ ОРУЖАНИХ СУКОБА

Историја људске цивилизације одиграла се, и даље се одиграва, на позорницама рата и мира, које се налазе у непрестаном кретању и смењивању. Феномени рата и мира управо се на тај начин једино и могу исправо и тачно разумевати – као нераздвојиви и комплементарни – јер они немају алтернативу⁴⁰². Сами појмови рата и мира толико су дубоко суштински повезани у свом динамичном дијалектичком односу да се посебно и не могу сагледавати ни одређивати. Напротив, они се управо дефинишу одсуством своје супротности – мир као стање у којем нема рата, а рат као стање у којем је прекинут мир⁴⁰³. По својој природи ова два, једина могућа, стања човековог постојања такође су у оштрој супротстављености – и док се мир перципира као стање које треба да траје, које је перманентно, рат се доживљава као прекид мира, стање које треба да прође, по могућности што пре. Нажалост, историја наше врсте јасно нам ставља до знања да су ти „прекиди мира“ били исувише чести од настанка цивилизације; да је на „сваку годину мира ишло 400 година рата“⁴⁰⁴.

И поред очите осуђености људских друштава на феномен рата, који је инхерентан људском роду и који је судбински пратилац човечанства, по нужности природе овај феномен увек завршава миром, тј. стањем које по својој суштини треба да траје. Међутим, мир који долази непосредно после оружаних сукоба изузетно је осетљиво, нестабилно и крхко стање. Као такво, оно захтева потпуну преданост свих оних који су искусили страхоте рата у напорима да се новосте-

⁴⁰² Johan Galtung, *Mirnim sredstvima do mira: Mir i sukob, razvoj i civilizacija*, Službeni glasnik, Beograd, стр. 35.

⁴⁰³ Jovan Babić, „The Structure of Peace“, *Filozofski godišnjak*, 21/2008, стр. 194.

⁴⁰⁴ Lawrence Freedman, „Defining War“, in *The Oxford Handbook of War*, ed. Yves Boyer and Julian Lindley-French, Oxford University Press, Oxford, 2012, стр. 29.

чени мир сачува, негује и изгради у дуготрајно и *прихватљиво* стање. Управо је атрибут *прихватљивости* најзначајнији за изгледе дуготрајности и одрживости мира – стање које наступа после оружаног сукоба у неком моменту мора постати прихватљиво за све, не само за победнике. Процеси помирења, изградње мира и поновног успостављања поверења нужно захтевају дијалог између оних који су у периоду рата били непријатељи. Отворени дијалог неопходан је за генерисање кључног услова изградње мира, а то јесте минимално поверење између две политичке заједнице, односно између два народа, и толеранцију која долази као резултат тог поверења. Какав је онда тај пост-ратовски дијалог којим се стање крхког и деликатног мира једино и може трансформисати у прихватљиво, одрживо и трајно стање односа?

Основна и примарна грешка која веома често успорава или чак потпуно опструира смислен дијалог после оружаног сукоба, дијалог који за циљ има успостављање поверења и толеранције, јесте неразумевање суштинске разлике у природи између стања мира и стања рата. Поступци и праксе који се одигравају у стању рата не могу се тумачити и вредновати на исти начин као што би се исти поступци и праксе евалуирали у току мира. Коначно, рат подразумева привремену суспензију закона који нормативно функционишу у миру и који омогућавају релативну предвидљивост и контролу будућности, а самим тим и оно што називамо нормалношћу живота⁴⁰⁵. Како су ти закони привремено суспендовани стањем рата, поступци као што су ограничења слобода и права које уживамо у миру, насиље и намерно повређивање и убијање људи у рату морају се посматрати искључиво у контексту рата, а истовремено се и морално евалуирати ослањајући се на специфичну област примењене етике, тј. етику рата⁴⁰⁶. Дијалог по окончању оружаног сукоба који настоји изградити темеље одрживог мира и поверења мора почивати на основној премиси раздвајања логике рата и логике мира, тј. на премиси да поступци и праксе у рату ипак захтевају другачије тумачење и вредновање. У складу са

⁴⁰⁵ Jovan Babić, „The Structure of Peace“, *Filozofski godišnjak*, 21/2008, стр. 195.

⁴⁰⁶ Шире о етици рата у: Драгана Дулић, Бранко Ромчевић (ур.), *Етика рата – христолошја*, Факултет безбедности, Београд, 2010.

том премисом, без обзира на резултат рата, насиље које је вршено у рату јесте легитимно насиље за које се не може заснивати било каква врста колективне одговорности на страни пораженога у рату, нити се може тражити искључива кривица за несреће рата само на једној страни. Наравно, апсолутно се подразумева да под легитимним насиљем обухватамо само оно насиље које је вршено у складу са Међународним хуманитарним правом, законима и конвенцијама рата, а никако насиље које у току рата конституише ратни злочин. Иако су мирнодопски закони суспендовани у рату, то не значи да су поступци и праксе у рату ослобођени било каквих рестрикција и норми. Дијалог који је неопходан после оружаних сукоба стога нужно захтева објективно и непристрасно сагледавање насиља, кривице и одговорности само и једино из перспективе чињења ратних злочина, а не потпуно аболирање једне стране за свако насиље у рату из истовремено делегитимисање сваког насиља друге стране.

Управо је полазна претпоставка таквог, успешног и конструктивног, дијалога разумевање оправданости сваког насиља које је вршено у складу са логиком рата, без обзира на то ко је то насиље вршио. Истовремено, неопходно је и разумевање о апсолутној неоправданости неселективног и непропорционалног насиља у рату, тј. сваког оног насиља које је конституисало ратни злочин, поново, и нужно, без обзира на то ко је такво насиље вршио. Уколико је искрена намера дојучерашњих непријатеља да у миру поново изграде, макар минимално, међусобно поверење и оснаже толеранцију која је најчвршћи темељ одрживог мира, онда се обе стране морају сагласити да у логици и стању рата обе стране имају право на насиље⁴⁰⁷, али да ниједна страна нема право на чињење ратних злочина. Сама мрачна реалност рата као феномена се сама увек стара о томе да „распореди“ злочине и херојства на обе стране – не увек подједнако, наравно.

Помирење после оружаних сукоба увек представља један дуго-трајан, мукотрпан, често и непријатан и мучан процес⁴⁰⁸. Међутим,

⁴⁰⁷ Драган Станар, *Праведан рај* – између айологије и обуздавања раја, Добротољубље, Београд, стр. 137-200.

⁴⁰⁸ Изградња мира по окончању рата испоставља тешке изазове за етику рата. Шире у: Larry May, *After War Ends: A Philosophical Perspective*, Cambridge University Press,

он је и поред тога неопходан. Помирење и новоуспостављени мир почивају на деликатним темељима међусобног поверења које се гради једино и искључиво отвореним, објективним и конструктивним дијалогом. Свако одрицање права на коришћење насиља у рату једној страни, и са тим повезана конструкција искључиве кривице за свако насиље само једне стране, дефинитивно није елемент дијалога којим се жели изградити и оснажити мир, помирење и толеранција. Драгоцен историјско искуство, а нарочито (с времена на време) трагично историјско искуство народа који живе на Балканском полуострву, нуди нам прегршт лекција о томе како ароганција, охолост и нетолеранција у периоду после рата заправо директно онемогућава помирење и стварање одрживог и прихватљивог мира. Нажалост, такав приступ изградњи мира може да конструише само период привидног мира, тј. стање које макар једна страна никако не може да прихвати као стално, трајно, пожељно и коначно одрживо стање. Иако сама потенцијална могућност рата никада неће, нити икада сме, престати бити део природе мира⁴⁰⁹, оптималан дијалог после оружаног сукоба нужан је предуслов изградње међусобног поверења и одрживог и прихватљивог мира. Сваки другачији приступ који занемари кључне и суштинске разлике између феномена рата и мира, и у вези са тим неопходно раздвајање суђења о поступцима у ова два стања, осуђен је нажалост на то да буде генератор нетолеранције и будућих оружаных сукоба.

„ЗАВИЧАЈНОСТ ДРУГЕ ГЕНЕРАЦИЈЕ“ И СРПСКА ДИЈАСПОРА

Велике, масовне и значајне миграције становништва једна су од најважнијих и најприсутнијих тема у савременом европском политичком дискурсу. Чини се да је комбинација политичких, социјалних и идеолошких фактора условила релативну неспремност огромне већине европских земаља да се дефинитивно одреде према питању/проблему масовних миграција, нарочито када се ради о миграцијама не-европског становништва, махом са Блиском истока и севера Африке, које долази у Европу из потпуно другачијих културно-социјалних околности. Ове другачије околности узрокују и изразито различиту општу орјентацију миграната у односу на оно што чини савремену Европу, њену традицију и вредности, те је један од основних разлога централности теме миграција за европске народе управо питање (не)компатибилности култура, ако не и цивилизација⁴¹⁰. Међутим, сам феномен миграција, чак и масовних миграција, није ендемски за XXI век, нити представља неку парадигматску промену у историји људских друштава⁴¹¹. Масовне миграције становништва у Европе дешавале су се много пута у историји, како због цивилизацијских, тако и због религијских, империјалних, економских и других узрока који су покретали огромне групе људи на селидбу у потпуно друге културе. Историја српског народа такође је у великој мери одређена масовним миграцијама Срба из њихових примарних држава на све оне просторе који су данас настањени српским народом. Када се

⁴¹⁰ Нису ретки аутори који на трагу Хантингтонове идеје неизбежног сукоба цивилизација сагледавају и феномен некомпатибилности културе миграната и европских народа. Samjuel P. Huntington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*, CID Podgorica, 2000.

⁴¹¹ Johannes Krause, Thomas Trappe, *A short history of humanity: How migrations made us who we are*, Penguin Random House, New York, 2019.

ради о нешто мање масовним миграцијама које су се дешавале у XX веку, није претерано тврдити да су миграције становништва створиле релативно бројну српску дијаспору ван Балканског полуострва, тј. у држава и културама које немају директног додира са Републиком Србијом.

Према доступним подацима, српску дијаспору данас чини чак четири милиона Срба, расејаних широм планете кроз процесе попут великих сеоба Срба, ратних и послератних миграција, економских миграција из Југославије, миграција после ратова приликом распада СФРЈ, итд.⁴¹² Данас у најзначајније земље српске дијаспоре убрајамо Сједињене Америчке Државе, Немачку, Аустрију, Канаду, Швајцарску и Аустралију. И док се већина исељеника у пређашњим таласима миграција релативно добро асимилувала у нова друштва и културе, интересантно је критички се осврнути на феномен такозване „завичајности друге генерације“, када се ради о исељеницима који су били део миграција изазваних ратовима приликом распада СФРЈ. Појам „завичајности друге генерације“ означава феномен који је примећен од стране више значајних истраживача и мислилаца са краја XX века, међу којима је можда најинтригантније тумачење Семјуела Хантингтона⁴¹³. Из перспективе „сукоба цивилизација“ феномен завичајности друге генерација настаје када се деца миграната рађају у друштво у које су њихови родитељи мигрирали, и чија култура нема значајних додирних тачака са културом из које потичу њихови родитељи/мигранти. Ово отвара веома значајно питање креирања идентитета, са тим питањем повезане толеранције. Наиме, деца миграната формирају свој идентитет у веома специфичним условима – са једне стране, они су од самог рођења чланови друштва и културе са веома другачијим стандардима, праксама и вредностима од оних који важе у примарној култури њихових родитеља, тј. у нечему што јесте њихова национална идентитетска култура. Услед тих атрибута, често је њихова пуна интеграција у „нову“ (за њих заправо по рођењу „њи-

⁴¹² *Стратегија очувања и јачања односа мајичне државе и дијаспоре и мајичне државе и Срба у региону*, Министарство вера и дијаспоре РС, 2011, стр. 2-3.

⁴¹³ Samuel P. Huntington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*, CID Podgorica, 2000.

хову“) културу отежана, а у зависности од компатибилности култура некада и потпуно онемогућена.

Такав феномен својеврсне „заглављености“ друге генерације миграната између две културе и два идентитета – оног у који су се родили и у којем одрастају, и оног из којег су дошли и који се активно „гради“ у процесу примарне социјализације од стране родитеља – доводи до кризе идентитета код младих људи који осећају да не припадају у потпуности нити једној, нити другој култури. За своје вршњаке они остају „странци“ иако су се родили у истој земљи и култури као и већина, док за своје „сународнике“ они више нису „прави“ сународници, будући да се формирани у потпуно другачијој култури. Када се ради о другој генерацији српске дијаспоре, овај феномен није безначајан за разматрање. Срби који су се родили у Немачкој или Аустралији као деца миграната исказују управо овај идентитетски проблем – они захваљујући својим именима и презименима, религији, обичајима итд. остају релативно неасимиловани у „сопствено“ друштво, док су захваљујући својим животним навикама и склоностима формираним у тим друштвима релативно некомпатибилни са оним што представља модерна српска култура и национални идентитет. Хантингтон, између осталих, примећује да се веома често у оваквим ситуацијама јавља појачана „завичајност“, тј. национална радикализација друге генерације дијаспоре као реакција на својеврсно одбијање и маргинализацију од стране културе у коју су та генерација родила. Оваква радикализација води акцентовању атрибута националног српског идентитета, у којем се тражи место коначног сврставања и „припадања“. Нажалост, сви ови комплексни процеси често воде у изразито погрешном смеру етничке радикализација, нетрпељивости, екстремизма и нетолеранције, не само према култури у којој живе, већ и према културама и идентитетима који се перципирају као „традиционално непријатељски“ српском идентитету.

Проблем, или боље рећи феномен, завичајности друге генерације у контексту српске дијаспоре није мудро посматрати искључиво као феномен који се тиче појединаца или друштава у којима ти појединци живе. Тај феномен значајан је и за њихову матицу, тј. за савре-

мено српско друштво које у српској дијаспори мора видети нераздвојив сегмент сопственог етничког и идентитетског бића. Сам феномен завичајности потребно је у једну руку искористити за боље и тешње везивање Срба у расејању са матицом, надограђивање њихове свести о националном идентитету, али са друге истовремено и улагати напоре у својеврсну пацификацију друге генерације, односно у изградњу здравих темеља српског националног идентитета који подразумева развијену свест о толеранцији и незаснивању било каквог атрибута националног идентитета на мржњи према другим националним идентитетима. Привлачење припадника ове генерације српске дијаспоре, ма где се они налазили, назад у Србију, макар и у виду привремених боравака приликом којих би се они упознавали са матичном културом и матичним идентитетом, омогућио би не само боље и квалитетније везе матице са дијаспором, већ и одличну платформу за изградњу оптималних односа и са трећом генерацијом која већ долази. Очување српског идентитета и изградња толеранције не представља задатак који обухвата само простор Републике Србије, већ и целокупан етнички простор на којем живе Срби, али неизоставно и српску дијаспору у свим државама света. У перспективи, можда не би било згорег разматрати јачање свести о сопственом националном идентитету и као степен ка бољој и успешнијој интеграцији припаднике друге генерације миграната у друштва у којима живе, будући да би се тиме потенцијално могла спречити, или макар ублажити, поменута идентитетска „заглављеност“ између култура и идентитета, која никоме не доноси корист.

ИЗАЗОВИ ЕКОНОМСКЕ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ И ТРАНЗИЦИЈЕ ЗА ТРАДИЦИОНАЛНУ СРПСКУ КУЛТУРУ

Проучавање транзиције представља један од веома актуелних проблема проучавања који се налазили у центру проучавања великог броја теоретичара различитих научних области на крају XX почетком XXI века. Ово, међутим, није довело до потпуног разумевања овог проблема. Увођење слободног тржишта као универзалног решења које ће донети благодети и решити све проблеме, при чему се основе процеса транзиције базирају на неолибералним принципима, одједном показују огромну слабост. Овакав модел транзиције је у Републици Србији довео до настанка великог броја проблема. Да би се радикалне политичке и економске промене друштва у транзицији ублажиле потребно је пронаћи адекватан економски и институционални модел друштвеног развоја. Имајући у виду да је Србија слаба и недовршена држава у којој је процес транзиције суштински започео тек након 2000. године, пронаћи адекватан модел друштвено-економског развоја није нимало лако.

У идеално теоријском смислу транзиција би требало да доведе до следећих промена. Код економске трансформације, прва ствар коју је неопходно урадити је обезбедити да приватна својина постане универзални принцип економског живота. То, међутим, не подразумева да се све мора по сваку цену и на било који начин приватизовати. Приватизација се мора извести плански и на начин који ће омогућити брз опоравак привреде (што није био случај у нашој земљи где се приватизација спроводила и још увек спроводи стихијски, без неких механизма контроле). Затим, потребно је ослободити се централног планирања од стране државе и створити слободно тржиште. Држава ће и даље имати значајну улогу, али пре свега у стварању амбијента

у коме независно тржиште може неометано да функционише. Што се тиче политичке сфере друштва потребно је извршити децентрализацију власти и омогућити развој цивилног друштва у коме ће постојати слобода говора, мишљења, политичког деловања. Потребно је радити на развоју критичне јавности и сузбијању било каквих цензура и репресија. У културној сфери друштва потребно је радити на развоју индивидуалне личности која ће се ослободити ауторитарних стега. Затим, потребно је радити на развоју науке и отварању друштва ка свету (аутархичност је сигуран пут ка заостајању друштва и спречавању било каквих позитивних реформи). У пракси је, међутим, неолиберални модел транзиције у већини случаја довела до управо супротних последице које су у највећем делу биле поражавајуће по читаво друштво.

У Србији је процес транзиције постао блокиран и одложен, промене и прогрес који је најављиван након 2000. године је замењен скептицизмом и многобројним економским и институционалним проблемима. Процес транзиције није донео никакво побољшање. Напротив, број сиромашних и незапослених је бивао све већи. Лоше спровођена приватизација је довела до смањења економског развоја, раста незапослености, ниских зарада, као и јачања социјалне несигурности.

Транзиција подразумева друштвену трансформацију коју прате дубоке и корените промене читавог друштвеног система. Она је веома често праћена падом бруто домаћег производа, повећањем незапослености, инфлацијом, растом социјалних неједнакости... Такође, транзиција се манифестује у свим друштвеним сферама: економској, политичкој, културној... Потребно је извршити бројне структуралне реформе које су неопходне за успешан излазак из транзиције, као и за стварање економске стабилности. Економски раст је немогућ уколико не постоји економска стабилност.

Једна од специфичности приватизације на југословенским просторима је и у томе што је овде доминирала друштвена својина. Један од најчешћих разлога неуспеха приватизације који се наводи јесте лоше конципиран Закон о приватизацији. Нови Закон о

приватизацији је усвојен 2001. године. Према том закону основна начела приватизације су: стварање услова за развој привреде и социјалну стабилност, обезбеђење јавности, флексибилности и формирање продајне цене према тржишним условима. Ђорђе Попов истиче да креатори овога Закона нису узели у обзир последице које овако изабран модел приватизације са собом носи иако су им оне, имајући у виду искуства других земаља, али и у то време већ постојеће литературе, морале бити познате. „У тренутку доношења Закона о приватизацији израчунато је да је потребно приватизовати око 7000 малих и око 200 великих предузећа.“⁴¹⁴ То доводи до проблема огромне понуде предузећа које је потребно приватизовати, са једне стране, и мале потражње, са друге стране. Крајњи резултат овакве ситуације је да је цена по којој се она продају веома ниска. У периоду од 2002. до 2011. године је скоро цела друштвена привреда у Републици Србији продата за само 2.6 милијарди долара.⁴¹⁵

Овакво неолиберално окружење је отворило врата за културни развој у коме се форсирају тржишни принципи, при чему профит постаје основно мерило развоја. Овај преовладавајући модел друштвеног, економског и политичког развоја је довео до деградације културне сфере форсирајући економску политику, а уништавајући културну политику дајући јој секундарно место. То је уједно и разлог због чега Дејвид Харви указује на културно отуђење грађана унутар неолибералног система друштвеног развоја.: „Они који су темељно инкорпорисани у неумољиву логику тржишта и његову тражњу схватају да је остало мало времена или простора у којима се могу истраживати еманципациони потенцијали изван онога што се размењује на тржишту као креативна авантура, слободно време и спектакл. Грађани су приморани да живе као привесци тржишта и акумулације капитала уместо као изражајна бића, док се простор слободе повлачи пред грозном логиком и празним интензитетом тржишних перипетија. Управо у том контексту можемо боље разумети појаву разних опози-

⁴¹⁴ Ђорђе Попов, „Утицај транзиције на стање привреде Србије“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2013, стр. 28.

⁴¹⁵ Зоран Ристић, Данијела Рајковић, Светлана Манчић, Драгољуб Рајић, *Ефекти приватизације*, Социјално-економски савет Републике Србије, SOLIDAR Suisse/Swiss Labour Assistance SLA – Kancelarija u Srbiji, 2011, стр. 6.

ционих култура које и са тржишним системом и без њега отворено или скривено, одбацују тржишну етику и праксе које намеће неолиберализација.⁴¹⁶ Неолиберализам директно проузрокује атомизацију друштва доводећи појединце у једно аномично стање унутар кога долази до превредновања свих вредности, које доводи до устаљивања културног обрасца унутар кога неморално и лоше постаје морално и добро. Управо због тога Љубинко Милосављевић истиче да се у транзиционој културној дифузији обим појма културе све више своди на индустријску, подложну стандардизацији по цену лишавања основних слобода и неговања различитости. То је један од значајних аспеката транзиције који као главну последицу имају гушење културе и монополизацију науке у име неолиберализма.⁴¹⁷

Оцена процеса транзиције и приватизације у Србији од стране Зорана Видојевића можда најбоље говори о генералном стању у Србији: „Режим који је настао Након октобра 2000. године, у суштини је владавина Вишепартијске олигархије, помешане са нестабилном процедуралном демократијом, распрострањеном корупцијом и расподелом власти, приватизоване унутар политичко-економске елите, на неколико центара. Скупа с приватизацијом у корист номенклатурне буржоазије и назатком већине области друштвеног живота, тај режим је у основи система примитивног капитализма, који није у стању да земљу извуче из све дубље, свеобухватне кризе.“⁴¹⁸

⁴¹⁶ Дејвид Харви, *Крајња историја неолиберализма*, Медитеран, Нови Сад, 2012, стр 236

⁴¹⁷ Милосављевић Љубинко, *Под/стицање слободе*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2008.

⁴¹⁸ Цитирано према: Вишња Станчић, Зоран Грубишић, „Повезаност политичких и економских реформи у процесу транзиције – искуство транзиционих земаља са посебним освртом на Србију“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011.

НАЦИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧКИ ИДЕНТИТЕТ: НАЦИОНАЛНОСТ И ДРЖАВЉАНСТВО

Национални идентитет представља један од најважнијих колективних идентитета који унутар савременог друштва све више добија на значају. Дубоке противречности савременог друштва су довеле до тога да се човек често налази у ситуацијама када је угрожен његов идентитет. У таквим условима несигурности и отуђености национални идентитет и даље представља јако упориште у вртоглавим променама савремености. Дефинисати национални идентитет није нимало лако. О томе постоји велики број теорија, али то као да није допринело његовом разумевању. Бенедикт Андерсон дефинише нацију као замишљену политичку заједницу, и то замишљену као истовремено инхерентно ограничену и суверену. Нација је замишљена заједница јер чак и припадници најмањих нација никада неће упознати већину припадника своје нације, али ће ипак у мислима свих њих они имати слику заједништва. Она је ограничена (чак и највеће међу њима поседују границе) и суверена, јер се јавља у тренутку када су просветитељство и револуција „разбили легитимитет хијерархијског династичког краљевства које влада по милости божјој“, стварајући тиме нови извор легитимитета. И на крају она је заједница, јер се „без обзира на стварну неједнакост и израбљивање које могу у њој владати, она увек поима као снажно хоризонтално другарство“.⁴¹⁹

Смит на самом почетку свог чувеног дела Национални идентитет указује на постојање западног или „грађанског“ и незападног или „етничког“ модела националног идентитета. Он истиче да је Фридрих Мајнеке исправно правио разлику 1908. године између појмова *Kulturnation* (пасивна културна заједница) и *Staatsnation* (активна, самоопредељива политичка заједница), мада се ми можемо сложити или не сложити са употребом ових термина али и са самим

⁴¹⁹ Бенедикт Андерсон, *Нација: замишљена заједница – разматрање о йоријеклу и ширењу национализма*, Школска књига, Загреб, 1990, стр. 17.

терминима. „Појам националног идентитета, ма шта још могао садржати, укључује неко осећање политичке заједнице, колико год оно било незнатно.“⁴²⁰ Ова политичка заједница, подразумева барем неке заједничке институције, један кодекс за све њене припаднике, али уједно указује и на одређени друштвени простор, тј. на територију са којом се њени припадници поистовећују и којој сматрају да припадају. Ово схватање нације својствено је Западу, при чему Смит издваја следеће његове компоненте: историјска територија, правно-политичка заједница, правно-политичка једнакост њених припадника и заједничка грађанска култура и идеологија. Говорећи о незападном моделу нације, Смит истиче да њега карактеришу: генеалогичка и претпостављене везе по лози, народна мобилизација, вернакуларни језици, обичаји и традиција.

Етнички појам нације потиче из немачког романтизма и везује се за племенско јединство, легенде и митове. Грађански појам нације је настао као производ Француске револуције и он не гледа на етнички идентитет као на саставни део нације и државе, већ се пре свега односи на заједницу, која је одређена културним и политичким идентитетом. Модеран појам нације спаја националност са грађанством, тј. држављанством. Према Смићу „етничка концепција нације наглашава рађање (сродство) и домаћу културу као исходиште одакле смо дошли, а земља се схвата као света земља, и домовина.“⁴²¹

Грађанин је значајан субјекат политичког система, при чему стално морамо имати у виду да модерни демократски политички системи треба да служе остварењу добробити грађана, а не да постоје независно од њих и да служе пуком задовољавању интереса оних који су на власти. Грађански идентитет је нераскидиви део демократске политичке културе, који се са демократијом налази у узрочно-последичној вези. Оно чему свакако треба тежити јесте развој партиципативне демократије, где ће грађани бити активни учесници унутар политичких система. Љубиша Митровић указује на то да искуства савременог света показују да друштва са развијеним

⁴²⁰ Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 2010, стр. 11-36.

⁴²¹ Загорка Голубовић, *Ја и други*, Република, 1999, стр. 76

системом партиципативне демократије имају већу развојну стопу, бољу продуктивност рада, смањену конфликтност у друштвеним односима, виши раст, развој и бољи квалитет живота.⁴²²

Сам појам грађанин је прешао један дуг пут до онога што ми данас подразумевамо под овим појмом. Сетимо се само да се кроз историјски развој људског друштва веома мали број људи могао назвати овим именом. То који ће положај људи заузимати у некој политичкој заједници у великој мери зависи од друштвено-историјског миљеа. Уколико кренемо од античке Грчке грађанином се могао називати само слободан човек, каквих је у оно време било веома мало у односу на укупан број становника. У старом Риму грађанином се сматрао првобитно само слободан припадник града Рима. Средњи век не доноси неке значајније промене што се тиче овог појма, тада се грађанином сматрао човек који живи у граду и бави се занатом и трговином. Међутим, највећи број људи се у средњовековном феудалном друштву налазио у положају поданика, а не грађанина. Тек са грађанским револуцијама овај појам добија своје потпуно значење, чиме грађанин постаје основа политичке организације читавог друштва, да би се током XX века појам грађанина универзализовао у свим развијеним земљама света. У том смислу Загорка Голубовић даје преглед основних карактеристика које данас подразумевамо овим појмом: „прво, треба рећи да је појам грађанина политичка категорија, јер се грађанин рађа са модерном националном државом као политичком јединицом и односи се према држави као политичкој заједници у смислу грађанства/ држављанства; друго, будући да грађанство не носи ознаку једног природног ентитета, већ је ствар избора, грађанин је слободна личност у односу према датој политичкој заједници; треће, то подразумева да су појмови грађанство и лична слобода синоними у политичком контексту; четврто, конституисање грађанина подразумева развој самосвести личности у погледу људских/грађанских права и слобода, као и њихових друштвених дужности и одговорности.“⁴²³

⁴²²Љубиша Митровић, *Социологија*, op.cit., стр. 390.

⁴²³ Загорка Голубовић, *Изазови демократије у савременом друштву*, Едиција Браничево, Центар за културу, Пожаревац, 2003, стр. 35.

Стварање грађанског (цивилног) друштва, представља један од значајних предуслова развоја демократије која као облик владавине данас ужива изузетну легитимност. И док се корени демократије могу наћи још у античкој Грчкој, може се рећи да су демократски облици владавине све до после Другог светског рата били пре изузетак него правило. У последње време је било доста приче о слабљењу националне државе под утицајем процеса глобализације. Стварање глобалног тржишта, развој комуникација, развој нових политичких институција као што је Европска унија, све су то изазови који су наметнули нови правац развоју демократских институција. Како се демократија до сада углавном развијала у оквирима националне државе оправдано се поставља питање у којем ће правцу развој демократије ићи уколико се узму у обзир процеси савременог светског друштва који у великој мери утичу на његову структуру и динамику.

Имајући у виду кључна одређења националног идентитета поставља се питање судбине српског националног идентитета у процесу међународних интеграција. Стога Миломир Степић указује да се „српски чинилац на Балкану у постјугословенском транзиционом раздобљу крајем 20. и почетком 21. века нашао у парадоксалној ситуацији: суочен са изазовом трансатлантске супранационалне интеграције, али у условима истовремене националне дезинтеграције!“

424

⁴²⁴ Миломир Степић, „Три (суштинска) критеријума у српском избору супранационалне интеграције.“ *Српска политичка мисао*, год XX, vol. 42, № 4/2013, Институт за политичке студије, Београд, 2013, стр. 34.

СРБИЈА И КИНА – ИНИЦИЈАТИВА „ПОЈАС И ПУТ“

Убрзане промене на глобалном нивоу довеле су до суштинске прерасподеле економске, политичке и војне моћи великог броја држава која је довела до реструктурирања међународног система у правцу мултиполарности. САД као једина суперсила на крају XX века нису успеле да учврсте своју глобалну доминацију и успоставе униполарни свет у ХХИ у коме ће успети да задрже своју глобалну доминацију. Велики број држава је у другом миленијуму показао раст у политичком, економском и војном смислу. Нарочито је важно поменути однос три најзначајнија међународна субјекта САД, Кине и Русије. Односи између ових великих сила у великој мери обликују нови светски поредак. Наравно да је неопходно назначити и утицај других земаља БРИКС-а, као и Европске уније и многих других регионалних сила.

Кина на глобалном нивоу сасвим успешно демонстрира стратегију меке моћи и жели да подигне свој утицај на подручју земаља ЕУ о чему сведоче бројни билатерални споразуми, као и „Сарадња 16+1“. Успостављање Азијске банке за инфраструктурне инвестиције на глобалном нивоу доводи до нове прерасподеле моћи. Колики је значај ове институције говори и потписивање споразума о кофинансирању пројеката између Азијске инфраструктурне банке и Светске банке априла 2016. године, за које се тврдило сасвим оправдано да ће имати однос ривалства. Најновија дешавања, као што су посета председника Кине, Самит 16+1 у Београду, као и велике економске инвестиције, говоре у прилог значају који Србија има за Кину, али и генерално за целу Евроазију. Огромна хуманитарна помоћ у доба пандемије корна вируса у великој мери потврђује важност сарадње Србије са Кином у оквиру пројекта Новог пута свиле познатог под иницијативом „Појас и пут“. Евроазијске земље препознају балканске земље као важне партнере. Кључна улога Србије би била у повезивању Кине са Евро-

пом. У том смислу Балкан представља значајан мост између Кине, Централне Азије и Европе, са Србијом која може имати кључну улогу у изградњи моста између Истока и Запада.

Односи између Србије и Кине су веома јаки и имају дугу историју. Они датирају још из времена бивше СФРЈ која је 1955. године успоставила дипломатске односе са НР Кином.

Владе Народне Републике Кине и Републике Србије су потписале Меморандум о разумевању између Владе Републике Србије и Владе Народне Републике Кине о заједничкој афирмацији Економског појаса и пута свиле и Поморског пута свиле 21. века. 26. новембра 2015. године. Кина је у значајној мери подржала положај Републике Србије када се ради о статусу Косова и Метохије. Овакав званичан став кинеске спољне политике у великој мери доприноси, међу свим осталим позитивним карактеристикама, о формирању позитивне атмосфере и то не само код српске политичке елите, већ и код већине грађана.

Главна специфичност односа Србије и Кине је што Србија жели да постане транзитна држава за робу. Један од главних разлога креирања овако позитивне слике код грађана Србије јесте и то што Кина никада није имала никаквих политичких условљавања за остваривање економске сарадње. Главни проблем који се овде јавља јесте да грађани Србије морају превазићи једнострану и превелика очекивања која су често присутна. Наиме, нико други неће решавати проблеме са којима се наша земља среће за нас, већ се са тим проблемима морамо суочити сами, уз наравно помоћ других држава које су показивале приљатељски став током читаве наше историје. „Сарадња 16+1“ у контексту иницијативе „Појас и пут“ представља један од највећих достигнућа кинеске спољне политике, али истовремено и један од највећих изазова за њену реализацију. Ова политика подразумева блиску сарадњу између Кине и следећих земаља: Србија, Албанија, Босна и Херцеговина, Бугарска, Хрватска, Чешка, Естонија, Мађарска, Летонија, Литванија, Македонија, Црна Гора, Пољска, Румунија, Словачка и Словенија. Сама платформа за сарадњу кине и ЦЕЕ земаља је настала потписивањем економско-трговинског споразума у Будимпе-

шти 2011. године, да би после тога били организовани самити широм света.

Кина генерално ка балканским земљама показује пре свега економску, а не геополитичку заинтересованост, иако једно не искључује друго. Пројекат „Појас и пут“ има и своју геополитичку димензију, нарочито имајући у виду да својим енормно великом подухватом он обухвата земље које припадају различитим војно-политичким блоковима. Главни интерес остваривања утицаја на Балкану јесте реализовање пројекта „Појас и пут“. У оквиру овога огледа се и кључна улога коју Србија треба да добије, а то је да она треба да постане важно чвориште за ваздушни, железнички и водени саобраћај.

ИЗАЗОВИ УСПОСТАВЉАЊА ДИЈАЛОГА И САРАДЊЕ НА БАЛКАНУ

Проблем дијалога и сарадње народа на Балкану представља „вечиту“ тему којом су се бавили и баве се како социолози, политиколози, историчари, тако и многобројни мислиоци изван оквира научно утемељеног мишљења, те и политичари. Оно што је свима њима заједничко јесте да што се више о потреби дијалога и сарадње на Балкану говорило пракса је то углавном демантовала и истовремено једног и другог је бивало све мање. У оквиру ових размишљања јављали су се и предлози за успостављање одговарајућег како културног тако и ширег институционалног оквира у коме би се дијалог и сарадња одвијали и у пракси остваривали.

Може се рећи да је Балкан прави пример зоне *етничкој* *кокшела* (Zbigniew Brzeziński) где се секу лукови различитих цивилизација. Наиме, простор Балкана је насељен становништвом које припада различитим етничким (Грци, Срби, Црногорци, Македонци, Хрвати, Румуни, Мађари, Бугари, Румуни, Албанци, Турци, Роми...) и конфесионалним групама (православци, католици, муслимани...). Све ово даје Балкану карактеристике мултинационалности, мултиконфесионалности и мултикултуралности, које уместо да воде ка јачању међузависности, бивају злоупотребљене у циљу јачање међусобне нетрпељивости.

Никола Рот бавећи се односим између различитих друштвених група каже да се „припадници групе оцењују и осећају као блиски, а сви они који не припадају групи доживљавају се, бар по неким карактеристикама, као другачији и као странци.“⁴²⁵ Наравно он ука-

⁴²⁵ Божиловић Никола, Стевановић Бранислав, „Култура као основ етничких идентитета Балкана“, *Културни и етнички односи на Балкану – мојућности регионалне и евројске иншејрације* (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб

зује и на то како лојалност према властитој групи не мора нужно бити праћена непријатељством према другим групама, мада је углавном присутан другачији приступ према припадницима других група него према припадницима властите групе. То доводи до потребе за развојем толеранције на просторима где живе припадници различитих култура.

Житељи Балкана су свесни чињенице да они деле заједничку културу, која је настала као резултат међусобних културних интеракција, а које су довеле до развоја свести о томе да је њихова култура умногоме сличнија од култура народа ван Балканског полуострва. Културне разлике не морају нужно водити ка стварању конфликта, оне могу бити и извор међусобне сарадње и то је нешто чему треба стремити. Божо Милошевић указује на то како велики број социолошких и политиколошких разматрања често трагају у прошлости Балкана за социокултурним упориштима његове интеграције, а при том се заборавља да је овај процес у прошлости обиловао (и да још увек обилује) бројним изворима дезинтеграције.⁴²⁶ У том смислу обесхрабрује чињеница да је „различитост“ на Балкану уместо сарадњи, водила ка социјалним конфликтима.

Историја Балкана је испуњена многобројним сукобима како народа који на њему живе, тако и социјалним расцепима унутар истих група народа. Народи на Балкану су били нажалост чести сведоци многобројних сукоба који су били препуни насиља, агресије и непријатељства. Они су сасвим добро упознати до каквих све стравичних последица може довести ескалација конфликта. Показало се да и поред схватања грађана Србије, Бугарске и Македоније о томе да међу балканским народима има више сличности него између балканских и других европских народа, разлике међу њима су у прошлости веома често резултирале многобројним социјалним конфликтима. Та разноликост у погледу мултинационалности, мултиконфесионалности

Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, Институт за социологију, Ниш, 2006, стр. 134.

⁴²⁶ Милошевић Божо, „Могућности културе мира на Балкану: између националног идентитета и космополитске еманципације”, *Међукултурни односи, идентитет и култура мира на Балкану* (приредили: Љубиша Митровић, Драгана Захаријевска, Данијела Гавриловић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2009, стр. 109.

и мултикултуралности је током бурне историје Балкана веома често била узрок настанка дезинтегративних процеса који су неретко резултовали ратовима. Разлике су, дакле, веома често биле инструментализоване зарад разноразних циљева и из тог разлога је увек потребно имати на уму могућност да се одређени покушај међусобне интеграције може лако претворити у један скупи и безуспешни експеримент, који би могао имати несагледиве последице по балканске народе.

Концепт мултикултурализма је у веома дугом периоду прихватан са одушевљењем од стране многобројних теоретичара, као један од начина превазилажења могућих сукоба унутар једног плурализованог друштва. Као што је већ речено, мултикултурализам би уопштено говорећи требало да значи складан суживот припадника различитих култура, где ће различитости бити третиране као извор међусобне сарадње и међусобног напретка. Међутим, после детаљније анализе може се видети да основне идеје мултикултурализма нису изашле ван домена теорије и реализовале се у пракси. Ситуација је разочаравајућа по питању мултикултурализма на глобалном нивоу, а у прилог томе говоре и подаци које смо користили у нашем раду, а који показују низак ниво поверења између припадника различитих нација. Тамо где нема поверења, нема ни толеранције, а без толеранције нема ни говора о постојању мултикултурализма.

Наравно, треба напоменути да на конфликте не треба увек гледати као на нешто негативно. Њихово постојање је уједно и претпоставка постојања демократије. Демократија, међутим, не претпоставља постојање насилних конфликта који се манифестују борбом, већ пре свега постојање стања у коме сви грађани могу без бојазни изнети своје мишљење ма колико се оно разликовало од других. Стање у коме долази до суочавања најразличитијих мишљења, па и оних најсупротстављенијих, а све зарад креативног решавања неког проблема. То што се конфликти веома често злоупотребљавају зарад остваривања личних и политичких интереса је само разлог више да се крене ка њиховом потпуном разумевању, а све у циљу њиховог превазилажења. Најгоре могуће решење, које се на жалост веома често примењује у пракси, је да се правимо да конфликти не постоје, јер то је уједно и начин који ће довести до њихове ескалације. Потребно је

створити једну демократску атмосферу приликом разрешавања конфликта у којој ће две стране, пре свега дијалогом, доћи до решења које је прихватљиво за обе стране. Све остало значи наметање краткорочних решења која ће у најближој будућности довести до поновног активирања конфликта.

СРПСКО-БУГАРСКИ ОДНОСИ

Балканске земље се у великој мери могу окарактерисати као енергетски зависне. Те земље своје потребе углавном намирају из увоза, при чему њихова енергетска безбедност у великој мери почива на угљу, уз изузетно мали проценат коришћења обновљивих извора енергије. Отварање *Балканског шока* с правом ставља акценат на однос између Бугарске и Србије у први план. Допремање гаса из Русије, преко Турске и Бугарске у Србију, а затим даље, доноси нову димензију посматрања геополитичких односа у Европи. Приликом анализе односа између Србије и Бугарске увек морамо водити рачуна о следећим факторима: бугарска и српска нација су сличне у религији и култури; обе земље припадају Јужним Славенима; доминантна религија је православље (Српска православна црква и Бугарска православна црква); сличност у територији, величини популације, али и негативним демографским трендовима и економским (процес транзиције) и геополитичким изазовима; обе поседују историју оптерећену великим бројем чинилаца који су представљали главни камен спотицања међусобне сарадње.

Истовремено је важно напоменути да су односи између Бугарске и Србије једни од најмање анализираних питања у европским међународним односима. Значај ове сарадње превазилази искључиво економску, енергетску или било коју другу димензију и задире у геополитичку сферу. Тежиште ових односа требало би да буде на унапређењу прекограничне сарадње. Дужина границе између Србије и Бугарске је око 350 километара. Границу углавном карактеришу планински терени што је још један изазов.

Билатерални односи између Републике Србије и Републике Бугарске имају дугу историју. Они су званично успостављени 18. јануара 1879. Иако је било успона и падова у њиховим међународним односи-

ма због различитих геополитичких положаја током историје, данас су билатерални односи на задовољавајућем нивоу.

Тачно је да постоје многобројни скептици који ће наглашавати да су бугарско-српски односи често обострано посматрани кроз негативну призму прошлости, посебно кроз призму такозваног „братоубилачког српско-бугарског рата“ из 1885. године. Ту су и многи други историјски догађаји. На перцепцију Бугарске утицали су и узроци за настанак и исход Другог балканског рата и питање Македоније, као и уступање „западних покрајина“, односно општина Димитровград и Босилеград Србији (Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца), при чему се дешавања током оба светска рата посебно болно памте. Истовремено дешавања из савремене историје, такође, у великој мери дају негативан тон односу између ове две земље. Треба напоменути да је током НАТО агресије на Републику Србију 1999. године Бугарска одлучила да дозволи НАТО-у да користи бугарски ваздушни простор и војне инсталације за напад на Србију. Ово је у великој мери довело до јачања неповерења према Бугарској у Србији.

Требало би, међутим, позабавити се и тиме колико је Бугарска имала избора сем да удовољи захтевима САД. Могућност да остане неутрална у том тренутку је била минимална, јер би то довело у питање преговоре о НАТО интеграцијама, а касније и о плановима по питању европских интеграција.

Али и поред чињенице да је било много изазова, односи и поверење између ове две државе су после 2000. године у сталном порасту. Бројни су примери добре сарадње Србије и Бугарске. Посебно су последњих пет година интензивирани дипломатски односи. Према подацима Републичког завода за статистику⁴²⁷, најважнији трговински партнери Србије у 2018. години биле су државе ЕУ са 63% укупне спољнотрговинске трговине. Само је девет држава ЕУ са којима Србија нема негативан трговински биланс. Са две од њих Србија има посебно интензивну робну размену и то су Румунија са 970 милиона евра и Бугарска са 614 милиона евра, што чини око 10% укупног српског извоза. Када је Србија потписала Споразум о стабилизацији

⁴²⁷ Републички завод за статистику, 20.03. 2020, <https://www.stat.gov.rs/>

и придруживању 2013. године, то се значајно одразило на смањење трговинског дефицита са државама ЕУ. Други најважнији трговински партнери Србији су државе ЦЕФТА.⁴²⁸

Према Министарству спољних послова Републике Србије⁴²⁹, Бугарска је један од најважнијих трговинских партнера Србије. Простор за напредак на овом пољу свакако постоји, нарочито имајући податке из новембра 2020. године који показују да су најважније земље за извоз Немачка, Италија, Босна и Херцеговина, Румунија и Мађарска, док су најважније земље за увоз Немачка, Кина, Италија, Русија и Мађарска.

Истовремено Република Србија такође представља важан трговински партнер за Републику Бугарску. У 2018. години Република Србија је уврштена у топ 15 трговинских партнера Бугарске. Аналитичар Данијел Воркман урадио је листу на којој је представљено 15 најбољих трговинских партнера Бугарске међу којима је своје место нашла и Србија.

Поред тога, један од најважнијих разлога међусобне сарадње може бити значај Републике Србије и Републике Бугарске за иницијативу Појас и пут. Обе државе се налазе на важном положају за обнову Новог пута свиле, што је била идеја коју је први пут споменуо кинески председник 2013 године. Сарадња на пољу енергије између Бугарске и Србије је, можда, и најзначајнија. Србија и Бугарска деле сличне изазове када се ради о енергетским питањима. Обе су велики увозници енергената и обе су у великој мери зависне и не могу саме да подмире потребе домаћег тржишта.

Јачање сарадње на пољу гасовода Турски ток једна је од најважнијих иницијатива са геополитичког аспекта. Изградња гасовода Турски ток на руску иницијативу је најзначајнији пројекат који би обезбедио јачање геополитичког положаја балканских земаља. Ова иницијатива, дакле, поред економских и енергетских разлога уједно и јача позиције балканских земаља у међународним односима. Србија

⁴²⁸ *Foreign trade balance of the Republic of Serbia (in thousands of euros)*. Reprinted from Trendovi, IV kvartal 2018, Beograd: Republički zavod za statistiku, 2019, p. 18.

⁴²⁹ Министарство спољних послова Републике Србије, 01. 01. 2021, <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/bugarska>

је један од најважнијих делова овог пројекта у процесу његове имплементације од бугарске до мађарске границе. Такође, постоје идеје са стране Републике Бугарске да би то могла постати нека врста Балканског тока који ће доводити енергију из различитих извора, што је занимљива иницијатива. Иако САД нису биле посебно срећне због овог пројекта, он је важан за целу Европу и зато и Бугарска и Србија, са својим утицајним геостратешким местом за његову примену, могу имати користи од његовог развоја.

У том смислу Бугарска и Србија могу бити лидери за успостављање економског развоја и стабилности у целом региону. Обе државе морају бити мост за успостављање сарадње између Истока и Запада. Успостављање регионалне сарадње је једини пут да се балканске земље отргну утицаја великих сила. Енергетска дипломатија у том смислу може представљати један од главних чинилаца који могу имати кључну улогу у креирању спољних политика балканских земаља, при чему пројекат Турски ток може имати значајно место на овом пољу. Самим тим енергетска зависност балканских земаља не мора представљати и њихову слабост, већ напротив, може бити мотив више да се балканске земље уједине око одређене идеје и да превазиђу међусобне несугласице зарад сопствених националних интереса. Почетак протока гаса из Бугарске за нашу земљу значајан је економски, уједно и геополитички замајац за јачање позиције Републике Србије у међународним односима.

СРБИЈА И МУЛТИПОЛАРНИ СВЕТ

Србија је на почетку 21. века суочена са многобројним изазовима који се намећу на путу њеног развоја, од којих је један од најважнијих свакако процес међународних интеграција.⁴³⁰ Посматрање европских интеграција као безалтернативног пројекта доводи Србију у положај да мора да се повинује бескрајној листи захтева које мора да испуни. Имајући ово у виду Србија мора бити свесна да европске интеграције, ма колико биле значајне нису безалтернативне и да она мора бити отворена и за алтернативни пут развоја. У том смислу је разумљива и политика неутралности у међународним односима којом се тренутно руководи наша земља на свом путу ка европским интеграцијама. Том приликом треба нагласити да у јеку евроатлантских процеса и сама Европска унија није сигурна у своју позицију на глобалној сцени што такође треба имати на уму приликом позиционирања Србије у процесу међународних интеграција. Како би смо разумели специфичан положај који Европска унија има на глобалној светској сцени неопходно је учинити једну критичку анализу која ће показати колики значај она има на глобалне токове, као и у којој мери она може да представља једног од значајних играча у мултиполарном свету.

Почетак XXI са собом доноси тенденције које доприносе рађању једног новог мултиполарног поретка са више различитих полова моћи који утичу на глобални поредак. Овај нови мултиполарни свет доводи до настанка потребе за великим корекцијама на пољу међународне политике и међународних односа. Крајем XX века долази до рађања нових глобалних играча који јачају положај Југа на глобалној

⁴³⁰ Опширније: Миша Стојадиновић, Живојин Ђурић, *Анаџомија новој светској иоретика*, Институт за политичке студије, 2021.

сцени, док су дотадашњи економски центри као што су нпр. САД, ЕУ и Јапан у дефанзиви.

Оно што се са сигурношћу може рећи јесте да се уласком у XXI век ушло у период када се дешавају најбурније промене на глобалном нивоу него икада у људској историји. Неки од ових процеса које треба поменути су свакако европске интеграције и ширење НАТО-а ка истоку, а према којима међу свим битним актерима на глобалном нивоу постоје различите перцепције. Ове перцепције су у великој мери обојене историјом и искуствима које поједини народи имају. Од ових фактора у великој мери зависи начин на који политичари приступају овим феноменима. На пример, на захтеве НАТО-а за примање нових чланови Руси гледају као на процес НАТО експанзије. Слично мишљење када се ради о НАТО-у превладава и међу грађанима Србије.

Наравно подједнако је важно поменути и везу између унутрашње и спољне политике која значајно може утицати на позиционирање државе у међународној заједници. Србија се у својој међународној политици руководи принципом неутралности покушавајући да балансира између евроатлантског и евроазијског геополитичког концепта. У свом процесу међународних интеграција Србија покушава да настави свој пут ка европским интеграцијама. Овај пут иако веома значајан, није нимало лак и наилази на многобројне потешкоће. Једна од главних препрека на овом путу су непрестана условљавања, при чему се списак обавеза које наша земља мора да испуни непрестано шири. Једна од главних препрека која се намеће данас јесте статус Косова и Метохије. Свакако главно питање које настаје јесте: Да ли ће интеграције у ЕУ морати да се заврше признавањем независности овог ентитета? То је само једна од потешкоћа до које је довела политика двоструких аршина на међународној светској сцени. Такође, окружена државама које су чланице НАТО-а поставља се још једно питање: Колико ће наша земља моћи да одоли притиску да и она сама не пође овим путем? Напад на Савезну Републику Југославију 24. марта 1999. године је нарочито допринео негативном ставу грађана Србије када се ради о НАТО-у. Такође то би уједно значило и захлађење односа са Русијом, као и пропуштена могућност да Србија пронађе своје место у евроазијском геополитичком концепту. Такође, наша земља

мора с пажњом испратити дешавања везана за ПЕСКО споразум, јер уколико се он понуди као алтернатива НАТО-у, колико год то било тешко очекивано, он може донети значајне промене на геополитичкој сцени. Овакав незахвалан положај између два различита геополитичка концепта у коме се налази Република Србија можда намеће једно на први поглед незамисливо решење, а то је спајање неспојивог. Прихватањем само једног од геополитичких концепата (евроатлантског или евроазијског) Република Србија би имала много тога да изгуби, па је једино решење у томе да она одржи своју политику неутралности у покушају да представља неки вид моста између ова два непомирљива концепта. Наша земља би требало да искористи свој положај да оствари економску сарадњу између Истока и Запада. И можда је то тежи пут којим је потребно поћи, али треба увек имати на уму да постоје успешни примери који су на свој начин успеле да изборе своје место унутар Европске уније као неутралне државе (Швајцарска, Шведска, Финска и Аустрија).

НОВА МЕТОДОЛОГИЈА ПРОШИРЕЊА ЕУ И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПО РЕПУБЛИКУ СРБИЈУ

Оливер Вархељи, комесар за проширење је приликом представљања нове методологије прикључивања земаља Западног Балкана Европској унији 05. 02. 2020. године истакао да она доноси снажније финансијске и политичке подстицаје, али и да подразумева и рад на три поља: „Прво, данас предлагемо конкретне кораке за унапређење процеса приступања. Док јачамо и побољшавамо процес, циљ је и даље приступање и пуно чланство у ЕУ. Друго, паралелно са тим, Комисија чврсто стоји у својим препорукама за отварање преговора о придруживању са Северном Македонијом и Албанијом и ускоро ће поднети извештај о напретку ове две земље. Треће, током припреме самита ЕУи земаља Западног Балкана у Загребу, Комисија ће представити план економског и инвестиционог развоја за регион.“⁴³¹ Тиме је процес придруживања земаља Западног Балкана остао кључни геостратешки циљ Европске уније. Имајући у виду актуелни проблем око глобалне пандемије планирани самит у Загребу је одржан на један специфичан начин. Читав самит је организован виртуелно, што је у пракси значило организовање видео-конференцијских разговора који су се пре свега фокусирали на кризу Ковид19, док је питање проширења у потпуности стављено у други контекст.

Међутим, без обзира на овакав след догађаја потребно је позабавити се последицама примењивања нове методологије која је иначе и званично прихваћена од стране Републике Србије. Подсетимо се да је председник Александар Вучић о овом питању донео званичну одлуку приликом разговора са председником Француске Емануелом

⁴³¹ *European Commission Unveils Revised Enlargement Strategy*, 20. 05. 2020, доступно на: <https://balkaninsight.com/2020/02/05/european-commission-unveils-revised-enlargement-strategy/>

Макроном. То у пракси подразумева следеће: читав процес преговора Републике Србије око приступања Европској унији организоваће се у шест кластера који ће се отворати као целине. Тих шест кластера обухватају укупно 35 поглавља распоређених на следећи начин: Први кластер *Основна поглавља*: 23 – Правосуђе и основна права; 24 – Правда, слобода и безбедност; Истовремено овај пакет подразумева и економске критеријуме, демократске капацитете и реформу јавне администрације: 5 – Јавне набавке; 18 – Статистика; 32 – Финансијска контрола; Други кластер *Унутрашње везе*: 1 – Слободно кретање робе; 2 – Слобода кретања радника; 3 – Право оснивања и слобода пружања услуга; 4 – Слободно кретање капитала; 6 – Право привредних друштава; 7 – Закон о интелектуалној својини; 8 – Политика конкуренције; 9 – Финансијске услуге; 28 – Заштита потрошача и здравља; Трећи кластер *Конкурентност и инклузивни раст*: 10 – Информационо друштво и медији; 16 – Порез; 17 – Економска и монетарна политика; 19 – Социјална политика и запошљавање; 20 – Предузетничка и индустријска политика; 25 – Наука и истраживање; 26 – Образовање и култура; 29 – Царинска унија; Пети кластер *Зелена агенда и одржива повезаност*: 14 – Транспортна политика; 15 – Енергетика; 21 – Трансевропске мреже; 27 – Околина и климатске промене; Пети кластер *Ресурси, пољопривреда и кохезија*: 11 – Пољопривреда и рурални развој; 12 – Безбедност хране, ветеринарство и фитосанитарна политика; 13 – Рибарство; 22 – Регионална политика и координација структурних инструмената; 33 – Финансијске и буџетске одредбе; Шести кластер *Спољни односи*: 30 – Спољни односи; 31 – Спољна, безбедносна и одбрамбена политика.⁴³²

Организовање и отварање читавих кластера у великој мери олакшава преговарачку позицију јер се велики број питања решава истовремено. Такође, обезбеђивање додатних средстава уз јачу финансијску и политичку подршку земљама Западног Балкана на пољу придруживања у великој мери читав процес чини много прагматичнијим. Међутим, истовремено ова методологија доноси и пар озбиљ-

⁴³² COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS – Enhancing the accession process - A credible EU perspective for the Western Balkans, EUROPEAN COMMISSION, Brussels, 05.02.2020.

них изазова. Читава методологија проширења Европске уније има три кључна сегмента. Први сегмент подразумева подједнако интензиван политички ангажман земаља Европске уније и Западног Балкана. У пракси то би значило укључивање и стварање нових могућности за политички дијалог на високом нивоу путем редовних самита ЕУ и земаља Западног Балкана, уз истовремено интензивирање министарских контаката, посебно у областима у којима је потребно вршити усклађивање и испуњавање кључних критеријума. Ово би у великој мери значило да земље присуствују као посматрачи на састанцима када се решавају кључна питања чиме би се значајно допринело њиховој укључености и упућености у кораке које је неопходно предузети. Земље чланице ће моћи да помогну приликом решавања изазова по било ком поглављу из свих шест кластера, али ће моћи и да прате читав овај процес уз право надгледања регуларности читавог процеса придруживања. Овај сегмент нас води ка побољшању динамике преговора. Као што је већ речено, отварање читавих поглавља процес интеграција чини много бржим јер се не решава једно поглавље за другим, већ читави кластери као целине. Ради побољшања преговора са Србијом и Црном Гором учињен је уступак по питању организовања преговора око кластера уз истовремено поштовање постојећих преговарачких оквира и договора између ових земаља. Имајући у виду да је Република Србија прихватила нову методологију даљи циклус преговора ће се одвијати у складу са њом. И трећи, можда и најзначајнији сегмент, чини већа предвидљивост позитивног и негативног исхода. Европска унија има право да на потенцијалне проблеме реагује на следећи начин: државе чланице би могле одлучити да се преговори могу одложити у одређеним областима, или у најозбиљнијим случајевима, обуставе у целини. Већ затворена поглавља могу се поново отворити уколико је потребно преиспитати одређене проблеме; Опсег и интензитет финансирања из Европске уније се може снижити са изузетком подршке цивилном друштву; Предности блиске интеграције, нпр. приступа програмима и тржишту Европске уније могу се паузирати или стопирати.

Ова три сегмента у великој мери истовремено олакшавају, али и компликују читав процес преговора око приступа Европској унији.

Тачно је да отварање читавих кластера у великој мери олакшава пут Србије ка европским интеграцијама, али истовремено за ниједан кластер се не може са сигурношћу рећи да је затворен све док процес придруживања не буде у потпуности готов. Тиме се истовремено гарантује да земље Западног Балкана наставе да побољшавају резултате постигнуте по одређеним поглављима методологије придруживања, али се истовремено њихов положај отежава јер Европска унија има право да читав процес преговора врати на сам почетак или да га у потпуности обустави. То у великој мери омогућава да земље Европске уније имају значајан политички утицај на дешавања у региону и да у одређеном смислу врше притисак по питању одређених одлука. Интересантно је поменути да ће поглавље *Остала питања* (поглавље 35) бити разматрано посебно ван ових шест кластера. Унутар тог питања ће се решавати и највећи изазов по питању европских интеграција Републике Србије а то је статус Косова и Метохије. Свакако да најзначајнији део ових кластера чине поглавља 23. и 24. која се тичу правосуђа и права грађана, уз истовремени акценат на правду, слободу и безбедност. Тиме ова поглавља остају кључна питања европских интеграција, она се отварају прва а затварају последња. Највећи допринос ове методологије свакако чини веће учешће држава чланица које би требало да допринесе побољшању квалитета овог процеса јер ће све оне имати могућности да се изјасне о највећим проблемима, а самим тим и да укажу на могућности њиховог превазилажења. Међутим, стално право суспендовања и блокирања преговора може служити као стално поље условљавања земаља Западног Балкана. Треба, такође, нагласити да и поред промена које нова методологија доноси позиција Републике Србије суштински остаје иста јер кључни критеријуми и даље остају непромењени. Уз истовремено снажније подстицаје и веће санкције статус Косова и Метохије и међусобни преговори и даље остају камен спотицања европског пута Републике Србије.

НОВИ БУЏЕТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ: НУЖНИ КОМПРОМИС И ИНТЕГРАЛНО ЕВРОПЕЈСТВО

После дугих и напорних преговора, међусобних условљавања и мучног тражења минималног компромиса који би био прихватљив за све земље Европске уније, Европски парламент коначно је 16. децембра усвојио нови буџет ЕУ. Нови европски буџет, који обухвата период од следећих седам година, назван је историјским од стране званичника у Бриселу, не само зато што предвиђа додатни *Next Generation EU* пакет од 750 милијарди евра за санацију економских последица изазваних Ковид-19 пандемијом, већ и зато што је „темељ за зеленију и правичнију Европу“, како је закључио Давид Сасоли, председник Европског парламента⁴³³. Укупан износ новоизгласаног буџета ЕУ износи 1,8 трилиона евра, односно нешто изнад 1,1 трилион евра основног буџета плус поменути пакет од 750 милијарди евра за економски опоравак пост-Ковид Европе. И поред чињенице да је сам буџет у средњу изгласан са убедљивом већином гласова посланика Европског парламента (548 гласова за, 81 против и 66 уздржаних), постоје одређене контраверзе и веома интересантни аспекти услова доношења новог европског буџета.

Сам износ буџета, као и његова структура, није представљао тачку спорења између земаља чланова Европске уније, што је уобичајен и очекивано најчешћи проблем код усвајања буџета. Једини изузетак представљало је иницијално неслагање између богатијих земаља севера и сиромашнијих земаља југо-истока Европске уније око питања структуре пакета од 750 милијарди евра за санацију економских последица пандемије – док су се снажније економије ЕУ залагале за висок проценат кредита у средствима пакета, оне слабије

⁴³³ EU, *General Report on the activities of the European Union*, доступно на: <https://op.europa.eu/webpub/com/general-report-2020/en/>

и угроженије економије су природно инсистирале на већем проценту бесповратних грантова. Коначно, решење које је задовољило све чланице било је око 310 милиона евра у форми грантова, док је остатак средстава планиран у виду кредита. Оно што је заправо представљало тачку спорења око буџета, која је у једном тренутку претила да доведе у питање његово благовремено усвајање, јесу својеврсне „клаузуле“ на којима је инсистирала већина земаља ЕУ, а које су биле неприхватљиве двома чланицама – Мађарској и Пољској. Наиме, први предлог буџета предвиђао је механизме којима би се повлачење средстава из буџета условљавало постојањем „владавине права“ у земљи чланици, односно поштовањем кључних европских вредности које укључују слободу штампе као и независност судства у земљама чланицама Уније. Овакво условљавање било је неприхватљиво Мађарској и Пољској, које су претиле стављањем вета на било какав покушај кондиционирања коришћења средстава из заједничког буџета „политичком идеологијом“, док је сам механизам од стране Будумпеште и Варшаве експлицитно називан „политичком уценом“⁴³⁴.

Компромис који је напослетку постигнут и који је омогућио коначно усвајање новог европског буџета резултат је тешких преговора Мађарске и Пољске са осталим земљама чланицама, нарочито Немачком која је тренутно председавајућа Савета Европске уније. По виђењу експерата за право ЕУ, европски лидери били су принуђени да „елиминишу механизам који је био замишљен као гаранција поштовања владавине права и да га претворе у ‘оружје крајње нужде’“. Овај механизам није међутим у потпуности елиминисан, већ само формално суспендован, док се очекује да се о њему изјасни и Европски суд правде. Очекивано, овакав исход дочекан је са одушевљењем Варшаве и Будимпеште који тумаче усвајање буџета без спорног механизма као велику победу. Пољски премијер Моравијецки подвукао је да су у коначном договору испуњени сви захтеви његове земље, док је његов мађарски колега Орбан чак става да су ове две земље „спасиле

⁴³⁴ Joanna Plucinska, Gergely Szakacs, “Hungary declares ‘victory’ in EU budget row on eve of summit”, *Reuters*, 8.12.2000, доступно на: <https://www.reuters.com/article/us-eu-budget-idUSKBN28J0M9>, приступљено 23.12.2000.

јединство Уније⁴³⁵. Наравно, постоје гласови и оних незадовољних, нарочито из Француске и Немачке који виде овакву одлуку као увод у „кризу европске владавине права“ и даље кршење људских права у Пољској и Мађарској.

Криза која је претходила усвајању буџета Европске уније ипак је значајнија него што се можда на први поглед чини. Спорења око механизма буџета између земаља чланица ЕУ нису искључиво економске природе, већ дубоко политичке, а у ширем смислу и идентитетско-културолошке. Питања друштвених вредности и заједничке политичке идеологије која је у директној и уској корелацији са њима јесу питања заједничког политичког идентитета свих становника Уније. Европска уније очигледно улази у зrelu политичку фазу у којој је нужно конституисање макар минималног интегрално европејства, односно макар минималне платформе заједничког политичко-вредносног идентитета свих њених грађана. Оно што је започело као економска унија нужно стреми ка политичко-културној унији која подразумева кључне заједничке вредности којих очигледно тренутно нема. Орбан је у праву када истиче да спор око буџета није било финансијско питање, већ питање центра моћи Европске уније – да ли су то европске институције у Бриселу или земље чланице? За стварање интегралног европејства унутар Европске уније, које би подразумевало конституисање минималног заједничког политичко-вредносног идентитета неопходно је да моћ буде централизована у бриселским институцијама, а ово је нарочито важно после Брежзита. Иницијални предлог буџета према којем би се повлачење средстава условљавало поштовањем одређених „кључних“ вредности представља управо покушај централизовања финансијске моћи (која би представљала потку будућем политичком, културном и сваком другом централизовању моћи) у Бриселу, јер би заједничка финансијска средства могли да користе само они народи који су истински „европски“.

⁴³⁵ Alice Tidey, Lauren Chadwick, “EU agrees €1.8 tr budget - but what brought Hungary & Poland onboard?”, *Euronews*, 11.12.2020, доступно на: <https://www.euronews.com/my-europe/2020/12/10/eu-s-1-8-trillion-budget-approved-after-hungary-and-poland-had-earlier-blocked-it>, приступљено 20.12.2020.

За сада, Мађарска и Пољска успеле су својим ветом да спрече такав сценарио и онемогуће оно што су перципирале као политичку уцену. Међутим, веома је тешко очекивати да ће ЕУ моћи да оствари своју јасну стратешку намеру позиционирања Уније као озбиљног центра моћи у мултиполарном свету XXI века, уколико не успе да оствари политичко-вредносни јединство унутар Уније и бар минимално интегрално европејство. Без тога неозбиљно би било очекивати Брисел као глобалног ривала Вашингтона, Москве, Пекинга, Њу Делхија, итд. Европска унија ће у својој легитимној стратешкој трци ка постајању глобалним центром моћи у будућности морати да се суочи са избором између „лабаве“ и децентрализоване уније у садашњем (можда и проширеном) саставу, и централизоване и унитарне уније у доста редукованом облику. Неславни југословенски покушај насилног и принудног стварања заједничког, интегралног, политичког идентитета различитих народа показао је све изазове и катаклизмичке опасности које доноси инсистирање на јединству и „кључним“ заједничким вредностима⁴³⁶. Надамо се да је Европска унија способна да учи на туђим грешкама и да закључи би насилна „европејизација“ земаља чланица била најпогубнија опција.

⁴³⁶ *Историја једне ујојије: 100 година од стварања Јујославије*, том I, Catena Mundi, Београд, 2018.

СРПСКА НАЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА У ХХІ ВЕКУ: СУПРЕМАЦИЈА ПРИНЦИПА ОЧУВАЊА ЕТНИЧКОГ КОРПУСА

Традиционално и вековима нестабилно подручје Југоисточне Европе представља изузетан пример невероватно диспропорционалног односа географске величине једног простора и његовог виталног цивилизацијског, а данас и глобалног, значаја. Елаборација разлога, фактора, узрока и повода драматично турбулентне историје ширег Балкана свакако би претендовала на обим енциклопедијске размера, будући да је сваки иоле значајнији историјски догађај вишеслојан збир комплексних политичко-социјалних вектора, од којих тек покоји фрагмент остане део ризнице људске прошлости. Међутим, свако ко се макар и минимално удуби у срж балканског Гордијевог чвора несумњиво ће у самом темељу сваког политички вешто изграђеног наратива, који обликују сва макро-цивилизацијска кретања у овом делу света, пронаћи чврсте и постојане структуре религије и етницитета. Религијска и етничка питања Југоисточне Европе остају *condition sine qua non* свих комплексних безбедносних, економских, културних и геополитичких померања чак и у ХХІ веку.

Пажљиво смо одабрали управо термин етницитет, будући да уобичајени термини нације и народа на подручју Балкана могу доживети трагичне трансформације и злоупотребе. Наша заинтересованост за будућност српског питања на Балкану ХХІ веку мора се стога фундирати на разумевању гранично антиномијске етничке прошлости српског етничког корпуса. Тако данас из *ex-post* перспективе можемо препознати феномене настанка српске нације, религије као дистинктивног критеријума националне припадности, значајног „одлива“ из српског националног корпуса оних који не испуњавају овај критеријум, покушај „утапања“ српске нације у

интегрално југословенство, насилну асимилацију Срба, стварање нових нација *ex-nihilo* из српског етничког резервоара, итд. У овом се историјско-националном путу без преседана може препознати једна значајна нит која прожима етничку групу Срба, а то је значај принципа територијалности за српску нацију. Наиме, управо је принцип територијалности, у смислу суверености и постојања српске државе на одређеној српској етничкој територији коју штити српска оружана сила, био предуслов за чврсто постојање српске нације, без претњи асимилације и одлива делова етничког корпуса. Када год би се етнички Срби нашли ван формалне српске државне територије и ефективне српске управе, процеси „круњења“ етничког корпуса наступали би готово тренутно. Ово круњење манифестовало се у виду формалне промене идентитета кроз примену савременог западног принципа одређења нације државом у којој се живи (Калајова идеја „бошњачке нације“ као посебне нације свих који живе у Босни и Херцеговини, касно-ушашке интерпретације Старчевићеве идеје хрватске нације као нације свих који живе у Хрватској, итд)⁴³⁷, насилне промене религије, насилне промене осталих атрибута српског идентитета (презимена, језик, итд), и коначно геноцидом и етничким чишћењем као најманифестнијом формом смањивања српског етничког корпуса. Стога и не чуди вишегенерацијска национална идеја свих Срба у једној држави, која би омогућила постојање стабилне српске нације, без опасности новог губљења дела етничког корпуса којем се не дозвољава пуно „зрење“ у консолидовану српску нацију.

Уколико бисмо наведену *ex post* логику историје данас употребили у сврху *ex ante* предвиђања, а тиме и формирања нормативног правца даљег функционисања српске националне политике, нужно бисмо дошли до закључка да је свако „остављање“ етничких Срба ван граница српске државе (или макар ван границе снажне институционализоване националне власти у виду аутономног српског ентитета) и ван војне заштите српске оружане силе, први корак ка неповратном губљењу новог субстанцијалног дела српског етничког корпуса. Још једну важну поуку не бисмо смели губити из

⁴³⁷ Шире у: Срђа Трифковић, „Усташе – балканско срце тамо“, *Catena Mundi*, Београд, 2016.

вида, а то је да процес описаног „крућења“ није историјски дуг; он се извесно дешава у периоду само једне генерације, и то таквом снагом да је извесно иреверзибилан. Српска национална политика у трећој деценији XXI века мора бити коренито обликована на такав начин да примарно чува постојање српског идентитета, а самим тим и српског етничког корпуса, ван граница савремене Републике Србије на територијама на којим живи хомогено српско становништво. Овакав се циљ може остварити на два начина – легитимном инкорпорацијом тих територија у оквир Републике Србије (што је у тренутним околностима гранично немогуће, мада може постати изводљиво или чак и међународно пожељно у не тако далекој будућности), или конституисањем и очувањем аутономних српских ентитета на оним просторима на којима живи хомогено српско становништво, са Републиком Србијом и њеном оружаном силом као гарантом постојања тих ентитета. Постојање Републике Српске⁴³⁸, и њени блиски односи са Републиком Србијом у сваком смислу, представљају модел успешне српске националне политике очувања српског етничког и националног корпуса ван граница Републике Србије. Из релативно сигурне историјске перспективе чини се да данас можемо тврдити да би овај модел постојања српског ентитета у оквиру Републике Хрватске, уместо тада политички нерационалног инсистирања на независној Републици Српској Крајини, много више користио српским националним интересима, а нарочито националним и животним интересима Срба у Хрватској, којих данас више готово да и нема.

Не умањујући важност фокуса на хронична питања територијалног интегритета Републике Србије на теловима територије на којима српски народ није већински, у смислу ширих и дугорочнијих националних интереса овај циљ је секундаран у односу на интерес очувања српског етничког корпуса⁴³⁹. У деценији која је пред нама,

⁴³⁸ Данашње постојање Република Српска дугује огромним жртвама и исходу крвавог рата на тлу Босне и Херцеговине. Шире у: Чедомир Антић, Ненад Кеџмановић, *Историја Републике Српске*, Недељник, Београд, 2016.

⁴³⁹ Dragan Stanar, Ilija Kajtez, “Delimitation of Nations in the XXI Century – are Ethnical Borders Ethical? The Problem of Serbian Ethnical Borders”, Dragan Stanar, Miša Stojadinović (ur), *Geopolitical and Security Challenges in Southeastern Europe*, Center for Strategic Forecast, Belgrade, 2019, стр. 77-102.

политичка вештина српске елите на међународном плану огледаће се у нијансираном балансирању између, некада и принципијално некомпатибилних, националних интереса очувања српског етничког корпуса на Балкану кроз остваривање вековног политичког циља српске државе која би обухватала све Србе са једне стране и несумњивог националног интереса очувања територијалног интегритета и суверенитета Републике Србије са друге. У маневрисању кроз уске коридоре динамичног геополитичког лавиринта, српска национална политика у прилици је да осигурањем постојања српског националног корпуса на Балканског полуострву заустави стогодишњи декадентан тренд разводњавања и круђења етничке групе са дубоком историјом и комплексним идентитетом, каква је свакако српска. Овом циљу треба тежити по сваку цену. У том монументалном и историјском процесу који је пред нашом генерацијом, српска политичка елита мора спознати и интернализovati један основни аксиом људске историје, који мора коначно постати носећа идеја политичког деловања – нација је у стању да надживи сваку државу и свако уређење, она је може обновити и реконституисати много пута⁴⁴⁰; са друге стране, једном уништена етничка група изгубљена је заувек. Стога, апсолутна фокална тачка будуће националне политике нашег народа мора бити на заштити Срба ма где они живели, а не само на заштити територије Републике Србије. У супротном, ризикујемо да изгубимо и једно и друго.

⁴⁴⁰ Шире о овом феномену у: Јован Бабић, „Краљевства и царства“, А. Костић (ур.), *Државни поредак: суверенитет у времену глобализације*, САНУ, Београд, 2019, стр. 47-64.

„ЕВРОПСКА КУЛТУРА“, ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ И СРПСКА КУЛТУРНА МАТРИЦА

Национални идентитет се састоји из великог броја материјалних и нематеријалних елемената који су међусобно повезани чинећи једну особену целину. Идентитет се најлакше формира међу припадницима исте нације због сличности на пољу културе, историје, језика, што доводи до тога да се припадници других нација доживљавају странцима. У том смислу национални идентитет има искључујући карактер јер се њиме прави разлика између Нас (припадника исте нације) и Других (они који то нису). Подела на Исток и Запад, како међу политичком и интелектуалном елитом, тако и подела читавог српског народа је нешто што није нова појава. Та подела означава, како то Милош Кнежевић пише, „нешто много старије и темељније, дубоко укоренењено у свести и колективној психологији народа. И у Европи и на Западу изграђена су различита, најчешће стереотипна схватања о европском Истоку, посебно о балканској Србији и евроазијској Русији. (...) Садашње двојење и тројење између приклоњених и неприклоњених страна, и одређења идентитетне припадности није само презентни већ стари историјски проблем који има своју, ретроспективно гледано, дугу еволуцију. То унутрасрпско двојење и тројење је нарочито у ризичним и ратним фазама давало себи трагичан мах што је резултирало грађанским сукобима у Србији, на српском простору и у српском народу.“⁴⁴¹

Задржати свој идентитет, а при том обезбедити другима да то исто учине, представља свакако праву енигму на почетку XXI века. Разлике се још увек не схватају као начин за проширивање знања

⁴⁴¹ Милош Кнежевић, „Историчност интеграционе и идентитетне дилеме – геополитичко интегрисање и дезинтегрисање националних и државних идентитета“, *Национални идентитет и међународне интеграције* (приредили Зоран Милошевић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015, стр. 35.

или пак као извор сарадње, већ напротив, разлике постају извор јаза између припадника различитих култура, који неретко доводи до сукоба, чега су народи на Балкану нажалост итекако свесни. Богатство различитости на Балкану је одувек служило као основ за све, сем за остваривање опште добробити и сарадње. У таквим условима ствара се и тзв. геополитички идентитет који настаје у односу држава и нација у глобалним геополитичким оквирима. За идентитет се оправдано може рећи да представља прави извор смисла и искуства једног народа. О томе говори и Крег Калхун који каже да не познајемо народе без имена, нити језике или културе, код којих не постоји неки начин разликовања између себе и осталих. У том смислу потребно је обезбедити услове у којима ће правац развоја српског националног идентитета бити остварен без присилних наметања споља и без двоструких аршина који су на нашим просторима итекако изражени и који су у великој мери утицали на формирање идентитета.

Позиција Србије подразумева политичку неутралност уз стално осцилирање између евроатлантског и евроазијског геополитичког концепта. Овако сложена геополитичка и геостратешка позиција са собом доноси велике изазове. Европске интеграције са собом доносе одређене изазове процесу формирања идентитета и веома често се јавља страх да оне уједно значе и губитак националног идентитета. Одредити положај српског националног идентитета у односу на европски идентитет представља тежак задатак јер је европски идентитет веома тешко дефинисати. Ово је само по себи незахвалан задатак, пре свега имајући у виду да је европски идентитет такорећи у настајању, као и чињеницу да се он непрестано мења. Такође, морамо узети у обзир и дужину постојања европског и националног идентитета. Европски идентитет постоји много краће од националног, самим тим имао је мање времена за еволуцију.

Свако од нас је истовремено носилац више идентитета који почињу да се формирају од самог нашег рођења, при чему они не престају да се формирају, мењају и прожимају током читавог нашег живота. Том приликом уједно долази и до одређене хијерархизације идентитета. Немају сви идентитети исти значај: неки постају јачи, изражајнији, неки почињу да слабе или нестају, нови се усвајају. У

неизвесном друштвеном окружењу проналажење идентитета постаје веома тешко. Због тога када се у процес формирања и одржања идентитета умешају променљиви политички и геополитички фактори долази до даље проблематизације питања идентитета. Самоодређење народа у оваквим условима постаје веома тешко, ако не и немогуће. Идентитети се непрестано формирају, мењају прожимају, па чак и бирају. Питање националног идентитета Срба у међународним оквирима постаје веома комплексно, а може се рећи и да је последица нејасне спољне политике. Потешкоће у формирању курса идентитета у међународним оквирима додатно отежава неодређеност спољне политике, тј. тзв. седење на две столице. У таквим условима поставља се питање могућности формирања европског идентитета на нашим просторима, тј. да ли ће на нашим просторима европски идентитет могућ или ће се у потрази за неким наднационалним формама идентитета ипак кренути у неком другом правцу. Овде треба истаћи да се на право на национално самоодређење неретко гледа као на претњу када се за то укаже потреба за остваривањем одређених интереса великих сила. Тада национално и све у вези са њим неретко постаје вирус против кога се треба борити.

Европске интеграције свакако представљају нешто што представља спољнополитички приоритет око кога постоји консензус политичких елита на нашим просторима. Међутим геополитички притисци и дешавања на нашим просторима, као и једнострано проглашење независности Косова и Метохије су са собом донели и велико преиспитивање места Србије у процесу међународних интеграција. У таквим условима двоструког партнерства неретко се српски идентитет налазио на мети. Овај проблем Миломир Степић назива као постмодерно „декодирање“ српског геополитичког идентитета које је „саставни део пацификовања српског чиниоца у целини, кога таласократски евроатлантски Запад стереотипно перцепира као руског телурократског експонента и „ремиталачки фактор“ утилитарне вештачке равнотеже (не)моћи на глобално стратегијски важном Балкану. То је општи контекст савременог сузбијања идентитетске спознаје појма српске земље, нарочито

њихових целовитих територијалних габарита, морфографије, апроксимативних граница и кључних историјско-географских репера.“⁴⁴²

Притисци на Србију када се ради о статусу Косова и Метохије су и даље присутни и представљају кључно питање које према званичницима ЕУ Србија мора да реши на свом путу европских интеграција. Пресудни квалитет Косова и Метохије јесте положај унутар централне територије Балкана, чији су геополитички атрибути пресудно важни за свакога ко има амбиције да овај део Европе стави под своју контролу. То доводи до тога да је потребно размотрити и друга партнерства. Евроазијство се на почетку ХХИ века успоставило као алтернатива америчкој таласократској униполарности. Препород евроазијства дешава се у облику неоевроазијства и то после распада СССР-а. Србија жели да искористи максимум из своје спољне политике базиране на неутралности. Овакво неприпадање са једне стране може да донесе велики број користи, али истовремено и да доведе до великог броја проблема. Читаву суштину ове комплексне ситуације је сумирао Милош Кнежевић који је писао да су „неприпадање и савезничка неодређеност у спољнополитичком гигању између полова глобалне, регионалне и локалне моћи, очитоване су недоумицама делова помесних елита (...) Историја обиљем примера сведочи да се економски скрхане и војно поражене нације и државе прилагођавају вољи победника. Каткад прилагођавање има облик повиновања у виду селективне послушности, а покаткад потпуне покорности и беспоговорног и неупитног слеђења. Историја је, међутим, такође показала да прилазак савезима и другим облицима геополитичких интеграција није увек сигуран пут избављења из кризе неког народа и државе. Може се догодити и много пута се догодило обрнуто, да улазак у неку интеграцију значи сигуран пут у пропаст онога ко сена такав корак својом или туђом вољом одлучио.“⁴⁴³ У доба пандемије политичка неутралност је Републици Србији донела значајно место у међународним односима и значајне предности, и то не само на економском или војном плану, већ нарочито на пољу тзв. здравствене

⁴⁴² Миломир Степић: „О српском геополитичком идентитету“, *Српска политичка мисао*, год. ХИХ, vol. 36, № 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 36-37.

⁴⁴³ Исто, стр. 25.

дипломатије због чије је успешности наша земља постала лидер у региону у борби против корона вируса. Оваква позиција, међутим, истовремено доноси огромне притиске и изазове нашој земљи који се свакодневно одражавају на преиспитивање корена српске културне матрице.

ЛИТЕРАТУРА

1. Adebajo Adekeye, „ Africa and the United States: A History of Malign Neglect“, *Africa and the World Bilateral and Multilateral International Diplomacy*, eds. Dawn Nagar and Charles Mutasa, 27-50, Switzerland: Palgrave Macmillan, 2018.
2. Adorno Theodor, *The Authoritarian Personality*, Harper & Brothers, New York City 1950.
3. Africa Trade, Exports and Imports, 18, May 2021, <https://www.economywatch.com/2010/03/30/africa-trade-exports-and-imports>
4. Alden Chris, „ Emerging Powers and Africa:: From Development to Geopolitics“, *Istituto Affari Internazionali (IAI)* (1): 2-15. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep19667>, 2019.
5. Allison Graham, *Destined for war – Can America and China Escape Thucydides’s Trap?*, Boston – New York: Houghton Mifflin Harcourt, 2017.
6. Arendt Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace & Company, San Diego, New York and London, 1976.
7. Arnsdorf Isaac, “Trump won with half as much money as Clinton raised”, *Politico*, 12.8.2016, доступно на: <https://www.politico.com/story/2016/12/trump-clinton-campaign-fundraising-totals-232400>, приступљено 22.5.2020.
8. Aydıntaşbaş Asli and Kirişçi Kemal, „The United States and Turkey: Friends, Enemies, or Only Interests?“. Turkey Project Policy Paper (12): 1-27, 2017.
9. Babić Jovan, „Postupci koji se tiču samo delatnika i postupci koji se tiču i drugih“, *Ogledi o odbrani*, Službeni glasnik, Beograd, 2018.
10. Babić Jovan, „The Structure of Peace“, *Filozofski godišnjak*, 21/2008, стр. 189-198.

11. Babić Jovan, *Moral i naše vreme*, Službeni glasnik, Beograd, 1998.
12. Babik Milan, „Nazism as a Secular Religion“, *History and Theory*, 3/2006.
13. Balta Evren, „From Geopolitical Competition to Strategic Partnership: Turkey and Russia after The Cold War“. *Uluslararası İlişkiler* 63 (16): 69-86. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26771801>, 2019.
14. Bash Dana, Nolan Bridget, “Trump’s new campaign app gamifies voter outreach”, *CNN Politics*, 23.4.2020, доступно на: <https://edition.cnn.com/2020/04/23/politics/trump-campaign-app/index.html>, приступљено 22.5.2020.
15. BBC, “Hunter Biden: Republicans release report on Joe Biden’s son”, *BBC*, 23.9.2020, доступно на: <https://www.bbc.com/news/election-us-2020-54268887>, приступљено 27.9.2020.
16. BBC, „George Floyd protests: The statues being defaced“, *BBC*, 10.6.2020. доступно на: <https://www.bbc.com/news/world-52963352>, приступљено 12.6.2020.
17. Bekdil Burak, „Turkey: Post-Coronavirus Challenges Are Likely to Hurt“. *The COVID-19 Crisis*, ed. Efraim Karsh, 250-253, Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 2020.
18. Bell, D. *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*, New York: Basic Books, 1999.
19. Bergen Doris, „Nazism and Christianity: Partners and Rivals? A Response to Richard Steigmann-Gall, The Holy Reich. Nazi, Conceptions of Christianity, 1919–1945“, *Journal of Contemporary History Copyright*, 1/2007.
20. Beyoghlow Kamal. *TURKEY AND THE UNITED STATES ON THE BRINK:: IMPLICATIONS FOR NATO AND THE US-TURKISH STRATEGIC AND MILITARY PARTNERSHIP*, USA: Strategic Studies Institute, US Army War College, 2020.
21. Biden Joseph R., “Inaugural Address by President Joseph Biden, Jr.”, *The White House*, доступно на: <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/speeches-remarks/2021/01/20/inaugural-address-by-president-joseph-r-biden-jr/>, приступљено 1.2.2022.

22. Biden Joseph, *RENEWING AMERICA'S ADVANTAGES – Interim National Security Strategic Guidance*, Washington: WHITEHOUSE, March 2021.
23. Blackwill Robert and Zelikow Philip, *U.S.-CHINA RELATIONS DETERIORATE*, Council on Foreign Relations, 2021.
24. Bottici Chiara, *A Philosophy of Political Myth*, Cambridge University Press, New York, 2007.
25. Bracheer Dietrich Karl, *The German Dictatorship*, PRAEGER PUBLISHERS, New York • Washington, 1971.
26. Bratić Vladimir, „Examining peace-oriented media in areas of violent conflict”, *The International Communication Gazette*, Sage Publications, 2008.
27. Bricmont Jean, „The responsibility of the intellectual”, *The Cambridge Companion to Chomsky* (edited by James McGilvray), Cambridge University Press, 2007.
28. Brown Wendy, „Neo-liberalism and the End of Liberal Democracy”, *Theory and Event*, Vol. 7, Issue 1, 2003.
29. Bulent Aliriza and Bulent Aras, *U.S.-Turkish Relations: A Review at the Beginning of the Third Decade of the Post-Cold War Era*, Center for Strategic and International Studies and The Center for Strategic Research of the Ministry of the Foreign Affairs of the Republic of Turkey, 2012.
30. Burke Peter, „Identity Change”, *Social Psychology Quarterly*, 1/2006.
31. Burns William, „The United States Needs a New Foreign Policy”, *The Atlantic*, 14.7.2020, доступно на: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/07/united-states-needs-new-foreign-policy/614110/>, приступљено 27.1.2021.
32. Bžežinski Zbignjev, *Velika šahovska tabla*, CID, Podgorica, 2003.
33. Calhoun Craig (editor), *Social Theory and the Politics of Identity*, Oxford, Blackwell, 1994.
34. Chomsky Noam, *American Power and the New Mandarins*, Penguin Books, 1969.

35. Chomsky Noam, Foucault Michel, *The Chomsky-Foucault Debate on Human Nature*, The New Press, New York, London, 2006.
36. Chomsky Noam, *Radical priorities*, Edited by C. P. Otero, Expanded Third Edition, AK Press, Edinburg, London, Oakland, 2003.
37. Collingwood R. G., „Fascism and Nazism“, *Philosophy*, 58/1940.
38. *Collins Dictionary*, доступно на: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/fake-news>, приступљено 02.01.2018.
39. *COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS – Enhancing the accession process - A credible EU perspective for the Western Balkans*, EUROPEAN COMMISSION, Brussels, 05.02.2020.
40. Conant Caitlin, “Trump declares ‘we will dominate the streets’”, *CBS News*, 1.6.2020, доступно на: <https://www.cbsnews.com/news/2020-daily-trail-markers-trump-declares-we-will-dominate-the-streets/>, приступљено 5.6.2020.
41. *Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*, Approved by President of the Russian Federation V. Putin on 12 February, The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2013.
42. Cordesman Anthony and Hwang Grace, *The Biden Transition and U.S. Competition with China and Russia*, Washington: Center for Strategic and International Studies, 2021.
43. Cordesman Anthony, *Making America Great? Global Perceptions of China, Russia, and the United States: The International Scorecard*, Washington: CSIS, 2021.
44. Čupić Čedomir, *Politika i zlo*, Univerzitetska riječ, Nikšić, 1990.
45. Debord Guy, *La Société du spectacle*, Gallimard, Paris, 1992; *Society of the Spectacle*, translated by Ken Knabb, Bureau of Public Secrets, 2002.
46. Dennis Brady, Joselow Maxine, “U.S. emissions surged in 2021, putting the nation further off track from its climate targets”, *The Washington Post*, 10.1.2022. доступно на: <https://www.washingtonpost.com/climate-environment/2022/01/10/us->

[emissions-surged-2021-putting-nation-further-off-track-its-climate-targets/](#), приступљено 12.1.2022.

47. Dershowitz Alan, *Cancel Culture*, Hot Books, New York, 2020.
48. Dettmer Jamie, “Brussels Summit Struggles as EU Leaders Haggle Over Pandemic Recovery Plan”, *Voice of America*, 18.7.2020, доступно на: <https://www.voanews.com/a/covid-19-pandemic-brussels-summit-struggles-eu-leaders-haggle-over-pandemic-recovery-plan/6193034.html>, приступљено 19.7.2020.
49. Dlamini Kenny, „Building Asia-Africa Cooperation:: Analysing the relevance of the New Asia-Africa“, *Institute for Global Dialogue* (1): 1-7. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep23048>, 2019.
50. Durkheim, E. (1973). Individualism and the Intellectuals, In: *On Morality and Society: Selected Writings*. Chicago: The University of Chicago Press
51. *East Asia and Pacific in the Time of COVID-19*, , International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2020.
52. Emeagwali Gloria. „The Neo-Liberal Agenda and the Imf/World Bank Structural Adjustment Programs With Reference to Africa“, *Critical Perspectives on Neoliberal Globalization, Development and Education in Africa and Asia*, ed. Dip Kapoor, 3-14, ROTTERDAM / BOSTON: SENSE PUBLISHERS, 2011.
53. *Erdoğan: Hagia Sophia to open for worship on July 24*, JUL 10, 2020, <https://www.dailysabah.com/politics/erdogan-hagia-sophia-to-open-for-worship-on-july-24/news>
54. Erikson Erik H, *Identitet i životni ciklus*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2008.
55. EU, *General Report on the activities of the European Union*, доступно на: <https://op.europa.eu/webpub/com/general-report-2020/en/>
56. *European Commission Unveils Revised Enlargement Strategy*, 20. 05. 2020, доступно на: <https://balkaninsight.com/2020/02/05/european-commission-unveils-revised-enlargement-strategy/>
57. *European Parliament*, 20. 05. 2021, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/E-9-2021-004802_EN.html#def3

58. Felbermayr Gabriel, Steininger Marina. „Trump’s trade attack on China – who will have the last laugh?“, CESifo Forum. 20 (1): 27-32. doi: <http://hdl.handle.net/10419/199025>, 2019.
59. *Foreign trade balance of the Republic of Serbia (in thousands of euros)*. Reprinted from Trendovi, IV kvartal 2018, Beograd: Republički zavod za statistiku, 2019.
60. Fox Jonathan, *A World Survey of Religion and the State*, Cambridge, 2008.
61. Freedman Lawrence, “Defining War”, in Yves Boyer and Julian Lindley-French (eds.) *The Oxford Handbook of War*, Oxford University Press, Oxford, 2012, стр. 17-30.
62. Fukujama Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 2002.
63. Fukuyama Francis, “The End of History?”, *The National Interest*, No. 16, Summer 1989, стр. 3–18.
64. Galtung Johan, *Mirnim sredstvima do mira: Mir i sukob, razvoj i civilizacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
65. Gender Equality Index 2017 Measuring gender equality in the European Union 2005-2015 European Institute for Gender Equality, 2017.
66. *Gender in agriculture and rural development*, European Institute for Gender Equality, 2016.
67. Gidens Entoni, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003.
68. Gill Joanna, Murray Shona, “EU leaders ‘far apart’ on trillion-euro COVID-19 recovery package deal”, *Euronews*, 18.7.2020. доступно на: <https://www.euronews.com/my-europe/2020/07/17/crunch-time-eu-leaders-gather-in-brussels-for-summit-on-covid-19-recovery-package>, приступљено 19.7.2020.
69. Gilman James, „Collingwood and the Religious Sources of Nazism“, *Journal of the American Academy of Religion*, Oxford University Press, 1/1986.
70. *Give more support to women in rural areas, urge MEPs*, датум приступа 02. 02. 2018, доступно <http://www.europarl.europa.eu/>

news/en/press-room/20170227IPR64184/give-more-support-to-women-in-rural-areas-urge-meps

71. Goldin Ian, Mariathan Mike, *The Butterfly Defect: How Globalization Creates Systemic Risks, and What to Do about It*, Princeton University Press, Princeton, 2015.
72. Golubović Zagorka, *Ja i Drugi – antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*, Republika/Vikom, Beograd, 1999.
73. Goren Nilsu. „The NATO/US-Turkey-Russia Strategic Triangle:: Challenges Ahead.“ Center for International & Security Studies, U. Maryland (1): 2-11. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep17001>, 2018.
74. Graham Michael, “Progressives’ cancel culture unimpeded by facts”, *Boston Herald*, 12.6.2020. доступно на: <https://www.bostonherald.com/2020/06/12/progressives-cancel-culture-unimpeded-by-facts/>, приступљено 13.6.2020.
75. Hantington Samjuel P, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svjetskog poretka*, CID Podgorica, 2000.
76. Harris Shane, “Senate confirms Avril Haines as director of national intelligence”, *The Washington Post*, 20.1.2021. доступно на: https://www.washingtonpost.com/national-security/haines-director-national-intelligence-confirmed/2021/01/20/135053ba-5b73-11eb-b8bd-ee36b1cd18bf_story.html, приступљено 22.1.2021.
77. Harshé Rajen. *AFRICA IN WORLD AFFAIRS – Politics of Imperialism, the Cold War and Globalisation*, New York: Routledge, 2019.
78. Hastings Derek, „Nation, Race, and Religious Identity in the Early Nazi Movement“, *Religions*, 9/1986.
79. Hayden Patrick, “Cosmopolitanism Past and Present”, in Patrick Hayden (ed.) *The Ashgate Research Companion to Ethics and International Relations*, Ashgate, Farnham, 2009, стр. 43-62.
80. Hobbes Thomas, *Levijatan*, Naklada Jesenjski i Turk, Zagreb, 2004.
81. Hussain Amir, “Pandemics can foster intolerance, threaten social fabric: Expert”, *Yahoo News*, 25.2.2000, доступно на: <https://lkyspp>.

nus.edu.sg/docs/default-source/ips/yahoonews_pandemics-can-foster-intolerance-threaten-social-fabric-expert_250220.pdf, приступљено 23.12.2020.

82. Ignatieff Michael (ed), *American Exceptionalism and Human Rights*, Princeton University Press, Princeton, 2005.
83. Ilić Miloš, *Sociologija kulture i umetnosti*, Naučna knjiga, Beograd, 1978.
84. Jasim Dastan, „Biden’s Challenge: Kurdish Autonomy and Turkish Expansionism“. German Institute for Global and Area Studies (1): 1-12. doi: <https://www.jstor.org/stable/resrep28521>, 2021.
85. Kalu Kenneth and Falola Toyin, „Introduction: Africa in a Globalized World“, *Africa and Globalization – Challenges of Governance and Creativity*, eds. Kenneth Kalu and Toyin Falola, 1-18, Palgrave Macmillan: Switzerland, 2018.
86. Kant Imanuel, *Zasnivanje metafizike morala*, Dereta, Beograd, 2020.
87. Karademir Burcu Sarı, „Dance of Entanglement: The US-Turkish Relations in the Context of the Syrian Conflict“. *Uluslararası İlişkiler* 62 (16): 27-43. doi: 10.33458/uidergisi.588897, 2019.
88. Kashnikov Boris, “The Lost Victory”, *Српска политичка мисао*, Vol. 51, No. 23, 1/2016, стр. 31-47.
89. Kastels M. *Informaciono doba*. Kraj tisućljeta, Golden Marketing, Zagreb, 2003.
90. Koehne Samuel, „Hitler’s faith: The debate over Nazism and religion“, *Religion and Ethics*, ABC, 2012.
91. Kovalik Dan, *Cancel this Book*, Hot Books, New York, 2021.
92. Krause Johannes, Trappe Thomas, *A short history of humanity: How migrations made us who we are*, Penguin Random House, New York, 2019.
93. Krzesiński Andrzej, *Religion of Nazi Germany*, Bruce Humphries, Boston, 1945.
94. Lee Wengraf, *Extracting Profit Imperialism, Neoliberalism, and the New Scramble for Africa*, Haymarket Books, Chicago, 2018.

95. Lefkowitz David, “Collateral Damage”, in Larry May (ed.), *War: Essay in Political Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, стр. 145-164
96. Levinson-King Robin, Hills Mike, “Joe Biden one year: How is he doing so far?”, *BBC News*, 19.1.2022. доступно на: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-60044270>, приступљено 22.1.2022.
97. Lewis Peter, *Growing Apart: Oil, Politics, and Economic Change in Indonesia and Nigeria*, Ann Arbor, MI: The University of Michigan Press, 2007.
98. Livingstone Steven, “Clarifying the CNN Effect: An Examination of Media Effects According to Type of Military Intervention” Research Paper R-18, *Press, Politics, Public Policy*, Harvard, 1997.
99. Makovsky Alan, „Problematic Prospects for US-Turkish Ties in the Biden Era“. *Stiftung Wissenschaft und Politik* (60): 1-8., 2020.
100. Manago Adriana M., “Media and the Development of Identity” in Robert Scott, Stephan Kosslyn (eds.) *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences*, Wiley and Sons, 2015, стр. 1-14.
101. Manheim Lisa, Watts Kathryn A., “Reviewing Presidential Orders”, *The University of Chicago Law Review*, Vol. 86, No. 7, 2019, стр. 1743-1824.
102. Matishak Martin, “Haines pledges to ‘speak truth to power’ if confirmed as Biden’s intel chief”, *Politico*, 19.1.2021. доступно на: <https://www.politico.com/news/2021/01/19/avril-haines-confirmation-hearing-domestic-terrorism-460373>, приступљено 27.1.2021.
103. May Larry, *After War Ends: A Philosophical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.
104. McAvoy Gregory, „Political Research Quarterly Stability and Change: The Time Varying Impact of Economic and Foreign Policy Evaluations on Presidential Approval“, *Political Research Quarterly*, Sage Publications, No. 1 Mar., 2006.
105. McIntyre Lee, *Post-Truth*, MIT Press, Cambridge, 2018

106. Mekluan Maršal, *Gutenbergova galaksija: nastajanje tipografskog čoveka*, Nolit, Beograd, 1973
107. Mileham Patrick, “Battle of Narratives and Urban-War Chaos”, in Dragan Stanar, Kristina Tonn (eds.), *The Ethics of Urban Warfare: City and War*, Brill Nijhoff, Leiden, 2022.
108. Mitrović R. Ljubiša, “The Geopolitics of the Balkans in the 19th and 20th Centuries – Between National Emancipation Movements and Geostrategic Games of the Great Powers”, *Facta Universitatis*, Faculty of Philosophy, University of Niš, 2/2011.
109. Mladenović Miroslav, Ivaniš Željko, Jeftić Zoran, *Politički sistemi u savremenoj međunarodnoj zajednici*, Fakultet bezbednosti, Beograd, 2016.
110. Morris Emma-Jo, Fonrouge Gabrielle, “Smoking-gun email reveals how Hunter Biden introduced Ukrainian businessman to VP dad”, *NY Post*, 14.10.2020, доступно на: <https://nypost.com/2020/10/14/email-reveals-how-hunter-biden-introduced-ukrainian-biz-man-to-dad/>, приступљено 20.10.2020.
111. Mughan Anthony, Gunther Richard, „The Media in Democratic and Nondemocratic Regimes: A Multilevel Perspective”, *Democracy and the Media*, Cambridge University Press, 2000.
112. Newell Peter, *Global Green Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, стр. 21-48.
113. Nikolov Dimitar et all, “Measuring online social bubbles”, *PeerJ Computer Science*, 1:38, 2015.
114. Norris Pippa and Inglehart Ronald, *Sacred and Secular – Religion and Politics Worldwide*, Cambridge University Press, 2004.
115. Nye Joseph, *Bound To Lead: The Changing Nature Of American Power*, Basic Books; Reprint edition, 1991.
116. Office of Inspector General, *Semiannual Reports to Congress*, доступно на: <https://www.oig.dhs.gov/reports/semiannual>, приступљено 20.5.2020.
117. Office of the Director of National Intelligence, “Members of the IC”, доступно на: <https://www.dni.gov/index.php/what-we-do/members-of-the-ic>, приступљено 25.1.2021.

118. *Oxford Dictionary*, доступно на: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth>, приступљено 10.09.2017.
119. Özel Soli, „At the End of the Day, Where Will Turkey Stand?“. *Istituto Affari Internazionali* (4): 1-17. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep19657>, 2019.
120. Pallota Frank, “‘Gone with the Wind’ pulled from HBO Max until it can return with ‘historical context’”, *CNN*, 10.6.2020. доступно на: <https://edition.cnn.com/2020/06/10/media/gone-with-the-wind-hbo-max/index.html>, приступљено 12.6.2020.
121. Paul T.V., *Restraining Great Powers Soft Balancing from Empires to the Global Era*, Yale University Press, London, 2018.
122. Paul W. Khan, “American Exceptionalism, Popular Sovereignty, and the Rule of Law”, in Michael Ignatieff (ed.) *American Exceptionalism and Human Right*, Princeton University Press, Princeton, 2005, стр. 198-222.
123. Pejić Irena, „Polupredsednički sistem i mogućnost kohabitacije“, *Теме*, Vol. 31, No. 1, 2007, стр. 43-60.
124. Pham Peter, „Differing African Geopolitical Realities - A Measured US Strategy for the New Africa“, *Atlantic Council* (1): 7-14. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep03688.6>, 2016.
125. Pinker Steven, *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*, Viking, New York, 2018.
126. Plucinska Joanna, Szakacs Gergely, “Hungary declares ‘victory’ in EU budget row on eve of summit”, *Reuters*, 8.12.2000, доступно на: <https://www.reuters.com/article/us-eu-budget-idUSKBN28J0M9>, приступљено 23.12.2000.
127. Pogge Thomas, „Cosmopolitanism and Sovereignty“, *Ethics* 103/1992.
128. Polanyi, K. (1957). *Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory*. Glencoe: Free Press.
129. *POPULATION CENSUS IN THE REPUBLIC OF BULGARIA 2011 (FINAL DATA)*, Национален статистически институт, РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ, 2011.

130. Presidential Documents, “Executive Order 14033 of June 8, 2021”, *Federal Register*, Vol. 86, No. 110, стр. 31079-31082.
131. Pressly Linda, “Bay of Piglets’: A ‘bizzare’ plot to capture a president”, *BBC News*, доступно на: <https://www.bbc.com/news/stories-53557235>
132. Puniyani Ram, „Introduction: Religion, Power and Violence” In Ram Puniyani (ed.) *Religion, Power and Violence – Expression of Politics in Contemporary Times* (pp. 5-19). SAGE Publications, 2005.
133. Radio-televizija Srbije, “Putin podseća: Već smo imali rat u Evropi, kada je NATO napao Jugoslaviju”, *RTS*, 15.2.2022, доступно на: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/4704180/putin-jugoslavja-nato-bombardovanje.html>, приступљено 18.2.2022.
134. *REPORT FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL* Report on the progress made in the fight against trafficking in human beings (2016) as required under Article 20 of Directive 2011/36/EU on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, EUROPEAN COMMISSION Brussels, 19.5.2016.
135. Rhoden TF, “The ‘liberal’ in liberal democracy”, *Democratization*, Vol. 22, Issue 3, стр. 560-578.
136. Rukavishnikov Vladimir, „Choices for Russia: Preserving Inherited Geopolitics Through Emergent Global and European Realities”, *Russia – Re-Emerging Great Power*, Palgrave Macmillan, New York, 2007.
137. Russell Bertrand, “The Ethics of War”, *The International Journal of Ethics*, Vol. 25, No.2.
138. Schudson Michael, “The trouble with experts – and why democracies need them”, *Theory and Society*, XXXV(5–6), стр. 491–506.
139. Schulte Paul, “Morality and War”, in Yves Boyer, Julian Lindley-French (eds.), *The Oxford Handbook of War*, Oxford University Press, Oxford,

140. Scott Mark, Kern Rebecca, “Social media goes to war”, *Politico*, 2.3.2022, доступно на: <https://www.politico.eu/article/social-media-goes-to-war/>, приступљено 9.3.2022.
141. Searle John R., *The Construction of Social Reality*, The Free Press, New York, 1995.
142. Shlaim Avi, “The Balfour Declaration And its Consequences”, in Roger Louis (ed.), *Yet More Adventures with Britannia: Personalities, Politics and Culture in Britain*, I.B. Tauris, London, 2005, стр. 251-270.
143. Sidiropoulos Elizabeth and Alden Chris. „Russia in Africa — post-Soviet re-engagement“, *Summitry, Geopolitics and Resources* (1): 7-27. doi: <https://www.jstor.org/stable/resrep25995.5>, 2019.
144. Simon Bernd, *Identity in modern society: A Social Psychological Perspective*, Blackwell Publishing, 2004.
145. Simón Luis, Desmaele Linde and Becker Jordan, „ Europe as a Secondary Theater? Competition with China and the Future of America’s European Strategy“, *Strategic Studies Quarterly* 15 (1): 90-115. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26984769>, 2021.
146. Sloan Stanley. „US Foreign Policy in 2021“, *Atlantisch Perspectief* 44 (5): 38-43. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48600597>, 2020.
147. Sowell Thomas, *Discrimination and Disparities*, Basic Books, New York, 2019.
148. Sowell Thomas, *Intellectuals and Society*, Basic Books, New York, 2010.
149. Speel Robert, “Measuring a president’s first 100 days goes back to the New Deal”, *The Conversation*, 29.4.2021, доступно на: <https://theconversation.com/measuring-a-presidents-first-100-days-goes-back-to-the-new-deal-159852>, приступљено 27.10.2021.
150. Stanar Dragan, “Paramilitary Organizations and Private Military Companies in War: How to Restrain What You Do Not Control?”, Patrick Mileham (ed), *Jus Post Bellum*, Brill Nijhoff, Leiden, 2020, стр. 362-388.

151. Stanar Dragan, "Revisionism and new conflicts: negation of the possibility of war", *Српска њолиџичка мисао*, 1/2019, стр. 227-240.
152. Stanar Dragan, "WAR AND POST-TRUTH: MORAL EQUALITY OF COMBATANTS AND INCULPABLE IGNORANCE IN JUST WAR THEORY", *Theoria*, Vol. 64, 4/2021, стр. 111-113.
153. Stanar Dragan, Kajtez Ilija, "Delimitation of Nations in the XXI Century – are Ethnical Borders Ethical? The Problem of Serbian Ethnical Borders", Dragan Stanar, Miša Stojadinović (ur.), *Geopolitical and Security Challenges in Southeastern Europe*, Center for Strategic Forecast, Belgrade, 2019, стр. 77-102.
154. Steigmann-Gall Richard, *The Holy Reich: Nazi Conceptions of Christianity, 1919-1945*, Cambridge University Press, 2003.
155. Stepanov Radivoj, "Vašingtonski model' prezidencijalizma", *Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. 35, Issue 1, 2010, стр. 21-34.
156. Stojadinović Miša, „Zašto je „odmrznut“ zamrznuti sukob u Nagorno-Karabahu?“, *Novi Standard*, 29.9.2020, доступно на: <https://standard.rs/2020/09/29/zasto-je-odmrznut-zamrznuti-sukob-u-nagorno-karabahu/>, приступљено 30.9.2020.
157. Stojadinović Miša, Matić Petar, „Desuverenizacija nacionalnih država u procesu globalizacije“, Braco Kovačević (ur.), *Globalizacija i suverenost: sa osvrtom na Bosnu i Hercegovinu*, EDC, Banja Luka, 2014
158. Streeck Wolfgang, Citizenship Under Regime Competition: The Case of the European Union Councils, *European Integration Online Papers*, vol. 1, no. 5, 1997.
159. Sulk Elmar, „What's next for the United States?“, *Foreign and Security Policy* (1): 1-6. doi: <https://www.jstor.org/stable/resrep28956>, 2021.
160. *Summary of the National Defense Strategy Sharpening the American Military's Competitive Edge*, United States of America: Department of Defense, 2018.

161. Sundquist James L., *Dynamics of the Party System: Alignment and Realignment of Political Parties in the United States*, Brookings Institution Press, Washington DC, 1983.
162. Talovic, V. "Islam as a Source of Political Ideology in Chechnya", *Kultura Polisa* No 21, year X, 2013.
163. Talović V., Milosavljević S., „Moguća rešenja ukrajinske krize“, *Srpska politička misao*, No. 2, Institut za političke studije, Beograd, 2017.
164. The Washington Post, *The Original Watergate Stories*, Bob Woodward and Carl Bernstein (foreword), Diversion Books, New York, 2012.
165. *The World Factbook*, 23 August 2018, www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ch.html
166. Thorsett Laura, Kiley Jocelyn. 2017. „Most Americans say the U.S. is among the greatest countries in the world“, JUNE 30, 2017, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/06/30/most-americans-say-the-u-s-is-among-the-greatest-countries-in-the-world>
167. Tidey Alice, Chadwick Lauren, "EU agrees €1.8 tr budget - but what brought Hungary & Poland onboard?", *Euronews*, 11.12.2020, доступно на: <https://www.euronews.com/my-europe/2020/12/10/eu-s-1-8-trillion-budget-approved-after-hungary-and-poland-had-earlier-blocked-it>, приступљено 20.12.2020.
168. Tönnies Ferdinand, *Gemeinschaft and Gesellschaft*, Harper and Row, New York, 1963.
169. *Turkish Deputy PM expresses 'hope' to see Hagia Sophia as mosque*, 16. november, 2013, <https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-deputy-pm-expresses-hope-to-see-hagia-sophia-as-mosque-57998>
170. Turner Stephen, "What is the Problem with Experts?", *Social Studies of Science*, XXXI, No. 1, стр. 123-149.
171. Turner Steven, *Liberal Democracies 3.0: Civil society in an age of experts*, Sage Publications, London, 2003
172. *U.S. Keen to Ensure Russian Pipeline Does Not Threaten Europe, Pompeo Says*, 30. 07. 2020, <https://www.nytimes.com/>

- reuters/2020/07/30/world/europe/30reuters-usa-senate-pompeo-pipeline.html?searchResultPosition=1, датум приступа 01. 08. 2020.
173. UNESCO statement on Hagia Sophia, Istanbul, 10.07.2020, <https://en.unesco.org/news/unesco-statement-hagia-sophia-istanbul>
174. United States Government, “Presidential Election Process”, доступно на: <https://www.usa.gov/election>, приступљено 19.11.2020
175. Ursu Anca-Elena and van den Berg Willem, „China and the EU in the Horn of Africa:: competition and cooperation?“, *Clingendael Institute* (1): 1-13. doi: <http://www.jstor.com/stable/resrep17342>, 2018.
176. Van der Togt Tony, „How the US and Europe could realign their Russia and China policies after the Presidential Elections“, *Atlantisch Perspectief* 44 (5): 53-58. doi: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48600600>, 2020.
177. van Kreveld Martin, *Transformacija rata*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
178. Vassileva A. Talović V. R. Stojadinović M., *Geopolitical and Economic Challenges of the Globalized World*, LAP LAMBERT Academic Publishing, Norderstedt, Germany, 2018.
179. Volzer Majkl, *Pravedni i nepravdni ratovi*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
180. von Clausewitz Carl, *On War*, Oxford University Press, Oxford, 2007.
181. Walt Stephen, “Alliances in a Unipolar World“, *World Politics*, 61 (1): 86-120, 2009.
182. Walton Douglas, *Methods of Argumentation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014
183. Ward Alex, “The ‘ridiculous’ failed coup attempt in Venezuela, explained“, *Vox*, 11.5.2020. доступно на: <https://www.vox.com/2020/5/11/21249203/venezuela-coup-jordan-goudreau-maduro-guaido-explain>, приступљено 20.5.2020.

184. Weiner Philip P, "Some Problems and Methods in the History of Ideas", *Journal of History of Ideas*, Vol. 22, No. 4, 1961, стр. 531–548.
185. Wezeman Siemon and Kuimova Alexandra. *TURKEY AND BLACK SEA SECURITY*. Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute, 2018.
186. Whang Taehee, „Playing to the Home Crowd? Symbolic Use of Economic Sanctions in the United States“, *International Studies Quarterly*, JSTOR, No. 3 September 2011.
187. William Isaacs and Jules Kolodny, „The Role of Myths in Critical Education“, *The Journal of Educational Sociology*, American Sociological Association, 8/1948.
188. Williamson John, „The Washington Consensus as Policy Prescription for Development“, A lecture in the series „Practitioners of Development“ delivered at the World Bank on January 13, 2004, Institute for International Economics
189. Wolf Martin, *Why Globalization Works*, New Haven, CT: Yale University Press, 2004.
190. World Values Survey Wave 7: 2017-2020, [Web log post]. Retrieved 26 November 2020, from <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp>
191. Yilmaz Melike and Momodu Fatima, „The Rediscovery of Africa“, *Africa and Globalization – Challenges of Governance and Creativity*, eds. Kenneth Kalu and Toyin Falola, 21-38, Palgrave Macmillan: Switzerland, 2018.
192. Yilmaz Mesut and Enwere Chigozie, „ Postcolonial Africa’s Development Trajectories“, *Africa and Globalization – Challenges of Governance and Creativity*, eds. Kenneth Kalu and Toyin Falola, 49-70, Palgrave Macmillan: Switzerland, 2018.
193. Yu Miaojie, *China-US Trade War and Trade Talk*, Singapore: Springer, 2020.
194. Zajda Joseph, „Nation-Building, Identity and Citizenship Education: Introduction“, Nation-Building, Identity and Citizenship Education Cross-cultural Perspectives (приредили: Joseph Zajda, Holger Daun, Lawrence J. Saha), Springer, 2009.

195. Zanotti Jim and Thomas Clayton, *Turkey: Background and U.S. Relations In Brief*, USA: Congressional Research Service, 2020.
196. Zeh Juli, *Die Diktatur der Demokraten: Warum ohne Recht kein Staat zu machen ist*, Körber-Stiftung, 2012.
197. Žene na selu kao pomažuci članovi poljoprivrednih domaćinstva: položaj, uloge i socijalna prava, SECONS grupa za razvojnu inicijativu UNDP Beograd, 2008.
198. Аја Софија – музеј или џамија?, Српска православна Црква, 28. Јун 2017, http://www.spc.rs/sr/aja_sofija_muzej_dzhamija
199. Андерсон Бенедикт, Нација: замишљена заједница – разматрање о поријеклу и ширењу национализма, Школска књига, Загреб, 1990.
200. Анђелковић С. Таловић В., „Говор мржње као облик политичког насиља“, Српска политичка мисао, бр. 2/2018.
201. Антић Чедомир, Кеџмановић Ненад, *Историја Републике Српске*, Недељник, Београд, 2016.
202. Антонић Слободан, *Демонијажа културе*, Catena Mundi, Београд, 2020.
203. Бабић Јован, „Категорички императив и универзализација“, *Филозофске студије*, 23/2019,
204. Бабић Јован, „Краљевства и царства“, А. Костић (ур.), *Државни поредак: суверенијетет у времену глобализације*, САНУ, Београд, 2019, стр. 47-64.
205. Бабовић Марија, Индекс родне равноправности у Републици Србији Мерење родне равноправности у Србији 2014. Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва Влада Републике Србије, 2016.
206. Барсамиан Дејвид, Чомски Ноам, Пропаганда и јавно мњење – разговори с Ноамом Чомским, Рубикон, Нови Сад, 2006.
207. Бек Урлих, Шта је то глобализација, Визура, 2003.
208. Бергер Питер, Десекуларизација света, Медитеран, Нови Сад, 2008.

209. Берђајев Николај, Филозофија неједнакости, Медитеран-Октоих, Београд, 1990
210. Бжежински Збигњев, Велика шаховска табла, Романов, 2001.
211. Божиловић Никола, „Традиционално, модерно и идентитети у културно социолошком дискурсу”, Традиција, модернизација, идентитети – место традиције и модернизације у различитим концепцијама и стратегијама развоја земаља у транзицији (приредили: Милорад Божић, Љубиша Митровић, Гордана Стојић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2011.
212. Божиловић Никола, Култура и идентитети на Балкану, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2007.
213. Божиловић Никола, Стевановић Бранислав, „Култура као основ етничких идентитета Балкана”, Културни и етнички односу на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције (приредили: Љубиша Митровић, Драгољуб Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, Институт за социологију, Ниш, 2006.
214. Вебер Макс, Сабрани списи о социологији религије, Издавачка књижарница Зорана Стојановића Сремски Карловци, 1997.
215. Вулетић Владимир, Глобализација, Завод за уџбенике, Београд, 2009.
216. Вучинић Маринко М., „Крај идеологије људских права“, *Нова српска политичка мисао*, 27. 3. 2014, доступно на: <http://www.nspm.rs/politicki-zivot/kraj-ideologije-ljudskih-prava.html>, приступљено 11.1.2022.
217. Галијашевић Цевад „Неоосманизам: Турска између јуче и сутра“. *Политеиа* (2): 123-138, 2011.
218. Гађиновић Радослав, „Национални идентитет и безбедност модерне државе”, *Наука, безбедност и полиција, Криминалистичко полицијска академија*, Београд, 1/2011.
219. Голубовић Загорка, Изазови демократије у савременом друштву, Едиција Браничево, Центар за културу, Пожаревац, 2003.

220. Голубовић Загорка, Ја и други, Република, 1999.
221. Деспотовић Љубиша, Политички митови и идеологије, Каирос, Сремски Карловци, 2010.
222. Диркем Емил, Елементарни облици религијског живота, Просвета, Београд, 1982.
223. Дулић Драгана, Ромчевић Бранко (ур.), *Етика раиша – христимаиџија*, Факултет безбедности, Београд, 2010.
224. Ђурић Живојин, Ајзенхамер Владимир. „Политички систем турске на размеђу кемализма и исламизма“. Српска политичка мисао 34 (4): 441-466. doi: <https://doi.org/10.22182/spm.3442011.22>, 2011.
225. Ђурић Живојин, Стојадиновић Миша, „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција“, (оригинални научни рад), Српска политичка мисао, vol. 56, бр. 4, Институт за политичке студије, Београд, 2018.
226. Ђурић Живојин, Суботић Драган, Медији, јавно мњење и политика, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
227. Ђурковић Миша, „Русија и откривање меке моћи“, Национални интерес, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-3./2008.
228. Енциклопедија политичке културе, Савремена администрација, Београд, 1993.
229. Живанов Сава, „Спољна политика савремене Русије“, Национални интерес, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-2/2009.
230. ЗАКОН о родној равноправности, “Службени гласник РС”, број 52 од 24. маја 2021.
231. Званичан налог Доналда Трампа, <https://twitter.com/donaldtrump>
232. Излагање Аврил Хејнс пред Комитетом Сената за обавештајне делатности, 19. јануара 2021. доступно на: <https://www.c->

[span.org/video/?508041-1/dni-nominee-avril-haines-testifies-confirmation-hearing](https://www.youtube.com/watch?v=span.org/video/?508041-1/dni-nominee-avril-haines-testifies-confirmation-hearing), приступљено 25.1.2021.

233. *Историја једне ушћојје: 100 година од стварања Југославије*, том I, Catena Mundi, Београд, 2018.
234. Јелисавац Трошић Сања, „Трговински рат између Сједињених Америчких Држава и Кине и урушавање Светске трговинске организације“. *Национални интерес* 38 (2): 145-171. doi: <https://doi.org/10.22182/ni.3822020.8>, 2020.
235. Јеротић Владета, *Вера и нација*, Ars Libri, Београд, 2005.
236. Клајн Наоми, *Доктрина шока – процват капитализма катастрофе*, Самиздат Б92, 2009.
237. Кнежевић Милош, „Историчност интеграционе и идентитетне дилеме – геополитичко интегрисање и дезинтегрисање националних и државних идентитета“, *Национални идентитет и међународне интеграције* (приредили Зоран Милошевић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2015.
238. Кнежевић Милош, „Транзиција и геополитика у новом кључу, Годишњак за социологију, Филозофски факултет, Ниш, 10-11/2012.
239. Маркс Карл, *Капитал, Цанкарјева заложба, Љубљана*, 1978.
240. Матић Милан, *Мит и политика расправа о основама политичке културе*, Институт за политичке студије, Београд, 2005.
241. Меркел Ангела, Северни ток 2 мора бити завршен, 01. 07. 2020, <https://rs-at.sputniknews.com/evropa/202007011122908366-angelamerkel-severni-tok-2-mora-bit-zavrshen/>, датум приступа 01. 08. 2020.
242. Мијатовић Рогач Љиљана, „Порука у боци: изазови стратешког конципирања јавне и културне дипломатије Србије“, *Култура*, бр. 139/2013.
243. Милашиновић Радомир, Милашиновић Срђан, *Основи теорије конфликта*, Факултет безбедности, Београд, 2007,

244. Милосављевић Љубинко, *Под/стицање слободе – нововековна мисао о друштву*, Филозофски факултет, Ниш, 2008.
245. Милошевић Божо, „Могућности културе мира на Балкану: између националног идентитета и космополитске еманципације”, *Међуетнички односи, идентитети и култура мира на Балкану* (приредили: Љубиша Митровић, Драгана Захаријевска, Данијела Гавриловић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2009.
246. Министарство државне управе и локалне самоуправе, Регистар политичких странака. Доступно на: <http://mduls.gov.rs/registri/registar-politickih-stranaka/>
247. Министарство спољних послова Републике Србије, 01. 01. 2021, <https://www.mfa.gov.rs/spoljna-politika/bilateralna-saradnja/bugarska>
248. Митровић Драган, Вукадиновић Гордана, „Област права и морала“, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 1/2017, стр. 9-21.
249. Митровић Љубиша, *Социологија*, Институт за политичке студије, Београд, 2003.
250. Младеновић Мирослав, Пономарева Јелена, „Кримско пролеће“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2014.
251. Николић Горан, Гордана Петровић. „Економски и технолошки успон Кине као весник нове глобалне геополитичке констелације“. *Национални интерес* 38 (2): 121-144. doi: <https://doi.org/10.22182/ni.3822020.7>, 2020.
252. Павловић Вукашин, „Држава и демократија“, *Савремена држава: структура и социјалне функције* (приредили: Вукашин Павловић и Зоран Стојиљковић), Факултет политичких наука и Конрад Аденауер Стифтинг, Београд, 2010.
253. Пејновић Станковић Весна, „Мека моћ впадара новог дова“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2014.

254. Перић Ненад, „Медијска политика, информисање јавности, масовно комуницирање и пропаганда као средстава међународне политике и идеологије“, *Национални интерес*, Vol. 4, No. 1-3/2008,
255. Печујлић Мирослав, Глобализација – два лика света, Гутенбергова галаксија, Београд, 2002.
256. Пономарева Јелена, „Србија између Запада и Русије: геополитичка питања“, март 2014. Академија за дипломатију и безбедност, Београд.
257. Попов Ђорђе, „Утицај транзиције на стање привреде Србије“, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1/2013.
258. Радојковић Мирољуб, Милетић Мирко, *Комуницирање, медији и друштво*, Стилос, Нови Сад, 2005.
259. Републички завод за статистику, 20.03. 2020, <https://www.stat.gov.rs/>
260. Ристић Зоран, Рајковић Данијела, Манчић Светлана, Рајић Драгољуб, Ефекти приватизације, Социјално-економски савет Републике Србије, SOLIDAR Suisse/Swiss Labour Assistance SLA – Kancelarija u Srbiji, 2011.
261. Секулић Исидора, Аналитички тренуци и теме, Вук Караџић, 1977.
262. Семприни Андреа, Мултикултурализам, СЛЮ, Београд, 1999.
263. Симеуновић Драган, *Српска колективна кривица*, Нолит, Београд, 2007.
264. Симеуновић Драган, *Теорија политике – ридер*, I део, Наука и друштво, Београд, 2002
265. Смит Д. Антони, Национални идентитет, Библиотека XX век, Београд, 2010.
266. Спаловић Дејан, „Зашто је кохабитација аутомобил са два волана“, *Политика*, 14.1.2017, доступно на: <https://www.politika.rs/scc/clanak/371980/Politika/Zasto-je-kohabitacija-automobil-sa-dva-volana> приступљено 30.5.2020.

267. Станар Драган, „Војска и тероризам: алтернативна перспектива оправданости употребе оружаних снага против тероризма“, *Политичка ревија*, Vol. 65, 3/2020.
268. Станар Драган, „Демократија, стручност и лојалност: систем плена или олигархија експерата“, *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, LXX, No. 172, 4/2019, стр. 551-561.
269. Станар Драган, „Политичка коректност у војничким чизмама – етички изазови имплементације принципа једнакости у војсци“, *Култура јолиса*, XVII, No. 42, 2020, стр. 401-413.
270. Станар Драган, „Теорија праведног мира: импликације и опасности нормативне теорије праведног мира“, *Политичка ревија*, Vol. 68, 2/2021, стр. 87-103.
271. Станар Драган, „Теорија праведног рата у Његошевим делима“, *Зборник мајнице српске за друштвене науке*, 3/2021, стр. 361-375.
272. Станар Драган, *Етика међународне јолијике*, Добротољубље, Београд, 2021.
273. Станар Драган, *Праведан рай – између ајолоије и обуздавања раја*, Добротољубље, Београд, 2019.
274. Станар Ж. Драган, „Професија и морал“, *Култура јолиса*, XVI, No. 39, 2019.
275. Станчић Вишња, Грубишић Зоран, „Повезаност политичких и економских реформи у процесу транзиције – искуство транзиционих земаља са посебним освртом на Србију“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011.
276. Степић Миломир, „Западни Балкан или пример геополитичког манипулисања“, CEPOM, доступно на: <http://www.cepom-istina.rs/globalizam/politicki-procesi/zapadni-balkan-ili-primer-geopolitichkog-manipulisan/?lang=lat>; датум приступа 05 June 2019
277. Степић Миломир, „Три (суштинска) критеријума у српском избору супрана ционалне интеграције.“ Српска политичка

- мисао, год XX, vol. 42, № 4/2013, Институт за политичке студије, Београд, 2013.
278. Степић Миломир: „О српском геополитичком идентитету“, Српска политичка мисао, год. XIX, vol. 36, № 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
279. Стојадиновић Миша Вукчевић, Дејана, „Проблем очувања идентитета на Балкану“, Национални интерес, Институт за политичке студије, Београд, 1/2011.
280. Стојадиновић Миша, „Геокултура, идентитети и култура мира на Балкану“ (приказ), Годишњак за социологију, бр. 4, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2008.
281. Стојадиновић Миша, „Значај медија за развој културе мира“, Медији и култура мира на Балкану (приредили: Бранислав Стевановић, Александра Костић, Љубиша Митровић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2010.
282. Стојадиновић Миша, „Религија и идентитет у савременом друштву“, У Зоран Милошевић и Живојин Ђурић (ур.) Национални идентитет и религија (стр. 105-122), Институт за политичке студије, Београд, 2013.
283. Стојадиновић Миша, „Национални идентитет у доба глобализације“, *Српска политичка мисао*, 2/2011, стр. 135-148.
284. Стојадиновић Миша, Ђурић Живојин, Анатомија новог светског поретка, Институт за политичке студије, 2021.
285. Стојадиновић Миша, Ђурић Живојин, Политички митови неолиберализма, Институт за политичке студије, Београд, 294 страна, 2017.
286. Стојадиновић Миша, Манић Михајло, „Сиријска криза – узроци и последице“, (оригинални научни рад), Српска политичка мисао, vol. 56, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2017.
287. Стојадиновић Миша, Ноам Чомски и савремено друштво, Институт за политичке студије, Београд, 2014.

288. Стојадиновић Миша, Потрага за идентитетом, Институт за политичке студије, Београд, 181, страна, 2012.
289. Стојадиновић Миша, Санкције као инструменат спољне политике САД, Национални интерес, ИПС, Београд. 2/2017.
290. Стојадиновић Миша, Таловић Рашковић Виолета, „Изазови развоја демократије у савременом друштву: политичко насиље и теорија (не)праведног рата“, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2016.
291. Стојадинович М., „НЕОЛИБЕРАЛИЗМ И НЕОИМПЕРИАЛИСТИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ ГЛОБАЛИЗАЦИИ“, ВЕСТНИК ЧЕРЕПОВЕЦКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА, № 2 (47). Т. 1 · 2013, Череповец. 2013.
292. *Страјшеија очувања и јачања односа мајичне државе и дијаспоре и мајичне државе и Срба у региону*, Министарство вера и дијаспоре РС, 2011.
293. Суботић Момчило, „Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови“, *Политичка ревија*, 3/2011, стр. 1-34.
294. Тадић Стипе, „Секуларизација, антисекуларизација и савремена ревитализација религије.“ *Нова присутност* /1/2007.
295. Таловић В. Стојадиновић М, „Србија и актуелни геополитички процеси“ *Војно дело*. 7/2019.
296. Таловић В., *Ислам као извор политичке идеологије у Чеченији*, *Култура полиса*, Бр. 21, год X, 2013.
297. Таловић В., *Медаљони Русије*, Центар за стратешке прогнозе, 2018.
298. Талович В. *Публичная дипломатия в качестве единственного разрешения кризиса в Крыму // «25 лет внешней политике России»: сб. материалов X Конвента РАМИ (Москва, 8-9 декабря 2016 г.) В 5 т. Т. 2 : Россия и современный мир: политика и безопасность. В 2 ч. Ч. 2 / под общ. ред. А.В.Мальгина. - Москва :МГИМО - Университет, 2017. - С. 345-361.*

299. Талович В., „Religion and nazism“, ПУТЬ К ВЕЛИКОЙ ПОБЕДЕ: ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ», посвященной 75-летию Победы в Великой Отечественной войне г. Майкоп, 2020 г.
300. Талович В., „Социально-экономический контекст возникновения нацизма“, ПРИЧЕРНОМОРЬЕ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РОССИИ: К 75-ЛЕТИЮ ПОБЕДЫ В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ, 2020, Министерство науки и высшего образования Российской Федерации КУБАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
301. Танасић Никола, „Русија и Запад – политика, историја, култура“, Међународни проблеми, Филозофски факултет, Београд, бр. 3/ 2005.
302. Телебаковић Бошко, „Особине нацизма“, Годишњак ФПН, Факултет политичких наука, Београд, 1/2007.
303. Трифковић Срђа, „Трампова спољна политика – победа ‘дубоке државе’“, *Politeia*, Vol. 7, No. 13,
304. Трифковић Срђа, „Усташе – балканско срце тамо“, *Catena Mundi*, Београд, 2016.
305. Турен Ален, Нова парадигма – за боље разумевање савременог друштва, Службени гласник, 2011.
306. Ђирјаковић Зоран, *Ошкривање аутошовинизма*, *Catena Mundi*, 2021.
307. Уљаревић Далиборка, „Значај и улога толеранције у демократском друштву“, *21 Прича и демократији*, група аутора, Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.
308. Устав Републике Србије «Службени гласник РС» бр. 98/2006.
309. Фокс Цереми, Чомски и глобализација, *Esotheria*, Београд, 2003.
310. Фром Ерих, Бегство од слободе, Напријед, Загреб, 1984.
311. Харви Дејвид, Кратка историја неолиберализма, Медитеран, Нови Сад, 2012.
312. Хелд Дејвид, „Дебате о глобализацији“, Глобализација, мит или стварност (приредио Владимир Вулетић), Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2003.

313. Херман Едвард, Мекчесни Роберт, Глобални медији – *нови мисионари глобалног капитализма*, Клио, Београд, 2004.
314. Цветићанин Невен, Благојевић Милан, „Унутрашњи конфликти и спољна политика САД између интервенционизма и изолационизма“. Спрска политичка мисао 65 (3): 43-62, doi: <https://doi.org/10.22182/spm.6532019.2>, 2019.
315. Цвитковић Иван, „Неколико социолошких детерминанти које могу утицати на међунационалне односе и успоставу културе мира“, Квалитет међуетничких односа и културе мира на Балкану (приредили: Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Тодоровић), Филозофски факултет, Ниш, 2008.
316. Чомски Ноам, Година 501 – конквиста се наставља, Светови, Нови Сад, 1998.
317. Чомски Ноам, Империјалне амбиције – разговори о свету после 9/11 – интервјуи са Дејвидом Барсамианом, Рубикон, Нови Сад, Беокњига, Београд, 2009.
318. Чомски Ноам, Интервенције, Рубикон, Нови Сад, Беокњига, Београд, 2009.
319. Чомски Ноам, Светски поредак, стари и нови, Студентски културни центар, Београд, 1996.
320. Шнапер Доминик, Заједница грађана – о модерној идеји нације, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1996.
321. Шта би се десило када би Унеско одлучио да скине Аја Софију са листе, 17. ЈУЛ 2020, <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/4020880/goran-milasinovic-aja-sofija-dzamija-crkva.html>
322. Шушњић Ђуро, „Препреке на путу разумевања, поверења и помирења“, *21 Прича о демократији* (приредио: Далиборка Уљаревић), Центар за грађанско образовање, Подгорица, 2005.
323. Шушњић Ђуро, „Религија и наука.“ Религија и толеранција, 2/2004.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327(100)“20“

327(497.11)“20“

911.3::327(100)“20“

338.1(497.11)“20“

РАШКОВИЋ Таловић, Виолета, 1963-

Србија и свет : друштвене и политичке парадигме / Виолета Рашковић Таловић, Миша Стојадиновић, Драган Станар. - Београд : Институт за међународну политику и привреду, 2022 (Београд : Добротољубље). - 508 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 cm

Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија: стр 481-508.

ISBN 978-86-7067-295-6

1. Стојадиновић, Миша, 1983- [аутор]

а) Међународни односи -- 21в

б) Међународни односи -- Србија -- 21в

в) Геополитика -- 21в

г) Привредни развој -- Србија -- 21в

COBISS.SR-ID 63843081

Институт за међународну политику и привреду
Београд

ISBN 978-86-7067-295-6

9 788670 672956